

KERUEN

M.O. ÁÝEZOV
ATYNDAGY ÁDEBIET
JÁNE ÓNER
INSTITYTYNYŇ
HABARSHYSY

M.O. AUEZOV INSTITUTE
OF LITERATURE AND ART

HERALD

ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ
И ИСКУССТВА ИМЕНИ
М.О.АУЭЗОВА

ВЕСТНИК

№2, 87-ТОМ
2025

ISSN 2078-8134

**М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ**

КЕРУЕН

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2005 жылы құрылған

**№2, 87-том
2025**

ISSN 2078-8134

**ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ И ИСКУССТВА
ИМ. М.О.АУЭЗОВА**

КЕРУЕН

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

основан в 2005 году

**№2, том 87
2025**

ISSN 2078-8134

**M.O.AUEZOV INSTITUTE OF
LITERATURE AND ART**

KERUEN

SCIENTIFIC JOURNAL

founded in 2005

№2, 87 vol
2025

Ғылыми журнал

**Ғылыми журнал 2005
жылдан бері шығады.**

**Құрылтайшысы және
баспагері:**

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет
және өнер институты

**Редакция мен баспагер
мекен жайы:**

Заңды мекен-жайы: Қазақстан,
Алматы қ. Шевченко к-сі, 28,
050010,

Нақты мекен-жайы: Қазақстан,
Алматы қ. Құрманғазы к-сі, 29,
2-қабат, 050010,

Тел. : +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.

Электрондық пошта:
keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz .

ISSN 2078-8134

Жылына 4 рет жарық көреді.

**Журнал 2005 жылғы
24 наурызда Қазақстан
Республикасының Мәдениет,
ақпарат және спорт
министрлігі, Ақпарат және
мұрағат комитетінде тіркелген.
Тіркеу куәлігі: 2005 жылғы 24
наурыздағы №5844-Ж.**

«КЕРУЕН»

№2, 87-том, 2025

Бас редактор:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Ісләмжанұлы,
филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА
академигі, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және
өнер институтының бас директоры (Алматы,
Қазақстан)

Бас редактордың орынбасарлары:

Ғылыми редактор:

ҚАЛИЕВА Альмира Қайыртайқызы, фило-
логия ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов
атындағы Әдебиет және өнер институты бас
директорының ғылым жөніндегі орынбасары
(Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

САРСЕНБАЕВА Жансұлу Баденқызы,
магистр, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және
өнер институтының ғылыми қызметкері
(Алматы, Қазақстан)

Техникалық редактор:

САЛТАҚОВА Жанат Тоқтарқызы, PhD,
М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер
институтының жетекші ғылыми қызметкері,
(Алматы, Қазақстан)

Научный журнал

**Журнал издается с 2005
года.**

Учредитель и издатель:

Институт литературы и
искусства
им. М.О. Ауэзова.

Адрес редакции и издателя:

Юридический адрес:
Казахстан, г. Алматы, ул.
Шевченко 28, 050010,
Фактический адрес: Казахстан,
г. Алматы, ул. Курмангазы 29,
2 этаж. 050010,
Тел.: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.
Email: keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Выходит 4 раза в год

**Журнал зарегистрирован
24 марта 2005 года в
Комитете информации
и архивов Министерства
культуры, информации и
спорта**

Республики Казахстан.

**Свидетельство о регистрации:
24 марта 2005 г. №5844-Ж.**

«КЕРУЕН»

№2, том 87, 2025

Главный редактор:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович,
доктор филологических наук, академик НАН РК,
генеральный директор Института литературы и
искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Заместители главного редактора:

Научный редактор:

КАЛИЕВА Альмира Кайыртаевна, кандидат
филологических наук, заместитель по науке
генерального директора Института литературы
и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан).

Ответственный редактор:

САРСЕНБАЕВА Жансулу Баденовна, магистр,
научный сотрудник Института литературы и
искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан).

Технический редактор:

САЛТАКОВА Жанат Токтаркызы, Phd,
ведущий научный сотрудник Института
литературы и искусства им. М.О. Ауэзова
(Алматы, Казахстан)

Scientific journal

The journal has been
published
since 2005

Constitutor and publisher:

M.O. Auezov Institute of
Literature and Art

**Address of the editorial and
publishing office:**

28, Shevchenko str., Almaty,
050010, Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 272-74-11,

+7 (727) 300-32-45.

E-mail: keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Published 4 times a year

The journal was registered
on March 24, 2005 in the
Committee of Information and
Archives of the Ministry of
Culture, Information and Sports
of the Republic of Kazakhstan.
Registration certificate: March
24, 2005 No. 5844-Zh.

«KERUEN»

№2, 87 vol, 2025

Editor-in-Chief:

MATYZHANOV Kenzhekhan Islamzhanovich,
Doctor of Philology, Academician of the National
Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan,
Director General of the Institute of Literature and Art
named after MO Auezov (Almaty, Kazakhstan)

Deputy Editors-in-Chiefs:

Scientific Editor:

KALIEVA Almira Kairtayevna, Candidate of
Philological Sciences, Deputy Director General for
Science of the M.O. Auezov Institute of Literature and
Art (Almaty, Kazakhstan)

Responsible Editor:

SARSENBAYEVA Zhansulu Badenovna, Master's
degree, researcher at the M.O. Auezov Institute of
Literature and Art (Almaty, Kazakhstan).

Technical Editor:

SALTAKOVA Zhanat Tokhtarkyzy, PhD, leading
researcher at the M.O. Auezov Institute of Literature
and Art (Almaty, Kazakhstan)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

БАС РЕДАКТОР:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Исламжанұлы, филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас директоры (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216628445>

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫНЫҢ МҮШЕЛЕРІ:

ОМАРОВ Бауыржан Жұмаханұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан Республикасы Президентінің кеңесшісі (Астана, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216859605>

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Мүслімқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195378100>

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Өмірбекқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультетінің деканы (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203201994>

НЕГИМОВ Серік Нығметоллаұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті (Астана, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=NEGIMOV&st2=Serik&origin=search&authorlookup>

ТЕМІРБОЛАТ Алуа Берікбайқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасының меңгерушісі (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56148996000>

НҰРҒАЛИ Қадияша Рүстембековна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің орыс филологиясы кафедрасы меңгерушісі (Астана, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55915843100>

ОРДА Гүлжахан Жұмабердіқызы, филология ғылымдарының докторы, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192676955>

ҚАЛИЕВА Альмира Қайырттайқызы, филология ғылымдарының кандидаты, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

АНАНЬЕВА Светлана Викторовна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=ANANYEVA&st2=Svetlana&origin=search&authorlookup>

ҚЫДЫР Төрәлі Еділбайұлы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ислам ғылыми-зерттеу институтының директоры (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216896393>

ШӘРІПОВА Диляра Сафарғалиқызы, өнертану кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192097133>

ОМАРОВА Ақлима Қайырденқызы, өнертану кандидаты, доцент, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210747041>

ҚАЗТУҒАНОВА Айнуір Жасанбергенқызы, өнертану кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210749637>

ТҰРМАҒАМБЕТОВА Бақыт Жолдыбайқызы, өнертану кандидаты, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің доценті (Атырау, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212550200>

СҰЛТАН Ертай, PhD, «Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті» КеАҚ Басқарма мүшесі – Зерттеу қызметі және инновация жөніндегі проректоры (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216705450>

ЖҮНДІБАЕВА Арай Қанапияқызы, PhD, қауымдастырылған профессор, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық Білім Академиясының Қазақ тілі, Қазақ әдебиеті, Қазақстан тарихы зертханасының меңгерушісі (Астана, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55912694100>

ДАУТОВА Гульназ Рахымқызы, PhD, қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасының оқытушысы (Алматы, Қазақстан)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192094749>

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:
БАГНО Всеволод Евгеньевич, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ресей Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Санкт-Петербург, Ресей)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55788979100>

КЕНДІРБАЙ Гүлнар Турабекқызы, тарих ғылымдарының докторы, Колумбия университетінің профессоры (Нью-Йорк, АҚШ)
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=25226509300>

CHAMORRO Antonio Chicharro, ғылым докторы, философия және қолжазба факультетінің профессоры (Гранада, Испания)
КРАСОВСКАЯ Аксиния, филология ғылымдарының докторы, профессор, Бухарест Университеті (Бухарест, Румыния)

НИКОЛАС Мари, филология ғылымдарының докторы, профессор, Лихай Университеті (Пенсильвания, АҚШ)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

МАТЫЖАНОВ Кенжесхан Слямжанович, доктор филологических наук, академик НАН РК, генеральный директор Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)
Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216628445>

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

ОМАРОВ Бауыржан Жумаханович, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, советник Президента Республики Казахстан (Астана, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216859605>

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Муслимовна, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, главный научный сотрудник Института языкознания имени Ахмета Байтурсынова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195378100>

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Омирбековна, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК, декан филологического факультета КазНУ им. Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203201994>

НЕГИМОВ Серик Ныгметоллаевич, доктор филологических наук, профессор кафедры казахской литературы Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан)
Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=NEGIMOV&st2=Serik&origin=search&authorlookup>

ТЕМИРБОЛАТ Алуа Берикбаевна, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой казахской литературы и теории литературы КазНУ им. Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56148996000>

НУРГАЛИ Кадиша Рустембековна, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой русской филологии Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55915843100>

ОРДА Гульжасхан Жумабердыевна, доктор филологических наук, доцент, главный научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192676955>

КАЛИЕВА Альмира Кайыртаевна, кандидат филологических наук, заместитель по науке генерального директора Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

АНАНЬЕВА Светлана Викторовна, кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=ANANYEVA&st2=Svetlana&origin=search&authorlookup>

КЫДЫР Торали Едилбай, кандидат филологических наук, доцент, директор Института исламских исследований (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216896393>

ШАРИПОВА Дильра Сафаргалиевна, кандидат искусствоведения, доцент, ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192097133>

ОМАРОВА Акlima Каирденовна, кандидат искусствоведения, доцент Казахской национальной консерватории имени Курмангазы (Алматы, Казахстан)
Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210747041>

КАЗТУГАНОВА Айнура Жасанбергеневна, кандидат искусствоведения, доцент, ведущий главный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210749637>

ТУРМАГАМБЕТОВА Бахыт Жолдыбаевна, кандидат искусствоведения, музыковед, доцент кафедры музыки и искусства Атырау Университет им. Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212550200>

СУЛТАН Ертай, PhD, Член правления Проректор по исследовательской деятельности и инновациям НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая» (Алматы, Казахстан)
Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216705450>

ЖУНДИБАЕВА Арай Кананиевна, PhD, ассоциированный профессор, заведующий лабораторией казахского языка, казахской литературы, истории Казахстана Национальной академии образования имени И. Алтынсарина Астана, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55912694100>

ДАУТОВА Гульназ Рахимовна, PhD, преподаватель кафедры казахской литературы и теории литературы (Алматы, Казахстан)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192094749>

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

БАГНО Всеволод Евгеньевич, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент Российской академии наук (Санкт-Петербург, Россия)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55788979100>

КЕНДИРБАЙ Гульнар Турабековна, доктор исторических наук, профессор Колумбийского университета (Нью-Йорк, США)

Ссылка на профиль: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=25226509300>

CHAMORRO Antonio Chicharro, доктор наук, профессор Гранадского университета, заведующий факультета философии и рукописи (Гранада, Испания)

КРАСОВСКАЯ Аксинья, доктор филологических наук, профессор, Бухарестский университет (Бухарест, Румыния)

НИКОЛАС Марси, доктор филологических наук, профессор, Университет Лихай (Пенсильвания, США)

EDITORIAL BOARD

EDITOR-IN-CHIEF:

MATYZZHANOV Kenzhekhan Slyamzhanovich, Doctor of Philology, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General director of the M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216628445>

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

OMAROV Bauryrzhon Zhumakhanovich, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, President's advisor of the Republic of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216859605>

BAZARBAYEVA Zeynep Muslimovna, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Chief Researcher of the Akhmet Baitursynov Institute of Linguistics (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195378100>

ZHOLDASBEKOVA Bayan Omirbekovna, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Dean of the Philological Faculty of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203201994>

NEGIMOV Serik Nygmetollayevich, Doctor of Philology, Professor of the Department of Kazakh Literature of L.Gumilev Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=NEGIMOV&st2=Serik&origin=searchauthorlookup>

TEMIRBOLAT Alua Berikbayevna, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Kazakh Literature and Literary Theory of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56148996000>

NURGALI Kadisha Rustembekovna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Russian Philology L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55915843100>

ORDA Gulzhakhan Zhumaberdievna, Doctor of Philology, Associate Professor, Chief Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192676955>

KALIYEVA Almira Kairtayevna, Candidate of Philological Sciences, Deputy Director General for Science of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213160949>

ANANYEVA Svetlana Viktorovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Leading Researcher of the M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?st1=ANANYEVA&st2=Svetlana&origin=searchauthorlookup>

KYDYR Torali Edilbay, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Director of the Institute of Islamic Studies (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216896393>

SHARIPOVA Dilyara Safargalievna, Candidate of Art History, Associate Professor, Leading Researcher at the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192097133>

OMAROVA Aklima Kairdenovna, Candidate of Art History, Associate Professor, Kurmangazy Kazakh National Conservatory (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210747041>

KAZTUGANOVA Ainur Zhasanbergenovna, Candidate of Art History, Associate Professor, Leading Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210749637>

TURMAGAMBETOVA Bakhyt Zholdybayevna, Candidate of Art History, Senior lecturer at the Department of Music and Art of H.Dosmukhamedov Atyrau University (Atyrau, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212550200>

SULTAN Yertay, Ph.D., Member of the Board, Vice-Rector for Research and Innovation of the Non-Profit Joint Stock Company "Abai Kazakh National Pedagogical University" (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216705450>

ZHUNDIBAYEVA Arai Kanapievna, PhD, Associate Professor, Head of the Laboratory of the Kazakh language, Kazakh Literature, History of Kazakhstan of the I. Altynsarin National Academy of Education (Astana, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55912694100>

DAUTOVA Gulnaz Rakhimovna, PhD, Lecturer, Department of Kazakh Literature and Literary Theory (Almaty, Kazakhstan)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192094749>

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL:

BAGNO Vsevolod, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences (Saint Petersburg, Russia)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55788979100>

KENDIRBAY Gulnar Turabekovna, Doctor of Historical Sciences, Professor of Columbia University (New York, USA)
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=25226509300>

CHAMORRO Antonio Chicharro, Doctor of Sciences, Professor of Granada University, Head of the Faculty of Philosophy and Manuscript (Granada, Spain)

KRASOVSKAYA Aksinia, Doctor of Philology, Professor, Bucharest University (Bucharest, Romania)

NIKOLAS Mary, Doctor of Philology, Professor, Lehigh University (Pennsylvania, USA)

МАЗМҰНЫ

<i>Бас редактордың алғы сөзі</i>	14
Әдебиеттану	
<i>Мәдібаева Қ.Қ., Төлеу А.Б.</i> Сара Мыңжасарованың «Әйел бақыты» романындағы әйел образдарының гендерлік бірегейлігі.....	17
<i>Пірәлі Г.Ж., Құрманбаева А.П.</i> М.О. Өуезовтің беймәлім мұраларындағы түркі әлемі: жаңаша интерпретация және ғылыми дискурс.....	33
<i>Темірболат А.Б.</i> Әдебиетті зерттеудің инновациялық технологиялары.....	49
<i>Балтымова М.Р., Пангереев А.Ш.</i> Қазақ балалар фольклорының ұлттық сипаты.....	67
<i>Нұрғалиева Ү.Н., Мауленов А.А.</i> Ежелгі дәуірдегі ұлы тұлғалар бейнесінің мифологиялық, типологиялық ұқсастықтары мен ерекшеліктері (Аттила, Алып Ер Тұңға және Шыңғыс хан).....	77
<i>Құлбаева А.Ж., Ананьева С.В., Мизанбеков С.Қ.</i> Көптілді әдеби үдерістегі мәдениеттердің диалогтік кездесуі.....	87
<i>Ибраева Ж.Б., Ломова Е.А., Амандәулетова Г.Т.</i> А.И. Солженицынның көркемдік кеңістігіндегі ұлттық-мәдени кодтар.....	101
<i>Спивак-Лавров И.И., Балтымова М.Р.</i> Орыс және қазақ фольклорындағы қыз ұзату дәстүріндегі жылау мен сыңсудың типологиялық ұқсастығы.....	113
<i>Сәулембек Г.Р.</i> Интертекст: әдеби шығармалардың мәңгілік диалогы.....	124
<i>Тлеубердина Г.Т., Нуржаксина М.К., Шахманова Г.Ш.</i> Қазіргі айтыстағы дәстүр жалғастығы (Мақсат Ақанов айтыстары негізінде).....	138
<i>Мауленова Б.С., Баянбаева Ж.А., Муминов С.О.</i> Б. Қанапияновтың кіші прозасының поэтикасы.....	153
<i>Салтақова Ж.Т., Мұрсәлімова Н.М.</i> Ж. Аймауытұлының академиялық жинағын дайындау тәжірибесінен.....	165
<i>Баратов Ш.М.</i> В. Сорокиннің прозасындағы постмодернизм.....	175
<i>Хуатбекұлы Е.</i> Бақыт Беделханұлының өлеңдеріндегі жаңашылдық пен жалғыздық.....	185
<i>Төкен М.Б., Бабылова Б.К., Погорелова С.Д.</i> Көркем әдебиетті метамәдени оқылымға үйретуде әлеуметтік-мәдени және коммуникативтік күзіндеттіліктерді қалыптастыру (В.Гюгоның «Les misérables» шығармасының орыс, қазақ тілдеріне аудармалары негізінде).....	197
<i>Хасенова Г.А.</i> М. Дәулетбаевтің аудармасындағы У.Шекспирдің «Гамлет» трагедиясының ерекшеліктері.....	208

ӨНЕРТАНУ

<i>Шайгозова Ж.Н.</i> Цзэвэйин Байдың шығармашылығы ұлттық моңғол әзілінің визуализациясы ретінде.....	222
<i>Шамшиев А., Чхарташвили Л.</i> Балалар хореографиялық ұжымдарының ұлттық рух пен патриотизмді дамытудағы рөлі.....	234
<i>Абеннова А., Нұрпейіс Б.К.</i> Рэй Куни комедияларының Қазақстан театрларындағы сахналық көрінісі.....	248
<i>Еспенова А.Т., Мусабекова Л.Д., Мусабаев К.М.</i> Цифрлы медианың балалар мәдениетінің трансформациясына әсері.....	262
<i>Мұратқызы А., Орманбекова Т.</i> Тарихи ақиқат пен көркемдік шешім: Дархан Әбдік фильмдерінің негізінде.....	277

СОДЕРЖАНИЕ

Обращение главного редактора.....	15
-----------------------------------	----

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Мадибаева К.К., Толеу А.Б. Гендерная идентичность женских персонажей в романе Сары Мынжасаровой «Женское счастье».....	17
Пирали Г.Ж., Курманбаева А.П. Тюркский мир в неизвестном наследии М.О. Ауэзова: Новая интерпретация и научный дискурс.....	33
Темирболат А.Б. Инновационные технологии изучения литературы.....	49
Балтымова М.Р., Пангереев А.Ш. Национальный характер казахского детского фольклора.....	67
Нурғалиева У.Н., Мауленов А.А. Мифологические, типологические сходства и особенности образа великих личностей в древности (Аттила, Алып Ер Танга и Чингиз хан).....	77
Кульбаева А.Ж., Ананьева С.В., Мизанбеков С.К. Диалогическая встреча культур в полилингвальном литературном процессе.....	87
Ибраева Ж.Б., Ломова Е.А., Амандаuletova Г.Т. Национально-культурные коды в художественном пространстве А.И. Солженицына.....	101
Спивак-Лавров И.И., Балтымова М.Р. Типологическое сходство свадебного причитания и сыңсу в русском и казахском фольклоре.....	113
Саулембек Г.Р. Интертекст: вечный диалог литературных произведений.....	124
Тлеубердина Г.Т., Нуржаксина М.К., Шахманова Г.Ш. Продолжение традиций в современном айттысе (на основе айттысов Максата Аханова).....	138
Мауленова Б.С., Баянбаева Ж.А., Муминов С.О. Поэтика малой прозы Б. Канапьянова.....	153
Салтакова Ж.Т., Мурсалимова Н.М. Из опыта подготовки академического сборника Ж. Аймауытулы.....	165
Баратов Ш.М. Постмодернизм в прозе В. Сорокина.....	175
Хуатбекулы Е. Новаторство и одиночество в стихах Бахыта Беделханулы.....	185
Токен М.Б., Базылова Б.К., Погорелова С.Д. Формирование социокультурной и коммуникативной компетенции при работе с художественным текстом в рамках обучения метакультурному чтению (на примере переводов произведения В.Гюго «Les Misérables» на русский, казахский языки).....	197
Хасенова Г.А. Отличия трагедии У. Шекспира «Гамлет» в переводе М.Даулетбаева.....	208

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Шайгозова Ж.Н. Творчество Цэвэгийн Байды как визуализация национального монгольского юмора.....	222
Шамшиев А., Чхарташвили Л. Роль детских хореографических коллективов в развитии национального духа и патриотизма.....	234
Абенова А., Нурпеис Б.К. Сценическая интерпретация комедий Рэй Куни в театрах Казахстана.....	248
Еспенова А.Т., Мусабекова Л.Д., Мусабаев К.М. Трансформация детской культуры под влиянием цифровых медиа.....	262
Муратқызы А., Орманбекова Т. Историческая правда и художественное решение: на основе фильмов Дархана Абдика.....	277

CONTENT

<i>Editor-in-chief's address</i>	16
--	----

LITERARY STUDIES

<i>Madibayeva K.K., Toleu A.B.</i> The gender identity of female characters in Sara Mynzhasarova's novel "Female happiness".....	17
<i>Pirali G.Zh., Kurmanbayeva A.P.</i> The turkic world in the unknown legacy of M. Auezov: a new interpretation and scientific discourse.....	33
<i>Temirbolat A.B.</i> Innovative technologies of studying literature.....	49
<i>Baltymova M.R., Pangereyev A.Sh.</i> The national character of kazakh children's folklore.....	67
<i>Nurgaliyeva U.N., Maulenov A.A.</i> Mythological, typological similarities and peculiarities of the image of great personalities in antiquity (Attila, Alyp Er Tana and Chenghis khan).....	77
<i>Kulbaeva A. Zh., Ananyeva S.V., Mizanbekov S.K.</i> Dialogical Encounter of Cultures in the Multilingual Literary Process.....	87
<i>Ibraeva Zh.B., Lomova E.A., Amandauletova G.T.</i> National-cultural codes in the artistic space of A.I. Solzhenitsyn.....	101
<i>Spivak-Lavrov I.I., Baltymova M.R.</i> Typological similarity of the wedding lection and synsu in russian and kazakh folklore.....	113
<i>Saulembek G.R.</i> Eternal dialogue in literature: a study of intertextual relations.....	124
<i>Tleuberdina G.T., Nurzhaxina M.K., Shakhmanova G.Sh.</i> Continuation of traditions in modern aitys (based on the aitys of Maksat Akhanov).....	138
<i>Maulenova B.S., Bayanbayeva Zh.A., Muminov S.O.</i> Poetics of short prose by B. Kanapyanov....	153
<i>Saltakova Zh.T., Mursalimova N.M.</i> From the experience of preparing the academic collection of Zh. Aimautily.....	165
<i>Baratov S.M.</i> Postmodernism in the prose of V. Sorokin.....	175
<i>Khuatbekuly Y.</i> Innovation and loneliness in the poems of Bakhyt Bedelkhanuly.....	185
<i>Token M.B., Bazylova B.K., Pogorelova S.D.</i> Forming sociocular and communicative competency in working with fictional text in metacultural reading training (on the example of translations of v. hugo's "les misérables" into russian and kazakh languages).....	197
<i>Khassenova G.A.</i> The differences in M. Dauletbaev's translation of W. Shakespeare's tragedy "Hamlet".....	208

ART STUDIES

<i>Shaygozova Zh. N.</i> Tsevegiin Baidy's work as a visualisation of national mongolian humour.....	222
<i>Shamshiev A., Chkhartishvili L.</i> The role of children's choreographic groups in the development of national spirit and patriotism.....	234
<i>Abenova A.E., Nurpeyis B.K.</i> Stage interpretation of ray cooney comedies in theaters of Kazakhstan....	248
<i>Yespenova A.T., Mussabekova L.D., Mussabayev K.M.</i> The transformation of children's culture under the influence of digital media.....	262
<i>Muratkyzy A., Urmanbekova T.</i> Historical truth and artistic solution: based on the films of Darkhan Abdik.....	277

Құрметті оқырмандар, әріптестер, достар!

Сіз «Керуен» ғылыми журналының кезекті санын ашып отырсыз.

Журнал мақалалары CrossRef дерекқорында тіркеледі және әр автордың мақаласына DOI - электронды құжаттарға сілтеме жасау үшін пайдаланылатын цифрлық объект идентификаторы беріледі. Журнал «Ұлттық ғылыми-техникалық сараптама орталығы» акционерлік қоғамның (NCSTE) Қазақстандық дәйексөздер базасында (KazBC) индекстеледі. Алдағы уақыттарда авторларды Web of Science және Scopus халықаралық дәйексөздер базасына енгізілген басылымдарда қабылданған стандарттарға сәйкес жарияланымдар дайындауға бағдарлай бастаймыз. Бұған дейін аннотация мен кілт сөздердің көлеміне қойылатын талаптар реттелген.

Журналдың редакциялық алқасына қазақстандық және шетелдік жетекші ғалымдар кіреді. Журнал авторлардың жарияланымдарының ақпараттық ашықтығы мен қолжетімділігі саясатын ұстанады; мақалалар журналдың веб-сайтында үш тілде толық мәтінді қол жетімділікпен орналастырылған.

Журналдың мақсаты- гуманитарлық ғылымдар саласындағы жаңа жетістіктердің нәтижесі бойынша ақпарат беру.

Журналдың міндеттері:

Бұрын жарияланбаған және басқа журналда жариялау үшін ұсынылмаған түпнұсқа жоғары сапалы ғылыми мақалаларды қабылдау.

Авторлық құқыққа қатысты Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына және жариялау этикасы бойынша әлемдік тәжірибеде жалпы қабылданған ережелерге сүйену.

Келесі гуманитарлық ғылымдар саласындағы жаңа зерттеулерді қамту:

1. Әдебиеттану
2. Өнертану

Құрметпен, «Керуен» журналының бас редакторы, филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас директоры (Алматы, Қазақстан) МАТЫЖАНОВ Кенжехан Ісләмжанұлы

Уважаемые читатели, коллеги, единомышленники, друзья!

Перед вами очередной номер научного журнала «Керуен».

Статьи журнала регистрируются в БД CrossRef и к каждой авторской статье обязательно присваивается DOI – цифровой идентификатор объекта, который используется для обеспечения цитирования, ссылки и выхода на электронные документы. Журнал индексируется Казахстанской базой цитирования (КазБЦ) АО «Национальный центр государственной научно-технической экспертизы» (НЦГНТЭ). Постепенно мы начинаем ориентировать авторов на подготовку публикаций по стандартам, принятым в изданиях, входящих в международные базы цитирований Web of Science и Scopus. Ранее уже были скорректированы требования к объему аннотации и ключевым словам.

В составе редакционной коллегии журнала представлены ведущие казахстанские и зарубежные ученые. Журнал следует политике информационной открытости и доступности публикаций авторов, статьи размещаются на сайте журнала на трех языках в полнотекстовом доступе.

Целью журнала является распространение научной информации и привлечение новых авторов. Журнал инициирует дискуссии по результатам новых достижений в области гуманитарных наук.

Задачи журнала:

Принимать оригинальные высококачественные научные статьи, ранее не опубликованные и не представленные для публикации в другом журнале.

Опирается на требования законодательства Республики Казахстан в отношении авторского права и общепринятые в мировой практике положения по публикационной этике.

Ориентироваться на охват публикаций по следующим специальностям в области гуманитарных наук.

1. Литературоведение
2. Искусствоведение

С уважением и надеждой на сотрудничество, главный редактор «Керуен», доктор филологических наук, академик НАН РК, генеральный директор Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова МАТЫЖАНОВ Кенжесхан Слямжанович.

Dear readers, colleagues, associates, friends!

Here is the next issue of the scientific journal "Keruen".

Journal articles are registered in the CrossRef database and a DOI is necessarily assigned to each author's article - a digital object identifier that is used to provide citation, reference and output to electronic documents. The journal is indexed by the Kazakhstan Citation Database (KazCD) of the National Center for State Scientific and Technical Expertise JSC (NCSTE). Gradually, we begin to orient the authors to the preparation of publications according to the standards adopted in the editions included in the international citation databases Web of Science and Scopus. Previously, the requirements for the volume of the annotation and keywords have already been adjusted.

The editorial board of the journal includes leading Kazakhstani and foreign scientists. The journal follows the policy of information openness and accessibility of authors' publications; articles are posted on the journal's website in three languages in full-text access.

The purpose of the journal is to disseminate scientific information and attract new authors. The journal initiates discussions on the outcome of new advances in the humanities.

The tasks of the journal:

Accept original high quality scientific articles that have not been previously published or submitted for publication in another journal.

Rely on the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan in relation to copyright and generally accepted in world practice provisions on publication ethics.

Focus on the coverage of publications in the following specialties: humanitarian sciences

1. Literary studies
2. Art studies

With respect and hope for cooperation, Editor-in-chief of "Keruen", Doctor of Philology, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art MATYZHANOV Kenzhekhan Slyamzhanovich.

Қ.Қ.Мәдібаева,¹ А.Б. Төлеу^{2*}

^{1,2}М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹kapi-51@mail.ru; ²toleuainur@gmail.com

ORCID: ¹0000 0002 2396 1467; ²0009-0007-1047-0064

САРА МЫНЖАСАРОВАНЫҢ «ӘЙЕЛ БАҚЫТЫ» РОМАНЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ ОБРАЗДАРЫНЫҢ ГЕНДЕРЛІК БІРЕГЕЙЛІГІ

Аңдатпа. Мақалада жазушы Сара Мынжасарованың «Әйел бақыты» романы гендерлік теория тұрғысынан қарастырылып, әйел кейіпкерлердің образына арнайы талдау жасалған. Жазушының әйел физиономиясына ғана тән ерекшеліктерді жеткізу шеберлігі мен майдан даласындағы кеңістікті суреттеу ерекшелігіне мән берілді. Жазушының XX ғасыр басындағы саяси науқанға сәйкес кеңестік феминизмнің келуіне байланысты қыр қыздарының әйел теңдігін қабылдауы мен ұлттық бірегейлігін жеткізу тәсілдері талданады. Сонымен қатар, шығармадағы әйелдердің гендерлік рөлдерін талдау барысында феминистік теория мен әйел бірегейлігі ұғымдарының өзара тығыз байланыста екені айқындалады. Романдағы әйел кейіпкерлер заман ықпалына сай өзін-өзі қайта танып, патриархал шектеулерге қарсылық білдіреді. Автор әйел бірегейлігін ашу үшін қазақ әйелінің ұлттық және тұлғалық даралығын алдыңғы қатарға шығара отырып сипаттайды. Жазушы әйел бейнесін терең ашу мақсатында кейіпкерлер дискурсын күрделі әлеуметтік, тарихи және саяси мәселелермен байытады. Әйел кейіпкерлер тек отбасы, дәстүр, дін аясында ғана емес, қоғамдық маңызды тақырыптарда да ой толғайды. Романдағы ер кейіпкерлер мен әйел кейіпкерлердің үлесіне гендерлік талдау жасалды. Сондықтан кейіпкерлердің гендерлік үлесінің сандық дерегі диаграмма арқылы берілді. Жазушы Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романындағы кейіпкер Ақбілек пен жазушы Сара Мынжасарованың «Әйел бақыты» романындағы кейіпкер Зейнегүлдің тағдыры ұқсас. Екі кейіпкердің бірдей оқиғаға тап болған кездегі жағдайды қабылдауы мен ішкі сезімі талданып, ұқсастықтары мен айырмашылықтары кесте арқылы көрсетілді. Романдағы әлеуметтік жиындар мен той- мерекелердегі ерлер мен әйелдердің физикалық әрекеттері мен рөлдері анықталып, кестеге түсті.

Кілт сөздер: гендерлік әдебиеттану, феминистік зерттеулер, гендерлік кеңістік, бірегейлік, мультитаскинг, әйел жазушы, роман.

К.К.Мәдибаева¹, А.Б. Төлеу^{2*}

^{1,2}Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹kapi-51@mail.ru; ²toleuainur@gmail.com

ORCID: ¹0000 0002 2396 1467; ²0009-0007-1047-0064

ГЕНДЕРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ ЖЕНСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ В РОМАНЕ САРЫ МЫНЖАСАРОВОЙ «ЖЕНСКОЕ СЧАСТЬЕ»

Аннотация. В статье рассматривается роман писательницы Сары Мынжасаровой «Женское счастье» с точки зрения гендерной теории, и сделан специальный анализ образа женских персонажей. Особое внимание уделялось умению писателя передать черты, уникальные для женской физиономии, и особенности описания пространства на поле боя. Анализируется, каким образом в условиях политических кампаний начала XX века приход советского феминизма повлиял на восприятие женщинами идеи равенства полов и на способы выражения ими своей национальной идентичности. Анализ

гендерных ролей женских персонажей показывает тесную взаимосвязь между феминистской теорией и понятием женской идентичности. Под влиянием преобразований эпохи героини романа стремятся к самопознанию и выражают протест против патриархальных ограничений. С целью раскрытия женской идентичности автор акцентирует внимание на национальной и личностной уникальности казахской женщины. Для углублённого раскрытия женского образа дискурс персонажей насыщается сложными социальными, историческими и политическими темами. Женские персонажи поднимают не только вопросы семьи, традиций и религии, но и более широкие общественные проблемы. Доля мужских и женских персонажей в романе помогает провести гендерный анализ, поэтому количественный факт гендерного вклада персонажей был представлен с помощью диаграммы. Судьбы героини романа Жусупбека Аймаутова «Акбилек» Акбилек и героини романа Сары Мынжасаровой «Женское счастье» Зейнегуль схожи. Восприятие и внутренние переживания двух персонажей в ситуации, когда они сталкиваются с одной и той же историей, были проанализированы, а сходства и различия показаны в таблице. Физические действия и роли мужчин и женщин на общественных собраниях и торжествах в романе были определены и расписаны.

Ключевые слова: гендерное литературоведение, феминистские исследования, гендерное пространство, идентичность, мультитаскинг, писательница, роман.

K.K. Madibayeva¹, A.B. Toleu^{2*}

^{1,2}M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹kapi-51@mail.ru; ²toleuainur@gmail.com

ORCID: ¹0000 0002 2396 1467; ²0009-0007-1047-0064

THE GENDER IDENTITY OF FEMALE CHARACTERS IN SARA MYNZHASAROVA'S NOVEL «FEMALE HAPPINESS»

Abstract. The article examines the novel by writer Sarah Mynzhasarova "Women's Happiness" from the point of view of gender theory, and makes a special analysis of the image of female characters. Special attention was paid to the writer's ability to convey features unique to the female physiognomy, and the specifics of describing the space on the battlefield. The narrative explores how, in the context of early 20th-century political campaigns, the emergence of Soviet feminism influenced steppe women's reception of gender equality and their strategies for expressing national identity. The analysis of the female characters' gender roles reveals a close interconnection between feminist theory and the concept of female identity. Influenced by the transformations of the era, the women in the novel seek self-awareness and resist patriarchal limitations. To articulate female identity, the author foregrounds both the national and personal uniqueness of Kazakh women. In order to deepen the portrayal of the female image, the discourse of the characters is enriched with complex social, historical, and political themes. The female characters address not only issues related to family, tradition, and religion, but also broader societal concerns. The proportion of male and female characters in the novel helps to conduct a gender analysis, so the quantitative fact of the gender contribution of the characters was presented using a diagram. The fate of the heroine of Zhushupbek Aimaurov's novel "Akbiyek" Akbiyek and the heroine of Sarah Mynzhasarova's novel "Women's Happiness" Zeynegul are similar. The perceptions and inner experiences of two characters in a situation where they encounter the same story have been analyzed, and the similarities and differences are shown in the table. The physical actions and roles of men and women at public meetings and celebrations were defined and described in the novel.

Keywords: gender literary studies, feminist studies, gender space, identity, multitasking, female writer, novel.

1. Kіріспе

Жазушы Сара Мынжасарованың «Әйел бақыты» мен «Төзім шеңбері» романдары да қазақ әйелдерінің, еңбекке араласуы, ескі салттарға (әменгерлік, қалыңмал) қарсы

шығып, теңдікке ұмтылысы туралы шығармалар. Қаламгердің әйел тақырыбында көлемді роман жазуы – газет тілшісі қызметінде жүріп, материал жинақтау процесінен басталғаны байқалады. Атап айтқанда 1960 жылы әйелдер мерекесі қарсаңында жазушы «Коммунизм таңы» газетіне «Айдындағы атты әйел» деген атпен жылқышы әйел туралды әңгіме жариялаған.

«Әйел бақыты» романы 1970 жылы «Жазушы» баспасынан «Қыр қыздары» деген атпен шығады. Тіпті сол жылы Жазушылар одағында әдеби қорытынды - баяндама жасаған Баламер Сахариев жарық көрген он үш романның төртеуіне: Сәбит Мұқановтың «Аққан жұлдызы», Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Қан мен тері», Сейітжан Омаровтың «Қызыл үйі», Сара Мыңжасарованың «Қыр қыздарына» ерекше тоқталып талдау жасаған. «Қыр қыздары» романы осы жанрда жазылған 13 шығарманың ішінде ерекше аталып өткенімен, баспадан қысқартылып, кейбір тараулары жарық көрмей қалған. Арада 11 жыл өткеннен кейін, 1981 жылы толықтырылып «Әйел бақыты» деген атпен шығады. Романда сол кездің саяси режимдеріне ешқандай қайшылық деректер кездеспейді, қайта кеңестік әйелдің теңдігі мен еркіндігі туралы насихатқа негізделіп жазылған. Алайда әдебиеттің көлемді жанрында шығарма жазып, қазақ әдебиетіндегі алғашқы романшы әйел дәрежесінде болу авторға оңайға түспеген. Себебі патриархал қоғамда әйелдердің шығарма авторы, жазушы тұлға, идея иесі екенін түсіндіру, насихаттау жұмыстары төмен деңгейде жүргізіледі.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Тақырыпты зерттеуде құрылымдық талдау, салыстыру, гиносын және контент талдау әдістері қолданылды. Гиносын әдісінде әйел жазушы Сара Мыңжасарованың кейіпкерін ер жазушы Жүсіпбек Аймауытовтың кейіпкері Ақбілекпен салыстырылды. Гендерлік теория тұрғысынан романдағы әлеуметтік жиындарда ер мен әйелдің рөлі, физикалық тұрғыда атқарған әрекеттері сараланды. Сонымен қатар, әйел автордың өз шығармасындағы әйел кейіпкерлерінің образын жасаудағы көркемдік әдістерді қолдануы, әйелге ғана тән физиономиялық (жүктілік, толғақ) ерекшеліктерді ашудағы әдіс- тәсілдеріне мән берілді.

2.2 Материалға сипаттама

Роман жанрында екі көлемді шығарма жазған жазушының еңбегіне гендерлік әдебиет тұрғысынан талдау жасалды. Тақырыпты зерттеу үшін Сара Мыңжасарованың 2024 жылы «Өлке», 1981 жылы «Жазушы» баспаларынан шыққан «Әйел бақыты» романы мен «Өмір көріністері» әңгімелер жинағы, сонымен қатар гендер саласында зерттеу жасаған ғалымдар : Э. Шоуолтер, Э. Сиксу, Г. Рубин, Ж. Ривкин мен М. Раян және Ә. Бақдәулетқызы, Г. Шоқым тәрізді ғалымдардың зерттеу еңбектері негізге алынды.

3. Талқылануы

3.1 Әйел теңдігі және феминистік әдебиет

Қазіргі посткеңестік гендерлік дискурс әйел теңдігі туралы зерттеу жүргізу барысында Кеңес үкіметінің тәжірибесіне соқпай өте алмайтынын айтады. Себебі Кеңес әдебиетіндегі феминизм тақырыбына жазылған көркем шығармалардың дені осы кезеңге тиесілі, сонымен қатар сол уақытта баспасөзде, әдебиетте әйелдердің

теңдік алуына жаңа үкіметтің ықпалы болды деген арнайы насихат жүрді. Бірақ қазіргі зерттеулерде 1918 жылдан бері қарай жүргізілген саясаттан әйелдердің теңдікке қол жеткізуінен бөлек, дискриминацияға көбірек тап болғаны көрсетіледі. «Кеңес үкіметінің әйел теңдігіне байланысты жүргізген реформасы алғашқы жылдары әйелдерге жаңа мүмкіндіктер: комсомол болу, қоғамдық жұмыстарға араласу, еңбек күші ретінде ұжымдық жұмыстар жасауды ұсынғанымен, әйелдер бұрынғы үй шаруасындағы міндеттерді қоса алып жүруі керек болды. Себебі жұмысшы таптың санасы да патриархал болатын, еңбекші комсомол әйел бұрынғыдай әйелдің міндеті саналатын: үй шаруасы, бала күтімі, дәстүрлі әйел жасауға тиісті салт-жоралғыларды атқара жүріп қоғамдық жұмысқа да араласты. Қоғамның патриархалды санасы ол кезде әйелдің де жеке тұлға, азат адам екенін қабылдай алмады» (Бобровская, 2020:136). Осы факторлардың салдарынан гендерлік теңдік мәселесі посткеңестік елдерде әлі күнге дейін өзекті. Алайда әйел теңдігі мәселесінің құжат жүзіндегі хронологиясы Кеңес құрамында болған елдерде ертерек басталған. БҰҰ Бас Ассамблеясының өзі 1979 жылы әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы конвенция қабылдады. Ал, Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті мен *Халық Комиссарлар Кеңесінің 1917 жылдың желтоқсан айында азаматтық неке мен балалар туралы және мемлекеттік актілер кітабын жүргізу туралы қаулы* шығарды. Посткеңестік елдер үшін бұл бір тарихи құжат еді, себебі осы қаулы негізінде 1918 жылы РКФСР (Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасы – 1936 жылға дейін осылай аталған) 10 шілдеде қабылдаған Конституцияда (Кукушкин, 1987) ерлер мен әйелдер тең құқылы екені жазылды. Қабылданған Конституцияда әйелдердің саяси және азаматтық құқықтарының теңдігі заңмен бекітілгенімен, жүргізілген идеология басқа болды. «Кеңестік идеология құқық пен бостандық емес, міндет пен парыз ұғымына негізделді. Сондықтан әр адамның еңбек құқығы қорғалудың орнына, үкімет, партия алдындағы міндеттері болды. Осының салдарынан әйелдер тек қана жұмыс істеу құқығына ие болған жоқ, олар серіктес таңдау, қоғамдық жұмысқа араласу, бала туып, оны бағып-қағуға, отбасы мен күйеуінің қажеттіліктерін өтеуге міндетті болды. Бұл міндеттілік әйелдердің қоғам үшін өз қажеттіліктерінен бас тартып, бұрынғыдан екі есе жауапкершілік алуына себеп болды» (Мирошниченко, 2012:49). Әдебиет пен баспасөзде әйелдің қоғам алдындағы міндеті мен жауапкершілігін дәріптеп, үй шаруасы мен бала күтімін де қоса алып жүруіне арнайы насихат жұмыстары жүргізілді. «Әйел бір қолымен бесік, екінші қолымен әлемді тербетеді» деген ұран пайда болды. Алайда бұл идеологияның инерциясы қазіргі медиа кеңістіктерде әлі де бар. Қазіргі гендерлік зерттеулерде әйелдерге бұндай көп міндет артып, оны талап ету үрдісін мультитаскинг (multitasking) деп атайды. (Craig L., Brown J, 2017:12). Автор әйел теңдігі мен кедейлер ахуалының түзелуіне жаңа құрылып жатқан үкіметтің ықпалы болды және ол үкімет төңкерістің нәтижесінде орнады деген идеяны негізгі желі ретінде ұстайды. «Фемининдік мәтіннің төңкерісшіл болмауы мүмкін емес.» (Burke, 2003:161). Сондықтан автор әйел кейіпкерлердің бас көтеріп, қоғамдық жұмысқа араласып, мәжіліс құрып, білім алуға талпынуын төңкерісшіл идеяның нәтижесі деп көрсетеді. Ағылшын және француз әдебиетіндегі әйел авторлардың жазу мәнеріне арнайы зерттеу жүргізген америкалық феминист-сыншы, ғалым

Элейн Шоуолтер Еуропадағы феминистік сынды игерілмеген шөл далаға ұқсатқан. (Showalter, 1981: 180). Ғалымның «Шөлдегі феминистік сын» деген мақаласы «Әйел бақыты» романымен бір жылы басылып шықты. Бұл еңбегінде ғалым өзіне дейін феминистік сын тұрғысынан жазылған француз әдебиеттанушысы Элен Сиксудың: «Әйелдердің жазу тәжірибесін анықтау мүмкін емес, себебі бұл тәжірибе ешқашан теорияланбайды, шектелмейді, кодталмайды» (Rivkin J, Ryan M, 2017:940) деген пікіріне шолу жасай отырып, әйелдердің автор ретінде зерттеулі, жазу мәнері мен әйел шығармашылығының психодинамикасы, әдебиеттегі әйелдердің жазу эволюциясына арнайы бір ғылым керек екенін талдап көрсетті. Осылайша ол гиносын терминін ұсынып, әйелдердің жазушылығына қатысты теориялар төрт түрлі айырмашылық негізінде моделденуі керек екенін көрсетті. Олар: биологиялық, тілдік, психоаналитикалық және мәдени модельдер. Осы гиносын теориясы негізінде С. Мыңжасарованың әйел тақырыбын ашудағы өзіндік шеберлігі анықталады.

«Әйел бақыты» романында жазушы Бәтима деген кейіпкер арқылы өнер, оның ішінде қазақ әдебиеті үшін ең интимді тақырып – әйел және толғақ тақырыбына тоқталады. Толғақ қысқан Бәтиманың көңіл-күйі мен физиономиялық ерекшелігін автор шынайы суреттейді. «Іші түйіліп, тынысы тарылып барады. Аттың басын тежеп, біраз демалып, қайта желіс аяңмен жүре бергенде іші қайтадан бүреді. Аттың аяңына да шыдай алмайтынын сезген Бәтима ілбіп ақырын жүрді. Әлдебір кезде ішінің түйілгені басылып, тынысы кеңіді. «Не де болса, пәрменімен атты тағы бір жіберіп көрейін, бір табан да болса, ауылға жақындай түсейін»,– деп ойлады Бәтима. Түнгі самалға денесі серги түскен ат өршелене шабады. Бұл жолы Бәтима толғақ әлін құртып, бойын билеп алғанын сезді. Аттың басын тартуға да шамасы келмеді. Жанталаса аттың басын тартпақшы болады, бірақ шамасы келмейді. Арыны басылғасын ат өзі ақырын жүре бастады. Аттың жүрісіне шыдай алмайтынын білді де, Бәтима аттан түсіп жаяу жүрді. Толғақ бастапқыдан жиілеп барады, іші бүріп қара саны сырқырап кеткенде тұра қалады. Енді толғақ адым аштыратын емес. Өз жағдайының қиын екенін Бәтима енді ғана сезді.» (Мыңжасарова, 2024:341). Автор өзіне таныс, әйелдер ғана суреттей алатын толғақтың күйін жеткізу үшін көркемдік әдіс ретінде параллелизмді (Ахметов, 1998:262) қолданған. Жазушы аттың жүрісі мен толғақтың келу динамикасын параллель ұстайды. Ат жылдам жүрсе, демек толғақ тарады, әйелде күш бар, жылқыны игере алады. Аттың жүрісі баяуласса, демек әйел әлсіреді, жылдам жүруге қауақы жоқ. «Әдеби шығармаларда әйелдің тәнінде ғана болатын физикалық ерекшеліктерді шебер суреттеп, шынайы жеткізу үшін жазушы әйелге патриархал санадан азат интеллект керек.» (Showalter, E. 1981:12). С. Мыңжасарова гиносын теориясының бұл талабын білмесе де, әйелдің ахуалын әйел ғана шебер жеткізетінін түсінген. Гендерлік бірегейлік негізінде Бәтиманың толғағын көркемдік тәсілдермен жеткізген.

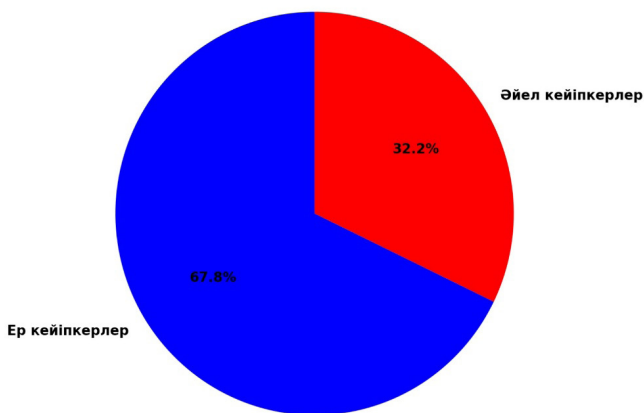
Автор қалың мал және әмеңгерлік салтынан шыға алмай, торыққан қазақ қыздарының тағдыры туралы жаза отырып, салттың әу бастағы әлеуметтік жүйесінің, идеясының басқа болғанын айтып өтеді: «Алғашында жастар ешкімнің қолына қарамастан, бірден үй болып кетсін деген жақсы ниетпен жігіттің әкесі мал беріп, қыз үйі жасау жасап, жаңа қосылған жастарды жеке шығару үшін пайда болған

қалыңмал, келе-келе озбырлық салтқа, мал берген жер қызды еріксіз әкету үйреншікті әдетке айналды.» (Мыңжасарова, 2024:8). Феминистік сын тұрғысында қалың мал мен әмеңгерлік салты гендерлік ғылымдағы «Әйел-тауар» дискурсында талданады. Бұл терминді ғылымға енгізген феминист-антрополог Гейл Рубиннің 1975 жылы «Әйелдер тауар көзі: «саяси экономикадағы» жыныс түсінігі туралы ой-пікір» (*The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex*) атты мақаласы арқылы ендізді. (Rayna, 1975). Көркем әдебиетке автор ретінде келген әйелдердің алғашқы шығармаларының феминистік бағытта болуы кездейсоқ құбылыс емес. Ғалымдар гендерлік теория тұрғысынан әйел айырбасына қатысты этнографиялық және тарихи мысалдарды жер бетін мекендейтін кез-келген этностан табуға болатынын анықтаған. «Әйелдерді күйеуге береді, олар соғыста олжа ретінде, ризашылыққа бөлену мақсатында сыйға беріледі, саудаланады, сатып алынады, сатылады. Бұл іс-әрекеттер «жабайы» қоғамнан алшақтағаннан кейін де жойылып кетпеді, керісінше, олар «өркениетті» қоғамда бұрынғыдан да айқынырақ және коммерцияланған түрде жүзеге асатын болды.» (Rayna, 1975:160). дейді. Феминистік теория тұрғысынан әйел – тауар түсінігі бүкіл адамзат тарихына ортақ. «Әмеңгерлік күйеуі қайтыс болған әйелдің қайнысына не қайынағасына, яки күйеуінің басқа бір туысына некелесу салты.» (Әлімбаев, 2017:451). Көшпелі өмір салтында әлеуметтік мәселелерді реттеп отыру үшін мұндай институттар қажет болды.

С. Мыңжасарова «Әйел бақыты» романында бас қаһарман (кейіпкер емес) жоқ. Күрескер, білімді, жаңашылдыққа талпынатын, ерлермен бірге майдан даласында жүретін, хат танитын сауаты бар, қандай қиындыққа болса да төзе білетін, мәжіліс ашып әйелдердің еркі мен қалауын ашық айта алатын, өзі сұлу, биязы, үлкенді сыйлап, кішіге ізет көрсететін мінез- қылығы (характер) мен портреті бар бас қаһарман жасалса, шығарма нанымсыз болар еді. Сондықтан жазушы бұл қасиеттерді бір ғана бас кейіпкерге жинақтамай, әртүрлі әйел образдары арқылы көрсетіп, қыр қыздарының бірегейлігін айқындаған.

Романдағы жалпы кейіпкерлердің саны - 59. Әдебиетті гендерлік теория тұрғысынан зерттеушілер көркем шығармаларда ер кейіпкерлердің саны әйел кейіпкерлерге қарағанда көбірек болатынын анықтаған. «Хамилтон Майкл және т.б ғалымдар балаларға арналған сатылымы жоғары 200 кітапта әйелдерге қарағанда еркек кейіпкерлер 53 % көп кездесетінін анықтаған. Мұндай құбылыс қазақ әдебиетіне де жат емес.» (Адаева, 2022: 214). Тіпті шығарманың өзі әйелге арналған болса да, “Әйел бақыты” романында әйел кейіпкерлердің үлесі ерлерге қарағанда екі есе аз. Ер кейіпкерлер саны- 40, ал әйелдер-19. *1- суретте* көрсетілді.

“Әйел бақыты” романындағы кейіпкерлердің үлесі

1-сурет. “Әйел бақыты” романындағы кейіпкерлердің үлестік көрсеткіші

3.2 «Әйел бақыты» романындағы қазақ әйелдерінің бірегейлігі

XX ғасырдың басындағы қазақ әйелдерінің танымы мен әлеуметтік ортадағы бірегейлігі қазіргі, XXI ғасырдағы әйел кейіпкерлермен салыстыруға келмейді. Бұл құбылысты әлеуметтанушы Энтони Гидденстің (Ковалева А., Перинская Н, 2020.) бірегейлікке берген анықтамасымен түсіндіреміз. Зерттеуші бірегейлікті тұрақты емес, үнемі өзгеріп тұратын динамикалық құбылыс деп анықтаған. Адамдардың бірегейлігіне тарихи оқиғалар мен саяси жағдайлар, ұлттық дәстүр мен мәдени орта әсер етеді. Шығармада әйел кейіпкерлердің үлесі аз болғанымен бір - біріне ұқсамайтын әйел образдары жасалған. Атап айтқанда, дәстүрлі әдебиетте жағымсыз кейіпкер ретінде бөліп қарастыруға болатын Зейнегүлдің өзін образ деңгейіне дейін көтеріп, оған турашылдық пен күрескерлік мінезін берген.

Зейнегүл образы. Ол – әке-шешесі қарт, қорған болар ешкімі жоқ, сұлу келіншек. Қазақ салтымен тойы жасалып, үйден ұзатылмаған. Бірақ сұлу Зейнегүл Жұманның арбауына түседі. Жұман роман құрлымын біртұтас етіп ұстап тұрған – антагонист кейіпкер. Тап күресі мен әйел теңдігі жайындағы тартыс осы мықты кейіпкер арқылы өрбіп отырады. Жұман Зейнегүлге үйленбейді. Ол қызды қалаға ертіп барып, картаға ұттырып жібереді. «Зейнегүл Жұман картаға ұттырып жібергеннен кейін карташының тоқалы болып бес- алты ай тұрды да, жақсылап киініп, қолына қаржы түсіріп алғасын, басы бос біреуге ілесіп кетсем деген ойға келді. Бір күні ол базар аралап жүргенде керуенші жас жігіт тап бола кетті. Бірақ Лепсіге жете бергенде керуеншіні солдаттар ұстап алды. Керуен тоналып жатқанда Зейнегүл қашып шықты.» (Мыңжасарова, 2024:97). Ауылына оралған Зейнегүлді ешкім жақтырмайды. Бәлесі жұғады деп ол отырған орынды аластайды. Зейнегүлдің тағдырын ойыншыққа айналдырған Жұманды ешкім жазғырмайды. Әлеуметтік қысымға ұшыраған әйелге ешкім де жанашырлық танытпайды. «Оның үстіне кемпірлер Зейнегүл отырып кеткен жерді аластап, естері шығатынын талай көрген. Ал Зейнегүл қайтып

оралғалы, оның әкесінің үйімен ешкім араласпайды. «Шайтан араласқан жерде құт қалмайды» деп Елпан Зейнегүлдің әкесіне қойын баққызбай қойған. Былтырдан бері Зейнегүлдің әкесі қысы-жазы жертөледегі жалғыз үй» (Мыңжасарова, 2024:160). Автор қауымынан бөлініп қалған Зейнегүл мен ол тұратын жертөлені параллелизм (Ахметов, 1998:262) бейнелеу әдісімен салыстыра отырып былай суреттейді: «Зейнегүлдің жертөлесі қосаяқ тышқанның іні сияқты жерді үңгі қазылған. Терезесі төбедегі алақандай қарын. Алыстан қарағанда үй бар екені белгісіз жертөле жермен -жексен. Ішінің де реңі нашар.» (Мыңжасарова, 2024: 235). Жертөлениң іші мен сырты кейіпкердің көңіл-күйін аңғартады. Елден жырақ, жермен-жексен болып, бөлек жатқан жертөле мен қауымынан жырақталған Зейнегүл. Зорланған қызды ешкім түсінгісі келмейді. Езгіге түсіп, зорлық көрген құрбан әйелге өз ортасы, ауылы бөлектеп тастау арқылы қоғамдық қысым көрсетеді. Зейнегүл секілді жәбірленушінің қоғам алдында одан сайын жазаға тартылып, қорлыққа ұшырауын гендерлік зерттеу теориясында виктимблейминг (ағл. *Sөзі victimblaming*) - *құрбанды айыптау* деп қарастыралды. Бұл терминді алғаш рет «1971 жылы Уильям Райан *Жәбірленушіні жазғыру* - *Blaming the* деген кітабында қолданған» (Бендрикова, 2018:79). Бірақ әбден жәбірленген, солдаттардың қолжаулығы да болған, ашынған Зейнегүл ойын іркіп қалмайтын, батыл адамға айналған. Автор Зейнегүлдің сөздері арқылы романдағы басқа әйел кейіпкерлерді салыстырады. «Сен неменеге итаршы болып отырсың, сорлы тоқал. Сенің күнің менен артық па? Сен шалға, Қаншайым балаға тиіп қарық болдыңдар, өй, өңкей сорлы! Мүсәпір! Әлі де сендерден менің күнім артық» (Мыңжасарова, 2024: 49). Зейнегүлге жиіркене қарайтын әйелдердің бірі тоқал, бірі әмеңгерлік жолымен өзінен кіші балаға қосылған. Автор қыр қыздарының тағдырын Зейнегүлдің осы сөйлеміне сыйдыруға тырысқан.

Зейнегүл образы арқылы жазушы «Қазақстандағы 1918-1920 жылдардағы Азамат соғысы» (Өскембаев, 2019:69) кезіндегі ақтар мен қызылдар қақтығысындағы қазақ ауылының ахуалы мен әйелдердің жағдайын көрсетеді. Жазушы Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілегі» (Аймауытов, 1989) мен Сара Мыңжасарованың Зейнегүлі осы Азамат соғысы кезіндегі қақтығыстың құрбандары. Екеуі де ауылға шапқан орыс солдаттарының зорлығына душар болады. Екі кейіпкердің кульминациялық оқиға кезіндегі іс-әрекеті мен екі жазушының авторлық шешімі кестемен көрсетіліп, салыстырылды. 1-кесте.

1-кесте. Зейнегүл мен Ақбілектің кульминациялық оқиға кезіндегі іс-әрекеті

Зейнегүл	Ақбілек
1.Бір солдат Зейнегүлді үйден сүйреп шығарып, құлағынан алтын сырғаны алмақшы болып алысып жүр. Зейнегүлдің құлағы жырылып, сырға солдаттың қолында қалды. Зейнегүл ышқына айқайлап жіберді. (Мыңжасарова, 2024: 98)	1. Үш орыс қызды көтеріп, ойбайлатып алды да жөнелді. «Апатайлаған» айғайы жер-көкті жұлып, Ақбілек зарлап, аттардың дүрсілі тауды дүрсілдетіп, абалап иттер қуып бара жатты.(Аймауытов,1989: 150)

2. Таң бозарып атып келеді. Елден бұрын оянған Сириков басын көтеріп Зейнегүлге қарады. Бет-аузы жастан, жырылған құлақтың зардабынан іскен, ыстығы көтерілген әйелдің бет-әлпеті қаракөлеңке үй ішінде көкшіл тартып, мүлде реңсіз көрінді, Сириков жиіркеніп теріс айналды. (Мыңжасарова, 2024: 117)	2. Ақбілек есі кіріп, көзін ашса, алты сырықтың басын бүріп, киіз жапқан кішкене қоста өңшең серейген, быркыраған, жат киімді, жат түрлі орыстардың ішінде жатыр екен. Оң қолын Ақбілектің үстіне артып, қақ қасында бетінен түгі шыққан, шашы дудыраған, істік мұрын жирен орыс жатыр. (Аймауытов, 1989: 159)
3. Осы бір жыл ішінде Зейнегүл өмір диірменінің қай тісінен өтпеді? Неше адамның қолжаулығы болмады. Семейден ауылға жеткенше солдаттар оны неше рет қолға түсірмеді? Зенегүлде қалған абырой бар ма? Жоқ. Олай болса, осы өмірдің қажеті не? Оны Зейнегүлдің өзі де білмейді. Бірақ өзін қорландым деп есептемейді де, өмірден безінбейді де. (Мыңжасарова, 2024: 116).	3. Осы арам деміммен, арам аузыммен әкемнің иманды жүзіне қалай жақындармын? Құдайдан қорықпай оның құтты қадам мешіттей үйіне қалай кіремін? Кәпір сүйген, аймалаған аяғыммен жайнамаз салатын жерін қалай денем шімірікпей басармын? Кәпірді құшақтаған арам қолымды қайтіп әкемнің адал дастарханына апарып, қайтіп бір табақтан ас ішермін? Мен көргенде «пәленшенің орыс бүлдіріп кеткен қызы», деп кім көрінген ішінен ойлап тұрады-ау. (Аймауытов, 1989: 201)

Кестеде көрсетілгендей, *1-мысалда* Зейнегүл мен Ақбілек екеуі де айқайлап көмек сұрайды. Ж. Аймауытов кейіпкерінің айғайын әсерлі ету үшін, қосымша фон ретінде аттың тұяғының дүрсілі мен иттердің үргенін оқиғаға паралель алады. Ал жазушы Сара Мыңжасарова оқырман назарын детальға бұрады. Қарсылық көрсетіп жүрген Зейнегүлдің сырғалығы жырылып, алқымын қан басады. *2-мысалда* Ж. Аймауытов кеңістікке (үй ішіне) әйел кейіпкерінің (Ақбілектің) көзімен қараса, С. Мыңжасарова үй ішіндегі зорлықшылдың әрекеті мен ойын жазады. Сонымен қатар, Аймауытов жатсыну категориясы арқылы Ақбілектің жан дүниесіндегі құбылыстарға дендейді. *3-мысалда* Ж. Аймауытовтың зорлық көрген, жәбірленген кейіпкері кірлендім, кінаһарға айналдым деп өзін-өзі жазғырады. Орыс солдатын жатырқау әрекетіне бағытталған бояуды жазушы қалыңдатып береді. Жұрт бетіне қалай қараймын деген уайымға түседі. Сара Мыңжасарова болса, бұл кейіпкерінің қандай қиындық көрсе де, өмірден безінбейтінін жазады. Бір тарихи оқиғада зорлық-зомбылық көрген екі кейіпкердің шығармадағы мотивтері ұқсамайды. С. Мыңжасарова өз кейіпкерін қажымайтын, қиындықтарға жолыққан сайын өзінен безінбейтін өмірге құштар әйел ретінде қалыптастырған.

Сұлусарының тағдыры. «Әйел бақыты» романындағы әр кейіпкер арқылы жазушы ХХ ғасыр басындағы қыр қыздарының тағдырын көрсетуді мақсат еткен. Сұлусары – жетім қыз. Он екі жасында Елпан деген байдың үйіне жалшы болып келіп, кейін тоқал әйелі болады. Жазушы Сұлусарыны тоқалдықта жүрген қазақ әйелдерінің образын ашу үшін романға қосқан. «Некесі қиылғанымен Сұлусары сол жалшы қалпы: отпен кіреді, күлмен шығады. Үйдің бар шаруасы мойында» (Мыңжасарова, 2024: 79). Өз қалауымен өмір сүріп көрмеген Сұлусары достыққа адал. Артық

сөйлемейтін, тағдырына көндіккен кейіпкер бар мұңын әмеңгерлік жолмен өзінен жасы кіші балаға тұрмысқа шыққан Қаншайымға айтады. Сұлусарының күндесі – Шекер. «Күндес – бір еркектің алған әйелдері» (Әлімбаев, 2017:417) Шекер – күйеуін үнемі қызғанатын бәйбіше. Бәйбіше – байырғы отбасылық дәстүрде қалыптасқан жұбайлық мәртебе, бірнеше әйел алған ер адамның бірінші әйелі. (Әлімбаев, 2017: 602). Шығармада кейіпкерлер мәжіліс ашады. Әйел теңдігі туралы декретті талдауға барған жиналысты өзіне оңтайлы пайдаланғысы келген Шекер Сұлусарыға жала жабады. Мәжілісте Сұлусарыға сөз беріледі. Тоқал артық ештеңе айтпайды. «Біз көремізді көріп, сөйлерімізді сөйлеп болғанбыз. Тек өзгелері біздің жолымызды қуып жүрмесін» (Мыңжасарова, 2024: 299). Осыдан артық сөз айтпаған Сұлусарыға Шекер: «Не дейді, әй, мына жаман күн? Сүйреңдеме! Өшір үнінді, - деді ала көзімен ата қарап» (Мыңжасарова, 2024: 299). Бұл диалогтан автор дәстүр бойынша Шекер бәйбішенің жолы мен дәрежесінің үлкен екенін, ол бар жерде Сұлусары тоқалдың артық ештеңе айта алмайтынын анық байқатады.

Елпан бай жиналыстан қайтқан әйелдерінің алдынан шығады. «Неше қап теңдік теңдеп келдіңдер? Қатындардың бетімен кететіні рас па екен? Қайсың жаңа заңға қол көтердіңдер, – деп Елпан жирен сары сақалын сипап, әйелдеріне күлімдеп қарап еді, екеуінің де ашуға мінгенін аңғарды.» (Мыңжасарова, 2024: 303). Сұлусарының қысқа ғана өмірі осы жерде бітеді. Шекер бәйбіше жиналыста Сұлусары теңдік сұрады деп жала жабады. Елпан тоқалын өлімші етіп сабайды. «Қаншайым мен Дәмелі Сұлусарыны шешіндіріп, жарақаттанған жерін таңбақышы болып қозғай бергенде, Сұлусары қатты ыңырсыды. Бұлар түбімен сөгіліп, бұрымға қоса жыртыла сыпырылып, қызыл еті шығып қалған Сұлусарының басын көріп шошып кетті.» (Мыңжасарова, 2024: 307). Тоқал әйелдің арманы мен мұраты туралы Елпан ойланбайды. Елпанда әйелдерге эмпатия жоқ. Елпан – әйелдерді ақылсыз, ашуға тез беріліп эмоциясын ұстай алмайтын жаратылыс деп есептейтін кейіпкер. «Құдағи, әйелдік істемеңіз. Әйел деген ашуы алдында, ақылы артынан келетін халық болады. Сіз де әйел тұқымынансыз». (Мыңжасарова, 2024: 365). Автор Елпан кейіпкер арқылы XX ғасыр басында қоғамда айқын көрініс тапқан әйелдер туралы стереотиптерді ашық көрсетеді. «Гендерлік таптаурындар деп әлеуметтік-мәдени тұрғыдан белгіленген ой-пікірлерді танымыз, сондай-ақ жыныс өкілдерінің мінез-құлық нормалары қасиеттері, атрибуттық пікірдің ақиқат бөлігінің тілдегі көрінісі деп білеміз.» (Shokym, 2022: 8). Елпан кейіпкердің сөзімен берілетін романда келтірілген таптаурындар әдебиетімізде әлі де көркем шығармалар арқылы қайта өндіріледі.

Қаншайымның оқиғасы. «Әйел бақыты» романы осы кейіпкердің оқиғасымен басталады. Қаншайым образы арқылы жазушы әмеңгерлік салтының әйел тағдырына тигізетін әсерін жеткізген. Қаншайым – өз сүйгеніне қосыла алмаған, көнбіс, құрбан кейіпкер. Ол теңдік алуға тырысып, өз қалауы бар екенін ашық айтып қарсылық білдірмейді. Ішінде аласапыран айқас жүріп жатқанымен, Қаншайым өзі келін болып түскен үйдің адамдарына сатқындық жасамайды. Келін болып ұзатылып бара жатқан ханшайымға сүйген жігіті Мұса қашып кетуге ұсыныс айтқанда, Қаншайым өзінің құрбан әйел екенін түсіндіреді. «Сен тозаққа түс десең, тайсалмай барар едім. Өңгіме оның ақырында жатыр. Тіпті ауылға тимей- ақ әкемнен айып төлетіп алғанда

күндері не болмақ? Мына шиеттей бала-шаға мойындарына ала дорба іліп, ел ақтап кетпей ме? Бұларды шулатып, қайыршылыққа ұшыратып, бақыт көксей алам ба? Не де болса өзімді осы бауырларыма құрбан етем» (Мыңжасарова, 2024: 13). Қаншайымның күйеуі – Қалдыбек ойын баласы. Жұртына келін түсіп, өзі үйленіп жатқанын қабылдамайды. «Дәмелі мен Сұлусары Қалдыбекті әрең дегенде оятып, үйден алып шықты, Бала ұйқысын аша алмай, көзін уқалап ауық-ауық есінейді» (Мыңжасарова, 2024: 31). Уақыт өтіп, жігіт жасына жетіп, қалада оқитын Қалдыбек әйелі бар, үйленген адам екенін жасырады. Қаншайым ғана емес, Қалдыбек те ескі салттың құрбандары.

Дәмелі. Қаншайымның енесі. Автор бұл кейіпкер арқылы қазақ әйелдерінің мінезінде кездесетін даналық пен төзімді, мейірім мен аңғалдықты жазған. Романның өне бойында Дәмелі жат жерге түскен келінін бірден өзіне жақын тартып, оған тілекші екенін, жалғыз ұлы Қалдыбектен кем көрмейтінін іс-әрекетімен дәлелдейді. Тіпті өз сүйгеніне қосылмай, тағдырына көніп келген келіні, енесінің мейірімі мен адамгершілігінен аттап кете алмайды.

Балымайдың болмысы. Сауатты, өнерлі, ақсүйек әйел. «Балымай Семейдің атақты ақсүйек байының қызы.» (Мыңжасарова, 2024: 64) Жұман деген оқыған, әрі ауқатты жігіттің әйелі. Романда Жұман Балымайдың үстінен Гауһар деген сұлу, кедейдің қызын тоқалдыққа алмақ болады. «Тоқал – көп некелі отбасындағы екінші әйел. Дәулетті ер адам өзінің бірінші әйелі, яғни бәйбішенің үстінен екінші әйел алса, онда ол тоқал деп аталған». (Өлімбаев, 2017:397).

Ерке өскен байдың қызы – Балымай күйеуі – Жұманның тоқал алу туралы шешіміне қарсы шығады. Өзіне жасалған қорлық деп түсініп, ажырасады. XX ғасырдың басында әйелдің ажырасу туралы шешім қабылдауы қиын. Себебі ол Жұманның ғана әйелі емес. Келін – бір әулеттің адамы. «Келіннің кетуі сүйекке таңба. Тіпті маскара. Ал, Балымайды қорқытып көндіре алмайтыны тағы белгілі. Төркіні күшті. Табан тіреп жауласып кетуге жарайтын жандар.» (Мыңжасарова, 2024: 66). Бұл кейіпкер арқылы автор көзі ашық, сауатты әйелдің образын жасаған. Балымай артық сөзге келіп ешкіммен ұрыспайды. Қыр қазағына әйел теңдігі туралы түсіндіру үшін мәжіліс құрып, сауатты сөйлеп, өзіне қарсы шыққан адамдарға эмоциясын көрсетпей, баппен жауап береді. Автор Балымайдың ішкі сезімдеріне қарағанда, көпшілік арасында сөйлей алатын шешендігі, ұстамдылығы мен тез арада шешім шығару қабілетін ашып көрсеткен. «Әйел қызмет істеуге, қоғам өміріне қатысуға құқылы. Әйелді қалың малға сатушылар, көп әйел алушылар, ұрып-соғушылар жауапқа тартылады. Әйел еліміздің теңқұқылы азаматы,- деп Балымай байсалды үнмен айтып тұр. Ол не жаңылып, не қысылып, мүдіріп қалған жоқ. Баппен айтылған сөздері түсінікті. Қоңырлау даусы құлаққа жылы тиеді» (Мыңжасарова, 2024: 294). Балымайдың жинаған білімі, материалдық және әлеуметтік жағдайы еркін әйелге айналдырған. Сондықтан ол күйеуінің өзінен басқа, тағы бір әйел аламын дегеніне көнбейді. Осы образ арқылы автор сауатты әйелдің қорлыққа төзбейтінін, қиындықты еңсере алатынын жеткізіп, үлгі көрсетеді.

Гауһардың образы. Романға динамика берген, әрекетшіл, күрескер кейіпкер. Бірінші рет шығармада әмеңгерлікпен ұзатылып бара жатқан әпкесі Қаншайымның

қасында жүргенде көрініс береді. «Гауһар батыл да батыр қыз екен. Талшыбықтай жіп-жіңішке болса да, өзі тіпті әлеуетті, ертеңгісін байқадыңыз ба, жаралыларды арба үстіне орналастырып, көтерісіп, жайлырақ жатқызып, жаны қалмай жүр» (Мыңжасарова, 2024: 244). Патриархал қоғам Гауһарға да өз талабын қояды. Сұлу, нәзік, өнерпаз қызды Жұман екінші тоқал етіп алуға дайындалады. Қыздың әкесіне қалың малы беріледі. Гауһардың сүйген жігіті – Ақынғұл. Ол да ескі көзқарасқа қарсы, жаңа заманның орнауына құштар адам. Гауһар әлеуметтік ахуалының нашарлығына қарамастан әрекетшіл қыз. Айқас жүріп жатқан аймаққа барып, қансыраған сарбаздардың жарасын танады. Түнімен атпен орталыққа барып жаудың келе жатқаны туралы хабар береді. «Өзгелер үшін жанын аямау адамгершіліктің шыңы емес пе, осы жүргенде жалғыз өзім ер адамдардың ішіндемін деп ойламайтын да, өзінің басқа жынысты екенін ұмытқан да сияқты». (Мыңжасарова, 2024: 244). Гауһар образы арқылы жазушы өз бақыты үшін басын қатерге тігіп, соңына дейін күресе алатын, жорық заманында, жедел шешімдер қабылдап, майдан даласында салқын қандылық таныта алатын қазақ қыздарының болмысын ашқан. Теңдік үшін күресіп жүрген қазақ қыздарын бір ғана вектормен қарауға болмайды. Орталықтанған, барлық кеңестік кеңістікке үлгілі типтенген әйел образын жасау науқаны жүріп жатқан кезеңде автор қазақ қыздарының болмысына үңілген, бірегейлік категориясы арқылы кейіпкер жасаған.

3.3 Романдағы гендерлік кеңістіктер мен әрекеттер

Қоғамдық кеңістікке қатысты әділеттің түрлі аспектілерін қамтитын әлеуметтік зерттеулер жүргізген Лоу мен Эвесон қоғамдық кеңістіктегі гендердің әділет моделін ұсынды. (Setha Low & Kurt Iveson, 2016). Осы модель тұрғысында С. Мыңжасарованың майдан даласындағы әрекетті беру әдісіне тоқталуға болады. «Қара дөңнің астында қалған солдаттар тамырын қопарып шауып, жинамай тастап кеткен қарағаш сияқты әне жерде біреуі, мына жерде біреуі дөңкиіп-дөңкиіп жатыр. Ауыл ортасы опыр-топыр. Жау да кедей тобы да өлімге бас тігіп, ашына белдескен айқас дәл ауыл ортасында » (Мыңжасарова, 2024: 120:). Романда азамат соғысы жүріп жатады. Ақтар мен қызылдар арасындағы айқас кезінде соғысқа Гауһар деген кейіпкер де барады. Жараланған жауынгерлерге дәрі жағады, қанын тоқтатып, алғашқы көмек көрсектеді. «Сан-сапалақ алыс пен атыс басылса да, оқтың гүрсілі құлақтан кететін емес» (Мыңжасарова, 2024: 122: 2024). Романда әйел кейіпкерлер қактығысқа араласпайды. Бірақ жараланған сарбаздарға алғашқы медициналық көмек көрсетеді. Әйел кейіпкерлер тойдағы салт-жоралғылық әрекеттерде белсенді. Той – көпшіліктің қатысуымен атқарылатын салтанатты іс- шара (Өлімбай, 2017: 394).

Роман бойынша той-жиынында ер кейіпкерлердің физикалық тұрғыдағы іс- қимылдары әйел кейіпкерлерге қарағанда аз (2-кесте).

2- кесте. Той – жиынындағы гендерлік әрекеттер

Әйел	Ер
«Тынықта түтіні аспанға тік көтерілген жер ошақтардың жанында күйбеңдеген әйелдер». (Мыңжасарова, 2024:17).	Ауыл ортасында топ -тобымен қаумалай малдастарын құрып отырған еркектер. (Мыңжасарова, 2024::17).
Досанның әйелі Дәмелі үйден екі-үш иленген теріні <i>алып шығып, оң босағаның сырт жағына қойды.</i> (Мыңжасарова, 2024::19).	Ауыл ортасында үйрім- үйрім болып <i>отырған</i> еркектер де <i>орындарынан</i> тұрысып, келіншек келе жатқан жаққа көз тіккенде Жұмалар да үйіне жақындаңқырап барып <i>тұрды.</i> (Мыңжасарова, 2024::19).
Әйелдер отқа май құйғызуға дайындалып күйбеңдеп жатыр. (Мыңжасарова, 2024::22).	Табак-табак етті жігіттер әкеліп, жағалата дастарханға қоюда. (Мыңжасарова, 2024:29).

Әлеуметтік жиындарды ұйымдастыру, онда жасалатын ритуалдар мен жөн-жоралғыларды романда әйелдер атқарады. Ал ерлер сол жиынның өткеніне дейінгі шешімді қабылдайды. Атап айтқанда романның алғашқы бөлімінде Досанның үйіне келін түсіп жатады. 2-кестегі мысалдар сол шарадан алынған. Келін түскенге дейін ауылдың ақсақалы Елпан мен оның інісі Досан келіннің қалың малын төлеу, үйлену керек балалары қайтыс болғандықтан келінді бала Қалдыбекке қосу туралы шешімді шығарып қойған. Сонымен қатар, осы роман арқылы қазақ қоғамындағы егде тартқан әйелдің құрметті екенін анық байқалады. «Құда, Бәтима піріме сүйеніп келдім. Мен елуге жақындаған адаммын. Иә, құда, атаң қазақ қарт әйелді ана демеуші ме еді, ана сөзін халқым ар көрмеуші еді ғой». (Мыңжасарова, 2024:42). Автор әйелдің анамын дегенінен соң, ер кейіпкердің әйелді тыңдағанын жазады. Патриархал жүйеде әйелдің орны ана статусына байлаулы. Кеңес Одағы көркем шығармалар арқылы ана архитипі туралы түсініктерді қайта өндірді. Ана дегеніміз балалы болған әйел. Әйелдің репродуктивтілігі қоғамдағы статусына әсер етеді. «Келін ұл тапса ғана социумға пайдалы мүше деп қабылданады. Ана образына қатысты бұл фактіні Симона де Бовуар, Лаура Мальви және өзге де ғалымдар байқап, сынаған. Бұл тұста ананы бірегей де күрделі тұлға ретінде емес, Отанның жалпылама жинақтаушысы, смволикалық идеалы ретінде көрсету дәстүрін айтып отырмыз. Мұндай дискурс «отбасы – ұлттың негізі, ана – ұлттың ұйытқысы» деген доминант ресми идеология шеңберінде алғы шепке шыққаны мәлім» (Бағдәулетқызы, 2022: 202). «Әйел бақыты» романына ХХІ ғасырда әйел автордың шығармасы ретінде гендерлік талдау жасалып отырғанымен, еңбектің ХХ ғасырда жазылып, оқиғаның Кеңес үкіметінің құрылуы тұсына сәйкес келетінін ескеру керек.

4. Зерттеу нәтижесі

Гендерлік әдебиеттану тұрғысынан әйел жазушылардың шығармашылығына салыстырмалы және контент талдау жасалып, кейіпкерлердің сомдалуы мен бірегейлігіне тоқталу жаңа әрі тың сала болғанымен, өте өзекті мәселеге жатады. Қазақ жазушы әйелдерінің арасында алғаш роман жазған Сара Мыңжасарованың

«Қыр қыздары» романы гендерлік теория тұрғысынан бұрын талданбаған. Кейінгі басылымдарда «Әйел бақыты» деген атаумен басылып шыққан романның әйел кейіпкерлеріне бірегейлік мәселесі тұрғысынан қарап, алғашқы атауының тақырыпты ашатыны анықталды. Бұл романда автор әйел теңдігі тақырыбын негізге алған. Кеңес Одағы құрамына кірген елдерге әйел теңдігі мәселесі ортақ болғанымен, қыр қыздарының болмысы бөлек. Сондықтан, жазушы Қазақ әйелдерінің бірегейлігін қамти отырып, кейіпкер Балымайдың образы арқылы – қазақ даласында жаңа өкімет орнағанға дейін де білімді, зиялы, өте сауатты әйелдердің болғанын көрсеткен. Ене Дәмелі мен келін Қаншайымның қарым-қатынасы арқылы отбасы, сонымен қатар ене мен келін институттарының жүйесі романда анық жазылған. Байдың бәйбішесі – Шекер мен тоқалы – Сұлусарының күнестік әрекеттері, қалың мал мен әмеңгерлік мәселесі – XX ғасыр басындағы қазақ тұрмысынан хабар береді. Шығармада Гауһар деген кейіпкер арқылы көшпелі халық қыздарының жауынгер болмысы ашылған. Атқа мініп, ақтар мен қызылдар қақтығысында жараланғандарға медициналық көмек көрсетеді. Ал бейбіт кезеңде қолына домбыра алып, күй шертеді, ән жаттайды. Сонымен қатар «Әйел бақыты» романында тағдыры жазушы Жүсіпбек Аймауытовтың Ақбілегіне ұқсайтын Зейнегүл деген кейіпкер бар. Мақалада Ақбілек пен Зейнегүлдің әрекеттері мен шешімдері талданып, кестемен көрсетілді. Екі кейіпкер де ауылға шапқан солдаттардың зорлығына тап болады. Сара Мыңжасарова автор ретінде кейіпкері Зейнегүлді жазғырмайды. Ал ер жазушы Жүсіпбек Аймауытовтың Ақбілегі: «ауым арам, демім арам» деп өзін қатты қинайды, кіналайды. Әйел жазушының кейіпкері өзінің оқиғалар мен әлеуметтік жағдайдың құрбаны екенін анық түсінеді. Сондай-ақ, Сара Мыңжасарова аталмыш романда әйелдің ғана физиономиясына тән–толғату процессін кейіпкер Бәтиманың әрекеттерімен береді. Зерттеу жұмысында толғақ қысқан әйелдің психологизмінен бөлек, ат үстінде, жорық кезінде толғататын қазақ әйелдерінің бірегейлігіне талдау жасалды. Сонымен қатар, романдағы кейіпкерлердің гендерлік кеңістігіне салыстырмалы талдау жасалып, той-жиын кезіндегі әйел мен ердің әрекеттері мен функционалды қызметтері кесте арқылы көрсетілді.

5. Қорытынды

Қазақ әдебиетіндегі әйел жазушылардың шығармашылығы мен көтерген тақырыбын гендерлік теория тұрғысынан талдау барысында бірегейлік мәселесі негізге алынады. Себебі романда көрсетілгендей бір саяси жүйеде болған посткеңестік елдердегі әйелдердің әлемдегі басқа әйелдерден өз бірегейлігі, оның ішінде тарихи-географиялық жағдайына сәйкес қазақ әйелдерінің өзіндік бірегейлігі бар. Жазушы қазақ даласында әмеңгерлік, қалың мал мәселесі бар болғанымен, қазақтардың ішінде қоғамдық өмірге белсене араласа алатын, хат танитын зиялы әйелдердің, ерлермен бірдей атқа қонып жорыққа араласқан қыздардың, басына қандай ауыр жағдай түссе де, мойымайтын келіншектердің, ене мен келін институтын жалғап, әлеуметтік тұтастықты сақтап тұратын ежелдердің болғанына жеке-жеке образдар арқылы тоқталған.

Ғылым үшін гендерлік әдебиеттану ғана емес, гендерлік отарсыздану және бейотар теориялары да өзекті. Сондықтан қазақ даласына кеңестік феминизм келгенге дейін

әйелдердің еркіндік туралы түсінігі мен мақалада талданған бірегейлік мәселесі атап көрсеткен теориялар негізінде талдау жасауға жол ашады.

Әдебиеттер:

1. Адаева Е. Қазақ әдебиетіндегі гендерлік стереотиптер көрінісі. Кіт: Гендер және Қазақстан қоғамы / Құраст.М. Ергебеков, Ж. Темірбекова. – Алматы:DELUX Printery, 2022. – 280 б.
2. Аймауытов Ж. Шығармалары.Романдар. / Құраст. Атымов М, Керейқұлов Қ. – Алматы: Жазушы, 1989. – 560 бет.
3. Ахметов З., Шаңбаев Т. Әдебиеттану терминдер сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 384 б.
4. Әлімбаев Н. Қазақтың этнографиялық категориялар ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. / Энциклопедия. – Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция», 2017. – 856 б.
5. Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенция, Нью-Йорк, 1979 жыл, 18 желтоқсан - <https://www.ohchr.org/r/treaty-bodies/cedaw/introduction> (қаралған күні : 08.08. 2024)
6. Бағдәулетқызы Ә. Қазақ киносындағы архетиптік келін және ене бейнелері // Гендер және Қазақстан қоғамы. Құраст. Ергебеков, М., Темірбекова, Ж. – Алматы: Delux Printery, 2022. – 280 б.
7. Бендрикова А.Ю. Виктимблейминг: социологический аспект изучения // Образование и проблемы развития общества. – 2018. – №1 (5). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/viktimbleyming-sotsiologicheskii-aspekt-izucheniya> (дата обращения: 03.12.2024).
8. Бобровская Е. В. «Государственный феминизм» в СССР: особенности гендерного (не)равенства в советской России // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: История и политические науки. – 2020. – № 4. – С. 133–140. DOI: 10.18384/2310-676X-2020-4-133-140.
9. Burke L., Crowley T., Girvin F. The Routledge language and cultural theory reader. – «Psychology Press», 2003. – 511 p.
10. Craig L., Brown J. Feeling Rushed: Gendered Time Quality, Work Hours, Nonstandard Work Schedules, and Spousal Crossover. – Fam Relat, 2017. – P. 225-242. <https://doi.org/10.1111/jomf.12320>
11. Ковалева А., Перинская Н. Самоидентичность в социологии Э.Гидденса как рефлексивный проект индивида в категориях биографии // Знание. Понимание. Умение. – 2020. – №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/samoidentichnost-v-sotsiologii-e-giddensa-kak-refleksivnyy-proekt-individa-v-kategoriyah-biografii> (дата обращения: 24.11.2024).
12. Кукушкин Ю, Чистяков О. Очерк истории Советской Конституции. – М., Политиздат, 1987. <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm>
13. Low S., Iveson K. Propositions for more just urban public spaces. // City. – 2016. – Vol. 20. No 1. – P. 10-31. doi: 10.1080/13604813.2015.1128679
14. Мирошниченко И., Стяжкина Е. Абортная политика в СССР в 1920-30-е годы: историография вопроса. // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. – 2012. – №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/abortnaya-politika-v-sssr-v-1920-30-e-gody-istoriografiya-voprosa> (дата обращения: 02.12.2024).
15. Мыңжасарова С. Әйел бақыты.Роман. – Алматы: «Жазушы», 2024. – 384 б.
16. Өскембаев Қ. Азамат соғысы мен шетелдік интервенцияның басталуы. Қазақстан тарихы-7 (оқулық) / Құраст. Өскембаев Қ., Сақтағанова З., Зуева Л., Мұхтарұлы F. – Алматы: Арман- ПБ, 2019. – 241 б.
17. Rayna R.. Toward An Anthropology of Women. – Monthly Review Press, 1975. – P. 157- 210.
18. Rivkin J, Ryan M. Literature Theory: An Anthology. John Wiley & Sons Ltd, 2017. – P. 48.
19. Showalter E. "Feminist Criticism in the Wilderness." // Critical Inquiry. – vol. 8, no. 2. – 1981. – P. 179-205. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/1343159>. Accessed 2 Dec. 2024.
20. Shokym Gulzhan T., et al. "Images of Men and Women in the Mirror of Gender Metaphors" // Eurasian Journal of Applied Linguistics. – vol. 8, no. 2. – 2022. – P. 272-282. <https://doi.org/10.32601/ejal.911560>

References:

1. Adaeva, E. (2022) Gender Stereotypes in Kazakh Literature. In: Gender and Kazakh Society / Compiled by M. Ergebekov, Zh. Temirbekova. – Almaty: DELUX Printery, – 280 p. (in Kaz.).
2. Aimayytov, Zh. (1989) Works. Novels. / Compiled by M. Atomov, K. Keretskulov. – Almaty: Zhazushy, – 560 p. (in Kaz.).
3. Akhmetov, Z., Shangbayev, T. (1998) Dictionary of Literary Terms. – Almaty: Ana tili. – 384 p. (in Kaz.).
4. Alimbay, N. (2017) Traditional System of Kazakh Ethnographic Categories, Concepts, and Terms. / Encyclopedia. – Almaty: TOO "Alem Damu Integratsiya». – 856 p. (in Kaz.).
5. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (1979) New York, December 18, - <https://www.ohchr.org/ru/treaty-bodies/cedaw/introduction> (Accessed: 08.08.2024).
6. Bagdauletkyzy, A. (2022) Archetypal Images of Daughter-in-Law and Mother-in-Law in Kazakh Cinema. // Gender and Kazakh Society. Compiled by Ergebekov, M., Temirbekova, Zh. – Almaty: DELUX Printery. – 280 p. (in Kaz.).
7. Bendrikova, Albina Yuryevna. Victim Blaming: Sociological Aspect of Study. // Education and Problems of Society Development. 2018. No.1 (5). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/viktimbleyming-sotsiologicheskii-aspekt-izucheniya> (Accessed: 03.12.2024). (in Russ.).
8. Bobrovskaya, E. V. (2020) "State Feminism" in the USSR: Features of Gender (In)Equality in Soviet Russia. // Bulletin of Moscow State Regional University. Series: History and Political Sciences. No. 4. P. 133–140. DOI: 10.18384/2310-676X-2020-4-133-140. (in Russ.).
9. Burke, L., Crowley, T., Girvin, F. (2003.) The Routledge Language and Cultural Theory Reader. Psychology Press. – 511 p. (in Eng.)
10. Craig, L., Brown, J. (2017) Feeling Rushed: Gendered Time Quality, Work Hours, Nonstandard Work Schedules, and Spousal Crossover. *Fam Relat*, Vol. 79, pp. 225-242. <https://doi.org/10.1111/jomf.12320>. (in Eng.).
11. Rivkin J, Ryan M. (2017) Literature Theory: An Anthology. John Wiley & Sons Ltd. – 1948 p. (in Eng.)
12. Kovalyeva, A., Perinskaya, N. (2020) Self-Identity in E. Giddens' Sociology as a Reflexive Project of the Individual in Biographical Categories. // Knowledge. Understanding. Skill. No.1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/samoidentichnost-v-sotsiologii-e-giddensa-kak-refleksivnyy-proekt-individuala-v-kategoriyah-biografii> (Accessed: 24.11.2024). (in Russ.).
13. Kukushkin, Yu., Chistyakov, O. (1987) Essay on the History of the Soviet Constitution. M., Politizdat, URL: <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm>. (in Russ.).
14. Low, S., Iveson, K. (2016) Propositions for More Just Urban Public Spaces. – City. – Vol. 20. – No. 1. – P. 10-31. doi: 10.1080/13604813.2015.1128679. (in Eng.).
15. Miroshnichenko, I., Styazhkina, E. (2012) Abortion Policy in the USSR in the 1920s-30s: Historiography. // Bulletin of Mariupol State University. Series: History. Political Science. No.3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/abornaya-politika-v-sssr-v-1920-30-e-gody-istoriografiya-voprosa> (Accessed: 02.12.2024). (in Russ.).
16. Mynzhassarova, S. (2024) Woman's Happiness. Novel. – Almaty: Zhazushy. 384 p. (in Kaz.).
17. Oskembayev, K. (2019) The Beginning of the Civil War and Foreign Intervention. History of Kazakhstan-7 (Textbook) / Compiled by Oskembayev, K., Saktaganova, Z., Zueva, L., Mukhtaruly, G. – Almaty: Arman-PV. – 241 p. (in Kaz.).
18. Rayna, R. (1975) Toward an Anthropology of Women. // Monthly Review Press. 157–210 p. (in Eng.)
19. Showalter, E. (1981) "Feminist Criticism in the Wilderness." *Critical Inquiry*, vol. 8, no. 2, 179-205 p. <http://www.jstor.org/stable/1343159>. Accessed: 02.12.2024. (in Eng.).
20. Shokym, Gulzhan T. (2022) et al. "Images of Men and Women in the Mirror of Gender Metaphors." *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, vol. 8, no. 2. P. 272–282. <https://doi.org/10.32601/ejal.911560>

Г.Ж. Пірәлі^{1*}, А.П. Құрманбаева²

^{1, 2}М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹pirali58@mail.ru; ²aizhankurmanbai@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-2645-0918; ²0000-0002-2870-4769

М.ӘУЕЗОВТІҢ БЕЙМӘЛІМ МҰРАЛАРЫНДАҒЫ ТҮРКІ ӘЛЕМІ: ЖАҢАША ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ ДИСКУРС

Аңдатпа. Мақалада түркі мәдениеті мен түркі халықтарына ортақ рухани қазыналарды бүгінгі уақыт талабына сай зерттеу М. Әуезовтің зерттеулері, оның эпистолярлық мұралары мен ғылыми нарративтік мәтіндері, әсіресе, қалың оқырман қауымға етене таныс емес мұрасы негізінде қарастырылған. Зерттеудің мақсаты – уақытында жаңсақтықпен «пантүркизм» ұғымымен алмастырылған М. Әуезов шығармашылығындағы «түркі әлемі» және «түркі мәдениеті» деген ұғымдарды кеңестік идеологияның ықпалынан тысқары, бүгінгі тәуелсіз әдебиеттанудың талабына сай жаңаша интерпретациялау. Мұхтар Әуезовтің эпистолярлық мұраларындағы, естеліктері мен бізге беймәлім болып келген мәтіндеріндегі, баяндамалары мен түрлі конференция, ғылыми және әдеби мәжілістерде сөйлеген сөздеріндегі, тәуелсіздік жылдары Ресей мемлекеттік әдебиет және өнер мұрағаттарынан алынған, бұрындары ғылыми айналымға түспеген қолжазбаларындағы манастануға қатысты тұжырымдарына талдау жасалады. Туыстас қырғыз халқының ең құнды мұрасы «Манас» эпосына байланысты қазақ зиялыларының арасында туған түрлі пікірлер салыстырылады. Осы эпос төңірегінде туындаған даулы кейбір мәселелердің ара-жігі ажыратылады. Тәуелсіздігімізді алғалы қол жеткізген айтулы еңбек – әуезовтанушылар құрастырған 50 томдық ғылыми жинақтағы осы эпосқа қатысты деректердің бәріне де назар аударылып, олардың мән-маңызы анықталады. Сол кездегі саяси оқиғалардың М. Әуезовтің манастануға қатысты ғылыми пайымдарына қалай әсер еткеніне дискусстық әдіс арқылы талдау жасалады. М. Әуезовтің түркі әлемі мен мәдениетіне қатысты әлі де іздеуді қажет ететін нарративтік мәтіндері тізбектеліп көрсетіледі. Нәтижесінде авторлар М. Әуезовтің тек Орта Азия әдебиетіндегі ғана емес, оның ғалым ретінде әдебиеттануының да дамуындағы ролін екшеп береді.

Алғыс: ҚР ҒжЖБМ Ғылым комитеті қаржыландырған АР23488634 «Түркі мәдениетіндегі М.О. Әуезов әлемі» жобасы аясында жазылды.

Кілт сөздер: абайтану, манастану, түркі әлемі, интерпретация, дискурс, нарратив, тарихи деректер, мәтін.

Г.Ж. Пирәли^{1*}, А.П. Құрманбаева²

^{1, 2}Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹pirali58@mail.ru; ²aizhankurmanbai@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-2645-0918; ²0000-0002-2870-4769

ТЮРКСКИЙ МИР В НЕИЗВЕСТНОМ НАСЛЕДИИ М.АУЭЗОВА: НОВАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И НАУЧНЫЙ ДИСКУРС

Аннотация. В статье проводится исследование тюркской культуры и духовных ценностей, общих для тюркских народов, в соответствии с требованиями современного времени. Исследования М. Ауэзова, его эпистолярное наследие и научно-повествовательные тексты рассматриваются на основе

его наследия, малоизвестного широкой читательской аудитории. Целью исследования является, которая в свое время была ошибочно заменена понятием «пантюркизм». Новая трактовка понятий «Тюркский мир» и «Тюркская культура» в творчестве М.Ауэзова, вне влияния советской идеологии, в соответствии с требованиями современного независимого литературоведения. Анализ выводов Мухтара Ауэзова о манасоведении в его эпистолярном наследии, мемуарах и неизвестных материалах, докладах и выступлениях на различных конференциях, научных и литературных собраниях, рукописях, взятых из государственных архивов литературы и искусства России в годы независимости, которые еще не в научный оборот внесен. Сопоставляются различные мнения казахской интеллигенции относительно эпоса «Манас» – ценнейшего наследия родственного кыргызского народа. Выделены некоторые спорные вопросы, возникшие вокруг этой эпопеи. Все данные, относящиеся к этой эпопее в 50-томном научном сборнике, составленном ауэзоведами, – значительном труде, добившемся нашей независимости, – будут обращены во внимание и определено их значение. М. Ауэзова методом дискуссии анализируется влияние политические события того времени на его научные взгляды на манасоведении. Последовательно показаны нарративные тексты М. Ауэзова о тюркском мире и культуре, которые еще предстоит искать. В результате авторы освещается роль М. Ауэзова не только в литературе Средней Азии, но и в развитии литературоведения как ученого.

Благодарности: Статья написано в рамках проекта AR23488634 «Мир М.О. Ауэзова в тюркской культуре», финансируемого Комитетом науки Министерства высшего образования и науки Республики Казахстан.

Ключевые слова: абаеведение, манасоведение, тюркский мир, интерпретация, дискурс, нарратив, исторические данные, текст.

G.Zh. Pirali¹*, A.P. Kurmanbayeva²

^{1, 2}*Institute of Literature and Art named after M. O. Auezov, Almaty, Kazakhstan,*

E-mail: ¹pirali58@mail.ru; ²aizhankurmanbai@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-2645-0918; ²0000-0002-2870-4769

THE TURKIC WORLD IN THE UNKNOWN LEGACY OF M.AUEZOV: A NEW INTERPRETATION AND SCIENTIFIC DISCOURSE

Abstract. The article studies the Turkic culture and spiritual values common to the Turkic peoples in accordance with the requirements of today. M. Auezov's studies, his epistolary heritage and scientific narrative texts are considered on the basis of his heritage, little known to a wide readership. The purpose of the study is, which at one time was mistakenly replaced by the concept of "pan-Turkism". A new interpretation of the concepts of "Turkic world" and "Turkic culture" in the works of M. Auezov, outside the influence of Soviet ideology, in accordance with the requirements of modern independent literary criticism. Analysis of Mukhtar Auezov's conclusions about Manas studies in his epistolary heritage, memoirs and unknown materials, reports and speeches at various conferences, scientific and literary meetings, manuscripts taken from the state archives of literature and art of Russia in the years of independence, which have not yet been introduced into scientific circulation. The various opinions of the Kazakh intelligentsia regarding the Manas epic, the most valuable heritage of the related Kyrgyz people, are compared. Some controversial issues that arose around this epic are highlighted. All data related to this epic in the 50-volume scientific collection compiled by Auezov scholars, a significant work that achieved our independence, will be taken into account and their significance will be determined. M. Auezov, using the discussion method, analyzes the influence of political events of that time on his scientific views on Manas studies. Consistently shown are narrative texts of M. Auezov about the Turkic world and culture, which are yet to be found. As a result, the authors highlight the role of M. Auezov not only in the literature of Central Asia, but also in the development of literary criticism as a scientist.

Acknowledgments: The article was written within the framework of the project AR23488634 "The World of M.O. Auezov in Turkic Culture", funded by the Science Committee of the Ministry of Higher Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

Key words: Abay studies, Manas studies, Turkic world, interpretation, discourse, narrative, historical data, text.

1. Kіpіcne

М.О. Әуезов 1934-1961 жылдары Қазақ мемлекеттік университетінде «Қазақ халқының ауыз әдебиеті», «Қазақ әдебиетінің тарихы», «Қазақ халқының суырып салма айтыс өнері», «Туысқан халықтар әдебиеті», «Абайтану» секілді курстардан дәрістер оқыды. Оқу бағдарламасын жасауда ұлы ғұлама түркі халықтарына ортақ мұраларға да баса назар аударып, күллі түркі жұртына ортақ игіліктердің насихатталуына барынша әсер ете алды.

Оның түркі әлеміне қатысты толағай білімі түркітанушылар В.В. Бартольд, Б. Әйхенбаум, В. Жирмунский, В.В. Виноградов, В.П. Обнорскийлерді мойындатып, өзара пікір алысып, түркі халықтарына ортақ әдеби жәдігерлерге байланысты ғылыми дискурстың тууына ықпал етті. Осы аталған түркітанушы ғалымдармен шығармашылық байланысы, ғылыми мәселелер төңірегіндегі әңгімелері мен пікірлері эпистолярлық, нарративтік мәтіндерде молынан кездеседі. Мәселен, түркітанушы ғалым В.М. Жирмунскийдің М.О. Әуезовке жазған, жазушының қолжазба қорында сақталған 14 хаты дәлел. Осы байланыстардың бәрі де ерекше ыждахатпен қарап, зерттеуді қажет ететін мәселелердің бірі. Бұдан бөлек М.О. Әуезовтің Ленинград университетінің қабырғасында өткізген ғылыми семинарларына арналған баяндамалары да ғылыми зерттеуді қажет етеді. Ә. Марғұланның «Мұхтар Омарханұлы Ленинград университетінің аудиториясында» («Мухтар Омарханович в аудитории Ленинградского университета») деген естелігінде аталған «Горький және шығыс әдебиеті» және «Абайдың Татьяна әндері» («Горький и восточная литература» и «Песни Татьяны по Абаю») атты рефераттары осы күнге дейін бізге беймәлім болып келеді. Бұл еңбектің мәтіні табылса, мұхтартану саласы үшін үлкен олжа болмақ.

Мұхтартану саласындағы күн тәртібіндегі елеулі мәселенің бірі – ұлттық әдебиеттану ғылымында әлі де ат ізі салынбай жатқан арнаның, зерттеу нысанынан тыс қалған құнды деректің бірі саналатын, Мұхтар Әуезовтің эпистолярлық мұраларындағы, естеліктері мен бізге беймәлім болып келген мәтіндеріндегі, баяндамалары мен түрлі конференция, ғылыми және әдеби мәжілістерде сөйлеген сөздеріндегі, тәуелсіздік жылдары Ресей мемлекеттік әдебиет және өнер мұрағаттарынан алынған, бұрындары ғылыми айналымға түспеген қолжазбаларындағы манастанудағы ойлары – қазақ-қырғыз әдебиеті мен кәсіби мамандары үшін қызығушылық танытар жаңа тақырыптар.

1997-2011 жылдар аралығында жарық көріп, әдеби және ғылыми айналымға енген М. Әуезовтің елу томдық толық шығармалар жинағында жарияланған әр жылдардағы алуан түрлі мәжілістер мен СССР және Қазақстан Жазушылар одақтарының съездерінде, әдебиеттанудың әртүрлі салаларына (драматургия, театр, кино, аударма, проза, поэзия, сын, т.б.) қатысты одақтық, республикалық пленумдарда сөйлеген сөздері мен айтқан пікірлеріндегі тек «Манас» эпосына қатысты құнды пікірлерін жинақтап, жүйелеп, бір ізге түсіру бүгінгі күн талабы. Көп жағдайда

назар түсе бермейтін сол шағын мәтіндердің өзінде қаншама тың мәліметтер, соны ойлар, жаңа пайымдаулар бар екендігін ескере бермейтініміз өкінішті. Көрнекті зерттеушінің әдеби айналымға енген осы елу томдық академиялық жинағындағы бар мұраларды бүгінгі уақыттың рухани қажеттілігіне сай ғылыми айналымға енгізіп, кәсіби мамандар назарына ұсыну біздің еңбегіміздің басты мақсаты болмақ.

«Қазіргі кезде Абай мұрасы елімізде ғана емес, әлемдік деңгейде және түркі әлемінде белсенді түрде танытылып, насихатталып, шығармалары зерттеліп жатыр. Абай мұрасы әртүрлі ғылым салаларының зерттеу нысанасы болып жатқан уақытта абайтану ғылымының даму деңгейін көрсететін зерттеу еңбектерге қажеттілік туындайтыны сөзсіз» (Дүйсенбі, 2023). Сол секілді Мұхтар Әуезовтің де шығармашылығының түркі әлеміндегі орнын зерттеудің де маңызы зор.

М. Әуезовтің манастанудағы бір ізге түсіп, жүйеленбеген ғылыми теориялық ой-пікірлерінің өзі жинала келе бұрындары еленбей жүрген, біздің назарымызға ілінбей келген қаншама құнды тұжырымдарды тарту ететіні күмәнсіз.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысының материалы ретінде жазушы М. Әуезовтің эпистолярлық мұралары, естеліктері мен бізге беймәлім болып келген мәтіндеріндегі, баяндамалары мен түрлі конференция, ғылыми және әдеби мәжілістерде сөйлеген сөздеріндегі, кейінгі жылдары мұрағаттардан табылған барша түркі халықтарына ортақ «Манас» эпосына қатысты мәтіндері алынды. Сондай-ақ зерттеудің негізгі мақсатына жету үшін қазақ және қырғыз ғалымдарының ғылыми еңбектеріне назар аударылды.

2.2 Материалға сипаттама

Түркі әдебиеті мен манастануға байланысты М. Әуезовтің зерттеулерінің ерекшелігін анықтау мақсатында тарихи-салыстырмалы әдіс қолданылды. Ғалымның осы тақырыптарға байланысты барлық еңбегін бір арнаға топтастыру үшін тарихи-жүйелі әдіс басты бағдарға алынды. Саяси-әлеуметтік мәселелерге байланысты «Манас» эпосына байланысты туындаған ғылыми пікірлерді сараптау мақсатында дискурстық және нарративтік әдістер пайдаланылды.

3. Талқылануы

М. Әуезовтің елу томдық академиялық жинағының 45-ші томында «Қазақ-қырғыз әдебиеті тарихына социологиялық кіріспе тәжірибесі» баяндамасына аннотация» («Тезисы к докладу «Опыт социологического введения в историю казак-киргизской литературы») деген тезис сынды шағын мәтін берілген (Әуезов, 2010, 89-97 б.). Оның алғашқы тараушасы «I», «II», «III» деген пунктерден тұрады, онда қазақ-қырғыз халқының тарихи кезеңдері бүгінгі әдебиетпен байланыстырыла қарастырылған. Ал, «Ауызша әдебиет» («Устная поэзия») деген тараушада лирика (салт-жоқтау, қоштасу, көңіл айту және үйлену дәстүріне орай-жар-жар, бет ашар, сынсу) мен эпос жанрының (батырлар жыры, былины, лирикалық поэмалар) түрлеріне, олардың генезисі мен даму кезеңдеріне шолу жасалып, әдеби категорияларға кәсіби деңгейде ғылыми теориялық анықтамалар беріледі. Мұндағы талдауларға «Манас» эпосындағы көркем мәтіндер мен әдеби категориялар мысалға алынған. Көне эпикалық мәдениет, эпостың генезисі мен тарихи қалыптасу жолдары, ондағы батырдың образын

сомдауда көмекке келер жанама кейіпкерлер галереясы, көркемдік компоненттер, айтушылардың шеберліктері жөнінде зерттеуші: «Алдымен эпос туралы бастайық. Батырлық эпостың мазмұны мен идеологиялық бағыты түгелдей ру идеалдарын, экономикалық және қоғамдық мүдделерін бейнелейтініне күмән жоқ. Батыр – рудың қуатын нақты бейнелейтін кейіпкер. Батырдың есімі – рудың жиынтық аты. Оның ерліктері жеке ниеттен немесе жеке мүддеден туындамайды. Ол бөтен руларды қуып шығып, олардың жерін тартып алады, мал-мүлкін олжалайды. Батыр тұлғасы идеалдандырылып көрсетіледі. Оның дүниеге келуі, тұлпары, жары – бәрі оның ұлылығын арттыратын идеалды бейнелер. Мұның бәрі эпостың мазмұнына қатысты. Ал бұл мазмұнды социологиялық тұрғыдан түсіндіру батырлық эпостың рулық құрылым идеологиясымен тығыз байланысты екенін көрсетеді», – деп, әр эпос – бір ұлттың тарихы, батыры – жас ұрпаққа үлгі-өнеге болатын идеалы, ал ондағы оқиға – әдеби мұраның баяндалу тәсілі екендігін түсіндіреді (Өуезов, 2010:92). Бірнеше кітаптан тұратын эпостың әрбір новелла, әрбір эпизоды сол дәуірдің көркем шежіресі. Ғалымның ойлау жүйесіндегі мол ақпарат шағын ғана мәтінге мөлдіреп төгіліп тұр. Жанр табиғаты тезис болғандықтан да түйдек-түйдек ойларын бір-екі түйір жолға сыйдыруға мәжбүр.

«Лексика-эпитеттер, метафоралар» («Лексика-эпитеты, метафоры») деген бөлімшеде әдебиеттің көне дәуірде синкретті болғандығын, өлең мен тарих – бір шығармашылық актының жемісі екендігін теориялық тұрғыдан көркем мәтіндер негізінде түйіндеп, жинақтап жазады. Бұл дәуірдің кейіпкерлері хандар мен батырлар екендігі, олардың өмірі мен ерліктері, мінездері бірде комедиялық, бірде фантастикалық сарында суреттелетінін: «Динамикалық тақырыптардың уәжделуі — қиялға негізделген, шынайы түрде сирек беріледі. Батыр бейнесі қиял-ғажайып деңгейде әсіреленіп суреттеледі», – деп аз сөзбен терең мағына береді (Өуезов, 2010:93). Көне дәуірдегі әдебиеттің синкретті өнер екендігін, өлең мен тарих бір шығармашылық актінің нәтижесі екендігін де тезистік түрде түсіндіреді. Батырлар жайлы эпостарда жиі кездесетін көркемдік бейнелеу тәсілдерін (әсірелеу, метафора, салыстыру, теңеу, ырғақ, т.б.) атай отырып, олардың образ жасаудағы көркемдік қызметін айқындайды. Хандық дәуірде әдебиеттің екі түрлі жанры, яғни толғау мен айтыстың дамығанын, жырау бидің өмірге келгенін, олардың негізгі өнері шешендік (риторика) екендігін: «Риторикалық үндеу, лепті сөйлемдер, риторикалық сұрақтар, нақыл сөздер мен толғау – бәрі де халыққа арналады... Бұл кезеңде алғаш рет ақсүйектер мен феодалдар бөлініп шыға бастайды. Поэзия әдеби формалардан – ұжымдық поэзияға ауысады. Жеке авторлық поэзияның бастамасы көрінеді. Көркем бейнелер жиынтық сипатта беріледі, салыстырулар күрделі. Түрлі-түрлі, алуан сипаттағы тізбелеулер мен шешуі жұмбақ түрінде берілетін ойлар жиі кездеседі», – деп әрбір әдеби түсінікке нақты, дәлме-дәл ғылыми анықтама береді (Өуезов, 2010:93). Әр тақырыпқа арналған бір беттік тезистің өзінде екі елдің тарихы мен әдебиетіне тікелей қатысты кезеңдер мен әдеби ұғымдар, бүкіл әдебиеттану ғылымының негіздері мен теориялық тұжырымдар қалай жинақы, жүйелі, нақты берілгенін байқайсыз. Қазақ пен қырғыз халқының тарихы мен әдебиетінен, қоғамдық әлеуметтік өмірінің сан алуан қырын том-том кітап ақтармай-ақ, осы

тезистер арқылы түсінік алуға болады. Мысалы, «Орыстардың сауда капитализмі» («Торговый капитализм русских»), «Орыс өнеркәсіп капитализмінің әсері» («Влияние русского промышленного капитализма»), «Қазақ және қырғыз әдебиеттерін зерттеудегі әдіснамалық мәселелер» («Методологические проблемы изучения каз. и кир.литер.»), «Әдебиеттану – идеологияларды зерттейтін ғылымның бір тармағы» («Литературоведение- одна из ветвей науки об идеологиях»), «Әдебиетке басқа идеологиялардың қалыптасу процесінде табиғи түрде сіңісіп енуі» («Органическая включенность в литературу других идеологией в процессе их становления») деген шағын мәтіндер соның дәлелі. Байқап қарасақ, ішіндегі мәтіндер ғана емес, тақырыптардың өзі қысқа да нұсқа.

«1953 жылғы 26 мамырда КСРО Жазушылар одағы хатшылығының халық эпосы мәселелері жөніндегі отырысында М.О. Әуезовтің сөйлеген сөзі» («Выступление М.О. Ауэзова на заседании Секретариата СП СССР по вопросам народного эпоса 26 мая 1953 года») деген мәтіндегі сөзі негізінен кеңестік кезеңге дейін жазба әдебиеті болмаған, сондықтан олардың тарихы, әдебиеті, өнері, этнографиясы, яғни барлық рухани қазына байлығы, өмірлерінің көркем шежірелері тек ауыз әдебиеті үлгілерінде, осы эпостар мен батырлар жырында сақталатындығы жөнінде өте өткір де өрелі ғылыми ойлар айтады. Бұрынғы мақалаларында кездесе қоймайтын әдебиеттің көкейкесті мәселелері қозғалған бұл мәтіннің маңыздылығы үлкен мінбеден ұлт әдебиеттерінің шешімін күткен жәйттері кеңінен қозғалып, осы кезге дейін баспасөздерде үлкен дауларға дәнекер болып жүрген зерттеуші ғалымдардың пікір қайшылықтары да ашық айтылады. Диар Қонаевтың осы мәтінге жазған ғылыми түсінігінде айтылғандай КСРО Жазушылар одағы секретариатының бұл отырысын КСРО ЖО-ның хатшысы А.А. Сурков жүргізгені, Алматыда 1953 жылы сәуірде өткен жиналысқа КСРО ЖО секретариатының атынан қатысқан Л.И. Климовичтің негізгі баяндаманы жасағаны, оның кейбір ойларына М. Әуезовтің көңілі толмағандығы айтылады.

Бұрыннан қазақ-қырғыз әдебиеті, халық эпостары, «Манас» жөніндегі көзқарастары қайшы келіп жүрген М. Әуезов осы сөзінде: «Жолдас Климовичтің ақпараты қазақ эпосы жөніндегі пікірталаста анықталған жағдайды негізінен дұрыс атап өтті, жалпы алғанда, оның хабарламасы шындыққа сай келеді. Бірақ оның ақпаратында біздің полемикамыздың жекелеген тұстары қамтылмаған. Дегенмен, ол әлі де өз пікірін білдіре алатынын айтты. Бізде баяндамашылармен, әсіресе менің тарапымнан, елеулі пікірталас болды. Бірінші және екінші баяндамаларды мен жеткілікті ғылыми деңгейде жасалмаған деп есептедім», – деп өз кемшілігін жасырмай, жұрттың да әділетсіздігіне көне алмайтынын аңғартады (Әуезов, 2009:69).

Мұнда М.Ғабдуллин мен С. Мұқанов жөнінде де біраз түсінбеушіліктің тарихы мен себеп-салдарына да тоқталады. Бұл жөніндегі ойларымыз аталған тұлғалардың шығармашылықтарына қатысты еңбекте кеңінен баяндалғандықтан, тоқталуды жөн көрмедік (Әуезов, 2009). Мұнда ғылыми көзқарастары келіспей жүрген Климовичке айтқан сыны мен қазақ-қырғыз эпостарына қатысты қажетті пікірлерді ғана басты нысанға аламыз.

Климовичпен әріптес ретінде талай кездескенінде де арада болатын әдеби айтыстарды, пікір қақтығыстарды кәсіби мақсатта көңілге алмай ортақ мәселеде азаматтық, адамгершілік мәдениеттің биік болуын тілейтін Мұхтар Әуезов оның осы жолғы әділетсіздігіне қатты қапаланғаны сөздеріндегі сыздан, ырқына көнбеген ашу-ырғақтан байқалады:

«...Бәріміз де ересек адамбыз, өнер мәселелерін шешіп жүрген жандармыз. Онда неге біреулер жауапкершілікті өзгелерге ысырып, өзіне ыңғайлы жол тауып шыға қояды? Ал баяндама дегеніміз – ұсыныс емес пе? Әуезовті «түзеуге келмейтін буржуазиялық ұлтшыл» деп атаған жерін оқып көріңіздер. Әуезов эпос тақырыбында көлемді шығармалар жазды, ол жерде ешқандай идеалдандыру жоқ. Ол феодалдарды тарихи комедияда да, пьесада да келемеждеген.

Сөйтіп, алғашқы кейбір теориялық мақалаларымдағы қателерді көркем шығармада түзеттім. Жолдас Климович Алматыда болды, біз достықпен кездестік, бірақ мен оған маған деген бұрыс көзқарас туралы бір ауыз сөз айтқан емеспін. Мен оның өз объективті ұстанымына сенемін. Алайда республикадағы жағдайды біле отырып, бұл мәселенің көтерілетінін іштей күттім. Неге оған: «Әуезовті екіге бөліп қарау – бір жақты, табиғи емес: эпосқа байланысты қателерін ғана айтып, жазушы Әуезов туралы ләм-мим демеу – дұрыс емес» деп айтпасақ? Мені таңқалдырғаны – Климовичтің айқын бағыттағы көзқарас пен қателер жайлы үндемей қалуды жөн көргені» (Әуезов, 2009). Суреткердің сөзінен сол кезеңдегі саясаттың түрлі айлалы әрекеттері сезіледі.

М. Әуезовтің «Манас» эпосы, қырғыз фольклоры туралы еңбектерінде айтылған бүкіл түркі тілдес халықтар әдебиетіне тән әдеби, ғылыми теориялық мәселелердің астарында қазақтың ұлттық сөз өнерінің өзекті жәйттері тұратыны табиғи заңдылық. Өйткені, өзге аз ұлттың мәселелерін көтеру арқылы ол өз елінің рухани мұраларын көтеруді мақсат тұтты. «Қазағым» десе кешегі «ұлтшыл» деген жаланың қайта жабылатынын ол жақсы сезді. Сондықтан да сырттай жүріп те өз мұрасының өлместей өміршендігіне көп үлесін қосты. Сол кезеңнің саясаты мен уақыт қажеттілігіне сай сөйлесе де оның ұлттық руханиятқа деген ұлы махаббаты мейлінше байқалып отыратын. Оны ғалымның мына сөздері дәлелдейді: «...Неге эпос мәселесі Қазақстан, Қырғызстан сияқты республикаларда өте өткір қойылып отыр? Себебі бұл халықтардың көпшілігінде жазба әдебиет болмаған, классикалық әдебиет дәстүрі қалыптаспады, сондықтан классиканың орнын ауыз әдебиеті басты (мысалы, Абай сияқты бір-екі тұлға ғана бар). Осындай фольклорлық дәстүр бүгінге дейін жетті және бұл тарихи негізден Жамбыл сияқты алыптың – сталиндік дәуірдің ұлы жыршысының – шығуы кездейсоқ емес.

Ауыз әдебиеті бізді әрдайым қызықтырған, оған тек зерттеушілер ғана емес, жазушылар да жиі жүгінген. Менің бірнеше пьесам бар, Мұстафиннің де бірнеше пьесасы бар. Бұл пьесалар Қазақ театрының негізгі репертуарына айналды. Біз эпос тақырыбын қалай аштық? Бір жағынан – жазушы ретінде, екінші жағынан – зерттеуші ретінде...».

Ұлтының ұлы мұраты жолында қай салада да жанкештілікпен еңбек еткен Мұхтар Әуезов қазақ-қырғыз халқының ұрпағына қалдырған ұлы мұрасы осы сөз

өнері, әдеби ескерткіштер екендігін сөзімен де ісімен де дәлелдеген дара дарын. Небір ірі мінбелерде өзінің кәсіби біліктілігі мен айтқан сөзіне елді ерітіп, көзін жеткізе алатын дәулескер ділмарлығы даулы мәселенің дауылына да дес бермейтінін 1952 жылғы «Манасты» қорғау кезінде аңызға айналғаны ақиқат. Өмірдің қандай соққысына да асқан сабырлықпен, ішкі бір тәрбие, мәдениеттілікпен күресе білген ұлының да қарапайым пенде ретінде шыдамының шегі шығатын шақтары болатынын мына төмендегі сөздері растайды: «...Неге еркін шабыт пен шығармашылық бәсекеге негізделген еңбек етуге болмайды? Бір-біріне кедергі келтірмей-ақ жұмыс істеуге болады ғой, өйткені әдебиет майданында әр адамға жол ашық. Бұл – меңгеруші не директордың креслосы емес, мұнда орын саны шексіз, барлығы қатар өмір сүре алады: жақсы роман – жақсы драмамен, поэмамен және басқа да жанрлармен қатар тұра алады. Бірақ, өкінішке қарай, бізде бұл дерт (тар шеңберлік, бақталастық) әлі де бар. Жазушылар қауымдастығы тарапынан нақты, батыл араласу жетіспейді...» (Әуезов, 2009). «Ауру қалса да әдет қалмайды» дегендей адамдар арасында бейбіт бәсеке неге орнамайтынына, шығармашылық шабытты бір-бірінің аяғын шалмай ұлы мұрат жолына жұмсап, жұмылып жұмыс істеуге не кедергі деген сауалдар төңірегінде толғанады, ұлы адам. Ал мына образды түрде берілген мінездеме тіпті жаныңды жабырқатады:

«...Адамдар осындай деңгейге жеткен кезде, бұл әрі күлкілі, әрі трагикомедия, әрі өте күрделі жағдай. Өзін өз дәуірі үшін жауапты сезінетін адамдар бір мезгілде өздерін Иван Иванович пен Иван Никифоровичтің күйінде көріп отыр. Мұндай принципсіз, жеккөрінішке толы қарым-қатынастар ақыры күлкілі әрі аянышты халге жетеді» (Әуезов, 2009). Мұндай мінезсіздік, көреалмаушылық, ұстамсыздықтың арты біздің ар-ұятымызға сын екендігін, ұлтымыздың алтын діңгегі атанған зиялыларға тигізер зиянының зор екендігін ескертеді. Шағын мәтін болса да шығармашылық ортада от алған олқылықты орынды сынап, ұлттық құндылықтарымызды сақтап, жинап, жариялаудың жөн-жобасын көрсетеді. Және сол мәжілісте басты мәселе болған эпос туралы даулы пікірлер бір жиынмен бітпейтінін, оның осы кезге дейін де, кейін де көкейкесті мәселе болып жалғасатынына, баяндамашылар тақырыптарына тереңдеп бара алмағанын айта келіп көпшілік батылы барып айта бермейтін кемшіліктерге тоқталады. Бұл пікір тек «Манас» эпосына ғана емес, жалпы ұлт әдебиетінің тарихына қатысты құнды әрі батыл айтылған ойлар болғандықтан кеңірек тоқталуға тура келеді: «Қазақстан халқының тарихы әлі күнге дейін толық, бекітілген түпкілікті нұсқада жазылған жоқ. Соңғы он жыл ішінде бұл тарихты бірқатар жетекші ғалымдардың, сондай-ақ КСРО Ғылым академиясының негізгі институттарының алдыңғы қатарлы зерттеушілерінің (мысалы, А.М. Панкратов және басқалар) қатысуымен үлкен ғылыми ұжым құрастырып келеді. Бұған дейінгі «Қазақстан тарихының» екі редакциясы қабылданбай, үшінші редакция әзірленіп жатыр.

Осындай жағдайда, яғни тарих әлі толық зерттелмей, жеке тұлғалардың тарихи рөлі он-он бес жыл, тіпті жиырма жыл ішінде қайта-қайта жаңаша бағаланып отырған тұста, тұрақты, қалыптасқан көзқарастардың болмауы жекелеген қателіктерге алып келеді. Бұл фольклор мен тарихи-әдеби үдерісті зерттеу барысында шынайы тарихи-

әдеби ғылым жасауға қажетті алғышарттар мен жағдайлардың жоқтығын көрсетеді», – деп қазақ әдебиеті тарихын зерттеудегі кемшіліктерді айқындап береді (Әуезов, 2009:70). Мәскеудегі ірі мәжілістің өзінде осыншалықты ойлы да орынды, өткір де өрелі ғылыми пікірлерді, ащы ақиқатты ашық айтуға ғұлама ғалымның парасаты жетті. Өзге жұрттың мәселесін алға тарта отырып, өз елінің рухын көтеруге өзегін жұлып берердей өткірлікпен сөйлеуі өзін құрбандыққа шалумен бірдей батылдық екендігін ұмытпасақ керек. Және осы томға беріліп отырған жазушы сөзінің мәтіні Ресей мемлекеттік әдебиет және өнер мұрағатының қолжазба қорынан алынғандығын ескерсек бұл тарихи, әдеби материалдың құны артары сөзсіз (фонд СП СССР, Секретариат СП СССР. Опись 26, іс № 68, беттер 10–19).

Тап осындағы жеке ұлттардың әдеби мәдени мұраларын қалай зерттеудің мәселесі осы, 47-томдағы 1954 жылғы 14 қарашада КСРО Жазушылар одағы Хатшылығының С.А. Герасимов, Б.Н. Полевой, Самед Вургун, Б.С. Рюриковтың баяндамаларын талқылауға арналған отырысында М.О. Әуезовтің сөйлеген сөзі «Б.С. Рюриковтың тезистерін талқылау» атты тараушада жалғасын табады: «...Сол баяндамадағы 6-бетте эпос мәселесі қозғалған. Біздің халықтарымыздың, әсіресе жазу-сызуы болмаған халықтардың шығармашылық қоры – ауызша эпос арқылы көрініс тапқан. Бұл эпостарда қоғамның жоғарғы тобы мен езілген халық бірдей дәрежеде белгілі бір таптық ықпалдарға ұшыраған. Мұның өзі туындылардың жекелеген нұсқаларында айқын байқалады. Бірақ осының бәрінен соң эпосқа бізде кей жылдары жасалғандай қатынаспен қарау дұрыс па?

Моңғолияда «Гесер» эпосын қорғап қалды. Немесе «Манас» жырын еске алыңыз. Біздің орталық басылымымыз – «Халықтар достығы» журналы Боровковтың мақаласы арқылы «Манасты» дерлік жоққа шығарған еді, ал бұл жыр – халықтың рухани байлығының көрінісі. Сол кезде зиялы қауым газет бетінде наразылық танытты. Қазақстан мен Қарақалпақстан әдебиетіне қатысты да осыны айтуға болады. Баяндамада эпосқа қатысты бағалау мен оны түсінудегі біртұтас бағыт пен көзқарас туралы орынды айтылды. Иә, қателіктер болды, бірақ халыққа тиесілі мұраны – қайтадан халыққа қайтаруымыз керек. Бұл мәселеде партияның Орталық Комитетімен ақылдасып отыру қажет.

Жазуы болмаған халықтарда ауыз әдебиетінің сақталған үлгісінің маңыздылығын атап өту туралы ой әлдеқашан пісіп жетілді. Сондықтан оны жеңіл-желпі шолумен жоққа шығару әрекеттері қайта қаралуы тиіс. Мұның бәрі эпосқа арналған бөлімде де өз көрінісін табуы керек» (Әуезов, 2009:78).

М. Әуезов бұл жерде 1952 жылы Фрунзеде «Манас» жырына кеңестік кезеңнің саясаты салдарынан жасалған қиянатты еске салады. Бұл бір ұлттың рухани мұрасына жасалып отырған шабуыл емес еді, әдебиеттанушы ғалым М. Әуезов сана малап көрсеткен бүкіл аз ұлттың әдеби құндылықтарына жасалған қарсылық болатын. 50-жылдардың басындағы Сталиннің «Марксизм және тіл мәселесі», «СССР-дегі социализмнің экономикалық мәселелері» атты еңбектерінен кейін түркі халықтардың көптеген фольклорлық мұраларын жинауға, жариялауға, зерттеуге тыйым салынуы әрбір елдің әдеби ескерткіштеріне қауіп төндірген еді. Ал, 1952 жылдың маусым айында Фрунзеде «Манас» тағдырын шешуге тиісті өткен ғылыми

конференцияда одақ көлеміндегі ең ірі манастанушы, бұл саланың іргесін қалаған кәсіби маман Мұхтар Әуезовтің өзін құрбандыққа шала отырып, қорғап шығуы бүкіл түркі тектес ұлттар әдебиетінің өсіп-өркендеуіне өріс ашты. «Манас» жырының көркемдік құндылығын ғылыми теориялық тұрғыдан талдап КСРО халықтарының фольклорлық мұраларын жетік білетін білімі телегей теңіз ғұлама ғалым екендігіне әлем әдебиетшілерінің көзін жеткізді. Осы конференциядан соң-ақ, яғни 1954-55 ж.ж. «ұлтшыл-алашордашыл», «реакцияшыл-ұлтшыл», «буржуазияшыл жазушы», «хандардың жоқтаушысы» деген бұрынғы саяси жалалары қайта қамытын кигізсе де оған ол қайғыра қоймады. Осы «Манасты» қорғау арқылы қазақ әдебиетінің тарихын да қорғауға өз үлесін қосқаны үшін іштей марқайды, мәртебесі өсті. Елі үшін, ұлт руханияты үшін ірі ерлікке барудың үздік үлгісін көрсетті.

М. Әуезов әдеби мұралардағы кейіпкерлердің кино, драматургия, опера, театр, өзге өнер салаларында өріс алуларына да өз үлесін қосқан ғалым. Оның елу томдық толық шығармалар жинағының 21-ші томында жарияланған «Литература и кино» деген мақалада осы мәселелер қозғалған:

«...Әдебиет – сарқылмас қазына, оны экранда бейнелеуге болады әрі тиіс. Классикалық көркем әдеби ескерткіштерді алып қараңызшы – халықтардың эпостарында қаншама көркемдік, асқақ рух, әсемдік пен ұлылық бар десеңізші!

Одақ халықтарының эпостық мұраларын – «Давид Сасунский», «Жангар», «Манас» секілді әлемдік эпостың жауһарларын көптеген ұлттар тіліне аудару – әлемдік фольклор мен эпостың ғасырлар бойғы құндылықтарын жасауға барлық халықтардың шығармашылықпен қатысқанын дәлелдейді.

Бүгінде осы ұлы әдеби мұралар – біздің социалистік мәдениетіміздің ортақ игілігіне айналды, енді олар экранда көрініс табатын күнді күтуде. Кино өнері жақын болашақта Манас, Жангар, Қобыланды, Алпамыс, Көр-Оғлы, Давид Сасунский сынды қаһарман бейнелерді, сондай-ақ Баян-Сұлу, Ләйлі мен Мәжнүн, Ай-Чурек секілді нәзік лирикалық образдарды қайта тірілтіп, әлемге өз тілімен сөйлететін уақыт алыс емес», – деген болатын (Әуезов, 2009:70). Байқасаңыздар «Манас» батырды бірінші атап, ерекше көрсетеді. Осы мақалаға жазылған ғылыми түсініктемеде М. Әуезов тің бұл мақаласы 1944 жылы «Казахстанская правда» газетінің 3 наурыздағы санында шыққаны, ал түпнұсқасы, өз қолымен жазғаны (244-бума, 44-50-бб), машинкаға басылғаны (239-бума, 70-81 бб) сақталғаны айтылған. Аталған мақалада киноматография жанры мен көркем әдебиеттің үздік үлгілерінің арасындағы көркем-эстетикалық байланыс, кинофильмдерде тарихи тұлғалардың, батырлар жыры мен лиро-эпостың тақырыптарын көргісі келетіні айтылса, кейін шынында жазушының ұсыныстары қолдау тауып көркемсуретті фильмдерге арқау болғаны, «Абай», «Амангелді», «Құрманғазы», «Жамбыл», «Шоқан», «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Қыз Жібек» кинофильмдері соның куәсі.

М. Әуезовтің «ІІІ. Қырғыздың батырлық эпосы «Манас» жырына қатысты жинаған деректері» атты қолжазбасы 37-томда жарияланған. Көрнекті әдебиеттанушы 1928 жылдың маусымында Ленинград университетінде оқып жүрген кезінде жазғы демалысында Бішкек пен Ыстық көл, Қарақол атырабындағы ауылдарда болып, онда белгілі манасшылармен кездесіп, САГУ-де еркін тыңдаушы кезінде қызықтырып жүрген тақырыбы «Манас» эпосына қатысты құнды мәліметтер жинайды. Бұл

қолжазба сол сапарының жемісі. Жазушы мұражайында сақталған қолжазба үш дәптерден тұрады: біріншісі – 1-50-бет (парақтың екі бетіне тұтас жазылған), екіншісі – 51-100-бет, үшіншісі – 101-145-бет (Төреқұлов, 1996). Мәтін араб әрпінде жазылған. Бұл еңбек туралы «Манас» эпосын зерттеу тарихы жайында жазылған тарауда кеңінен жазылғандықтан мұнда тек ақпарат қана беріп отырмыз. Бұл да М. Өуезовтің манастанудағы алғашқы әдеби, ғылыми ізденістерін көрсететін, тынымсыз еңбекті дәлелдейтін деректер.

44-томда «Қазақ әдебиетінің тарихы» («Из истории казахской литературы») деген мақалада түркі тілдес елдердің діни-батырлық аңыздары мен халықтық романдарын қазақ қаламгерлері авантюрлық және детективті өткір сюжетті етіп өңдеп айтып жүргені жөнінде: «...Қазақтың төл эпосы секілді, «Көр-Оғлы» да, қырғыздың «Манасы» да Ұлы жүздің ақындары тарапынан жырланған – бұл дәстүр Майқотадан, Күлмамбеттен, Сүйінбайдан бастау алады. Осы поэмалардың қазақша нұсқаларын Жамбыл да тамаша орындаған еді...», – деген сөзі бар (Өуезов, 2010:202).

Сол әдеби ескерткіштердің ел жадында сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа, ғасырдан ғасырға жетуі осы мақалада аталған жыршылардың, халық ақындарының жыршылық өнері арқылы дәстүр жалғастырып жүргенін, «Манасты» атақты жыршы Жамбыл Жабаевтың да орындағаны турасында жақсы мәлімет береді.

44-томдағы «Ленин және халықтар достығы» («Ленин и дружба народов») атты мақаласында да осы пікір қайталанып, «Манас» әлем әдебиетіндегі ерлік жырларының кейіпкерлерімен салыстырылып, талданады. Бұл мақаланың жазушы мұрағатында (253-бума, 116-133 бб) 2-нұсқасы бар. Осындағы: «...Біз өзіміздің туған халықтарымыз үшін ерекше қуаныш пен мақтаныш сезінеміз. Өйткені олар өзінің ауыр да мұңлы көне және жаңа тарихының беттерінде Шевченко, Шота Руставели, Низами, Науаи сынды данышпан тұлғаларды дүниеге әкеліп, сондай-ақ халық даналығының көрінісі ретінде «Игорь жасағы туралы жыр», «Давид Сасунский», «Манас» сияқты ұлы эпостық шығармаларды тудырды», – деген ойлары автордың қырғыздың эпосы «Манас» жайлы тек ірі зерттеулерінде ғана емес әрбір реті келген сөйлеген сөздерінде, түрлі тақырыптағы мәжілістерде айтқан ойларында да жиі еске алып айтып отырғанын көрсетеді (Өуезов, 2010:249). Студент кезінен жүйелі түрде зерттеген ғылыми жұмысы болғандықтан жүрегіне жақын екендігін дәлелдесе керек, бұл дерек.

Шығармаларының елу томдық толық жинағының 41-ші томында «Заманымыздың Гомерлерін тыңдай отырып» («Слушая гомеров нашего времени») деген мақала бар. Онда автор «...Ең бай қаһармандық эпос жыршы-жырауларымен бірге әсіресе қырғыз халқында толық сақталған...», – дей келіп, оның шыңы Сағымбай Оразбаковтың 1923-1927 жылдар аралығында оқытушы Абдрахманов жазып алған «Манастың» алғашқы жазба нұсқасы деп жоғары баға береді (Өуезов, 2009:249). 240 мың жыр жолынан тұратын көлемді әрі өте көркем көне әдеби жәдігерді әлемдік әдеби нұсқалармен салыстыра келіп: «...Бұл – әлемдегі ең ұлы эпикалық туынды саналатын Фирдоусидің «Шах-намесіндегі» жүз мың өлең жолынан екі жарым есеге жуық көп. «Манастың» бұл нұсқасы – сан ғасырлық ауызша дәуірінен кейінгі эпостың алғаш рет қағазға түсірілген жазбасы болды...», – деп оның жанрлық және құрылымдық

ерекшеліктеріне тоқталады (Әуезов, 2009:76). Алайда жырды орындаушы Сағымбай Оразбаковтың 67 жасында қайтыс болуына байланысты «Манастан» басқа баласы мен немересі туралы генеалогиялық циклизацияны толық бітіре алмағанына өкініш білдіреді.

2-ші дарынды эпик Саякбай Қаралаев үш циклды бірнеше жылдар бойы әдеби, ғылыми, өнер ортасында жоғары деңгейде орындап, өзінің жыршылық өнердегі кәсіби шеберлігін танытты. Оның жыр мәтінін жатқа айтып, мақам-мәнерін бұзбай ұзақ уақыт бойы үлкен шеберлікпен орындауының нәтижесінде оған деген сұраныс күннен күнге өсіп, даңқы артып келе жатқанын да үлкен сүйіспеншілікпен әңгімелейді. Зерттеуші 1940 жылы ғана 70 жастағы жыршының орындауында «Манас» эпосының трилогиясы жазылып біткенінен кейінгі тарихынан да ақпарат береді. Және осы мақалада жазушының өз өміріне қатысты мынадай да тың мәлімет бар: ««...Мен оның орындауын бірнеше рет тыңдадым. Соңғы рет ол 1957 жылы менің мерейтойымда құрметті қонақ болды, ол кезде менің туғаным 60 жыл, шығармашылықпен айналысқаным 40 жыл толуын атап өткен едік. Ол менің үйімдегі мерекелік жиында қонақтардың қатарында болды және шамамен бір сағат бойы Манастың ұлы – Семетейдің ерліктері туралы үзіндіні орындады. Оны Мәскеуден келген құрметті қонақтар – жазушы К. Симонов, ақын П. Антокольский, украин жазушысы О. Гончар, сондай-ақ Өзбекстан, Түрікменстан, Тәжікстан, Татарстан, Кавказ елдерінен келген жазушылар мен ақындар тыңдады.

«Манас» эпосынан Қырғызстан театрлары қызықты сюжеттер алды. 1938 жылы академиялық опера және балет театры «Семетейден» алынған оқиға желісімен «Ай-Чүрек» операсын қойған еді. Кейінірек «Манас» операсы да дүниеге келді...

...Эпик Қаралаев – өте талантты орындаушы, оны сағаттап тыңдауға болады, жалықтырмайды. Ол интонацияны шебер өзгертеді, әсерлі қимылдайды, кейіпкерлердің шиеленіскен шайқастары мен толғанысты монологтарын орындағанда олардың бейнесіне жиі еніп кетеді», – деп мұндай шығармашылық шеберліктің сыры табиғат тартқан тарту ғана емес, мыңдаған жыр жолдарын жаттап, оны ұзақ уақыт бойы тоқтамай жырлау ілуде бір кездесетін дара дарын, ерекше қасиет екендігін әдебиет тарихынан бірнеше мысалдар келтіре отырып баға береді (Әуезов, 2009:77).

Шынында да ондай ірі көлемді шығарманы сағаттап, айлап, жылдап жатқа айту табиғаттың тартқан ғажайып таланты мен күдіреті. Манасшылардың айтуынша Манастың өзінің әруағы қолдап, жырды орындау барысында күшті жел ұйытқып, үйлер қозғалатынын, оларға тылсым бір күш қуат, жігер, ерекше шабыт беретінін аңыз ретінде айтып, жырды әдебиет әлеміндегі ірі көркемдік құбылыс екендігін дәлелдейді.

Қырғыз эпосын әлем халықтары фольклорында сирек кездесетін рухани құндылық деп бағалаған Мұхтар Әуезов оның көлемі мен көркемдік ерекшелігі жағынан да ерекше орын алатынын да ғылыми теориялық тұрғыдан талдап, танытады. Мақалада қырғыз, хакас, шор, якут, бурят халықтарының эпостарына да кеңінен орын беріліп, салыстырылып, олардың жанрлық, көркемдік ерекшеліктері айқындалып, сол халықтардың фольклортануындағы әдеби терминдерге түсініктер берілген. М. Әуезовтің бұл ғылыми-танымдық сипаттағы мақаласының түпнұсқасы

«Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығының қолжазба қорында сақталған (181-бума). «...Машинкаға басылған мақаланың үстінен автор өз қолымен көк сиямен түзетулер жасаған, қолын қойып, «Мұхтар Ауэзов. Писатель, доктор филологических наук, 1960.4 апреля», – деп жазған. Түзетулер аз көлемде, стильдік редакциялау тұрғысынан жасалған.

Мақаланың көлеміне, мазмұнына, берілген деректерінің нақтылығы мен қысқалығына қарағанда, орыс тілді одақтық газеттердің біріне беруге дайындалған болуы керек. М. Әуезов шығармашылығына қатысты библиографиялық еңбектерде бұл мақалаға қатысты дерек жоқ», – делінген осы томдағы ғылыми түсінік авторы Р. Әбдіғұлов.

1953-1954 жылдары «Манасты» қорғаған конференциядан соң бұрынғы саяси қоңырауы қайта соғылып М. Әуезовтің Мәскеуге кетуіне тура келген. Сол жылдары М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің «КСРО халықтарының әдебиеті» курсы бойынша дәрістер оқығаны белгілі. Әлемдік фольклордың тарихы мен теориясына жетік М. Әуезов КСРО халықтары әдебиетінен дәріс бере жүріп, ғылыми жұмыстарын жалғастырып, түркі тілдес елдер әдебиетіндегі эпикалық жырларды, фольклорлық мұраларды тереңдете зерттеп, түрлі ғылыми конференцияларда баяндамалар жасап, теориялық жинақтарда мақалалар жариялаған. Бұл мақала сол кезеңдері жазылған сыңайлы.

Осы 41-томда «КСРО халықтарының ауыз әдебиеті мен әдебиетін зерттеу материалдары» («Материалы к изучению устного народного творчества и литературы народов СССР») деген бірнеше тақырыптағы жоспарлар мен тезистер берілген. Онда Кеңес халықтары, ұлттар әдебиеттерінің тарихына қатысты алдағы уақытта атқарылуы тиіс шаруалар, жазылатын ғылыми жұмыстардың әртүрлі жоспарлары, хрестоматиялық жинақтарға енетін еңбектердің тізімдері, жоғары оқу орындарына арналған оқулық жобалары жазылып, қағазға түскен. Жазушы архивінің қолжазба қорындағы 192-бумада сақталған бұл архив материалдары бұрын еш жерде жарияланбаған. Қазақ әдебиеттануы мен мұхтартану саласына қосылған тың мәтіндер құны жоғары жазбалар. Олар ұлы суреткер, ғұлама ғалым М. Әуезовтің өз қолымен жазған қолжазбасы болғандықтан да бағалы.

4. Зерттеу нәтижесі

М. Әуезов қашан да халықтың мүддесін қорғап, әрдайым шығармаларында елдің ахуалын суреттеп отырды. Мұхтар Әуезовтің шығармашылығы – қазақ халқының рухани дүниетанымын, ұлттық болмысын және діни-мәдени құндылықтарын көркемдік тұрғыдан терең бейнелеген бірегей құбылыс. Зерттеушілердің пайымдауынша, Әуезов шығармалары діни құндылықтардың этностық болмыспен сабақтасуын дәлелдейді және қазақ халқының рухани жадысының көркем шежіресі іспетті (Кенжебекова, 2024).

«КСРО халықтарының ауыз әдебиеті мен әдебиетін зерттеу материалдары» («Материалы к изучению устного народного творчества и литературы народов СССР») деген бірнеше тараудан тұратын материалдың «Орта Азия мен Қазақстан халықтарының әдебиеттері бойынша хрестоматия мазмұнының жоспары» («План содержания хрестоматии по литературам народов Средней Азии, Казахстана») деген

жоспар жазбасында: 24. «Манас» – моңғол шапқыншылығы дәуіріндегі қабаттасулар (1–4 бөлім) (111-бетте), ал 113-бетте: 54. Эпос «Манас» – оны феодалдық ортада қайта қалыптастыру, кешкі қабаттасулар (1–2 п.л.) («..24. «Манас» – наслоения эпохи монгольской экспансии/ (1-4) (111 бетте), ал, 113 бетте: «54. Эпос «Манас» – переформирование его в фео. среде, поздние наслоения – /(1-2) п.л.)), – деген мәтіндер, лаконистік стильдегі сөздер жазылған. Бұл жерде аса мән беріп, назар аударатын жәйт – «Манас» эпосының бірнеше жерде аталып, сол тақырыпта дәрістер оқылуы тиіс деген жоспарлар жасалуы. Соның өзі-ақ зерттеушінің бұл тақырыпты күн тәртібінен тастамай жүйелі және тұрақты жүргізгенін, үнемі қадағалай зерттеп, толықтырып отырғанын дәлелдесе керек-ті.

«Орта Азия мен Қазақстан халықтарының әдебиеттері бойынша хрестоматия бөлімінің сызбасында» («Схема раздела хрестоматии по литературам народов Средней Азии, Казахстана») деген тарауда да «6. Эпос «Манас», «Алпамыш» (у многих народов), – деген жазу бар (Әуезов, 2019:115). Ал, 116-бетте: «8. Эпосты қайта өңдеу, қабаттасу – моңғол шапқыншылығының нәтижесі, «Манас», «Семетей» («8. переработка эпоса наслоения – результат монгольских нашествий, «Манас», «Семетей»), – десе, 124 бетте: «5. «Манас» – моңғол шапқыншылығы дәуірінде / (1-4) баспа табақ» («5. «Манас» – в эпоху монг.экспансии / (1-4) п.л.)), – деп, 126-бетте: «3. «Манас» эпосы, оны феодалдық ортада қайта қалыптастыру / (1–2) баспа табақ» («3. Эпос «Манас», переформирование его в фео. Среде- / (1-2) п.л.)), – делінген. Бұл мәтінде көрсетілген тараулардың, жазбақ немесе оқылатын дәрістерінің көлемі бірнеше баспа табақпен өлшеніп, басылуы жұмыстың ауқымдылығын айқындайды. Бір сөзбен айтқанда бұл тізімдер М. Әуезовтің әр оқулықтары мен дәрістерінде «Манасты» қаншалықты кең және жан-жақты, әр қырынан талдап, жазып, оқытқаны көрінеді. Олардың бәрі көрсетілген баспа табақ көлемі бойынша жазылып жариялануы да мүмкін. Алайда олар жөніндегі мәлімет әзірге бізде жоқ. Осының өзі жазушының бүкіл оқытушылық, ғылыми педагогикалық жұмыстарында да «Манастың» жүйелі түрде зерттеліп, насихатталып отырғанының айғағы.

37-інші томдағы «III Қырғыздың батырлық эпосы «Манас» жырына қатысты жинаған деректері» деген жазушының қолжазбасында әлемдік фольклорда кездесе қоймайтын көлемді де көркем жырды орындаушылардан мүмкіндігінше молынан жазып алуға тырысқан. М. Әуезов «Манастың» ең көлемді нұсқасын Саяқбай Қаралаевтан жазып алған. Қазақ ақындарының ішінде де манасшылар болғаны мәлім. Қырғыз елімен көршілес болған Жетісу ақындары, атап айтсақ Құлмамбет, Сүйінбай, Жамбыл, Майкөт, т.б. «Манасты» қырғыз манасшыларынан кем жырламаған. Кезінде Кенен Әзірбаевтан «Көкетайдың асы» тарауы жазып алынғаны мәлім. Белгілі жамбылтанушы Нысанбек Төреқұловтың «Алыптар кездесуі» деген естелігінде Сәкен Сейфуллинге Жамбыл Жабаевтың «Манасты» жырлап бергені жөнінде де қызықты дерек бар (Төреқұлов, 1996: 208). «Манастың» әлемдік рухани кеңістікте сирек кездесетін көркемдік әлемі, күрделі сюжеттік иірімдері, образдар жүйесі, түрлік, тілдік тәсілдері қазақ қаламгерлері мен әдебиетшілерін де көп қызықтырған. Жазушы мұражайында сақталған «III Қырғыздың батырлық эпосы «Манас» жырына қатысты жинаған деректері» деген қолжазба да сол талпыныстың жемісі.

5. Қорытынды

«Манас» – қырғыз халқының азаттық сүйгіш рухын, оның жаулап алушыларына қарсы көп ғасырлық қиын күресін бейнелейтін қырғыз халқының рухани мәдениетінің бірегей ескерткіші» (Иманәлиев, 2011:5). Орта Азия, түркі тектес ұлттар әдебиетінің білгір маманы М. Әуезов тің бүкіл саналы ғұмырында үнемі соғып, жетілдіріп, өңдеп, жүйелі түрде жазып жүрген тақырыбы «Манас» туралы жазған, бұрындары бізге беймәлім болып келген өзге де ұсақ мұралары баршылық. Біз өзге елдердің мұрағаттарына баруға, олардағы қолжазбаларды алдыруға соңғы, тәуелсіздік жылдары ғана мүмкіндік алдық. Соның нәтижесінде түрлі мұрағаттардан табылып, тек М. Әуезовтің 50 томдық шығармалар жинағына енген мақалаларын, баяндамаларын, лекция конспектiлерiн, түрлі тезистік мәтіндерін, сөйлеген сөздерін манастану саласының зерттелу тарихы деген тақырып төңірегіне топтастырып, қарастырдық.

«Қай заманда туса да, асыл ой өлген емес, поэзия өлген емес. Сөзге өлім жоқ. Сөз арқылы туған ойға өлім жоқ. Оны ұрпақтан – ұрпаққа жеткізер адамның өзі емес. Соның аты – «Феникис» ақындар қойған ат», – деп сөз зергері Ғабит Мүсірепов айтқандай, әдебиетіміздің әулиесі атанған Мұхтар Әуезовтің де әрбір сөзі қазақ әдебиетінде, ұлттық әдебиеттану ғылымында ғасырлар бойы ғұмыры ұзарып, жылдан жылға қап түбіндегі асылдай жарқырап, санаға сәуле шашырып тұрары да табиғи заңдылық.

Өзгені былай қойғанда ұлттың төлқұжаты боп кеткен «Абай жолы» роман-эпопеясының өзі тек төл әдебиетімізде ғана емес, бүкіл түркі тектес ұлттар әдебиетіне де көркемдік құбылыс болып, рухани сілкініс тудырғаны да тарихи шындық. Тіпті өзге ұлт әдебиетіне шекеден қарайтын орыс әдебиетінің танымал тұлғаларының арасындағы «бізде Пушкин туралы мұндай шығарма жазылған жоқ» деген күндестік кейпіндегі күңкілдің болғандығы жөнінде М. Әуезов 1957 жылдың 1-ші тамызында Зоя Кедринаға жазған хатында: «...Жақында осы әңгіменің өзі де өтті, онда қатысқандар: Кожевников, Людмила Ивановна, Борис Леонтьевич – оның тегін ұмытып тұрмын, бірінші орынбасар, Е.Д. Сурков және тіпті Катинов та болды – жалпы шешім қабылдайтын негізгі топ түгел жиналды. Сол жерде Борис Леонтьевич бұл романды «ең үздік кеңестік роман» деп есептейтінін мәлімдеді және «Пушкин туралы мұндай роман жоқ» деп ашық айтты – бұл оның тура сөздері. Оған қоса: «біз бұл романды міндетті түрде жариялаймыз» деді. Бұл пікірлерін Евгений Данилович толық қолдады – көріп отырғанымыздай, бұл романмен алғаш танысқандардың бірі – Сурков болған сияқты», – деген жоқ па еді (Әуезов, 2011:223). Біз үшін суреткердің сөзі сенімді, қасында куәгерлері бар, тасқа түскен тарихи жазба, фактісі бар хат – эпистолярлық мұра бар.

Осы деректі ұлы ұстазының ұлағатты тағылымына ғұмыр бойы тағзым етіп өткен Ш. Айматовтың: «...кезінде орыс әдебиетінің дамуына, өркендеуіне, құнарлануына Пушкин қалай әсер етсе, күллі Орта Азия әдебиетінің дамуына да М. Әуезовтің әсері сондай», – деген бағасы толықтыра түседі (Айтматов: 1972:75). Қорытындылағанда, М. Әуезов тек жазушы ғана емес зерттеуші ретінде де оның Орта Азия әдебиеттануының дамуына да ғалым ретінде де орасан зор үлесін қосты. Деректерге сүйенсек, М. Әуезовтің бүкіл шығармашылығының негізгі тірегіне

айналған Абайға қатысты қалдырған мұрасы шамамен 15 томдықты құрайды екен (Пірәлі, 2024:115). Оның зерттеуге өзек болған манастануға байланысты еңбектері де ұлттық әдебиеттанудың мол бір арнасын қамтып отыр.

Әдебиеттер:

1. Айматов Ш. Ұстаз туралы сөз // М.Әуезов туралы замандастарының естеліктері. – Алматы: Жазушы, 1972. – 360 б.
2. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 21-т. – Алматы: Жібек жолы, 2005. – 383 б.
3. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 41-т. – Алматы: Жібек жолы, 2009. – 287 б.
4. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 44-т. – Алматы: Жібек жолы, 2010. – 318 б.
5. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 45-т. – Алматы: Жібек жолы, 2010. – 346 б.
6. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 47-т. – Алматы: Жібек жолы, 2011. – 287 б.
7. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 50-т. – Алматы: Жібек жолы, 2011. – 471 б.
8. «Әуезов үйі» Ғылыми-мәдени орталығының қолжазба қоры. – 182-бума.
9. Дүйсенбі А. К., Ысқақұлы Д. Түркі әлеміндегі Абай мұрасы зерттеулерінің мета-анализі // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №4 (130). – Б. 67–77. DOI: <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686.06>
10. Иманалиев Қ., Қыдырбаева З., Бакиров А. Манастану: оқу құралы. – Бішкек: ҚМУ, 2011. – 325 б.
11. Кенжебекова Г., Сманов Б., Тутинова Н., Сөйлемез О., Төлекова Г. Әуезов шығармаларындағы діни дүниетаным // Әдеби гуманитарлық ғылымдардың халықаралық журналы. – 2023. – Т. 22, №1. – Б. 35–49. – DOI: <https://doi.org/10.18848/2327-7912/CGP/v22i01/35-49>
12. Пірәлі Г., Құрманбаева А., Сәрсенбаева Ж. Нәзипа Құлжанова мен Мұхтар Әуезовтің абайтану ғылымын қалыптастырудағы рөлі // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. – 2024. – №2. – Б. 112–118. – DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-2.15>
13. Төрәқұлов Н. (құраст.). Жамбыл – менің жай атым... Жамбыл туралы естеліктер. – Алматы: Санат, 1996. – 224 б.

References:

1. Aimatov, Sh. (1972). A Word about the Teacher. In M. Auezov in the Memoirs of Contemporaries. – Alma-Ata: Zhazushy. – 360 p. (In Russ.).
2. Auezov, M. (2005). Fifty-Volume Complete Collection of Works. Vol.21. – Almaty: Zhibek Zholy. – 383 p. (In Kaz.).
3. Auezov, M. (2009). Fifty-Volume Complete Collection of Works. Vol.41. – Almaty: Zhibek Zholy. – 287 p. (In Kaz.).
4. Auezov, M. (2010). Fifty-Volume Complete Collection of Works. Vol.44. – Almaty: Zhibek Zholy. – 318 p. (In Kaz.).
5. Auezov, M. (2010). Fifty-Volume Complete Collection of Works. Vol.45. – Almaty: Zhibek Zholy. – 346 p. (In Kaz.).
6. Auezov, M. (2011). Fifty-Volume Complete Collection of Works. Vol.47. – Almaty: Zhibek Zholy. – 287 p. (In Kaz.).
7. Auezov, M. (2011). Fifty-Volume Complete Collection of Works. Vol.50. – Almaty: Zhibek Zholy. – 471 p. (In Kaz.).
8. Manuscript Collection of the “Auezov House” Scientific and Cultural Center, Volume 182. (In Kaz.).
9. Duisenbi A., Ysqaquly, D. (2023). Meta-Analysis of Studies on Abay’s Heritage in the Turkic World. Iasau University Bulletin, 4(130), 67–77. <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686.06> (In Kaz.).
10. Imanaliev K., Kydyrbaeva Z., Bakirov A. (2011). Manas Studies: Textbook. Bishkek: Kyrgyz-Russian Slavic University. – 325 p. (In Russ.).
11. Kenzhebekova G., Smanov B., Tutinova N., Soylemez O., Tulekova G. (2023). Religious worldview in the works of Auezov. The International Journal of Literary Humanities, 22(1), 35–49. <https://doi.org/10.18848/2327-7912/CGP/v22i01/35-49> (In Eng.).
12. Pirali G., Kurmanbaeva A., Sarsenbaeva Zh. (2024). The Role of Nazipa Kulzhanova and Mukhtar Auezov in the Formation of Abay Studies as a Scientific Discipline. Bulletin of the Eurasian Humanities Institute, (2), 112–118. <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-2.15> (In Kaz.).
13. Torekulov N. (Ed.). (1996). Zhambyl – My Simple Name... Reminiscences about Zhambyl. – Almaty: Sanat. – 224 p. (In Kaz.).

А.Б. Темирболат

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

E-mail: aluatem2015@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7888-8957

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ИЗУЧЕНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация. В условиях стремительного развития науки и техники, широкого распространения междисциплинарных исследований происходит обновление методологического аппарата литературоведения. В последние годы в процессе анализа произведений писателей нередко применяются цифровые и компьютерные технологии. Их использование позволяет повысить эффективность изучения литературного творчества. Цель данной работы заключается в исследовании современных инновационных технологий анализа художественных произведений. В статье рассматриваются принципы применения Data Mining, искусственного интеллекта и программированного обучения. На основе конкретных примеров обосновывается их эффективность в процессе изучения художественной литературы. В статье раскрывается суть и значение Data Mining, искусственного интеллекта и программированного обучения. Описываются их основные технологии, методики и возможности. Авторы рассматривают принципы обработки и систематизации данных, применяемых Data Mining, искусственным интеллектом и при программированном обучении. На основе обобщения и систематизации основных теорий и концепций в работе предлагаются конкретные алгоритмы анализа содержания и структуры художественных произведений, раскрывается значимость компьютерных технологий в определении тенденций, направлений и перспектив развития литературы. Ценность данного исследования заключается в том, что впервые проводится комплексный анализ Data Mining, искусственного интеллекта и программированного обучения в контексте литературного образования. Практическая значимость результатов и выводов работы обусловливается тем, что они могут быть использованы в процессе исследования художественного творчества и преподавания литературы в высших и средних учебных заведениях.

Благодарность: Исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (проект № AP23489843 «Основы искусственного интеллекта в литературе: раскрытие основных механизмов, последствий и будущих траекторий»).

Ключевые слова: литература, произведение, Data Mining, искусственный интеллект, программированное обучение.

А.Б. Темирболат

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

E-mail: aluatem2015@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7888-8957

ӘДЕБИЕТТІ ЗЕРТТЕУДІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аңдатпа. Ғылым мен техниканың қарқынды дамуы, пәнаралық зерттеулердің кең таралуы жағдайында әдебиеттанудың әдіснамалық аппараты жаңартылып жатыр. Соңғы жылдары жазушылардың шығармаларын талдау үдерісінде цифрлық және компьютерлік технологиялар жиі

қолданылады. Оларды пайдалану әдеби шығармашылықты зерттеудің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл жұмыстың мақсаты – көркем шығармаларды талдаудың заманауи инновациялық технологияларын зерттеу. Мақалада Data Mining, жасанды интеллект және бағдарламаланған оқытуды қолдану принциптері қарастырылады. Нақты мысалдар негізінде олардың көркем әдебиетті зерттеу үдерісіндегі тиімділігі негізделеді. Мақалада Data Mining, жасанды интеллект және бағдарламаланған оқытудың мәні мен мағынасы ашылады. Олардың негізгі технологиялары, әдістері мен мүмкіндіктері сипатталады. Авторлар Data Mining, жасанды интеллект және бағдарламаланған оқытуда қолданылатын деректерді өңдеу және жүйелеу принциптерін қарастырады. Негізгі теориялар мен тұжырымдамаларды жалпылау және жүйелеу негізінде жұмыста көркем шығармалардың мазмұны мен құрылымын талдаудың нақты алгоритмдері ұсынылып, әдебиеттің даму тенденцияларын, бағыттары мен перспективаларын анықтауда компьютерлік технологиялардың маңыздылығы ашылады. Бұл зерттеудің құндылығы әдеби білім беру контекстінде алғаш рет Data Mining, жасанды интеллект және бағдарламаланған оқытуды кешенді талдау жүргізілетіндігінде болып табылады. Жұмыстың нәтижелері мен тұжырымдарының практикалық маңыздылығы оларды жоғары және орта оқу орындарында көркем шығармашылықты зерттеу және әдебиетті оқыту үдерісінде қолдануға болатындығына байланысты.

Алғыс: Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің қаржыландыруымен жүргізілді (№ AP23489843 «Әдебиеттегі жасанды интеллект негіздері: басты механизмдерді, салдарларды және болашақ траекторияларын айқындау» жоба аясында).

Кілт сөздер: әдебиет, шығарма, Data Mining, жасанды интеллект, бағдарламаланған оқыту.

A.B. Temirbolat

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: aluatem2015@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7888-8957

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF STUDYING LITERATURE

Abstract. In the context of the rapid development of science and technology, and the widespread use of interdisciplinary research, the methodological apparatus of literary study is being updated. In recent years, digital and computer technologies have often been used in the process of analyzing writers' works. Their use makes it possible to increase the effectiveness of the study of literary creativity. The purpose of this work is researching the modern innovative technologies for the analysis of artistic works. The article discusses the principles of Data Mining, artificial intelligence, and programmed learning. Based on specific examples, their effectiveness in the process of studying fiction is substantiated. The article reveals the essence and significance of Data Mining, artificial intelligence and programmed learning. Their main technologies, techniques and capabilities are described. The authors consider the principles of data processing and systematization used by Data Mining, artificial intelligence and in programmed learning. Based on the generalization and systematization of the main theories and concepts, the paper suggests specific algorithms for analyzing the content and structure of artistic works, reveals the importance of computer technology in determining trends, directions and prospects for the development of literature. The value of this research lies in the fact that for the first time a comprehensive analysis of Data Mining, artificial intelligence and programmed learning is being conducted in the context of literary education. The practical significance of the results and conclusions of the work is due to the fact that they can be used in the process of researching artistic creativity and teaching literature in higher and secondary educational institutions.

Acknowledgements: The research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Project No. AP23489843 "Fundamentals of Artificial Intelligence in Literature: Unveiling Core Mechanisms, Implications and Future Trajectories").

Key words: literature, work, Data Mining, artificial intelligence, programmed learning.

1. Введение

Развитие информационных и компьютерных технологий обусловило внедрение программированного обучения, интеллектуального анализа данных (Data Mining), искусственного интеллекта в различные сферы человеческой деятельности. Их использование позволяет систематизировать и обобщать большое количество информации, на основе которых разрабатываются новые научные концепции и теории, образовательные траектории. Применение приемов и методик программированного обучения, Data Mining, искусственного интеллекта позволяет комплексно подходить к решению стратегически важных задач. Отсюда популярность данных технологий в естественных и социальных науках. На основе их алгоритмов вырабатываются стратегии экономического развития общества, выстраиваются гипотезы и осуществляется моделирование будущего человечества. Программированное обучение, Data Mining, искусственный интеллект послужили импульсом для обновления методологического аппарата современной системы образования.

В последние годы данные технологии используются при создании и анализе художественных произведений. Писатели, блогеры проводят эксперименты, публикуя эссе, рассказы, сказки, стихотворения, разработанные искусственным интеллектом. Опираясь на технологии Data Mining, ученые прослеживают закономерности и тенденции развития художественного процесса. Соответственно актуальность темы исследования заключается в том, что широкое внедрение компьютерных и цифровых технологий обусловило необходимость изучения направлений и возможностей их применения в современном литературоведении. Несмотря на активные разработки в области машинного обучения, постоянное обновление концепций и методик естественных и социальных наук, до сих пор нет работы, в которой бы на конкретных примерах раскрывались принципы использования Data Mining, искусственного интеллекта в процессе анализа художественных произведений, творчества писателей.

2. Методы и материалы

2.1 Методы исследования

В процессе исследования были использованы комплексный подход, герменевтический, сравнительный методы. Их использование позволило понять механизмы и возможности Data Mining, искусственного интеллекта, программированного обучения при анализе произведений литературы.

Комплексный подход способствовал глубокому осмыслению сути и особенностей данных технологий. На его основе были получены результаты о направлениях и эффективности применения Data Mining, искусственного интеллекта, программированного обучения в исследовании художественного творчества.

Герменевтический метод позволил проследить, как данные технологии раздвигают горизонты понимания и интерпретации содержания художественных произведений. Использование приемов и методик программированного обучения, Data Mining, искусственного интеллекта способствовало выдвижению различных трактовок одного и того же явления, изображенного писателем, пониманию закономерностей, наблюдаемых в художественных произведениях.

В результате применения сравнительного метода были выявлены различия и взаимосвязь данных технологий. Определены особенности их приемов и подходов к изучению явлений действительности и литературы. Сравнительный метод позволил понять, каких результатов можно достичь на основе самостоятельного и одновременного применения Data Mining, искусственного интеллекта, программированного обучения в процессе постижения художественного творчества.

В качестве объекта исследования выбраны литературные этюды известного казахстанского писателя Бахытжана Канапьянова. Обращение к ним обусловливается тем, что работа носит экспериментальный характер. Ее цель заключается прежде всего в том, чтобы продемонстрировать возможности и направления использования технологий программированного обучения, Data Mining, искусственного интеллекта для анализа произведений литературы.

2.2 Материалы исследования

В последние десятилетия проблема применения цифровых и компьютерных технологий в различных сферах человеческой деятельности является одной из наиболее актуальных и значимых в современной науке. Интерес ученых к ней обусловливается постоянным расширением возможностей, обновлением и развитием методик работы с большим объемом информации. В конце XX столетия распространение получили такие понятия, как «Data Mining», «искусственный интеллект», «программированное обучение». Первоначально они использовались преимущественно в сфере естественных наук. Однако постепенно стали частью социально-гуманитарного знания.

Понятие Data Mining ввел в 1989 году Г.И. Пятецкий-Шапиро. По мысли американского ученого, задача данного метода заключается в поиске скрытых аналогий, закономерностей в различных сферах человеческой деятельности. «Целью Data Mining является нахождение таких моделей, которые не могут быть найдены обычными методами». К ним исследователи относят предсказательные и описательные технологии. Первые «позиционируются на наборе данных с известными результатами». Они и используются для предсказания дальнейшего развития выявленных закономерностей. Вторые «уделяют особое внимание сути зависимостей в наборе данных, взаимному влиянию различных факторов, построению эмпирических моделей» (Савченко, 2015: 611-612).

Data Mining получил широкое применение в экономике, так как позволял анализировать большой объем данных и выстраивать маркетинговые стратегии. Впоследствии он стал использоваться в социологии, медицине, образовании, промышленности. В настоящее время технологии Data Mining активно внедряются в литературоведение. С помощью данного метода исследователи выявляют закономерности и тенденции развития художественного творчества, определяют особенности стиля писателей.

Возможности применения Data Mining в процессе изучения литературы рассматриваются в трудах таких ученых, как Д.В. Глуздов, Р.Ф. Бурнашев,

М. Джокерс, С. Шарма, Ф. Моретти, Ф. Чиоти и других. В их работах дается оценка роли Data Mining в анализе текстов различных жанров и стилей.

История зарождения и развития искусственного интеллекта восходит к 1956 году, когда на семинаре Дартмутского колледжа была представлена программа «Logic Theorist», положившая начало исследованиям и разработкам в данном направлении. На протяжении второй половины XX столетия и начала XXI века наука существенно продвинулась вперед. Искусственный интеллект стал широко применяться в естественных и социально-гуманитарных науках. Его алгоритмы и модели внедряются в образовательный процесс и литературное творчество. Значительный вклад в разработку искусственного интеллекта внесли такие ученые, как Р. Селвуд, В. Лейтман, К. О'Рурк, Ф. Джеймсон, У. Холмс, М. Бялик, Дж. Барнс и другие. В их трудах рассматриваются философские и прикладные аспекты данной проблемы. Исследователи выявляют особенности влияния искусственного интеллекта на сознание личности, образовательный процесс и создание литературных текстов.

Метод программированного обучения был внедрен в 1954 году американским психологом, писателем, ученым Б.Ф. Скиннером. Опираясь на идеи бихевиоризма, он предложил линейный алгоритм усвоения знаний. В 1960 году данный метод был усовершенствован американским педагогом Н.А. Кроудером и приобрел разветвленный характер. Предложенные ими теории получили дальнейшую разработку в трудах А.И. Берга, П.Я. Гальперина, Г.Г. Маслова, И.Е. Шварца и других. Программированное обучение получило широкое применение в системе современного образования. Особую актуальность данный метод приобрел в эпоху цифровых и компьютерных технологий. Программированное обучение используется преподавателями при составлении заданий для практических занятий. На его основе осуществляется проверка усвоения обучающимися теоретических знаний.

Однако данный метод может быть использован в процессе исследования художественного творчества. Пошаговый анализ произведений позволит получить целостное представление об их содержании, структуре.

Основная гипотеза работы заключается в том, что применение программированного обучения, Data Mining, искусственного интеллекта в процессе исследования творчества писателей позволяет проводить более детальный, глубокий анализ художественных явлений, произведений, выстраивать вероятностные модели их эволюции и трансформации, проследивать скрытые связи рассматриваемых процессов. Данные технологии обогащают методологический аппарат современного литературоведения.

3. Обсуждение

Применение цифровых технологий в исследовании художественного творчества является актуальной проблемой в современной филологической науке. С развитием искусственного интеллекта открылись новые возможности перед писателями и учеными. Машинное обучение и Data Mining способствуют ускорению процесса изучения культурного и литературного наследия прошлого и настоящего.

Роль искусственного интеллекта в генерации и анализе художественных текстов осмысливается в работе Р.Ф. Бурнашева и М.А. Исматилловой. В их статье рассматриваются философские аспекты данной проблемы. Р.Ф. Бурнашев и М.А. Исматиллова объясняют, как влияет искусственный интеллект на литературу и филологическую науку. По их мнению, «алгоритмы анализа текстов на основе искусственного интеллекта могут помочь в выявлении тенденций, тематик и стилей в литературе, что позволяет авторам и исследователям получить новые подходы к анализу литературных произведений» (Бурнашев, 2024: 48).

Проблема влияния цифровых технологий на восприятие творческого процесса раскрывается в статье Д.В. Глуздова. В своей работе российский ученый размышляет о смене представлений о литературе как культурном и социальном феномене, о взаимоотношениях автора и читателя в контексте новой парадигмы, о противоречиях, возникающих в развитии искусственного интеллекта (Глуздов, 2023).

Этические вопросы и возможности применения цифровых технологий рассматриваются в статье А.Г. Максимова. По его мысли, «искусственный интеллект представляет собой программный код (программу)». Его системы «предназначены для выполнения четко регламентированных задач и не позволяют нам утверждать о наличии творческого ядра в происходящих внутрисистемных процессах, даже несмотря на непредсказуемость результата» (Максимов, 2021: 109).

Особенности искусственного интеллекта являются объектом исследования книги С. Рассела и П. Норвига. По их мнению, его цель заключается в «изучении агентов, которые получают информацию из окружающей среды и выполняют действия. Каждый такой агент реализует функцию, которая преобразует последовательности восприятия в действия» (Russel, 2010: 8).

Сущность интеллектуального анализа рассматривается в трудах М. Джокерса. По мнению американского ученого, современное литературоведение «переживает момент революции» в изучении художественного творчества. «“Наборы данных”, доступные сейчас ученым, позволяют понимать отдельные тексты в сопоставлении с почти “всеобъемлющим” контекстом других соответствующих текстов» (Jockers, 2013: 7).

Идеи М. Джокерса развивает в своей работе Дж. Эган. Он подробно анализирует концепцию американского ученого, дает оценку его исследованиям. Согласно точке зрения Дж. Эгана, «литературоведение получит огромную пользу от использования больших данных при анализе отдельных произведений и исторических хроник» (Egan, 2016: 4). Data Mining, по мнению исследователя, создаст новый импульс для изучения творчества писателей в контексте культурного процесса.

Значение интеллектуального анализа данных в изучении художественного творчества раскрывается в работе С. Шармы, С. Кумара, А. Шарма. Согласно их точке зрения, «Data Mining, будучи одним из многих вычислительных инструментов, используемых в цифровых гуманитарных науках, представляет собой процесс поиска закономерностей и корреляций в больших объемах оцифрованных литературных материалов» (Sharma, 2021: 119).

Использование интеллектуального анализа данных для определения закономерностей развития художественного творчества обосновывается в работе Ж. Стюарда, С. Гюган, А. Субхашини. В их статье проводится сопоставление процесса обработки информации традиционным методом и посредством Data Mining. Согласно точке зрения ученых, в современной науке «возникла настоящая потребность в автоматизированных инструментах, способных обрабатывать большой объем литературных данных. Традиционные методы анализа, выполняемые вручную, оказываются неэффективными и отнимают много времени» (Steward, 2023: 168).

История освоения цифровых технологий в литературоведении описывается в работе Т. Клемент. В своей статье она подробно описывает процесс трансформации сознания ученых в области гуманитарных наук, разработки новых подходов к пониманию природы художественного творчества. Объектом критического анализа и оценки Т. Клемент становятся такие методы, как дифференцированное чтение, HyperPo, позволяющие выявить особенности стиля и языка писателей. Согласно ее точке зрения, изучение художественных произведений с использованием Data Mining способствует, во-первых, выявлению скрытых закономерностей в содержании и структуре текстов; во-вторых, прочтению произведений с разных точек зрения и множеству интерпретаций их сюжетов и образов; в-третьих, визуализации слов, авторского повествования (Clement, 2013).

Технологии интеллектуального анализа данных исследует Ф. Чиоти. Обобщая достижения американских ученых, он отмечает роль Стэнфордской литературной лаборатории в цифровизации гуманитарных наук. Ф. Чиоти раскрывает суть термина «дистанционное чтение», введенного ее руководителем Франко Моретти для теоретического обоснования проводимых им экспериментов по использованию алгоритмов Data Mining. Исследователь выявляет преимущества и недостатки методики Стэнфордской литературной лаборатории. Суть дистанционного чтения, по мнению Ф. Чиоти, «заключается в том, что существуют синхронные и диахронические литературные и культурные факты, которые не поддаются обнаружению обычным методам углубленного чтения и интерпретации, так как требуют тщательного анализа сотен или тысяч текстов и документов» (Ciotti, 2014: 6). Однако Data Mining, считает исследователь, имеет и ряд недостатков. Во-первых, литературоведы не всегда располагают большим объемом данных, достаточных для интеллектуального анализа. Во-вторых, применение Data Mining усложняется многозначностью используемых писателями слов, многослойностью художественных текстов. Интеллектуальный анализ, по мысли Ф. Чиоти, опирается прежде всего на применение количественных алгоритмов, чем и обуславливаются его преимущества и недостатки в процессе применения в литературоведении. Data Mining «основывается на моделировании сложных человеческих интерпретаций, данных посредством языковых форм». «Хотя в больших масштабах количественные методы могут дать некоторое представление о лексических значениях и их распределении, мы должны заметить, – указывает Ф. Чиоти, – что значение в литературных текстах многослойно, и некоторые слои

не имеют прямой лексикализации или имеют очень сложный и рассеянный смысл (вспомните аспекты повествования на таких уровнях, как анафоры, сюжет и фабула, актанты)» (Ciotti, 2014: 7-8).

Возможности программированного обучения осмысляются в статье Е.Н. Грядуновой, Л.А. Савина. Согласно точке зрения исследователей, оно «должно обеспечить не только пакет знаний по конкретному предмету, но и стать основой для дальнейшей творческой деятельности обучающего» (Грядунов, 2019: 229).

Структуру программированного обучения объясняет в своей работе С. Ставрева-Веселиновска. В ходе исследования, ею указывается, что оно опирается на систему последовательностей. Их цель, содержание, логические связи способствует пониманию изучаемого материала (Ставрева, 2014: 24).

Принципы применения программированного обучения в процессе постижения творчества писателей раскрываются в статье «Технологии изучения лирики Абая Кунанбаева в высших учебных заведениях». На конкретных примерах автор рассматривает, как алгоритмы и технологии данного метода способствуют пониманию лирических произведений классика казахской литературы. По мнению исследователя, благодаря программированному обучению полученные студентами «знания систематизируются, создавая основу для глубокого постижения творчества поэта» (Temirbolat, 2022: 197).

Использование цифровых технологий в литературоведении является перспективным и актуальным направлением. Алгоритмы и методики Data Mining, искусственного интеллекта, программированного обучения существенно обогащают методологический аппарат современной филологической науки, открывают новые горизонты в изучении художественного наследия прошлого и настоящего. Учеными ведутся исследования принципов применения цифровых технологий в процессе анализа литературных текстов. Однако до сих пор недостаточно работ, в которых бы на конкретных примерах демонстрировались результаты использования технологий Data Mining, искусственного интеллекта, программированного обучения. Труды зарубежных ученых, занимающимися разработками в области цифрового литературоведения, носят преимущественно теоретический характер. В Казахстане данное направление лишь начинает развиваться. Технологии Data Mining, искусственного интеллекта, программированного обучения рассматриваются отечественными учеными в основном на материале социальных наук, таких как педагогика, философия, юриспруденция, социология, экономика. Данное исследование носит практический характер. Оно демонстрирует особенности и механизмы применения Data Mining, искусственного интеллекта, программированного обучения в процессе анализа художественных произведений.

4. Результаты исследования

В ходе исследования Data Mining был использован, во-первых, при выявлении общих закономерностей и особенностей литературных миниатюр Б. Канапьянова; во-вторых, при анализе конкретных произведений; в-третьих, при сопоставлении

стихотворений и литературных миниатюр писателя; в-четвертых, при определении жанрового и художественного своеобразия литературных миниатюр писателя в контексте мировой литературы. Такой подход позволил выявить достоинства и недостатки данного метода. Он способствовал рассмотрению произведений Б. Канапьянова с различных точек зрения и определению их места в мировом литературном процессе.

На основе использования Data Mining было установлено, что данный метод позволяет выявить общие закономерности в творчестве писателя. Интеллектуальный анализ способствует постижению мастерства художника слова, раскрытию особенностей его языка и стиля.

Применение Data Mining в процессе анализа литературных миниатюр Б. Канапьянова показало, что они характеризуются лаконичностью и сжатостью, философской глубиной, эмоциональной выразительностью, тонкой наблюдательностью за человеком и миром, многозначностью. Писатель мастерски подмечает мельчайшие детали бытия людей, окружающей их действительности. Б. Канапьянов передает движение мыслей и чувств героев.

В ходе интеллектуального анализа литературных миниатюр было установлено, что писатель предпочитает выражать свои мысли коротко, четко и ясно. Каждое высказанное им суждение имеет глубокое смысловое наполнение. В литературных миниатюрах, несмотря на их небольшой объем, затрагиваются серьезные философские проблемы, такие как жизнь и смерть, место и назначение человека на земле. В своих произведениях Б. Канапьянов широко использует метафоры. Они придают тексту дополнительную смысловую нагрузку и выразительность.

Многозначность, метафоричность образов обуславливает множество интерпретаций содержания литературных миниатюр Б. Канапьянова. Его тексты вызывают различные чувства у читателей (грусть, ностальгию, радость, тревогу, волнение) и порождают разные ассоциации в их сознании.

Интеллектуальный анализ литературных миниатюр Б. Канапьянова «Зеленая музыка ночи», «Карта», «Балбал», «Песочные часы», «Звездопад» выявил следующие их общие черты:

- 1) медитативный и философский настрой, который проявился на уровне размышлений писателя о времени, жизни и природе;
- 2) изображение природы как неотъемлемой составляющей бытия человека;
- 3) значимость категорий времени и пространстве;
- 4) наличие образов-символов и мифологических элементов;
- 5) сочетание философской глубины и эмоциональности;
- 6) интроспекция, стремление автора раскрыть свой внутренний мир.

Данные особенности произведений подтверждаются примерами из текстов писателя. Интеллектуальный анализ показал, что в литературных миниатюрах «Зеленая музыка ночи», «Карта», «Балбал», «Песочные часы», «Звездопад» наблюдается планетарность мышления автора. Произведения пронизаны его

суждениями о взаимосвязи всего сущего на Земле. В литературных миниатюрах «Зеленая музыка ночи», «Карта», «Балбал», «Песочные часы», «Звездопад» природа выступает участником происходящего, служит метафорой судьбы человека, становится символом философских идей, заложенных в них.

Большую роль в произведениях играют категории времени и пространства. Автор рассуждает о вечном и преходящем. Писатель, как показывает Data Mining, играет с образами времени и пространства, создавая метафоры, демонстрирующие масштабность и неизбежность происходящего.

В литературных миниатюрах «Зеленая музыка ночи», «Карта», «Балбал», «Песочные часы», «Звездопад» прослеживается преемственность и единство прошлого, настоящего, будущего. Связь времен, поколений раскрывается на уровне образов-символов (песочных часов, балбала, звезд).

Основу произведений Б. Канапьянова «Зеленая музыка ночи», «Карта», «Балбал», «Песочные часы», «Звездопад» составляет внутренний монолог героя. Он пытается понять суть своего бытия, свою связь с окружающим миром. В этом плане, как показывает Data Mining, символично падение карты мира на спящего мальчика и размышления пилота самолета в момент звездопада.

Интеллектуальный анализ литературных миниатюр и стихотворений Б. Канапьянова позволил определить несколько их общих особенностей. Они проявляются прежде всего на уровне языка и стиля писателя. Среди основных особенностей литературных миниатюр и стихотворений можно выделить следующие: лаконичность, метафоричность, философская глубина, эмоциональная сдержанность, но при этом яркая выразительность, музыкальность, наличие ритма, изображение «необычного в обыденном», тонкость восприятия природы, медитативность и созерцательность.

Использование Data Mining для выявления художественного своеобразия литературных миниатюр Б. Канапьянова показало их сходство с такими произведениями, как «Маленький принц» А. де Сент-Экзюпери, «Голодарь» Ф. Кафки, «Послемрак» Х. Мураками, «Невидимые города» И. Кальвино, «Дао де Цзин» Лао-Цзы, «Вино из одуванчиков» Р. Брэдли, «Опыты» М. Монтеня, «Nonsense poetry» Э. Лира. Их близость, согласно результатам интеллектуального анализа, заключается прежде всего в том, что в них поднимаются философские проблемы. А. де Сент-Экзюпери, Ф. Кафка, Х. Мураками, И. Кальвино, Лао-Цзы, Р. Брэдли, М. Монтень, Э. Лир, подобно Б. Канапьянову, размышляют о вечном и преходящем, о связи человека с окружающим миром. Более того, в повести «Маленький принц», рассказе «Голодарь», романах «Послемрак», «Вино из одуванчиков», новеллах «Невидимые города», трактате «Дао де Цзин», эссе «Опыты», стихотворениях сборника «Nonsense poetry» встречается множество образов-символов, придающих многозначность их содержанию. Б. Канапьянов, А. де Сент-Экзюпери, Ф. Кафка, Х. Мураками, И. Кальвино, Лао-Цзы, Р. Брэдли, М. Монтень, Э. Лир большое внимание уделяют деталям. Описывая обыденные вещи и явления, писатели наполняют их глубоким

смыслом. Их произведения метафоричны. Каждый созданный писателями образ многозначен и амбивалентен. Б. Канапьянов, А. де Сент-Экзюпери, Ф. Кафка, Х. Мураками, И. Кальвино, Лао-Цзы, Р. Брэдбери, М. Монтень, Э. Лир показывают сложность и непостижимость бытия. Изображая действительность во всей ее многогранности, они заставляют читателей задуматься.

Таким образом, Data Mining делает акцент на поиске общих закономерностей прежде всего в содержании и на уровне образной системы литературных произведений. Подвергая интеллектуальному анализу большой объем данных, он позволяет провести параллели между творчеством писателей, творивших в разные эпохи и в различных жанрах. Data Mining способствует раздвижению границ традиционного подхода к изучению художественных произведений.

Определение жанрового своеобразия литературных миниатюр с помощью интеллектуального анализа показало, что их основными отличительными особенностями являются лаконичность, фрагментарность, емкость содержания, многозначность образов, наличие символов. В этом плане, согласно результатам Data Mining, произведения Б. Канапьянова схожи с произведениями Ф. Поупа «Песок», Г.Г. Маркеса «Легенды о месте», Х.Х. Саэра «Последний случай», Ш. Бодлера «Цветы зла», А. Франса «Книга эйфории», Э. По «Черный кот», «Золотой жук», О. Уальда «Счастливый принц», М. Зощенко «Подкидыш», «Василиса», Дж. Оруэла «Скотный двор», Р. Акутогавы «Ветка сливы в цвету», «Рашомон», Г. Флобера «Саламбо», «Письма к Луизе», М. Булгакова «Собачье сердце», Л. Толстого «Кавказский пленник».

Искусственный интеллект (программа ChatGPT), был использован для анализа литературных миниатюр казахстанского писателя с точки зрения их идейно-тематического содержания, построения, системы образов, особенностей языка. Объектами исследования стали такие произведения Б. Канапьянова как: «Карта», «Зеленая музыка ночи», «Песочные часы». Такой подход позволил проследить, во-первых, глубину анализа, выполненного искусственным интеллектом; во-вторых, как искусственный интеллект воспринимает и интерпретирует содержание и образы литературных миниатюр; в-третьих, оценить роль и значение искусственного интеллекта в изучении художественного творчества.

В ходе применения данного метода было установлено, что название рассказа Б. Канапьянова «Карта» выступает символом целого мира, который предстает перед спящим мальчиком во сне. Заглавие произведения характеризуется глубиной. Карта, с одной стороны, является своеобразным средством погружения ребенка в мир его фантазий, мир путешествий; с другой – она объединяет людей, проживающих в различных странах и на разных континентах.

Основные идеи произведения, по мнению искусственного интеллекта, заключаются в гармонии и взаимосвязи человека и природы, в способности детского сознания и воображения преодолеть любые пространственно-временные границы, в значимости детства как особого этапа жизненного пути человека. В рассказе проводится мысль

о том, что мальчик, собирающийся утром идти в первый класс, по сути начинает путешествие по миру знаний.

В произведении, согласно анализу искусственного интеллекта, поднимается несколько проблем. Они вытекают из авторской концепции бытия и идей, заложенных в содержание произведения. Писатель размышляет о единстве и безграничности мира, о связи реальности и фантазии, мира людей и мира природы.

Характеризуя систему образов рассказа, искусственный интеллект отметил, что основными являются образы мальчика, карты, природы, животных, Джомолунгмы, перелетных птиц. Все они заключают в себе глубокий смысл и символичны по своему содержанию. Мальчик олицетворяет мечтательность, невинность, чистоту и потенциал человеческой души. Его сон является метафорой стремления героя к познанию мира. Карта символизирует многогранность бытия. Она показывает богатство и разнообразие мира, открытого для исследований. Более того, по мнению искусственного интеллекта, карта выступает живым участником сна мальчика. Животные отражают дружелюбное отношение природы к человеку. Джомолунгма подчеркивает величие и масштабность мечты мальчика, безграничность его воображения и фантазии. Перелетные птицы помогают главному герою произведения перейти из мира сна и фантазий в реальность. Они отражают смену пространственно-временных границ и жизненных этапов в бытии мальчика.

Анализируя построение произведения, искусственный интеллект, приходит к выводу, что оно имеет линейную композицию и отправной точкой повествования является падение карты на спящего ребенка. Она уводит мальчика в мир фантазий, в загадочное и интересное путешествие. Текст произведения представляет собой совокупность эпизодов, в каждом из которых описывается животное, которое придает содержанию рассказа элемент волшебства. Финал характеризуется реалистичностью. Пробуждение возвращает мальчика в реальность и напоминает ему о начале нового этапа в его жизни.

Язык рассказа, согласно выводам искусственного интеллекта, характеризуется поэтичностью, персонификацией, эмоциональной насыщенностью, контрастностью и универсальностью. Произведение насыщено метафорами, эпитетами, создающими атмосферу волшебства и мечты. Животные, возникающие во сне мальчика, обладают человеческими качествами. Они дружелюбны, заботливы и добры. В процессе повествования, как отмечает искусственный интеллект, автор использует слова, выражающие удивление и восторг, которые позволяют уловить магию сна ребенка. Контраст проявляется на уровне противопоставления сна и реальности. Он показывает переход от мечты к действительности. Универсальность заключается в том, что, несмотря на упоминание характерных для восточных стран образов (верблюда, Джомолунгмы), текст понятен всем читателям.

По мнению искусственного интеллекта, рассказ «Карта» – гимн детству, мечтам и гармонии мира. Повествуя об обыденном событии, автор поднимает глобальные проблемы. Он размышляет о единстве человека и природы, важности детства, значимости знаний для постижения мира и построения будущего.

Анализ рассказа «Зеленая музыка ночи» с помощью искусственного интеллекта показал, что его название ассоциируется с гармонией природы, ночной тишиной. Оно отражает связь человека с окружающим его миром. Слово «зеленая» символизирует живое, естественное, органичное, а сочетание «музыка ночи» подчеркивает таинственность и чувственность бытия.

Основными идеями произведения, по мнению искусственного интеллекта, являются единство человека и природы, преемственность прошлого и настоящего, значимость воспоминаний. В произведении поднимаются проблемы утраты, ностальгии, важности сохранения духовной связи с миром. Описывая расставание героев, автор подчеркивает неизбежность изменений в жизни людей. Произведение пронизано тоской по прошлому, по детству, память о котором хранит карагач, являющийся свидетелем происходящих событий.

Центральными образами рассказа, согласно анализу искусственного интеллекта, являются мальчик, девочка, карагач и природа. Они несут в себе глубокий смысл и тесно взаимосвязаны между собой. Мальчик олицетворяет чистоту, искренность и эмоциональную восприимчивость. Его сердце открыто миру. Девочка выступает символом творческого начала, нежности, выражающейся в музыке и соединяющейся с окружающей природой. Карагач воплощает собой память. Он хранит чувства и переживания героев. Его стук в окно – метафора вечного напоминания. Природа – неотъемлемая часть бытия человека. Она преображает мир.

Рассказ характеризуется лаконичностью, эмоциональной насыщенностью. В начале повествования автор погружает читателя в детский мир героев, наполненный музыкой и природной гармонией. Концовка произведения содержит противопоставление. Автор указывает, что, став взрослыми, мальчик и девочка разбежались. Связующим звеном между прошлым и настоящим героев выступает карагач, который «стучит в молчаливое темное окно» (Канапьянов, 2010). Финал рассказа содержит обращение писателя. Он просит читателей прислушаться к шуму листвы и услышать зеленую музыку ночи.

Отличительными особенностями языка произведения, по утверждению искусственного интеллекта, являются образность, персонификация, звуковая организация и символизм. Описание музыки и ее слияние с природой создают атмосферу магии. Автор широко использует эпитеты, придающие поэтичность повествованию (зеленая музыка, старый карагач). Карагач приобретает в рассказе качества человека. Он чувствует дыхание и волнение мальчика, красоту мелодии, исполняемой девочкой и бережно хранит память о прошлом. В процессе повествования автор описывает звуки природы (пенье арыка, шелест листвы), тем самым воссоздавая тонкую акустическую картину изображаемых событий. Образы музыки и карагача приобретают в произведении символическое значение. Дерево воплощает память. Музыка отражает гармонию между человеком и природой.

Рассуждая об особенностях названия рассказа «Песочные часы», искусственный интеллект отметил, что оно символизирует течение времени необратимость событий

и конечность человеческого существования. Заглавие произведения подчеркивает философский характер текста. В нем содержится намек на цикличность и относительность бытия людей.

Основу рассказа составляют идеи о вечности и быстротечности жизни, связи человека и природы, призрачности мечты, необходимости и значимости духовных поисков и стремлений. Автор рассуждает о конечности бытия людей, растворении мгновений в потоке времени. Он проводит параллели между миром человека и миром природы. Образы пустыни, ветра, барханов являются отражением судеб людей. Они показывают недостижимость мечты и извечный характер поисков человека.

В произведении, по мнению искусственного интеллекта, затрагиваются проблемы смысла жизни, одиночества, иллюзорности целей людей. В процессе повествования автор пытается понять, как человек находит свое место и понимает свое предназначение в вечном потоке времени. Он размышляет о достижимости поставленных целей, одиночестве и пустоте души людей, оторванных от своих корней и истоков, о влиянии времени на окружающий мир.

Ключевыми образами рассказа выступают, по мнению искусственного интеллекта, песочные часы, солончаки и такыры, саксаул, варан, море, мираж. Они раскрывают основные идеи авторской концепции. Песочные часы символизируют неумолимое течение времени и напоминают о цикличности бытия, неизбежности изменений в мире людей и природы. Солончаки и такыры являются воплощением опустошенности и иссушенности души современного человека, жизнь которого проходит в постоянной суете и череде порой совершенно бессмысленных дел. Саксаул выступает символом желания людей выйти за пределы обыденного, надежды обрести гармонию. Варан олицетворяет первобытную связь с прошлым, инстинктивное стремление к цели, которая не всегда достижима. Море является воплощением мечты человека. Оно манит, но остается недостижимым. Мираж отражает призрачность и обманчивость целей человека, которые кажутся реальными, но оказываются недостижимыми.

Произведение, согласно анализу искусственного интеллекта, имеет кольцевую композицию. Оно начинается и заканчивается одной и той же фразой: «Песочные часы мерной струйкой несут сквозь воронку судьбы песчинки земного бытия». Но в финале автор добавляет: «вновь и вновь отдаляя за горизонт древний путь к призрачному, желанному морю» (Канапьянов, 2010). Тем самым он проводит мысль о цикличности времени и повторяемости событий. Эпизоды описания пустыни, саксаула, варана и миражей, по мнению искусственного интеллекта, развиваются как аллегория человеческого бытия. Каждая деталь усиливает атмосферу вечного поиска.

Язык произведения характеризуется, по утверждению искусственного интеллекта, метафоричностью, персонификацией, поэтичностью, философичностью, наличием контрастов. Яркие образы природы используются автором для описания состояния человеческой души. Варан, саксаул, ветер наделяются качествами людей. Они подобно человеку имеют цели чувства. Произведение насыщено эпитетами («песчаный ветер», «поющий и манящий бархан»). Они придают красочность и поэтичность

повествованию. Произведение пронизано размышлениями о времени, судьбе, поиске смысла жизни. Образы такыров противопоставляются образу моря, символизируя контраст между реальностью и мечтой.

Таким образом, искусственный интеллект помогает раскрывать и объяснять идеи, заложенные в содержании произведений, определять особенности их построения, языка, стиля. Data Mining извлекает из больших наборов данных имеющуюся информацию и преобразует ее, способствуя формированию новых концепций и теорий.

«Программированное обучение в современной науке относят к дидактической системе, а не просто к методам или формам занятий. Ибо его основу составляет разработка программы – определенной последовательности учебных действий и операций обучающегося и преподавателя» (Temirbolat, 2022: 197). Однако данный метод можно использовать не только в образовательном процессе, но и в научных исследованиях. Технологии программированного обучения позволяют создавать алгоритмы анализа художественного произведения. На его основе можно проследить логику изложения, раскрыть суть авторской концепции. Программированное обучение способствует пониманию содержания, структуры, особенностей языка и стиля, жанрового своеобразие произведений литературы. Данный метод включает в себя несколько операций. Их выполнение позволит освоить определенный объем информации, заложенной в содержании художественного произведения, понять основные идеи авторской концепции. Например, применение программированного обучения для анализа литературных миниатюр Б. Канапьянова представляет собой следующую последовательность операций:

Шаг 1.

Операция 1. Получение новой информации: прочитать рассказ Б. Канапьянова.

Операция 2. Восприятие и осмысление предложенной автором произведения информации: понять содержание литературной миниатюры.

Операция 3. Раскрыть основные идеи рассказов Б. Канапьянова; охарактеризовать проблемы, поднятые писателем.

Операция 4. Описать особенности построения и языка произведений писателя.

Операция 5. Раскрыть особенности системы образов литературных миниатюр Б. Канапьянова.

Операция 6. Краткие заключение и выводы об идейно-тематическом и построении рассказов Б. Канапьянова

Шаг 2.

Операция 1. Получение новой информации о творчестве писателя: прочитать работы литературоведов, изучавших прозу Б. Канапьянова.

Операция 2. Восприятие и осмысление полученной из источников информации об особенностях его языка, стиля, мастерстве писателя.

Операция 3. Сравнение полученной информации с результатами собственного анализа.

Шаг 3.

Операция 1. Получение новой информации о литературных миниатюрах Б. Канапьянова: загрузить рассказы писателя в ChatGPT.

Операция 2. Восприятие и осмысление информации, полученной с помощью искусственного интеллекта об основных идеях писателя, системе образов, особенностях языка, стиля произведений Б. Канапьянова.

Операция 3. Сопоставление результатов собственного анализа, информации, полученной из трудов литературоведов, критиков, письменных источников о творчестве писателя, и заключений, сделанных искусственным интеллектом.

Такой подход позволит рассмотреть идейно-тематическое содержание и структуру литературных миниатюр Б. Канапьянова с разных точек зрения. Программированное обучение позволяет создавать алгоритмы для анализа художественных произведений, систематизировать имеющиеся данные.

5. Заключение

Таким образом, цифровые технологии позволяют открыть новые грани в изучении художественной литературы. Их применение способствует анализу и систематизации большого объема данных. Цифровые технологии раздвигают границы исследования творчества писателей, создавая основу для рассмотрения культурного наследия прошлого и настоящего с различных точек зрения.

Data Mining позволяет проследить связь различных литературных произведений на уровне их содержания, структурной организации, жанра, стиля, языка. Интеллектуальный анализ большого объема данных дает возможность провести параллели между творчеством писателей, которые, на первый взгляд, кажутся совершенно разными. Data Mining выявляет общие черты среди произведений, написанных в различных жанрах. Интеллектуальный анализ данных позволяет проводить параллели между творчеством писателей, принадлежащих к разным литературным направлениям и течениям, историческим эпохам. Data Mining создает импульс для новых поисков и подходов изучения литературы.

Искусственный интеллект дает общее представление о структуре и содержании художественного произведения. Его анализ может служить основой для изучения творчества писателя. Результаты, полученные с помощью искусственного интеллекта, требуют переосмысления, доработки, углубления и проверки. Проведенный с использованием ChatGPT анализ литературных миниатюр Б. Канапьянова показал, что нейросеть не всегда понимает суть описываемых в произведениях явлений. Например, в рассказе «Песочные часы», характеризуя образ варана, искусственный интеллект утверждает, что варан «обретает черты живых существ». Солончаки и такыры, согласно заключению нейросети, являются «символом внутренней опустошенности современного времени». Анализируя систему образов рассказа «Песочные часы», он не упоминает кустики верблюжьей колючки, хотя они несут определенное смысловое значение и выполняют конкретную художественную функцию в произведении.

Программированное обучение, используемое в образовательном процессе, вполне может применяться для анализа художественных произведений. На его основе можно разрабатывать алгоритмы, которые позволят подойти к исследованию творчества писателей системно. Программированное обучение придает логичность и последовательность анализу литературных произведений.

Разработка программы изучения литературных миниатюр Б. Канапьянова придаст логичность, системность анализу произведений писателя.

Литература:

1. Бурнашев Р.Ф., Исмаилюлова М.А. Философский анализ влияния искусственного интеллекта на литературу эпохи глобализации // *Universum: общественные науки*. – 2024. – 5 (108). – С. 47-50. – Режим доступа: <https://7universum.com/ru/social/archive/item/17615>
2. Глуздов Д.В. Философско-антропологический анализ противоречий развития искусственного интеллекта // *Философская мысль*. – 2023. – №. 10. – С. 106-123.
3. Грядунова Е.Н., Савин Л.А., Горин А.В., Токмакова М.А., Токмаков Н.В. Программированное обучение: возможности и ограничения // *Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки*. – 2019. – № 4 (85). – С. 226-230. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/programmirovannoe-obuchenie-vozmozhnosti-i-ogranicheniya> (дата обращения: 26.03.2025).
4. Ciotti F. Digital Literary and Cultural Studies: State of the Art and Perspectives // *Between*. – 2014. – Vol. 4, No. 8. – P. 1-17. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/307748779_Digital_Literary_and_Cultural_Studies_State_of_the_Art_and_Perspectives.
5. Clement T. Text Analysis, Data Mining and Visualizations in Literary Scholarship // *Literary Studies in Digital Age: An Evolving Antropology*. – New York, 2013. – Режим доступа: <https://dlsanthology.mla.hcommons.org/text-analysis-data-mining-and-visualizations-in-literary-scholarship/>
6. Egan J. Literary Data Mining: A review of Matthew Jockers, *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History* // *DHQ: Digital Humanities Quarterly*. – 2016. – Vol. 10 – № 3. – P. 1-4. – Режим доступа: <https://dhq-static.digitalhumanities.org/pdf/000266.pdf>
7. Jockers M. *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*. – Urbana: University of Illinois Press, 2013. – 208 p.
8. Канапьянов Б. Цикл миниатюр // *Дети Ра*. – 2010. – №1. – Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/ra/2010/1/czikl-miniatur.html>
9. Максимов А.Г. Искусственный интеллект как автор и соавтор литературного произведения // *Вестник Нижегородского государственного университета*. – 2021. – № 1. – С. 108-110. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-kak-avtor-i-soavtor-literaturnogo-proizvedeniya> (дата обращения: 25.03.2025).
10. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Third Edition. – Pearson Education Limited, 2010. – 1132 p. – Режим доступа: <http://repo.darmajaya.ac.id/5272/1/Artificial%20Intelligence-A%20Modern%20Approach%20%283rd%20Edition%29%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf>
11. Савченко Л.М., Бежитский С.С. Data Mining и области его применения // *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. – 2015. – №11. – С. 611-613. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/datamining-i-oblasti-ego-primeneniya> (дата обращения: 02.03.2025).
12. Sharma S., Kumar S., Sharma A. Literature and Cultural Studies Through Data Mining // *IUP Journal of English Studies*. – Hyderabad. – 2021. – Vol. 16. – Issue 4. – P. 119-125.
13. Steward J., Guban S., Subhashini A. Data Mining for Literary Trends: A Big Data Approach // *Shanlax International Journal of English*. – 2023. – Vol. 12, No. S1. – P. 167-73.
14. Temirbolat A.B. Technologies of studying the lyrics of Abai Kunanbaev in Higher Educational Schools // *Вестник КазНУ имени аль-Фараби. Серия филологическая*. – 2022. – № 3 (187). – С. 187-198. – Режим доступа: <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4076>
15. Ставрева В. Теоретические основы программированного обучения предмету «Основы естествознания» // *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*. – 2014. – № 4. – Режим

доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-programmirovannogo-obucheniya-predmetu-osnovy-estestvoznaniya> (дата обращения: 26.03.2025).

References:

1. Burnashev R.F., Ismagilova M.A. (2024) Filosofskii analiz vliyaniya iskusstvennogo intellekta na literaturu epokhi globalizatsii [Philosophical analysis of the influence of artificial intelligence on the literature of the era of globalization]. *Universum: social sciences*, no 5 (108), pp. 47-50. Access mode: <https://7universum.com/ru/social/archive/item/17615> (in Russ.).
2. Gluzdov D.V. (2023) Filosofsko-antropologicheskii analiz protivorechii razvitiia iskusstvennogo intellekta [Philosophical and anthropological analysis of contradictions in the development of artificial intelligence]. *Philosophical thought*, no 10, pp. 106-123. (in Russ.).
3. Grydunova E.N., Savin L.A., Gorin A.V., Tokmakova M.A., Tokmakov N.V. (2019) Programmirovannoe obuchenie: vozmozhnosti i ogranicheniya [Programmed learning: opportunities and limitations]. *OSU Scientific Notes. Series: Humanities and Social Sciences*, no 4 (85), pp. 226-230. Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/programmirovannoe-obuchenie-vozmozhnosti-i-ogranicheniya> (date of request: 26.03.2025) (in Russ.).
4. Ciotti F. (2014) Digital Literary and Cultural Studies: State of the Art and Perspectives. *Between*, vol. 4, no. 8, pp. 1-17. Access mode: https://www.researchgate.net/publication/307748779_Digital_Literary_and_Cultural_Studies_State_of_the_Art_and_Perspectives (in Engl.).
5. Clement T. (2013) Text Analysis, Data Mining and Visualizations in Literary Scholarship. *Literary Studies in Digital Age: An Evolving Antropology*. New York. Access mode: <https://dlsanthology.mla.hcommons.org/text-analysis-data-mining-and-visualizations-in-literary-scholarship/> (in Engl.).
6. Egan J. (2016) Literary Data Mining: A review of Matthew Jockers, Macroanalysis: Digital Methods and Literary History. *DHQ: Digital Humanities Quarterly*, vol. 10, no 3, pp. 1-4. Access mode: <https://dhq-static.digitalhumanities.org/pdf/000266.pdf> (in Engl.).
7. Jockers M. (2013) Macroanalysis: Digital Methods and Literary History. Urbana, University of Illinois Press.
8. Kanapyanov B. (2010) Tsikl miniatyur [Cycle of miniatures]. *Children of Ra*, no 1. Access mode: <https://magazines.gorky.media/ra/2010/1/czikl-miniatur.html> (in Russ.).
9. Maksimov A.G. (2021) Iskusstvennyi intellekt kak avtor i soavtor literaturnogo proizvedeniya [Artificial intelligence as an author and co-author of a literary work]. *Bulletin of Nizhny Novgorod State University*, no 1, pp. 108-110. Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyi-intellekt-kak-avtor-i-soavtor-literaturnogo-proizvedeniya> (date of request: 25.03.2025) (in Russ.).
10. Russell S., Norvig P. (2010) Artificial Intelligence: A Modern Approach. Third Edition. *Pearson Education Limited*. Access mode: <http://repo.darmajaya.ac.id/5272/1/Artificial%20Intelligence-A%20Modern%20Approach%20%283rd%20Edition%29%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf>
11. Savchenko L.M., Bezhitskiy S.S. (2015) Data Mining i oblasti ego primeneniya [Data Mining and its applications]. *Actual problems of aviation and cosmonautics*, no 11, pp. 611-613. Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/datamining-i-oblasti-ego-primeneniya> (date of request: 02.03.2025) (in Russ.).
12. Sharma S., Kumar S., Sharma A. (2021) Literature and Cultural Studies Through Data Mining. *IUP Journal of English Studies*, vol. 16, issue 4, pp. 119-125. (in Engl.).
13. Steward J., Guban S., Subhashini A. (2023) Data Mining for Literary Trends: A Big Data Approach. *Shanlax International Journal of English*, vol. 12, no. S1, pp. 167-73. (in Engl.).
14. Temirbolat A.B. (2022) Technologies of studying the lyrics of Abai Kunanbaev in Higher Educational Schools. *Bulletin of the Al-Farabi Kazakh National University. The philological series*, no 3 (187), pp. 187-198. Access mode: <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4076> (in Engl.).
15. Stavreva Veselinovska S. (2014) Teoreticheskie osnovy programmirovannogo obucheniya po predmetu «Osnovy estestvoznaniya» [Theoretical foundations of programmed teaching of the subject "Fundamentals of natural science"], no 4, pp 22-28. Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-programmirovannogo-obucheniya-predmetu-osnovy-estestvoznaniya> (date of request: 26.03.2025) (in Russ.).

M.R. Baltymova^{*1}, A.Sh. Pangereyev²

^{1,2}K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

E-mail: ¹mbr74@mail.ru*, ²pan.abat@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-8501-082X, ²0000-0002-7725-5576

THE NATIONAL CHARACTER OF KAZAKH CHILDREN'S FOLKLORE

Abstract. Kazakh children's folklore is a branch of folklore. It consists of extensive group of works which formed together with generations' upbringing. The article describes special role of Kazakh children's folklore as a rich people's heritage and the role in preserving and glorifying the future of generation. Researches in Kazakh children's folklore are analyzed from philosophical point of view. In revealing the national character of Kazakh children's folklore, the real events that happened to each people, its narration, focused on the importance of learning moral values and molality-aesthetic norms throughout the generation. It is emphasized that folklore is the works that spread in the form of simple words, songs and dances. It is stated that folklore works change into valuable opinions, turn into spiritual values, and clearly show the national character of folklore that is improvised. The nature of the nation is shown by the spiritual value, the source of folk works, which does not change the Kazakh people's nature, collects historical songs, fairy tales, riddles, proverbs, defines the typological classification of folklore, the phenomenon of holistic knowledge of folklore. It is said that the rich heritage of Kazakh gives an opportunity to understand the meaning of the concept of folklore.

Keywords: folklore, Kazakh children's folklore, national character, folklore works, spiritual world, national art, spiritual value.

М.Р. Балтымова^{*1}, А.Ш. Пангереев²

^{1,2}Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

E-mail: ¹mbr74@mail.ru*, ²pan.abat@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-8501-082X, ²0000-0002-7725-5576

ҚАЗАҚ БАЛАЛАР ФОЛЬКЛОРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ

Аңдатпа. Қазақ балалар фольклоры – халық фольклорының бір саласы. Ол ұрпақ тәрбиесімен қатар қалыптасып келе жатқан кең ауқымды шығармалар тобынан тұрады. Мақалада қазақ балалар фольклорының халықтың бай мұрасы ретіндегі ерекше орны мен оның рухани әлемінің ұрпағымыздың болашағын сақтап, оны дәріптеудегі орны туралы баяндалады. Қазақ балалар фольклорының ғылыми-әдіснамалық тұрғыдағы зерттеулеріне шолу жасалып, фольклордың поэтикасы, тарихы, тәрбиелік мәнінің философиялық тұрғыдағы пікірлеріне талдаулар жасалады. Авторлар қазақ балалар фольклорының ұлттық сипатын ашуда әр халықтың басынан кешкен шындық оқиғалары, оның баяндалуы арқылы ұрпағының бойына адамгершілік құндылықтар мен моральдық-эстетикалық нормаларды игертудің маңыздылығына тоқталған. Фольклордың қарапайым сөз түрінде, ән мен би, күй түрінде таралатын шығармалар екендігі айтылған. Фольклорлық шығармалардың әдемі, көркем сөздермен боялып, рухани құндылықтарға айналатыны, импровизацияланатыны фольклордың ұлттық сипатын анық көрсететіндігі баяндалған. Қазақ халқының табиғи болмысын өзгертпейтін рухани құндылық, халық шығармаларының қайнар бұлағы тарихи әндер, ертегілер, жұмбақтар, мақал-мәтелдерді жинақтап, фольклордың типологиялық жіктелімін, қазақ фольклорын тұтастану құбылысын анықтап көрсеткендігі фольклордың ұлттық бет-бейнесінің сипаты көрсетілген. Халық танымындағы

жан, әлем, табиғат туралы пайымдауларды беретін халық арасында ауыздан ауызға таралған аңыз-әңгімелер, ой-толғамдар ауызекі поэзия түріндегі қазақтың бай мұрасы фольклор ұғымының мағынасын түсінуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: фольклор, қазақ балалар фольклоры, ұлттық сипат, фольклорлық шығармалар, рухани әлем, ұлттық өнер, рухани құндылық.

М.Р. Балтымова^{*1}, А.Ш. Пангереев²

^{1,2}Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актөбе, Қазақстан

E-mail: ¹mbr74@mail.ru*, ²pan.abat@mail.ru

ORCID: ¹0000-0001-8501-082X, ²0000-0002-7725-5576

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР КАЗАХСКОГО ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА

Аннотация. Казахский детский фольклор – это отрасль народного фольклора. Он состоит из обширной группы произведений, которые формируются вместе с воспитанием поколений. В статье рассказывается об особом месте казахского детского фольклора как богатого наследия народа и его месте в духовном мире для сохранения и популяризации будущего нашего поколения. Дается обзор научно-методологических исследований казахского детского фольклора, анализ поэтики, истории фольклора, философских соображений воспитательного значения. В раскрытии национального характера казахского детского фольклора авторы подчеркивают важность усвоения нравственных ценностей и морально-эстетических норм на протяжении поколений через рассказывание историй, пережитых каждым народом. Определяется, что фольклор – это произведения, распространяющиеся в форме простых слов, песен и танцев, кюев. Рассмотрено, что фольклорные произведения, окрашенные красивыми, художественными словами, становятся духовными ценностями, импровизируются, наглядно демонстрируют национальный характер фольклора. Духовная ценность, не изменяющая природную природу казахского народа, это источник народных произведений, обобщение исторических песен, сказок, загадок, пословиц и поговорок, определение типологической классификации фольклора, феномена целостности казахского фольклора. Богатое казахское наследие в виде устных сказаний, размышлений, устной поэзии, дающих представления о душе, мире, природе в народном познании, позволяет понять смысл понятия фольклор.

Ключевые слова: фольклор, казахский детский фольклор, национальный характер, фольклорные произведения, духовный мир, национальное искусство, духовная ценность.

1. Introduction

Before talking about Kazakh children's folklore, we should review children's literature. It is known that the beginning of scientific and methodological researches on the development of Kazakh children's literature began in the 70s of the 20th century. However, literary works and literature are the spiritual treasure of any people, the wealth of their spiritual world, an inexhaustible treasure. Rich national heritage and spiritual world of the people. Only by preserving this treasure will the future of our generation be determined, develop, grow and never die. That's why preservation of spiritual heritage, systematization, research, analysis and collection of literature, collecting it without scattering, passing it on to the next generation increases its relevance every day, changes and develops.

The fact that in the image of the nomadic life of the Kazakh people, loving words and serious thoughts that spread from the lips of the people call a person to calm down, to stop, to be versatile is the result of a meaningful thought that is improvised with a very

high educational value, which is preserved in the mind of any person and contributes to further life activities. He is the works of folklore. The system of philosophical thinking, which occupies a special place in the upbringing of the generation of the Kazakh people, its inner essence and the specifics of the phenomenon of figurative thought can be recognized by the judgments and conclusions of many works. Why did we dwell on philosophical conclusions in the disclosure of our research topic? After all, creation itself is explained by the concepts of «cognition», «thinking», «knowing». Well, its origin is philosophy. «When the sage Aristotle began his reflections on cognition, he said: knowledge of every object studied belongs to philosophy, it is knowledge of everything. Therefore, the first thing we will do is to divide philosophy as a science into sections and determine in which section exactly what we are going to consider will fall into it» (Esim, 2020: 29).

Through folklore, we can learn about the way of life of each people, methods and methods of education. After all, every people tells their true stories, teaches their generation to sort positive and negative thoughts and situations, and avoid negative situations in education. Folklore is the works that spread in the form of simple words, songs and dances. Those works are painted with beautiful artistic words, transformed into valuable opinions, become spiritual values, improvised. It is known that after the ideas about the soul, the world, and nature that have arisen in this way, legends and thoughts spread by word of mouth among the people, which allow to understand folklore in the form of oral poetry. As a proof of that, «the tradition of oral poetry of the ancient Turks brought us the name of Ata Korkyt, a singer and musician who lived in the 9th century and created some wonderful tunes. He is dissatisfied with the shortness of human life and tries to save mankind from the abyss. Korkyt narrates the thoughts that ate his soul, the fear of a grieving soul, the way to escape from death, with the grief of Kobyz, in poetic and artistic language. It has reached us as a poetic heritage in the form of an epic. There is a lot of information about the lifestyle and customs of the nomadic tribes living along the Syr, as well as religious beliefs. They are very interesting data from the point of view of education» (Anthology, 2005: 11).

Here, in order to reveal the period of formation of Kazakh folklore and create a theoretical basis for it, we cannot fail to delve into history. When talking about this written literature, there is also a division into written literature and oral literature. Until the 20th century, the Kazakh people used the possibilities of folklore to satisfy their spiritual development and needs. After all, since the 19th century, Kazakh poets, poets, and chroniclers widely used poetics, stylistic structures, genre features, i.e., these folklore models, in the development of literature. The description of folklore in the form of written literature in the works of Abai and Ibrai gave the opportunity for scientific development of folklore by giving ethnographic-historical, genealogical character of words and phrases, plots, proverbs, riddles and poems to literary works. The preservation of written literature and oral literature, folklore describes the peaceful environment and lifestyle of the Kazakh people and allows it to become unforgettable.

The capacity and complexity of Kazakh fairy tales, songs, legends and proverbs amazes everyone. When spoken, Kazakh proverbs, fairy tales and songs seem simple, but they reveal the system of a complex thought that is accurately and clearly expressed. On the one hand, folklore shows that it is a similar linguistic phenomenon, on the other hand, logical

units are thought conclusions, and on the third hand, the fact that the underlying thought is an artistic image, a concrete thought, shows that literary works remain relevant in any era. «The ontological aspect of the content of many novels determines the authors' philosophical approach to the disclosure of their artistic idea. Hence the complexity of the novel form: the narrative is constructed as a multi-level and multi-level text combining different styles. Intertextuality and turning to myth as an archetype and parallel text - these features of the modern Kazakh novel relate it to the creative searches of postmodernists. One of the important themes cementing the problematic of these works is the theme of family, home, intergenerational relationships. Different novel forms define a qualitatively new approach to solving this theme in each novel. The short story genre is traditionally popular among authors and readers. The Kazakh story of the last decades is developing intensively and multi-vectorally. The relevance of this genre is determined by its mobility and conciseness. The modern Kazakh story preserves the main genre features of the classical story: a limited volume, a small number of characters, concentration of the plot around several events, etc. (Sabirova, 2016: 41).

2. Research methods and materials

2.1 Research methods

As the main methods of our research work were used objective, comparative, descriptive (synchronic), structural methods. The method of comparativism was used to analyze the works of children's folklore.

2.2 Material description

Before revealing the content of the scientific-methodological research, it is impossible not to dwell on the history of the past. In the Kazakh people, generational education starts from the time when mankind appeared and lived. «The poetics of a children's story has a special «childishness» - it is a simple and dynamic plot, an uncomplicated composition, a mandatory typology of heroes (the main character - a child - and his friends or parents); Chronotope limited by time and space, bright portrait descriptions, dialogues, impersonal direct speech, lively colloquial language (Vlasova, 2021: 86).

According to the researchers, “myths, folklore, fairy tales, literature, and contemporary cinema and trails centuries back in cultural history worldwide” (Nilsson, 2016: 538) and “the worldview, culture, common customs, common works and images of similar characters of the ancient Turkic peoples” serve to form “the spirituality of the nomadic Turkic people” (Taimova & Begmanova, 2022: 180).

Researcher B.Nurimanov, analyzing the works of foreign folklorists, notes main functions of the folklore text, such as protection of traditions, customs, education and upbringing (Nuriman, 2021: 57). Researchers Behrang Nikaeen and Anna Oldfield compare the disciplines of folklore and ethnomusicology (Nikaeen, Oldfield, 2020: 5).

The Kazakh people have given special importance to the upbringing of offspring, considering the upbringing of boys and girls separately, and intended to start education from the cradle. In addition to education, he mastered knowledge, starting from the cradle of the willow, taking up the assimilation of knowledge into the consciousness of his descendants. «At the same time, Gumar Karashev's statement comes to mind that a child hears the music of his language in the mother's womb, develops after birth» (Negimov,

1997: 21). Taking into account the fact that education and upbringing are inseparable, mutually twin concepts, the fact that education without education and education cannot be mastered is known from the philosopher Al-Farabi: «education without education is the enemy of humanity.» On the topic of this study, along with folklorists, ethnographers, there are many opinions on the history of folklore and its development in the worldview of Kazakh philosophy. In particular, it is known that in the study of works of folklore, philosophical scientists made fundamental scientific conclusions, presented to the public a number of interesting conclusions and conclusions. «The modern national word divides our art into three types: folklore, oral literature (poetics of poets, zhyrau) and written literature. Although these have common features to all three, each has its own. Folklore has three characteristics: a) folklore is an ancient worldview and ancient culture, as well as Heritage; B) folklore is a part of life; b) folklore is the art of the word» (Seitjanuly, 2013: 3). This statement proves that folklore is a problem that allows us to draw meaningful thoughts and conclusions that need to be considered in itself.

3. Discussions

Focusing on the priorities of traditions and family education in the upbringing of the offspring, we will focus on the state of Kazakh children's poetry and the rich heritage of didactic education in opening the period of formation and development of Kazakh children's folklore. brought – this is a question that calls attention to innovation and modernization. However, one truth is clear – the culture of the Kazakh steppe is a very complex and multifaceted phenomenon with deep traditions. «Kazakh» can be recognized in the field of culture only in a strict way. This should be one of the most significant changes in national care» (Nazarbayev, 1999: 19).

What is the need for folklore among people during research? What do people need from folklore? Why do people need folklore? What does folklore teach our generation? There were countless questions. From the content of scientific concepts, we noticed the changes, additions, renewal between the current state of the fate of folklore and the appearance of the past century. This is because folklore examples such as harapazan singing, badik aytis, baksy ulaa, which lived in the last century, have been lost nowadays. Fairy tales, genealogical stories, legends, which form a group of old genres, are also disappearing. Although there are updated versions of them, there is no need from the public. And if we look deeply into their contents and understand them comprehensively, they are irreplaceable spiritual wealth, food and treasure. In order to achieve our goal, we noticed that although the development of folklore and literature is similar, we must distinguish between them.

The difference between folklore and literary science is that the storyteller, singers, ethnographer, art critic, historian, and expeditors traveled from place to place and collected legends and genealogies. Among them, together with Kazakh folklorists, researchers V.V.Veselovsky, Sh.Ulikhanov, V.Radlov, G.N.Potantin, N.S.Smirnova and other researchers collected folklore samples spread by the mouth of the people and wrote them down. Through these scientific researches and understandings, the people develop themselves, master new knowledge, and turn to development, which shows the development of the broad world view and philosophical views of the people.

If we talk about the world culture and civilization in literature and science in general, the development and changes and phenomena that take place during the development of history, the stories, historical data, stories and novels of various genres show the spiritual development and spiritual experience of the people. , the past and the present remain a continuous support between the day. In the development of literature, the link between the past and the present, the upbringing of the next generation, describing the history and culture, the way of life of our ancestors, and preserving it as a legacy, is a unique rich heritage – folklore.

At a certain stage of the development of the society, during the period when the written culture appeared, the works of folklore spread from individual narrators have their own characteristics. First of all, folklore is a syncretic art. In it, people's lifestyle, theater, speech, dance and music are not separated from each other, but considered as a whole. A.N.Veselovskii, a well-known Soviet folklorist, said that the scientific term «folk poetry» is better suited to this character of folklore than the name «folk oral literature». Although this name is used in the folklore science of the 19th century, it has been proven that it does not fully reveal the nature of folklore works. Folklore is a multi-layered, multi-level and multi-meaning, multi-faceted syncretic art spanning several eras. Customs, myths, and traditions that appeared in ancient times are also called folklore. Folklore, which reflects the culture and spiritual development of the people of that time, is closely related to the people's life. Researcher V.Ya.Propp, who made a clear conclusion on the difference between folklore and literature, «He defines three different limits, saying that applying the genres specific to the folklore of one nation to the folklore work of another country does not give significant results. They are: a) study of poetics of folklore works; b) identification of genres related to folk life in folklore; b) to pay enough attention to the ways (form) of their implementation» (Qonyratbayev, 1991: 11].

Therefore, based on history, it is theoretical to tell legends and historical works spread by the mouth of the people, to use them, to use the rich heritage of the people, to study their history, to collect their rich literary heritage. It is known that it requires great efforts, both from the point of view and from the practical point of view. Philosophical views in the development of folklore help to reveal the history of the study of folklore, which is formed on the basis of language, spiritual worldview, and creative perception of a person's ability to think artistically and figuratively. Guided by history, the nature of folklore as a part of art and literature, theoretical opinions about the special influence of society and the people, which create conditions for its artistic quality and eternal life, showed the need to study the history of Kazakh children's folklore and take into account the specificity of folklore as literature and art in determining its relevance. For that, history is a great teacher.

We cannot achieve results without knowing the history, without going through the past again, digesting the experiences. A distinctive feature of the folklore genre is its variability, it is not a stable form. Folklore is exaggerated, amplified and changed according to the will of the narrator. People who write folklore serve their nation and spirit by glorifying their nation and religion, language, customs and traditions. After all, folklore works describe the situation of a certain time, the lifestyle and life of that era. One of the requirements or conditions for folklore works is that the content of a given event or fact should reveal the social and

cultural content of that period. In order to create a genre and folklore in accordance with the development of the society and the life of the people, the narrators work hard, search, tell the problems and situations needed by the era in accordance with the modern trends, and leave behind an unforgettable and indelible legacy. When studying folklore, the issue of genre should always be taken into account. Like literature, it develops, matures, changes and reaches generation after generation. It is preserved in the form of the oldest examples of word art, i.e. inscriptions written on stone, genealogies, church records, letters.

In the process of analysis of scientific studies on the study and history, development of folklore, we made an excursion to the history of the development of folklore. During the historical review, the history and research situation of folklore was clarified according to the chronological principle. In order to describe the past and present appearance of the spiritual heritage left from fathers to children, a review was made of the literature of the Turkic peoples inhabiting the land of Kazakhstan, and the emergence and mutual similarities of folklore works of the peoples of Kazakhstan, Central Asia, Russia and Altai were studied.

Orkhon-Yenisei inscriptions written on stones of the V-VIII centuries, «Korkyt ata» book of the VIII-XI centuries, Mahmut Kashkari's «Diwani Lugat-it-Turki» book of the XI century, Yusup Balasugin's «Kudatgu Bilik» book of the XI century, XIII century We noticed that examples of folk writings can be found in the book «Qissasu-l-Anbiy» by Rabguzi, the medieval written monuments of the XIV century, «Codex Kumanicus». The historical, worldview, philosophical, ethnographic, family, social, pedagogical, psychological views of the great philosophers Al-Farabi, J.Balasugyn, A.Iiguneki on the culture of the Turkic peoples in the 5th-6th centuries, in the 19th century. It is known that the works of poets who defended the history of Kazakh literature and the interests of the nation, beginning with the literature of «Zar Zaman» during the time of Asan Kaigy, Bukar Zhyrau, Makhambet, Shortanbay, are based on examples of folk oral literature, i.e. folklore history.

Mythical stories found in ancient Turkic writings, proverbs and stanzas written in the style of dedication and mourning can be called the first written versions of Kazakh folklore. One of them, in the big monument dedicated to Kultegin (VII-VIII centuries), above – the god of the sky, below – the plain, when the earth appeared, between them, a human being was created», we can see the plot of the ancient myth about the creation of the cosmos, earth and man, which has left a ghost in Kazakh. Also, in the texts dedicated to the honor of Kultegin, Bilge Kagan, and Tonykok, poetic expressions typical of Kazakh folk poetry, dedication and mourning songs reflect the folklore of ancient times. Historian scientist-ethnographer L.N.Gumilev in his work «Ancient Turks» mentions the establishment of the powerful state of the ancient Turks, the Turkish Khaganate, between 545-581. He spoke about the heroic commander Kultegin in ancient Turkic written monuments: «Their ancestors were called «Turk-Turk» and their language was formed from ancient times...» (Anthology, 2005: 13), depending on the level of development and social consciousness of each era, the image of people's life, reflects the mythical character of folklore in this era.

According to the opinion on the history and prospects of Kazakh children's folklore, «professor K.Zhubanov is a scientist who knew Kazakh oral literature and collected a lot of folklore works from among the country. In K.Zhubanov's research, the history of the origin and development of Kazakh music is considered in connection with the history of the origin

of oral literature, especially the epic, the role of songs and KUIS, dombra, and the problem of syncretism inherent in folk creativity. In addition, from their opinions related to folklore, it is shown that the science of folkloristics develops in parallel with literature in the study of folklore, its artistic language. One of the problems that is still not fully studied in Kazakh folklore science is the nature of the genre, its development and functioning. «Modern children's poetry is not born out of the ground, but born in the depths of folklore, from which lullabies, misleading, mysterious, mocking, lying poems, game poems have formed the main genre composition of children's literature, including children's poetry, in a new content» (Akjolova, 2014: 23) indicates the parallel development of children's folklore and children's poetry.

From the second half of the 19th century, Kazakh educators A.Kunanbayev, Sh.Ualikhanov, Y.Altynsarin, Russian researchers V.V.Radlov, G.N.Potantin, A.A.Alektorov, V.V.Grigoriev, I.N.Berezin, I.Ilminsky, P.M.Melioransky, etc. it was found that he made scientific conclusions on the peculiarities of Kazakh folklore. In the 20th century, folklorists K.Dosmukhamedov, K.Konyratbaev, I.Zhansugirov, A.A.Divaev, M.Kopeev, etc. not only published the texts of folklore works in the Kazakh language in the Kazakh press materials, but also scientifically based them on creating the methodological basis of folklore history.

4. Results

As a result of the development of the science of Soviet Kazakh folklore studies, as a result of the collection and comparisons of folk heritage, the scientist V.V.Radlov highly appreciated the richness of the genre of Kazakh folklore and began to show the flow of epic poems gradually changing to poems about poets, about girls and boys, and dark poems. The conclusion that can be drawn from this opinion is that it is possible to pay special attention to the culture and psychology of the Kazakh people, to see the development of the vitality and language of the people, and the genre of folklore.

In the study of the scientific theory and the professional appearance of folklore, Alash figures I.Zhansugirov, B.Mailin, S.Seifullin, folklorists A.A.Divaev, V.V.Radlov, G.N.Potantin, I.N.Berezin, P.M.Melioransky, etc. conducted research on the peculiarities of folk poetry and proved that folklore is a genre with educational significance that has a special place in the life of the people. They considered Kazakh folklore in a new context by introducing innovation into folk art, conducted comparative research on Kazakh folklore, and compiled comparativistic articles.

In the researches of M.Auezov, S.Seifullin, S.Mukanov, E.Ysmaililov, A.Divaev, A.Margulan, K.Zhumaliyev, M.Karataev, the classification of works of oral literature, the historical and social meaning of the works, and their semantic aspects are clear. it can be seen that it is reflected. Modern folklore researchers B.Sokpakbaev, T.Moldagaliev, K.Myrzaliyev, T.Kakishev, M.Alimbaev pay special attention to the differentiation of the child according to age characteristics and child psychology, the formation of the child in such a way as to contribute to the development of the child's character and cognitive processes. At the same time, researchers S.D.Abisheva, Zh.Sh.Sametova said: «another urgent problem that requires special study, whether in Kazakh children's poetry, prose, or even in children's literature in general – is the grouping of children's works according to the stages of development, growth, taking into account age characteristics» (Abisheva, Sametova, 2023: 27). About this issue E.I.Spitsyna said: «Childhood is the initial stage

of human life, characterized by immaturity; the time of intensive development, finding ways to meet the needs of the world, appropriation of culture and inclusion in society. All children are born with certain universal biological characteristics. However, each cultural tradition develops the child's innate qualities in its own way. Every era, every nation, every public class has children» (Spisyna, 2018: 15).

Research is the basis for discovering the scientific basis of this topic and helped to clarify its features and formation. The significance of the content of poems, fairy tales, proverbs, and folklore works of that time, no matter how much time has passed, has not lost its relevance and still plays a unique role in the education of future generations.

5. Conclusion

In conclusion of these scientific analyses, folklore according to the era is labor folklore, ritual folklore, seasonal, family, magical, etc. It is known that it is divided into genres. Here, we will consider the toponymic type, which is specified in connection with the names of places and waters of folklore, according to the topic of our research. In the folklore of family rituals, children's folklore and wedding genre are told, in the magic genre, begging, seduction, gratitude, blessings, stories, fantasy tales, ancient epic poems, and riddles are told.

In the study of folklore as a genre, it is necessary to consider two main things: the relationship of mythology to literature in terms of the art of language and the similarities and differences between folklore and literature. The observation that mythology is based on ethnography has turned out to be indisputable. Kazakh folklore, which is the origin of literature, is rich in its qualities. To reveal the essence and meaning of mythology with its long history of development and to determine its theoretical significance, we maintain that the folklore genre, its nature, simplicity and authenticity confirm its role at the classical level. According to our research, we are convinced that the development and history of Kazakh mythology provides a rich heritage that serves as the spiritual food of the people, without losing its ancient character and turning to innovation, depending on the development and environment of humanity.

As a result of the conducted chronological analysis, we noticed that it is valuable for clarifying the relevance of scientific analyzes and forecasts related to the history and genesis of the development of folklore. The development and formation of folklore is a long and complex process. Although there are similarities in the development of folklore and literature, they are not the same, that is, folklore, being an art of words, differs from literature, the nature of folklore is national, and traditions have a special place in history.

References:

1. Abişeva S.D., Sametova J.Ş. (2023) Poetic features of mukagali Makatayev's works for children // *İsaui universitetinin habarşysy. №1 (127). B. 22–34. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.02> (In Kaz.).*
2. Aqjolova A. (2014) Continuation of traditions in Kazakh children's poetry. Monografia. Almaty, Nur-Print. – 158 b. (In Kaz.).
3. Esim Ğ. (2020) Worldview narrative. Almaty: «Daur». – 400 b. (In Kaz.).
4. Nazarbaev N.Ä. (1999) On the wave of history. Almaty: Atamura. – 209 b. (In Kaz.).
5. Negimov S. (1997) Public speaking. – Almaty: Ana tılı. – 208 b. (In Kaz.).
6. Nikaeen B., Oldfield A. (2020) The Azerbaijani Ashiq: Musical Change, Transmission, and the Future of a Bardic Art // *Journal of Folklore Research, Volume 57, Number 3, September-December, pp. 1-25, 10.2979/jfolkrese.57.3.01* (In Eng.).

7. Nilsson L. (2016) Mediating the North in Crime Fiction. Merging the Vernacular Place with a Cosmopolitan Imaginary // Journal of World Literature, 1 Jan, pp. 538–554 (In Eng.).
8. Nuriman B. (2021). The theory of the "Four functions of folklore" in world folklore studies // Keruen, 72(3), 57-64. <https://keruenjournal.kz/main/article/view/93> (In Kaz.).
9. Anthology of Kazakh educational thought (2005). T. I. Jyr taғыlymy. /Qūrast.: Qaliev S., Aiubai K. – Almaty: «Sözdik-Slovär». – 408 b. (In Kaz.).
10. Konyratbaev A. (1991) History of Kazakh folklore /Qūrast., alғы sözін jazған – Ä.Qoñyratbaev). – Almaty, Ana тілі. – 288 b. (In Kaz.).
11. Sabirova D.A. (2016) The artistic world of the family in the literature of Kazakhstan: typology and methodology of study: diss. ...d-ra filosofii (PhD): 6D011800-Ruski iazyk I iterature. – Almaty. (In Russ.).
12. Seitjanuly Z. (2013) Kazakh folk literature /Oqu qūraly. – Almaty: Qazaq universiteti. – 170 b. (In Kaz.).
13. Spisyna E.İ. (2018) Traditions of Russian folklore in the modern culture of childhood: diss. ...kand. ist. N.: 24.00.01-Teoria I istoria kùltury. – Volgograd (In Russ.).
14. Taimova G., Begmanova B. (2022). Transformation of National Values in Turkic Folklore // Keruen, 74(1), 180–189 v. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-14> (In Kaz.).
15. Vlasova G.İ. (2021) Genre modifications of the modern children's story in the Russian literature of Kazakhstan // Problemy poetiki I stihovedenia: Materialy IX Mejdunarodnoi nauchno-teoreticheskoi konferensii, posvāšennoi 30-letiu Nezavisimosti Respubliki Kazahstan I 90-letiu vydaiušegosā kazahskogo poeta Mukagali Makataeva (20-21 maia 2021 g.). – Almaty: «Ūlağat», KazNPU im. Abaia. – 374 s. (In Russ.).

Әдебиеттер:

1. Nikaeen B., Oldfield A. The Azerbaijani Ashiq: Musical Change, Transmission, and the Future of a Bardic Art // Journal of Folklore Research, Volume 57, Number 3, September-December 2020, pp. 1-25, 10.2979/jfolkrese.57.3.01
2. Nilsson L. Mediating the North in Crime Fiction. Merging the Vernacular Place with a Cosmopolitan Imaginary // Journal of World Literature, 2016, 01 Jan, pp. 538–554.
3. Абишева С.Д., Саметова Ж.Ш. Мұқағали Мақатаевтың балаларға арналған шығармаларының поэтикалық ерекшеліктері // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №1 (127). – 22–34 бб. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.02>
4. Ақжолова А. Қазақ балалар поэзиясындағы дәстүр жалғастығы /Монография. – Алматы, Нур-Принт, 2014. – 158 б.
5. Власова Г.И. Жанровые модификации современного детского рассказа в русской литературе Казахстана // Проблемы поэтики и стиховедения: Материалы IX Международной научно-теоретической конференции, посвященной 30-летию Независимости Республики Казахстан и 90-летию выдающегося казахского поэта Мукагали Макатаева (20-21 мая 2021 г.). – Алматы: «Ұлағат», КазНПУ им. Абая, 2021. – 374 с.
6. Есім Ғ. Дүниетаным баяны. – Алматы: «Дәуір», 2020. – 400 б.
7. Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы: Т. 1. Жыр тағылымы. /Құраст.: Қалиев С., Аюбай К. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2005. – 408 б.
8. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы /Құраст., алғы сөзін жазған – Ә.Қоңыратбаев). – Алматы, Ана тілі, 1991. – 288 б.
9. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 209 б.
10. Негимов С. Шешендік өнер. – Алматы: Ана тілі, 1997. – 208 б.
11. Нуриман Б. Әлемдік фольклортанудағы «Фольклордың төрт функциясы» теориясы. Keruen, 2021, 72(3), 57-64 бб. <https://keruenjournal.kz/main/article/view/93>
12. Сабирова Д.А. Художественный мир семьи в литературе Казахстана: типология и методика изучения: diss. ...d-ra filosofii (PhD): 6D011800-Русский язык и литература. – Алматы, 2016.
13. Сейітжанұлы З. Қазақ халық әдебиеті /Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 170 б.
14. Спицына Е.И. Традиции русского фольклора в современной культуре детства: diss. ...канд. ист. н.: 24.00.01-Теория и история культуры. – Волгоград, 2018.
15. Тaimova Г., Begmanova, B. Түркі фольклорындағы ұлттық құндылықтардың трансформациялануы // Keruen. – 2022. – №74(1). – Б.180-189. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-14>

U.N. Nurgaliyeva^{1*}, A.A. Maulenov²

¹*International Business University named after K.Sagadiyev, Almaty, Kazakhstan*

²*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

E-mail: ¹nur.um96@mail.ru, ²almas.maulenov@gmail.com

ORCID: ¹0009-0002-9684-6096, ²0000-0002-2467-1218

THE IMAGE OF THE GREAT LEADERS: A COMPARATIVE ANALYSIS (ATTILA, ALYP ER TANA AND GENGHIS KHAN)

Abstract. This scientific article is devoted to the study of mythological and typological similarities of the image of great personalities in antiquity, with an emphasis on Attila, Genghis Khan and Alyp Er Tana. Mythological representations and historical legends about these historical figures attract the attention and interest of many researchers. The purpose of this study is to identify common features and typological similarities in the images of great personalities in different cultures and eras. To achieve this goal, a comprehensive methodological approach was applied, including a comparative analysis of mythological and historical sources, as well as a literature review. Materials and data, such as ancient texts, epics, chronicles, archaeological finds and the results of previous studies, were used to analyze the images of Attila, Genghis Khan and Alyp Er Tana. The study revealed mythological and typological similarities and peculiarities in the representation of images of great personalities, emphasizing their important role in the formation and regulation of the behavior of people and communities. The analysis of images of great personalities in antiquity helps to reveal the mechanisms of formation of social ideas and ideals, as well as their influence on cultural and historical processes. The results of this study are important for the comparative analysis of cultural and historical phenomena, allowing to identify common features and establish typological similarities. They contribute to a deep understanding of the historical and cultural context in which the images of great personalities were formed, as well as their influence on people's consciousness and behavior. Thus, this article presents an up-to-date study that expands our knowledge about the mythological and typological aspects of the image of great personalities in antiquity, their sphere of influence and significance for the socio-cultural development of humanity.

Keywords. Mythological similarities, typological similarities, the image of personalities, ancient personalities, Atilla, Genghis Khan, Alyp Er Tana

Ү.Н. Нұрғалиева^{1*}, А.А. Мауленов²

¹*К.Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан*

E-mail: ¹nur.um96@mail.ru, ²almas.maulenov@gmail.com²

ORCID: ¹0009-0002-9684-6096, ²0000-0002-2467-1218

ҰЛЫ ҚОЛБАСШЫЛАРДЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ БЕЙНЕСІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ (АТТИЛА, АЛЫП ЕР ТҰҢҒА ЖӘНЕ ШЫҢҒЫС ХАН)

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақала ежелгі дәуірдегі ұлы тұлғалар бейнесінің мифологиялық және типологиялық ұқсастықтарын зерттеуге арналған, Аттила, Шыңғыс хан және Алып Ер Тұңға баса назар аударылады. Осы тарихи тұлғалар туралы мифологиялық түсініктер мен тарихи аңыздар көптеген зерттеушілердің назарын аударады және қызығушылық тудырады. Бұл зерттеудің мақсаты әртүрлі

мәдениеттер мен дәуірлердегі ұлы тұлғалардың бейнелеріндегі жалпы белгілер мен типологиялық ұқсастықтарды анықтау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін мифологиялық және тарихи дереккөздерді салыстырмалы талдауды, сондай-ақ әдебиеттерге шолуды қамтитын кешенді әдіснамалық тәсіл қолданылды. Ежелгі мәтіндер, эпостар, шежірелер, археологиялық олжалар және алдыңғы зерттеулердің нәтижелері сияқты материалдар мен деректер Аттила, Шыңғыс хан және Алып Ер Тұңға танның бейнелерін талдау үшін пайдаланылды. Зерттеу ұлы тұлғалардың бейнелерін ұсынудағы мифологиялық және типологиялық ұқсастықтарды анықтауға мүмкіндік берді, олардың адамдар мен қауымдастықтардың мінез-құлқын қалыптастыру мен реттеудегі маңызды рөлін атап өтті. Ежелгі дәуірдегі ұлы тұлғалардың бейнелерін талдау әлеуметтік идеялар мен идеалдарды қалыптастыру тетіктерін, сондай-ақ олардың мәдени және тарихи процестерге әсерін ашуға көмектеседі. Бұл зерттеудің нәтижелері мәдени және тарихи құбылыстарды салыстырмалы талдау үшін маңызды, бұл жалпы белгілерді анықтауға және типологиялық ұқсастықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Олар ұлы тұлғалардың бейнелері қалыптасқан тарихи және мәдени контекстті, сондай-ақ олардың адамдардың санасы мен мінез-құлқына әсерін терең түсінуге ықпал етеді. Осылайша, бұл мақала ежелгі дәуірдегі ұлы тұлғалар бейнесінің мифологиялық және типологиялық аспектілері, олардың әсер ету саласы және адамзаттың әлеуметтік-мәдени дамуы үшін маңыздылығы туралы білімімізді кеңейтетін өзекті зерттеуді ұсынады.

Кілт сөздер: мифологиялық ұқсастықтар, типологиялық ұқсастықтар, тұлғалар бейнесі, ежелгі тұлғалар, Аттила, Шыңғысхан, Алып Ер Тұңға

У.Н. Нургалиева¹, А.А. Мауленов²

¹Международный Бизнес университет имени К.Сагадиева, Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹nur.um96@mail.ru, ²almas.maulenov@gmail.com

ORCID: ¹0009-0002-9684-6096, ²0000-0002-2467-1218

ОБРАЗЫ ВЕЛИКИХ ВОЖДЕЙ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ (АТТИЛА, АЛЫП ЕР ТАНА И ЧИНГИЗХАН)

Аннотация. Данная научная статья посвящена изучению мифологических и типологических сходств образа великих личностей в древности, с акцентом на Аттиле, Чингисхане и Алып Ер Тана. Мифологические представления и исторические легенды об этих исторических фигурах привлекают внимание и вызывают интерес многих исследователей. Цель данного исследования заключается в выявлении общих черт и типологических сходств в образах великих личностей в разных культурах и эпохах. Для достижения этой цели был применен комплексный методологический подход, включающий сравнительный анализ мифологических и исторических источников, а также обзор литературы. Материалы и данные, такие как древние тексты, эпосы, хроники, археологические находки и результаты предыдущих исследований, использовались для анализа образов Аттилы, Чингисхана и Алып Ер Тана. Исследование позволило выявить мифологические и типологические сходства в представлении образов великих личностей, подчеркнув их важную роль в формировании и регуляции поведения людей и общностей. Анализ образов великих личностей в древности помогает раскрыть механизмы формирования социальных представлений и идеалов, а также их влияния на культурные и исторические процессы. Результаты данного исследования имеют значимость для сравнительного анализа культурных и исторических феноменов, позволяя выявить общие черты и установить типологические сходства. Они способствуют глубокому пониманию исторического и культурного контекста, в котором формировались образы великих личностей, а также их влияния на сознание и поведение людей. Таким образом, данная статья представляет актуальное исследование, которое расширяет наши знания о мифологических и типологических аспектах образа великих личностей в древности, сфере их влияния и значимости для социокультурного развития человечества.

Ключевые слова: мифологические сходства, типологические сходства, образ личностей, древние личности, Атиллы, Чингизхан, Алып Ер Тана

1. Introduction

Mythological stories and legends about great personalities in ancient times have always aroused our interest and admiration. However, it often turns out that many of these stories have amazing similarities and common features in the image of great personalities of different eras and cultures. The names of such historical figures as Attila, Genghis Khan and Aлып Ер Тана attract the attention and admiration of many researchers. It should be noted that mythological representations and images of great personalities in ancient times played an important role in the formation and regulation of the behavior of people and communities. Myths were the primary form of normative regulation, the impact on people's behavior. Man resorted to myths to find protection from the hostile forces of nature and neighboring tribes. Mythological prescriptions, embodied in the images of gods, demigods and heroes, became a standard for imitation.

The study of mythological and typological similarities of the image of great personalities such as Attila, Genghis Khan and Aлып Ер Тана is important not only from a cultural, historical, but also from a social, and psychological point of view. Understanding what images and ideals were formed around these historical figures will help to reveal the mechanisms of formation and regulation of social behavior and ideas in antiquity. In addition, this study is relevant for the comparative analysis of cultural and historical phenomena. The comparison of mythological stories and images of great personalities of different cultures and eras allows us to identify common features and establish typological similarities. This contributes to a deeper understanding of the historical and cultural context in which these images originated, as well as their impact on people's consciousness and behavior.

Mythology turned out to be an integral and important part of influencing the consciousness and subconscious of people, directing their behavior. From the earliest times, myths have become a powerful means of normative regulation in primitive societies. However, mythology was not limited to this, it continued to exist for thousands of years, undergoing changes in its content and methods of creation, as well as in the resulting stimuli for the desired behavior. Humanity, unconsciously, continuously created new myths that aimed to consolidate society and develop rules of purposeful behavior that would contribute to the formation of a certain mentality within the community, people, state and even civilization as a whole. Mythological stories and legends not only inspired and gave meaning to life, but also served as the basis for the formation of collective values, norms and traditions (Lukasheva, 2012:5-6).

Thus, the study of mythological and typological similarities of the image of great personalities in antiquity, with a focus on Attila, Genghis Khan and Aлып Ер Тана, is an urgent research direction that expands our knowledge of ancient cultures, their ideas of greatness and their influence on the formation of social norms and values.

The purpose of this article is to examine the mythological and typological similarities in the images of Attila, Genghis Khan and Aлып Ер Тана, great personalities from different

eras and cultures of antiquity. By analyzing mythological and historical sources, as well as a literary review, we strive to identify common features and images that have formed around these historical figures.

2. Materials and methods

2.1 Research methods

In this study, a comparative analysis of mythological and historical sources was applied, as well as a literary review to identify typological similarities and images of great personalities in antiquity, including Attila, Genghis Khan and Aлып Er Tana. In the course of the literary review, previous studies on Attila, Genghis Khan and Aлып Er Tana were studied, the analysis of the most significant works and theories related to the mythological and typological aspects of the studied personalities was carried out, and similarities and differences in the representation of images of great personalities in various cultures and historical periods were revealed. Archival sources containing ancient texts, epics and chronicles, literary works telling about the life and work of Attila, Genghis Khan and Aлып Er Tana, as well as archaeological finds and artifacts related to the studied personalities were used as materials and data for the study.

2.2 Material description

Mythological representations and legends about great personalities in ancient times played a significant role in the formation of cultural and historical narratives. In various civilizations of antiquity there were images of outstanding personalities who became a source of inspiration, wisdom and heroism for their compatriots. These images embodied the ideals and values of society, and their mythological legends and legends were passed down from generation to generation, strengthening the identity and consciousness of people.

The theme of mythological and typological similarities of the image of great personalities in ancient times is the subject of interest of many researchers. In his work, White J.J. (White, 2015) explores common mythological themes and symbols that are found in various cultures of the world. He describes the concept of a "hero-traveler" and analyzes mythological stories, including biographies and exploits of great personalities such as Hercules, Odysseus, Buddha and others. This work is a classic study of mythological archetypes and their connection with great personalities.

The role of myth as a means of influencing people's consciousness is confirmed in the words of B. Malinovsky, who believes: "Myth is not fiction... this is a living reality that... it originated and existed in primitive times and has since continued to influence the world and human destinies" (Borko, 2005:10-18). B. Malinovsky considers myth as an integral part of human civilization, a pragmatic charter of primitive faith and moral wisdom. Mythological representations and images of great personalities, such as Attila, Genghis Khan and Aлып Er Tana, become a powerful tool with which mythology influences people's consciousness and forms their moral attitudes and values. They penetrate into the very depths of the subconscious, influencing the perception of the world, the formation of behavioral models and cultural attitudes.

Professor Slantchev B.L. (Slantchev, 2005) gives examples of raids by steppe peoples-horsemen, such as Attila and the Huns, Genghis Khan and the Mongols, as well as Tamerlane, who terrorized various regions and empires. He notes that although these great

personalities were cruel and bloodthirsty, they were not just mindless destroyers. They used strategic coercion to force their opponents to surrender unconditionally. The professor notes that Genghis Khan, for example, showed tactical flexibility and strategic coercion. He devastated cities that resisted, but spared those that capitulated. Sometimes he even made diplomatic attempts before the attack. This observation indicates that brute force was an instrument of influence and demonstration of power, which helped him achieve his strategic goals.

It is interesting to note that the Mongols also used the tactic of withdrawing prisoners from previous raids in front of their army to prevent further resistance. This allowed them to subdue and control their opponents, strengthening their position in the conflict.

Thus, considering the mythological and historical examples of great personalities, such as Genghis Khan, allows us to see how strategic coercion and the use of brute force can influence the outcome of conflicts and influence the behavior of opponents. This opens the way to a deeper understanding of the role of mythology in shaping the images of great personalities in antiquity.

3. Discussion

The mythology and history of ancient peoples are shrouded in mystery and romance, and their legendary heroes have left traces in the cultural heritage, permeating sagas and poems. One of such epic sagas is "Alyp Er Tana" - a work that tells about the bravery, greatness and martial art of the ancient Turkic tribes. Only fragments of this saga have reached us from mythical and historical sources, but even they allow us to immerse ourselves in the ancient world and understand the art of words and epic images inherent in that time. The saga "Alyp Er Tana" is a heroic poem that tells the chronicle of ancient Turkic tribes based on legends and historical sources. Only the plot and individual fragments of this saga have reached us. Nevertheless, from the verse lines preserved in the form of an excerpt, you can tell a lot about the art of the word of that era. The main character of the saga - Alyp Er Tana - is a legendary historical figure. In the saga, he is a visionary leader of ancient Turkic tribes, a brave hero led by thick hands.

In honor of the commander of the Turanian army Er Tan, the ancient Turkic word "alyp" ("giant") was added to the saga. "Alyp" is an official title assigned to military heroes in ancient Turkic times. In the concept of Turkic tribes, the word "alyp" is er, batyr, hero. It is known that this military title was widely used, especially under the Turkic Khaganate. The Turks used the word "giant" to address their heroes.

Analyzing the saga of "Alyp Er Tana" and studying historical sources, we can notice interesting typological similarities with other great personalities of antiquity, such as Attila - "emperor, king of the Huns", and Genghis Khan - the great conqueror and organizer.

"Since the beginning of 435, Attila officially assumed the title of emperor and began to call himself "tsar emperor" or "emperor, king of the Huns." With this title, he showed that he considers himself as the founder and leader of a large federation of autonomous countries and peoples created under the auspices of the Huns. All the khans subject to him, the kings of the vassal Germanic peoples, the kings of the Scythian peoples and the leaders of other vassal tribes swore a solemn oath of allegiance to him. But Attila soon had the opportunity to once again be convinced of the treachery of Theodose and his advisers (Tomskey, 2014).

This testifies to his desire to become the founder and leader of a large federation of autonomous countries and peoples, under the auspices of the Huns. The khans, kings and leaders of other vassal tribes subject to him swore an oath of allegiance to him, just as Aлып Ер Тана was the commander of the Turanian army and received the honorary ancient Turkic title "алып" - giant. Both heroes embody military qualities and leadership abilities, led by which they led their peoples to victories and successes. Just like Genghis Khan, Aлып Ер Тана became a symbol of valor, devotion and perseverance. Genghis Khan, as a great organizer, attached great importance to moral requirements, such as loyalty and devotion, and despised treason, betrayal and cowardice. Aлып Ер Тан, in turn, was the embodiment of the same virtues that he valued and encouraged, and the vices that he despised were treason, betrayal and cowardice. Both heroes singled out and rewarded those who remained faithful to the end, proving their belonging to a certain psychological type.

For instance, while Genghis Khan is widely recognized as a significant historical figure, scientific and literary works diverge in their portrayal of his legacy. One of side literature idealizes the Great Khan, emphasizing his strategic prowess, leadership, and historical significance. Conversely, other sources critically assess his power, characterizing them as acts of extreme violence and depicting him as a cruel and ruthless conqueror (Shokaev, 2023:163).

Kazakh historic writer M.Magauin, who asserts that 'there is no doubt that Genghis Khan was the first quarter of XIII century, restructured the entire Eurasian space under his authority and whose consolidated and strategically directed legacy laid the foundation for a radically different configuration of the known world in subsequent eras – is one of the most exceptional figures in human history' (Magauin, 2023). In other version of work 'the fault of Genghis Khan' of M.Shakhanov, he wrote about his cruelty and he killed even toddlers, women and old people. We consider that every nation or person can comprehend every detail in order to their mindset and vision.

"Genghis Khan was not only a great conqueror, he was also a great organizer. Like any large-scale state organizer, he was guided not only by the narrowly practical considerations of the current moment, but also by well-known higher principles and ideas combined into a coherent system... (Trubetskoy,1999).

Genghis Khan made certain moral demands on his subjects, starting with the highest nobles and military leaders and ending with ordinary soldiers. The virtues he most valued and encouraged were loyalty, loyalty, and fortitude; the vices he most despised and hated were treason, betrayal, and cowardice... after each victory over some king or ruler, the great conqueror gave the order to execute all those nobles and confidants who betrayed their master... Conversely, after the conquest of each new kingdom or principality, Genghis Khan showered rewards and brought closer to himself all those who remained loyal to the former ruler of this conquered country until the very end, loyal even when their loyalty was clearly unprofitable and dangerous for them. For by their loyalty and steadfastness, such people proved their belonging to the psychological type on which Genghis Khan wanted to build his state system. People of such a psychological type valued by Genghis Khan put their honor and dignity above their security and material well-being (Kokumbaeva, 2020:62-69).

Of the common features that unite the images of Attila, Genghis Khan and Aлып Er Tan, it can be noted that they have names originating from the people, which adds a mythological shade and connects them with the history and culture of their peoples. Attila, the leader of the Huns, became a real disaster for Europe, hastening the process of the fall of the Roman Empire. Contemporaries called him "The Scourge of God" and "The Destroyer of Europe." There were legends about his cruelty, which he strongly supported. Genghis Khan is a title that Temujin appropriated to himself in 1206 after the unification of the Mongol tribes. "Genghis Khan" comes from the Mongolian language and means "great Khan" or "lord of water." This name speaks of his role as the unifier and head of the Mongolian people. It is known that "Aлып Er Tana is a legendary ruler, hero of the Turkic country, whom the Persians also call Afrasiab"" During the war between the Turanian and Iranian countries, the giant ER Tonga led the Turanian army many times and won amazing victories many times. Firdousi talks about this extensively in his famous "Shahnama". The hero of the Turan country, "Aлып Er Tana, was named by Afrasiab in his saga the great smar (Khamidova, 2022:1-6).

Thus, the presence of names originating from peoples reinforces the mythological significance of these personalities and asserts their role as significant and influential figures in the culture and history of their peoples.

According to the first Kazakh historian Haidar Dulati, the chronicle of Atatek Aлып Er Tan batyr, Afrasiab, looks like this: "Afrasiab's father is Pishen (Beshen), Pishen is the son of Dada Nishin, Dad Nishin is the son of Tura, and Tursa is the son of Afriddun." These data are given according to the book "historical-and guzida". This was taken from the work of Khoja Rashidaddin Fazlallah "Majma tovarich".

Aлып Er Tana had four children. These are: Barshan, Karakhan, Shide, Alak. Speaking about the fact that the atatek Aлып Er Tanai descended from ancient Turkic tribes, N. Ya, Bichurin said: "... Tun Shehu Khan was a hero whose every war ended in victory. Well, his grandson Nishu was crowned in the 630s, nicknamed Tun aleu (Tonga alp) Valiba Dulu Khan".

Attila figures, and is also one of the main characters of the Scandinavian sagas and in the German epic. Western epic tales reflect real historical events and personalities, such as the Great Migration of Peoples and the Huns. "In eddic songs, in particular, The Saga of the Velsungs, the Saga of Tidrek, Atli appears more often as a negative person." Unlike the Scandinavian sagas, Attila is a positive hero in the Germanic epic tales, especially in the "Song of the Nibelungs" (Behjat, 2021:53-78). In this work, he is shown as a rich, powerful, kind, hospitable ruler, which is characteristic of a courtly hero, but at the same time, Etzel is passive and not interested in what is happening, pushed into the background.

According to R. de Haas (2018), medialised poetry can affect the content, form, and performance space of oral recitations, potentially prompting reinterpretation and re-enactment of the original poem. P. Middleton (2019) observed that poetry written and disseminated in the 21st century depends on digital media, with profound consequences for every aspect of its composition, performance, and reception. He argued that understanding this influence, alongside studying earlier transformations in communication technologies, could facilitate better digitalisation of both contemporary and classical texts. (Zhao, 2024)

Analyzing the above images of great personalities of antiquity, such as Atilla, Genghis Khan and Aлып Er Tana, it is possible to identify some mythological and typological similarities.

1. All three personalities were great conquerors and emperors who sought to create and expand their empires. Atilla considered himself the founder and leader of the Hunnic empire, Genghis Khan conquered vast territories and created a powerful Mongol empire, and Aлып Er Tana led the Turanian army and won victories in the war with the Iranian countries.

2. All three personalities possessed great organizational abilities. They controlled not only the army, but also the political and social structures of their empires. Genghis Khan, for example, built his state system on certain principles and ideas, and Aлып Er Tana was a legendary ruler and hero of his country.

3. A common aspect for all three personalities was to attach great importance to loyalty, devotion and perseverance. Genghis Khan made moral demands on his subjects, valued loyalty and despised treason and betrayal. Aлып Er Tana was also known for his loyalty and devotion to his country.

4. Mythological associations, since Aлып Er tan was named Afrasiab in the saga about him, which indicates his legendarity and connection with mythological representations. It is also mentioned that Aлып Er Tana and his descendants descended from ancient Turkic tribes, which may relate to mythological legends and traditions.

The images of Attila and Aлып Er Tan have similarities in that they are both legendary leaders, personifying strength, cruelty and conquering intentions. Their names and origins are associated with the people from which they came, and add a mythological connotation and symbolic significance to their images. Both Attila and Aлып Er Tan are portrayed as powerful generals ready to shed blood in battles, and their brutality becomes part of legends and historical lore, reinforcing their reputation as relentless destroyers.

Thus, these great personalities of antiquity demonstrate similarities in their role functions as conquerors and emperors, as well as in their leadership qualities, values and connections with mythological representations.

4. Results

The mythological and typological similarities of the images of great personalities in antiquity, such as Atilla, Genghis Khan and Aлып Er Tana, are an interesting topic for research. Although these historical figures belong to different cultures and eras, they have some common features and symbolic meaning.

Atilla, also known as Atilla the King of the Huns, was a great military leader whose name is associated with unrelenting strength and cruelty. His image in mythology became the personification of fear and horror associated with invasion and destruction. Attila's magnificent military prowess and his ability to unite the tribes of the Huns under his rule made him a legendary leader (Chernykh, 2008:36-53).

Genghis Khan is one of the greatest and most famous historical figures in the world. He was the founder and the first khan of the Mongol Empire, which became the most extensive empire in the history of humanity. The image of Genghis Khan is associated with his extraordinary charisma, military genius and the ability to unite disparate tribes under one banner. His personality and achievements embody strength and greatness.

According to his legend, Alyp Er Tana is the ruler of the Turan country and a symbol of the Saka saga. He also represents power and heroism, the defense of his people and the battle with enemies. Although historical information about Alyp Er Tana is limited, his image embodies courage and fearlessness in front of enemies, like other great personalities of antiquity.

These images of great personalities in ancient times reflect common mythological and typological motifs associated with the concepts of strength, courage and leadership. They become symbols and heroes, inspiring their peoples and transmitting values and traditions through generations. The study of these images allows us to better understand the history and culture of ancient peoples, their ideas about the greatness and influence on the development of human civilization. It is important to note that history and mythology are complex and multifaceted aspects of the culture of each nation. Research in the field of mythological, typological similarities and images of great personalities requires a deeper analysis, taking into account various sources and opinions and are based on reliable facts and evidence.

5. Conclusion

In conclusion, it can be noted that the mythological and typological similarities of the images of great personalities in antiquity, such as Atilla, Genghis Khan and Alyp Er Tana, represent a significant research topic. Despite the fact that these historical figures belong to different cultures and epochs, they have common features and symbolic meaning.

Atilla, Genghis Khan and Alyp Er Tana embody the ideals of might, power, charisma and leadership. Their images are associated with greatness and military exploits that have left an indelible mark on history and mythology. They have become symbols of strength and courage, inspiring their peoples and influencing the development of their cultural and social structures.

Studying the mythological and typological similarities between these great personalities allows us to better understand the common motives and symbols that are present in different cultures and eras. These images serve as an important component of the collective memory of peoples, helping to preserve and transmit their historical heritage and values.

References:

1. Behjat H. A. (2021) Critique on the Book The Song of the Nibelungenlied //Pizhuhish nāmāh-i intiqādī-mutūn va barnāmāh hā-yi 'ulūm-i insāni (Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences). (10): 53-78. (In Eng.).
2. Borko T. I. (2005) Mythology as an object of research. The problem of the method //Bulletin of the Tyumen State University. (2):10-18. (In Russ.).
3. Chernykh E. N. (2008) Formation of the Eurasian "steppe belt" of stockbreeding cultures: viewed through the prism of archaeometallurgy and radiocarbon dating //Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia. (3): 36-53. (In Eng.).
4. Khamidova Z. A. (2022) Methodological Issues of Studying the Development of Craftsmanship During the Emir Timur Era in Foreign Sources in the XVI-XX Centuries //Zien Journal of Social Sciences and Humanities. (11):1-6. (In Eng.).
5. Kokumbaeva B., Tomsy G. V. (2020) About the play «Attila and Aetius» on the stage of the Kazakh Academic Drama Theater //Concorde. (1):62-69. (In Russ.).
6. Lukasheva E. A. (2012) Modern mythology and realities of political and social life //Proceedings of the Institute of State and Law of the Russian Academy of Sciences. (3): 5-35. (In Russ.).

7. Slantchev B. L. (2005) Introduction to International Relations Lecture 8: Deterrence and Compellence // University of California. San Diego. – 229 p. (In Eng.).
8. Tomsy G. V. (2014) Religion of Attila and Genghis Khan // Concorde. (1): 68-100. (In Russ.).
9. Shohaev M.T., Turysbek R.S. The Image of King Edil in the Ancient German Epic «The Nibelungenlied» and in the Novel «Atilla. Balkan Tauga Bargandar» (Attila. Those who Visited the Balkan Mountain) (2023) // Iasau universitetinin habarshysy. No 4 (130). – B. 161–175. <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686>. 14 (In Kaz.).
10. Trubetskoy N.S. (1999) The legacy of Genghis Khan. - Moscow: Agraf. – 554 pages. (In Russ.).
11. Muhtar Magauin. Shynghyskhan [Genghis khan]. [Elektrondy resurs]. URL: <http://kerey.kz/?p=2535>(qaralghan kuni: 11.10.2023). (In Kaz.).
12. White J. J. (2015) Mythology in the modern novel // Mythology in the Modern Novel. – Princeton University Press. – 408 pages. (In Eng.).
13. Zhao, C., Wang, B., & Wang, Z. 2024. Understanding Literary Texts by LLMs: A Case Study of Ancient Chinese Poetry. ArXiv, abs/2409.00060. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.00060>. (In Eng.).
14. Aryn, Y., Ayagöz I., Nurgaliyeva, U. Yerzhanova, S. 2024. Genres in Internet Literature: Myth, Fairy Tale, Fantasy. The International Journal of Literary Humanities, 22 (4), 33 – 50. <https://doi.org/10.18848/2327-7912/CGP/v22i04/33-50> (In Eng.).

Әдебиеттер:

1. Behjat H. A Critique on the Book The Song of the Nibelungenlied // Pizhuhish nāmah-i intiqādī-i mutūn va barnāmah hā-yi ulūm-i insāni (Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences). – 2021. – Т. 21. – №. 10. – С. 53-78.
2. Борко Т. И. Мифология как объект исследования. Проблема метода // Вестник Тюменского государственного университета. – 2005. – №. 2. – С. 10-18.
3. Chernykh E. N. Formation of the Eurasian “steppe belt” of stockbreeding cultures: viewed through the prism of archaeometallurgy and radiocarbon dating // Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia. – 2008. – Т. 35. – №. 3. – С. 36-53.
4. Khamidova Z. A. Methodological Issues of Studying the Development of Craftsmanship During the Emir Timur Era in Foreign Sources in the XVI-XX Centuries // Zien Journal of Social Sciences and Humanities. – 2022. – Т. 11. – С. 1-6.
5. Кокумбаева Б., Томский Г. В. О спектакле «Атилла и Аэций» на сцене казахского академического театра драмы // Concorde. – 2020. – №. 1. – С. 62-69.
6. Лукашева Е. А. Современная мифология и реалии политической и социальной жизни // Труды Института государства и права Российской академии наук. – 2012. – №. 3. – С. 5-35.
7. Slantchev B. L. Introduction to International Relations Lecture 8: Deterrence and Compellence // University of California. San Diego. – 2005. – 229 pages.
8. Томский Г. В. Религия Атиилы и Чингис-Хана // Concorde. – 2014. – №. 1. – С. 68-100.
9. Шохаев М.Т., Тұрысбек Р.С. Көне герман эпосы «Нибелунг жыры» мен «Атилла. Балқан тауға барғандар» романындағы Еділ патша образы // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – No4(130). – Б. 161–175. <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686>.
10. Трубецкой Н.С. Наследие Чингисхана. - М: Аграф, 1999. - 554 с.
11. Мұхтар Мағауин. Шыңғысхан. [Электронды ресурс]. URL: <http://kerey.kz/?p=2535>(қаралған күні 11.10.2023)
12. White J. J. Mythology in the modern novel // Mythology in the Modern Novel. – Princeton University Press, 2015. – 408 бет.
13. Zhao, C., Wang, B., & Wang, Z. 2024. Understanding Literary Texts by LLMs: A Case Study of Ancient Chinese Poetry. ArXiv, abs/2409.00060. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.00060>.
14. Aryn, Y., Ayagöz I., Nurgaliyeva, U. Yerzhanova, S. 2024. Genres in Internet Literature: Myth, Fairy Tale, Fantasy. The International Journal of Literary Humanities, 22 (4), 33 – 50. <https://doi.org/10.18848/2327-7912/CGP/v22i04/33-50>

A.Zh. Kulbaeva^{1*}, S.V. Ananyeva², S.K. Mizanbekov³

¹*Al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan*

²*M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan*

³*Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan*

E-mail: ¹almira_kulbaeva@mail.ru; ²svananyeva@gmail.com; ³serik_mizanbekov@mail.ru,

ORCID: ¹0000-0001-7047-8067; ²0000-0001-7349-1590; ³0000-0002-5447-6157

DIALOGICAL ENCOUNTER OF CULTURES IN THE MULTILINGUAL LITERARY PROCESS

Abstract. The article introduces a multi-style approach to literary education for high school students, a method that promises to enhance the reader's cognitive and speech experiences. It outlines the methodological basis, structure, and stages of development of the dominant values and content of literary education. The focus is on an individually determined way of cognizing the ideas of the integrity of culture and universal moral values, offering a promising avenue for the future of literary education. The article analyzes the forms and possibilities of cognitive styles and their influence on developing high school students' reading competence in literature lessons. According to the authors, in the process of literary education, understood as a dialogue of cultures, cognitive styles such as field independence, tolerance for unrealistic experience, reflexivity, abstract conceptualization, and divergence are formed within the framework of the stylistic approach. The position is substantiated that these styles significantly enrich the “multi-style repertoire of a high school student's personality”, which implies the manifestation of an open cognitive position, the ability to take a different point of view, consideration of a plurality of alternatives, the expansion of semantic contexts, and the use of open, associative ways of thinking. The results of the theoretical study have practical implications, suggesting that the “multi-style repertoire of the personality” contributes to the formation and improvement of high school students' reading competence in Russian and their native language.

Acknowledgments: The study was carried out within the framework of the program-targeted funding BR24992920 “Literary criticism and art criticism of Kazakhstan in the context of the conceptual evolution of world humanitarian knowledge”.

Keywords: cognitive styles, reading culture, multi-style repertoire, intercultural communication, literary development.

А.Ж. Кульбаева^{1*}, С.В. Ананьева², С.К. Мизанбеков³

¹*Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан*

³*С. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті, Алматы, Қазақстан*

E-mail: ¹almira_kulbaeva@mail.ru; ²svananyeva@gmail.com; ³serik_mizanbekov@mail.ru,

ORCID: ¹0000-0001-7047-8067; ²0000-0001-7349-1590; ³0000-0002-5447-6157

КӨПТІЛДІ ӘДЕБИ ҮДЕРІСТЕГІ МӘДЕНИЕТТЕРДІҢ ДИАЛОГТИК КЕЗДЕСУІ

Аңдатпа. Мақалада мектеп оқушыларына әдеби білім берудегі оқырманның әртүрлі танымдық және сөйлеу тәжірибелерін дамытуға ықпал ететін полистильді тәсіл тұжырымдамасы ұсынылған. Мәдениет пен жалпыадамзаттық адамгершілік құндылықтардың тұтастығы идеяларын танудың жеке-дара айқындалған жолына бағытталған әдеби білімнің құндылық-мазмұндық үстемдіктерінің әдіснамалық

негізі, құрылымы мен даму кезеңдері көрсетілген. Мақалада танымдық стильдердің формалары мен мүмкіндіктері және олардың әдебиет сабақтарында жоғары сынып оқушыларының оқу құзыреттілігін дамытуға әсері талданады. Авторлардың пікірінше, мәдениеттер диалогы ретінде ұғынылатын әдеби білім беру процесінде өрістік дербестік, шындыққа жанаспайтын тәжірибеге төзімділік, рефлексивтілік, дерексіз концептуализация, дивергенция сияқты танымдық стильдер стилистикалық тәсіл аясында қалыптасады. Бұл стильдер «жоғары мектеп оқушысының жеке тұлғасының көп стильдік репертуарын» айтарлықтай байытады деген ұстаным дәлелденді, бұл ашық танымдық позицияның көрінісін, басқа көзқарасты қабылдау қабілетін, көптеген баламаларды қарастыруды, семантикалық контексттерді кеңейту, ойлаудың ашық, ассоциативті тәсілдерін пайдалану. Теориялық зерттеудің нәтижелері «тұлғаның көп стильдік репертуары» жоғары сынып оқушыларының тек орыс тілінде ғана емес, ана тілінде де оқу құзыреттілігін қалыптастыруға және жетілдіруге ықпал ететінін айтуға мүмкіндік береді.

Алғыс: Зерттеу BR 21882298 «Қазақстан әдебиеттануы мен өнертануы әлемдік гуманиарлық білімнің тұжырымдамалық эволюциясы аясында» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында орындалды.

Кілт сөздер: когнитивтік стильдер, оқу мәдениеті, полистильді репертуар, мәдениетаралық қарым-қатынас, әдеби дамыту.

А.Ж. Кульбаева^{1*}, С.В. Ананьева², С.К. Мизанбеков³

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

³Казахский национальный медицинский университет им. С.Асфендиярова, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹almira_kulbaeva@mail.ru, ²svananyeva@gmail.com, ³serik_mizanbekov@mail.ru,

ORCID: ¹0000-0001-7047-8067, ²0000-0001-7349-1590, ³0000-0002-5447-6157

ДИАЛОГИЧЕСКАЯ ВСТРЕЧА КУЛЬТУР В ПОЛИЛИНГВАЛЬНОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В статье представлена концепция полистилевого подхода в литературном образовании старшеклассников, способствующая развитию разнообразных когнитивных и речевых опытов читателя. Показана методологическая основа, структура и этапы развития ценностных и содержательных доминант литературного образования, ориентированных на индивидуально-обусловленный способ познания идей целостности культуры и общечеловеческих нравственных ценностей. В статье осмысливаются формы и возможности когнитивных стилей и их влияние на развитие читательской компетентности старшеклассников на уроках литературы. По мнению авторов, в процессе литературного образования, понимаемого как диалог культур, в рамках стилевого подхода формируются такие когнитивные стили, как полнезависимость, толерантность к нереалистическому опыту, рефлексивность, абстрактная концептуализация, дивергентность. Обосновано положение о том, что названные стили значительно обогащают «полистилевым репертуар личности старшеклассника», предполагающий проявление открытой познавательной позиции, способность принимать другую точку зрения, рассмотрение множественности альтернатив, расширение семантических контекстов, использование открытых, ассоциативных способов мышления. Результаты теоретического исследования позволяют констатировать, что «полистилевым репертуар личности» способствует формированию и совершенствованию читательской компетентности старшеклассников не только на русском, но и на родном языке.

Благодарность: Исследование выполнено в рамках ПЦФ BR 21882298 «Литературоведение и искусствоведение Казахстана в контексте концептуальной эволюции мирового гуманитарного знания».

Ключевые слова: когнитивные стили, читательская культура, полистилевого репертуар, межкультурная коммуникация, литературное развитие.

1. Introduction

The renewal of the national general education system and the active development of modern science have led to the expansion of theoretical and applied research in the context of the “openness” of reading perception. These studies aim to provide schoolchildren with an experience of moral development, develop tolerant interaction with representatives of various cultural communities, and form a civic position among the younger generation (Tokayev, 2021).

The increasing interest in languages and culture and their interaction with literary education underscores the crucial role of understanding cultural and historical events. The alignment or misalignment of socio-cultural codes, the understanding of moral values, cultural and historical events, beliefs, and stereotypes, and the recognition of their significance form the foundation for the successful socialization and acculturation of the student-reader's open-to-cooperation personality. This journey also leads to the emergence of competing qualities in modern schoolchildren, such as the willingness and ability to actualize and enrich their personal and professional experience through perception, interpretation, understanding, and personal comprehension of literary works.

Knowledge of communication strategies is a functional parameter of a democratic society, as it promotes interethnic communication, expands understanding of the world, and recognizes the diversity and complexity of a multilingual society. This leads to the development of a respectful attitude to the heritage of native culture, creative comprehension, and understanding of the values of native and other linguistic and cultural traditions.

Literary scholar S. I. Kaskabasov, analyzing the problems of developing students' reading competence, emphasizes that classical literature is being rethought from new positions and drawn into a “dialogue of cultures” that “is becoming more and more clear, richer, and more significant”. The legitimacy and necessity of the analysis of the “dialogue of cultures” follow from the very life and development of the culture of the Kazakh people since they contacted and communicated with many nations (and by this, they managed to form a confident attitude towards themselves). A prominent representative of Kazakh folklore studies highlights several functional, stylistic aspects of literary education that contribute to the development of skills to analyze program material presented in different socio-cultural codes (positive enrichment, intra-national / inter-ethnic harmony, etc.) (Kaskabasov, 2022). The specifics of the content of literary education from the standpoint of the poly-style approach have not received due coverage in the works of scientists, which determines the relevance of our study. In our opinion, the concept of a polystyle approach in the literary education of high school students (mastering properties – “cultural capital”), firstly, ensures an understanding of the spiritual essence of literary works. Secondly, the corpus of classical texts is associated with the concept of information energy and ensures the emergence of many solutions to the cognitive and speech experiences of a developing person (independent, independent, structurally and logically complete statements, interpretations, generation of new texts); thirdly, literary works as national educational canons are a universal tool for the development (self-development) of the individual and ensure the formation of moral values, aesthetic taste of the student. The main goal of this study is to theoretically substantiate the polystyle repertoire of the individual as a basis for the development of reading competence of senior school students in literature lesson.

2. Materials and methods

2.1 Research methods

The Concept of Education Development of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026 notes that introducing children to cultural heritage involves the effective use of the unique cultural heritage of Kazakhstan, including literary, artistic, theatrical, and cinematic. An important role here is given to improving the quality of literary education: identifying the main methods of activity used in reading and understanding literary texts, focusing tasks on working with micro-context, immersion in the context of the work and the space of the student's background knowledge; analysis and interpretation of literary texts (Concept of Education Development of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029, 2023).

2.2 Material description

Achieving the priority goal of literary education is based on the most significant components of the cultural heritage. The structural unit of the content of teaching literature at school is the extensive and diverse corpus of classical texts of Kazakhstan, as Professor U.A. According to Zhanpeis, the main element of literary education is a multicultural context built based on national literature and the rich cultural values of various countries and peoples (Zhanpeis, 2018).

The creative legacy of the great thinker Abai Kunanbaev is a unique phenomenon in world culture. Abai's ideas about reading and tolerant interaction with representatives of various cultural communities traditionally remain the focus of the scientific interests of literary scholars, linguists, and many other humanities sections. Abai's literary heritage ("cultural capital") is the basis for fully developing the student's personality and intellectual, moral, and socio-cultural potential. Abai's moral code, expressed in the principle of "Adam bol" – "Be a man", is consonant with the modern concept of educating Homo Legends – a person committed to reading. The aesthetic "power" and cultural value of Abai's heritage help to overcome the limitations and one-sidedness of meanings and contribute to the formation of a holistic picture of the world and the development of the thinking and personality of a schoolchild.

G.K. Belger wrote figuratively and accurately about the value and significance of Abai's activities: "Abai's creativity, the language of his works is not only a standard, a symbol of our culture but also a "text of Kazakh culture" (Belger, 2000).

The name of Abai and his texts, which have become precedents, are often used as didactic material in textbooks of the Russian language and literature. In textbooks on the Russian language and literature edited by Zhanpeis U.A., a step-by-step introduction to the biography of Abai and an annual study of his works are provided: Grade 7-the poet's lyrics; Grade 8-the study of the "Word of the Fourteenth"; Grade 9 – "The Seventeenth Word".

Our analysis showed that around the precedent name of Abai Kunanbaev as a cultural phenomenon, students identified an associative cultural field, which, as a rule, consists of associations related to Abai's significant attention to the study of languages and cultures, reading outstanding examples of artistic creativity (Strength, Reason, Heart, Knowledge, Word, Truth, Mercy) (Kunanbaev, 2001). The central problems of philological science – the problem of artistic words, understanding of educational texts, methods of forming and improving the text activity of schoolchildren – are devoted to the works of M. M. Bakhtin. The basis of M. M. Bakhtin's literary concepts are issues of schoolchildren's holistic

perception of texts, turning the reader into a subject of the aesthetic completion of the work as an artistic whole. The author intensively discusses issues of educational reading (literary conversations) and the formation of "man and citizen". M. M. Bakhtin's system involves extracting generalizations and characteristics from the material read: "The student must experience, see and learn what the hero experiences, take his place as if coincide with him".

The reader's position insisted M. M. Bakhtin should first be formed by the student independently through the creatively productive and progressive nature of "developing understanding" and not assimilated in a finished form (from a textbook). Insisting on the thoroughness of reading and understanding, M. M. Bakhtin relies on meaningful reading, i.e., on the textual study of literature, the desire not to break the study of a literary work, and the development of the student's speech.

According to M.M. Bakhtin, who made a significant contribution to the methodology of the interaction of cultures, a foreign word is especially difficult for a student-reader in the context of his understanding (stereotypes of behavior and realities, the uniqueness of a foreign culture, overcoming a possible cultural shock). According to researcher Bakhtin M. M., manipulation and "projection" of the image of one's culture onto a foreign language sphere leads to a clash of cultures, rejection, and misunderstanding of another world (Bakhtin, 2019). Noting the need for a dialogic approach in education, M.M. Bakhtin warned of the danger of inertia associated with the mindset of recognizing only the familiar. He emphasized that reinterpretability (multiple reproducibility) is not characterized by "shifts" in the reader's consciousness (cognition of artistic systems new to the reader). Such an approach does not bring results when working with an artistic text. In someone else's case, the reader-student sees what is already familiar to him (life observations, knowledge, ideals) and does not always notice the conventionality without which art does not exist. Such an approach can cause the danger of forming a "man in a case", limited by a particular worldview and unable to go beyond the preferred cognitive style. According to researchers, developing multifaceted personal qualities requires an educational environment corresponding to the current style and an environment promoting intercultural communication. It should recognize the dialogue of cultures as an equal interaction between representatives of different cultural communities. It is important to draw parallels between the themes, problems, images, and motifs common to classical literature and to reflect on the differences between native and foreign cultures consciously. The study is based on the following theoretical and methodological foundations: the theory of activity (research by A.N. Leontiev, P.Ya. Galperin, P.I. Zinchenko and others); the concept of personality-oriented education (represented by the works of E.S. Polat, V.V. Serikov and others); cultural concepts of fiction (based on the works of M.M. Bakhtin, D.S. Likhachev, Yu.M. Lotman, V.V. Prozorov); traditions of literature teaching methods (represented by the works of V.V. Golubkov, N.I. Kudryashov, M.A. Rybnikova, S.D. Abisheva) in the context of the cognitive, educational and culture-forming role of art, in particular literature; the idea of the integrity of culture, which unites universal moral values.

To identify the features of the mechanism for the formation of the "special perceptual ability of students" and "another way of understanding morally conditioned knowledge and information", the method of theoretical comparison with other types of activity was used. Research by L.S. Vygotsky and A.R. Luria confirms that the formation of a student-reader

and his reading skills occurs through enculturation, which is the development by students of ways of thinking and acting characteristic of a culture.

According to D.S. Likhachev, culture can be considered as an area of intersection of various semiotic fields, cognitive and linguistic pictures of the world (national and individual), the interaction of speech practices, as well as attraction, interpenetration, and repulsion of various cognitive and speech experiences of a developing person. In this process, literature is a mediator that unites culture and is a universal tool for the development and self-development of the individual, the actualization of value-semantic positions and worldview (Likhachev, 2014).

3. Discussion

The theory of dialogue between cultures allows us to consider the programmatic corpus of classical texts not as an isolated phenomenon existing independently of the artistic traditions of literature but as a result of the evolution of verbal creativity of previous eras.

Considering continuity, studying languages and cultures ("growth" and education of a cultural reader) corresponds to schoolchildren's age and literary development. Senior schoolchildren can systematize various facts (literary heroes, concepts of artistic images, and the ability to characterize/compare heroes within one work).

The theoretical and literary baggage of knowledge and skills of senior schoolchildren allows us to see the author's worldview and his view of the reality he depicts. It is worth noting that the literary development of teenage readers is determined by the ability to a high level of generalization and abstraction (empathy with literary heroes, the desire to evaluate their actions and deeds, and put oneself in their place). Due to the age-related development of students in the "era of cultural connections", they can resort to such forms of understanding verbal art that require the correlation of many facts, logical comprehension, and systematization, as well as awareness of causes and effects. It contributes to the formation of "perceptual ability", which allows one to perceive other mental models, strategies, and tactics of life and, consequently, to comprehend information differently.

In our opinion, reading (and extracting cultural knowledge), understanding the deep meaning of the text (reader's interpretation), and understanding national values contribute not only to the literary development and formation of a cultural schoolchild reader but also enrich the personally significant socio-cultural experience based on the comprehension and rethinking of the values of native and foreign cultures.

The study of the stages of the literacy development of teenage readers led us to consider the concept of cognitive styles in the reading activity of schoolchildren. A characteristic feature of reading activity is the focus not on the result (perception) but on the reading process itself (forecasting and understanding), which gives the teenage reader immediate emotional and aesthetic satisfaction (to see in the work the heroes (values) of another culture, their life, characters, and actions, to grasp the psychological situation in one / several episodes correctly).

Flexibility (reader's interpretation) allows us to identify semantic associative connections, that is, images that arise in the minds of schoolchildren when studying works of art (eras, national-cultural pictures), and to expand students' cultural information field.

Cognitive styles reflect students' idea construction, including the analysis of concepts and linguistic realities of their native ("idioms") and foreign "xenonyms") cultures, as well

as argumentation of the reason for the presence of linguistic gaps in one of the studied cultures (Kulikova, 2016). Considering these principles, we will identify cognitive styles that are preferable in conditions of intercultural communication and, therefore, necessary for reading, understanding, and interpreting foreign language texts.

Perceptual, cognitive style

Field dependence/field independence are the main characteristics of this style. Orientation towards field dependence suggests that the reader acts within a field defined by various circumstances, including cultural factors. Established ideas about the native culture limit the possibilities of cognition. It is difficult for a teenage reader to go beyond this field, notice the differences, and reorganize it, considering the current circumstances. In this regard, we agree with D. B. Gudkov's remark that each culture can have its unique boundaries of the "field" of text interpretation. The perception of the text approved by one culture may be unacceptable for another (Gudkov, 2018).

An important characteristic of successful interaction between cultures is field independence. People with this style can overcome the limitations of a given field and adapt it to existing circumstances. In our study, special attention is paid to the influence of this cognitive style on working with a literary text. Research indicates that independent schoolchildren readers, when working with a text, can "penetrate beyond the literal content", analyze the formal and substantive structures of the text, reveal the author's intention, apply a hypothetical-deductive approach to its interpretation, reconstruct and reorganize the text (Shashkina, 2020). Experience shows that the reader's activity and the development of a teenage reader when communicating with different literary genres and different artistic systems helps students see in a literary work the liveliness of the narrative, the mastery of the plot, the features of the construction of the analyzed work, the connection of literary phenomena with each other. For example, in order not to destroy the integrity of the impression of the work of A.S. Pushkin (to keep the teacher and students from excessive straightening and distortion of the author's thought) and to strengthen the work of the student's independent thought on the work, we offer the following questions and tasks.

Table 1 – Scheme for studying a literary work.

A.S. Pushkin "Eugene Onegin" (1822 – 1831)	
1) Compare the life of this novel's capital and provincial nobility from the following sides.	
A) upbringing and education	E) view of work
B) choice of reading	G) means of subsistence
B) lifestyle	Z) concept of honor
C) attitude towards appearance	I) attitude towards the lower classes
D) the degree of simplicity and sincerity	K) connection with nationality
2) What features of serf life does the novel highlight?	
3) Point out in Tatyana and Onegin their traits and the traits of the environment that raised them.	
4) What are the sources of Onegin's disappointment?	

5) What new does the reader find in the depiction of Russian nature, everyday life, and in the description of characters?	
6) In Belinsky's words, Can we see in the novel an «encyclopedia of the people's lives» of that time?	
7) Let us note the reflection of Pushkin's personality in this novel.	
A) the author's changes of mood over the ten years during which the novel was written B) (Chapter 2: stanzas 8, 9, 10; Chapter 3: stanzas 13-14; Chapter 7: stanza 55; Onegin's journey – Taurida).	
B) attitude towards the city and the village	D) What is national in Pushkin's work?
B) attitude towards the novel and its characters	D) What is Pushkin's humanity?

4. Results

We believe that "field independence" echoes M. M. Bakhtin's idea of the impossibility of a person's complete coverage of everything that requires creative comprehension. Based on this impossibility, a dialogue of meanings arises that overcomes the isolation and one-sidedness of meanings and cultures. A dialogic encounter implies that each culture preserves its uniqueness and open integrity; they do not merge or mix but mutually enrich each other. Thus, in intercultural communication and reading a foreign-language text, a field-independent perceptual style is formed, which can enrich the stylistic repertoire of a schoolchild reader, including reading in his native language, and thus contribute to developing his reading competence. Field dependence leads to considering text fragments as separate texts, that is, as independent, structurally and logically complete statements. When performing a task to reconstruct the content of a reading text, most field-dependent readers tend to limit themselves to a superficial, literal reproduction of each fragment.

Evaluative cognitive style

There are two central positions within this style. Intolerant representatives reject cognitive experience that does not correspond to their established ideas and evaluate the situation solely considering the known and familiar. On the contrary, tolerant representatives can accept conditions that differ from the normative ones. Their cognitive images are "open" to unusual information (Druzhinina, 2018). Obviously, in the context of intercultural communication and dialogue of cultures, the pole of this style associated with tolerance to unrealistic experiences is preferable.

The openness of the schoolchild reader (to the cultural information field) contributes to the enrichment of intercultural experience and creates conditions for the expansion of the socio-cultural context. The formation of an open cognitive position of the student is an important factor in developing reading competence.

It is in this regard that Yu. M. Lotman said, "The text and the reader seek mutual understanding. The text behaves like an interlocutor in a dialogue: it is reconstructed (within the limits of the possibilities that the reserve of internal structural uncertainty leaves it) according to the model of the audience. Moreover, the addressee responds in kind – and uses his information flexibility for reconstruction, bringing him closer to the world of the text. At this pole between the text and the addressee, tolerance relations arise" (Lotman, 2003). Let us show this with an example. High school students were asked to complete

creative tasks to determine their worldview position (friendly relations, humane mutual understanding, tolerance, interaction between ethnic groups, social groups, with people of another culture, nationality). The students had to independently complete the text, choosing one of the possible options. The first option was based solely on the factual information contained in the text. In contrast, the other options required a high level of self-esteem in a person (tolerance for people with different views, respect for the positions and values of others, the ability to understand and forgive their imperfections, compassion, empathy, sympathy, the value of human life) (Amreeva, 2018).

Most students showed an intolerant attitude by choosing an answer based solely on the factual information presented in the text. Thus, they showed informational stereotyping and considered their option the only correct one.

Reactive cognitive style

This style is characterized by impulsiveness or reflexivity. In situations of uncertainty and the need to choose from many alternatives, impulsive representatives tend to choose a hypothesis without analyzing all possible options. Reflective readers-students prefer a slow and thorough analysis of all available options (Druzhinina, 2018). We believe a reflexive cognitive style is more productive in studying literary material, contributing to a deeper perception of information.

To determine the poles of the cognitive style "impulsiveness/reflexivity", we used the corresponding task: schoolchildren were asked to independently formulate questions to which they would like to receive answers while reading fiction. Before completing the task, they familiarized themselves with the title of the text and its keywords. Then, they read the text and tried to find the answers they were interested in.

Impulsive students completed the task very quickly, explaining this by the fact that the text almost did not contain answers to their questions. The answers they found were factual information presented in the text.

Conceptual cognitive style

This cognitive style involves the manifestation of either concreteness or abstractness. The pole of "concreteness" is characterized by insufficient differentiation and integration of concepts, while the pole of "abstractness" is associated with a high degree of differentiation and integration of concepts. Students inclined to concrete conceptualization demonstrate "template" thinking, intolerance to uncertainty, and stereotypical solutions. Students with abstract conceptualization are distinguished by flexibility and creativity (in the holistic perception of the historical and cultural past, personality connection with time, character development, and semantic accents).

In intercultural learning, a foreign-language picture of the world is formed based on the differentiation of foreign-language concepts, which is impossible without abstraction (associative field) (Ananyeva, 2024). It should be noted that students with abstract conceptualization are characterized by openness to everything new, which is expressed in taking into account unforeseen circumstances, generating many alternative interpretative schemes, and tolerance to unusual and new aspects of what is happening. In addition, high school students with an abstract type of conceptualization have greater freedom of interpretation and individualization, and the spiritual biography of the reader contributes to the expansion of semantic contexts and ensures the formation of reading competence. To determine the type of conceptualization, high school students were offered the following plan for analyzing literary works.

Table 2 – Plan for analysis of literary works

1) Imagery	What images does the author give us in the analyzed work? Consider the primary and secondary characters, including completeness, comprehensiveness, clarity, and depth (psychological and everyday depiction). How rich are the style and methods of description? What means does the author use to achieve the strength of the impression produced? Can we agree with Dostoevsky: "They call me a psychologist: it is not true, I am only a realist in the highest sense, i.e., I depict all the depths of the human soul...".
2) Typicality	What kind of life phenomena are we dealing with in this work: exceptional or typical (in the historical, everyday, universal sense)? How typical are the situations, feelings, and sensations? Clarify this question by comparing several works.
3) Naturalness or realism	To what extent are the leading positions of the characters natural or plausible? What are the strengths and weaknesses of their portrayal? How natural is the development of events? Does the author always remain within the boundaries of realism?
4) Objectivity	Note those moments in the work when an idea becomes a tendency, and the author's likes/dislikes violate the principle of objectivity.
5) Harmony of parts	Consider the composition of the work and the relationship between parts and the whole.
6) Illumination of the depicted life	What ideals, concepts, and feelings are suggested by the work's general meaning and individual parts? Are they at the level of knowledge and needs of modern society? What educational role can the author's ethical views play in modern life?

The immediate reaction of student-readers with a specific conceptualization is characterized by the depth of understanding of the literary text, the activity of empathy, and the vision of the author's worldview.

Creative cognitive style

The creative cognitive style can be characterized based on the following essential criteria: convergence and divergence. The convergent style involves narrow and unidirectional thinking, while the divergent style is characterized by open and associative thinking. Teenager readers with a convergent style usually stereotypically perceive a work of art; a naive-realistic attitude toward it characterizes them.

Representatives with divergent styles are distinguished by originality and polysemy in conceptualizing and evaluating literary images; they are characterized by the ability to concentrate, reflect, and ponder what they have read. To determine the preferred style, we offered students creative tasks: Write a story continuation with a new hero (build a logical plot that will make you think about current problems and the history of the country and the world). "Read and illustrate" – illustrate an episode (a story, an unusual case from the heroes' lives, maybe alternative realities), and sign it with a quote.

Students with convergent thinking often completed the creative task, relying on its "predictability", that is, keywords, details, and events presented directly in the text.

Table 3 – The influence of the preferred cognitive style on the development of reading competence

Cognitive style	Type of intercultural communication	
	Clash of Cultures	Dialogue of Cultures
1	2	3
Perceptual	Field dependence: 1) Field dependence, for instance, can be seen in the ability to act only within the content of a given situation without considering external factors. 2) The true challenge of field dependence, which becomes apparent when the need arises to comprehend individual parts of the text that are not interrelated, underscores the complexity and depth of this concept. 3) The complexity of field dependence is further underscored when one struggles, often with great effort, to grasp separate fragments of the text. 4) Field dependence manifests as the inability to use the knowledge gained from reading in new situations, highlighting the limitation of this cognitive process. 5) use of knowledge that directly follows from the content of the text; 6) one-way interpretation of the text, taking into account only its content; 7) the ability to understand only linear texts.	Field independence: 1) the ability to penetrate the formal and substantive structures of the text to extract the author's intent and idea; 2) the ability to implement a hypothetical-deductive approach to the semantic processing of the text; 3) the ability to understand the text when presented in the form of disparate fragments; 4) analytical perception of the text; 5) reliance on knowledge derived both from the content of the text and directly from one's own experience; 6) multifaceted interpretation of the text based on its content and one's own experience; 7) the ability to understand both linear and polycode texts.
Evaluation	Inadmissibility of unrealistic experience: 1) manifestation of stereotypical thinking about information; 2) closed cognitive position; 3) ability to understand and evaluate only factual information of the text.	
Reactive	Specific conceptual representation: 1) the ability to see only the semantic context of concepts that are defined by uniform and simple semantic features and connections; 2) the emergence of difficulties in providing various options for an associative series.	Abstract conceptualization: 1) the ability to perceive the semantic context of concepts, characterized by complex semantic features and connections; 2) the ability to rely on a wide range of associative elements.

Conceptual	Convergence: 1) the property of convergence or similarity. 2) stereotypical understanding of the text	Divergence: 1) originality of understanding the text; 2) ability to see the complex in the simple and vice versa (the idea of the hermeneutic circle: from part to whole and vice versa)
Creative	Impulsivity: 1) difficulties in separating essential information from unimportant information in the text; 2) multiple errors in extracting conceptual information from the text exist.	Reflexivity: 1) the ability to read slowly and thoughtfully; 2) the ability to select essential information from the unimportant; 3) the ability to read in detail.

A well-known specialist in the field of comparative literature, S.V. Ananyeva, emphasizes the transformative power of the polystyle approach in modern Russian literature. This approach not only questions the immutability of the compositional structure but also revises the canons of narration, actualizing the “polygene synthesis of prose essays”. It recognizes that the individually determined way of perceiving and analyzing the reality of a schoolchild reader is not immutable. Instead, it can change due to targeted and systematic activity to form a person capable of actively participating in intercultural communication (Ananyeva, 2024). We assume that under the influence of a dialogical meeting of cultures (reading the program corpus of classical texts), the polystylistic repertoire is gradually transformed, complementing and explaining each other, and becomes the basis for the formation of reading qualities and skills of high school students, contributing to the formation of moral and ethical ideas and moral categories. This transformative power of the polystyle approach should inspire educators and researchers in their work.

5. Conclusion

Thus, systematic and purposeful work in Russian language and literature lessons within the framework of the polystyle approach allows the expand the reading consciousness of the student, i.e., to activate emotional reactions and depth of understanding of the literary text, to concretize literary images in the reader’s imagination, to see the author’s worldview, his view of the reality depicted by him.

The polystyle repertoire of the teenage reader, the considered types of thinking, and perception contribute to the creative reading of fiction. They also actualize and expand the boundaries of the world and its diversity (recognition and understanding of the values of another culture, the ability to live and communicate in a multinational country).

The nature of the reading activity and the formation of a cultural schoolchild reader are determined by the following types of cognitive styles:

- field independence (as an open cognitive position);
- tolerance for unrealistic experiences (the ability to accept another point of view);
- reflexivity (consideration of a plurality of alternatives);
- abstract conceptualization (expansion of semantic contexts);
- divergence (open, associative ways of thinking).

Our theoretical study confirmed that using the potential of cognitive styles contributes to expanding the “stylistic repertoire of a high school student’s personality” and improving the reading culture, which manifests itself when reading a text both in Russian and in the native language.

A person with an enriched “polystyle repertoire” is characterized by the inseparability of such properties as openness to the new and criticality, divergence as an attitude towards the polysemy of the world and convergence, flexibility and stereotypy, spontaneity and reflexivity. This allows us to assume that a polystyle repertoire will allow the student to use more complex strategies for reading and interpreting the text, contributing to its creative comprehension and understanding and awareness of personally significant meaning based on the comprehension and rethinking of the values of native and foreign cultures. By developing a diverse repertoire of interests and knowledge, we open up new perspectives in perceiving our culture, recognizing its multifacetedness and uniqueness. At the same time, expanding our understanding and recognizing the diversity of the modern world as an integral part of cultural dialogue contributes to the formation of a respectful attitude towards the heritage of our culture as a value belonging to all humanity.

References:

1. Address of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan. (2021). The unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the country’s prosperity. – Astana: Akorda, 01.09.2021. (in Russ.).
2. Kaskabasov S.A. (2022) Living water of being. Myth, fairy tale, epic in the universe of the Kazakhs. – Moscow: Vostochny Express. – 368 p. (in Russ.).
3. The concept of development of preschool, secondary, technical, and vocational education of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029. (2023). – Astana: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 249 (dated March 28, 2023). (in Russ.).
4. Zhanpeis U.A. (2018) Russian language and literature: Textbook for the 8th grade of a comprehensive school with the Kazakh language of instruction. In 2 parts. – Almaty: Atamura, 2018. – 182 p. (in Russ.).
5. Belger G.K. (2000) A word about Abai. I do not hide my fate from the world. – Almaty: KRAMDS, 2000. – 45 p. (in Russ.).
6. Kunanbaev A. (2001) Book of words / Transl. from Kazakh by R. Seisenbaev. – Semipalatinsk, 2001. – 218 p. (in Russ.).
7. Bakhtin M.M. (2019) Aesthetics of verbal creativity / compiled by S.G. Bocharov; text prepared by G.S. Bernstein, L.V. Deryugina; notes by S.S. Averintseva, S.G. Bocharova. – Moscow: Iskustvo, 2019. – 424 p. (in Russ.).
8. Likhachev D.S. (2014) Letters about the good and the beautiful / compiled, general editor G.A. Dubrovskaya. – Moscow: Children’s Literature, 2014. – 207 p. (in Russ.).
9. Kulikova L. V. (2016) Communicative style in the intercultural paradigm: monograph. – Krasnoyarsk: Krasnoyarsk State Pedagogical University named after V. P. Astafieva, 2016. – 392 p. (in Russ.).
10. Gudkov D. B. (2018) Theory and practice of intercultural communication. – Moscow: Gnosis, 2018. – 288 p. (in Russ.).
11. Shashkina G. Z. (2020) Russian language and literature. Textbook for 11th grades of comprehensive schools with the Kazakh language of instruction (in Russian). In 2 parts. – Almaty: Mektep, 2020. – 160 p. (in Russ.).
12. Cognitive psychology (2018) /ed. V. N. Druzhinina, D. V. Ushakova. – Moscow: PER SE, 2018. – 480 p. (in Russ.).
13. Lotman Yu. M. (2003) Inside thinking worlds. Man – text – semiosphere – history. – Moscow: Languages of Russian Culture, 2003. – 464 p. (in Russ.).
14. National report on the results of international studies PISA-2018 in Kazakhstan: T.M. Amreeva, U.M. Abdigapbarova, Bazarbekova N.T. – Astana, 2018. – 160 p. (in Russ.).

15. Ananyeva S. (2024) World literary criticism as a field of scientific knowledge: traditions, trends // Keruen. Vol. 82. No.1. – P.28-35 DOI: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.1-02> (in Eng.).
16. Sabyrzhanova, S., Ananyeva, S. (2024) Turkic mythology in E. Tursunov's novella "Kelin" // New Research of Tuva. No. 3. – P. 289-301 Scopus (SJR-2023 Q1), ESCI Web of Science Core Collection (JCI-2023 Social Sciences Q2) DOI: 10.25178/nit.2024.3.17 (in Russ.).
17. Abisheva S., Khavaidarova M., Moldagali M. (2024). Theoretical foundations of the study of transmedial and artistic representation of the image of Kazakhstan. Keruen, 84(3). – P. 40–48. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.3-03> (in Russ.).

Литература:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны. – Астана: Акорда, 01.09.2021.
2. Каскабасов С.А. Живая вода бытия. Миф, сказка, эпос в мироздании казахов. – Москва: Восточный экспресс, 2022. – 368 с.
3. Концепция развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023-2029 годы. – Астана: Постановление Правительства РК № 249 (от 28 марта 2023 года).
4. Жанпейс У.А. Русский язык и литература: Учебник для 8 класса общеобразовательной школы с казахским языком обучения. В 2 ч. – Алматы: Атамұра, 2018. – 182 с.
5. Бельгер Г.К. Слово об Абае. Свою судьбу от мира не таю. – Алматы: КРАМДС, 2000. – 45 с.
6. Құнанбаев А. Книга слов / Пер. с каз. Р. Сейсенбаева. – Семипалатинск, 2001. – 218 с.
7. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн, Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова. – Москва: Искусство, 2019. – 424 с.
8. Лихачев Д.С. Письма о добром и прекрасном / сост., общ. ред. Г. А. Дубровской. – Москва: Дет. лит., 2014. – 207 с.
9. Куликова Л. В. Коммуникативный стиль в межкультурной парадигме: монография. – Красноярск: Краснояр. гос. пед. ун-т им. В. П. Астафьева, 2016. – 392 с.
10. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – Москва: Гнозис, 2018. – 288 с.
11. Шашкина Г.З. Русский язык и литература. Учебник для 11 классов общеобразовательных школ с казахским языком обучения (на русском языке). В 2 ч. – Алматы: Мектеп, 2020. – 160 с.
12. Когнитивная психология / под ред. В. Н. Дружинина, Д. В. Ушакова. – Москва: ПЕР СЭ, 2018. – 480 с.
13. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – Москва: Языки русской культуры, 2003. – 464 с.
14. Национальный отчет по итогам международных исследований PISA-2018 в Казахстане: Т.М. Амреева, У.М. Абдигалпбарова, Базарбекова Н.Т. – Астана, 2018. – 160 с.
15. Ananyeva S. (2024) World literary criticism as a field of scientific knowledge: traditions, trends // Keruen. Vol. 82. No.1. – P.28-35 DOI: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.1-02>
16. Сабыржанова М., Ананьева С. Тюркская мифология в повести Е. Турсунова «Келин» // Новые исследования Тувы. – 2024. – №3. – С.289-301 (SJR-2023 Q1), ESCI Web of Science Core Collection (JCI-2023 Social Sciences Q2) DOI: 10.25178/nit.2024.3.17
17. Абишева С., Хавайдарова М., Молдагали М. Теоретические основы исследования трансмедиальной и художественной репрезентации образа Казахстана // Keruen. – 2024. – 84 (3). – С.40–48. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.3-03>

Ж.Б. Ибраева^{1*}, Е.А. Ломова², Г.Т. Амандаулетова³

^{1,2,3} Қазақхский национальнй педагогический университет им. Абая, Алматы, Қазақстан

E-mail: igb1006@mail.ru, elena_lomova_@mail.ru, amandauletovag@icloud.com

ORCID ID: 0000-0003-1487-5513, 0000-0002-4890-7715, 0009-0004-2585-4309

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ КОДЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОСТРАНСТВЕ А.И. СОЛЖЕНИЦЫНА

Аннотация. Статья посвящается рассмотрению национально-культурных кодов в художественном пространстве прозы А.И. Солженицына, что представляется важным с точки зрения востребованности данной проблемы в современном обществе, так как глобализация образования предполагает формирование мультикультурности и социокультурной грамотности, предполагающей умения распознавать культуремы иных народных картин мира. Отсюда важность рассмотрения феномена культуры в разных областях, в том числе и в литературе, ведь современная филология занята поиском культурных механизмов, способных сохранить национальные культуры и их основные ценности. Национально-культурный код стал одним из наиболее актуальных, востребованных понятий современной культурологии, лингвистики, литературоведения и ряда гуманитарных дисциплин, занимающихся исследованием состояния культуры социума, чем и подтверждается актуальность раскрытия культурно-национального кода на материале произведений А.И. Солженицына, что позволяет создать целостную картину творчества писателя и, шире, выявить ценностные доминанты в русской национальной культуре. Целью данной статьи стало выявление и анализ национально-культурных кодов через интерпретацию произведений А.И. Солженицына, вошедших в сборник «Крохотки». Научная новизна данной статьи состоит в оригинальном литературоведческом исследовании национально-культурного кода в прозаических произведениях А.И. Солженицына, написанных в 1996-1999 годы. Теоретическая значимость статьи заключается в том, что дискуссионный вопрос о взаимоотношении языка, культуры и литературы решается с позиций художественной герменевтики, предполагающей философскую и искусствоведческую интерпретацию художественного текста. Важным вкладом стало определение национально-культурных кодов в художественных произведениях А.И. Солженицына.

Ключевые слова: национально-культурный код, культурный код, рассказ, образ, мотив, символ.

Ж.Б. Ибраева^{1*}, Е.А. Ломова², Г.Т. Амандәулетова³

^{1,2,3} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

E-mail: igb1006@mail.ru, elena_lomova_@mail.ru, amandauletovag@icloud.com

ORCID ID: 0000-0003-1487-5513, 0000-0002-4890-7715, 0009-0004-2585-4309

А.И. СОЛЖЕНИЦЫННЫҢ КӨРКЕМДІК КЕҢІСТІГІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ КОДТАР

Аңдатпа. А.И. Солженицын прозасының көркемдік кеңістігіндегі ұлттық-мәдени кодты қарастыруға арналған, бұл қазіргі қоғамдағы осы мәселеге сұраныс тұрғысынан маңызды болып көрінеді, өйткені білім берудің жаһандануы әлемнің басқа халықтық суреттерінің мәдениеттерін тану қабілетін болжайтын көпмәдениеттілік пен әлеуметтік-мәдени сауаттылықты қалыптастыруды көздейді. Демек, әртүрлі салалардағы, соның ішінде әдебиеттегі мәдениет құбылысын қарастырудың маңыздылығы, өйткені қазіргі филология ұлттық мәдениеттер мен олардың негізгі құндылықтарын

сақтай алатын мәдени тетіктерді іздеумен айналысады. Ұлттық-мәдени код қазіргі заманғы мәдениеттану, лингвистика, әдебиеттану және қоғам мәдениетінің жай-күйін зерттеумен айналысатын бірқатар гуманитарлық пәндердің ең өзекті, сұранысқа ие ұғымдарының біріне айналды, бұл А.И. Солженицын шығармаларының материалында мәдени-ұлттық кодты ашудың өзектілігін растайды, бұл жазушының шығармашылығының тұтас бейнесін жасауға және кеңірек анықтауға мүмкіндік береді. құндылық доминанттары орыс ұлттық мәдениеті. Бұл мақаланың мақсаты «Крохотки» жинағына енген А.И. Солженицынның шығармаларын түсіндіру арқылы ұлттық-мәдени кодтарды анықтау және талдау болды. Бұл мақаланың ғылыми жаңалығы 1996-1999 жылдары жазылған А.И. Солженицынның прозалық шығармаларындағы ұлттық-мәдени кодты өзіндік әдеби зерттеуден тұрады. Мақаланың теориялық маңыздылығы-тіл, мәдениет және әдебиет арасындағы қарым-қатынас туралы пікірталас мәселесі көркем мәтіннің философиялық және өнертану интерпретациясын қамтитын көркем герменевтика тұрғысынан шешіледі. А.И. Солженицынның көркем шығармаларындағы ұлттық-мәдени кодтарды анықтау маңызды үлес болды.

Түйінді сөздер: ұлттық-мәдени код, мәдени код, әңгіме, образ, мотив, символ.

Zh.B. Ibraeva^{1*}, E.A. Lomova², G.T. Amendauletova³

^{1,2,3}Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: igb1006@mail.ru, elena_lomova@mail.ru, amendauletovag@icloud.com

ORCID ID: 0000-0003-1487-5513, 0000-0002-4890-7715, 0009-0004-2585-4309

NATIONAL-CULTURAL CODES IN THE ARTISTIC SPACE OF A.I. SOLZHENITSYN

Annotation. The article is devoted to the consideration of the national-cultural code in the artistic space of A.I. Solzhenitsyn's prose, which is important from the point of view of the relevance of this problem in modern society, since the globalization of education presupposes the formation of multiculturalism and socio-cultural literacy, assuming the ability to recognize the cultures of other folk pictures of the world. Hence the importance of considering the phenomenon of culture in various fields, including literature, because modern philology is engaged in the search for cultural mechanisms that can preserve national cultures and their basic values. The national-cultural code has become one of the most relevant, in-demand concepts of modern cultural studies, linguistics, literary studies and a number of humanitarian disciplines engaged in the study of the state of culture of society, which confirms the relevance of the disclosure of the cultural-national code on the material of the works of A.I. Solzhenitsyn, which allows you to create a holistic picture of the writer's work and, more broadly, to identify the value dominants in Russian national culture. The purpose of this article was to identify and analyze national cultural codes through the interpretation of the works of A.I. Solzhenitsyn included in the collection "Crumbs". The scientific novelty of this article consists in an original literary study of the national cultural code in the prose works of A.I. Solzhenitsyn, written in 1996-1999. The theoretical significance of the article lies in the fact that the debatable issue of the relationship between language, culture and literature is solved from the standpoint of artistic hermeneutics, which presupposes a philosophical and art historical interpretation of a literary text. An important contribution was the definition of national-cultural codes in the artistic works of A.I. Solzhenitsyn.

Keywords: national cultural code, cultural code, story, image, motive, symbol.

1. Введение

Сегодня литературное наследие А.И. Солженицына, одного из самых ярких деятелей XX века, исчисляется десятками художественных произведений и сотнями публицистических работ.

Солженицын работал в самых разных жанрах, его произведения варьировались от небольших по объему эпических произведений – «Крохоток» до романов, удивляя

всех широтой своего художественного творчества. Характерной чертой произведений Солженицына явилось глубокое осмысление советской истории и человека в ней. Писателю свойственно было обращаться к социально-политической и нравственно-философской сторонам действительности. Интерес к анализу и новому прочтению художественных произведений Солженицына с позиций заданной темы обусловлен тем, что новаторство художника слова кроется прежде всего в его обращении к самым острым национальным проблемам, таким как Гулаг, жизнь деревни, советская действительность и Великая Отечественная война, это основные темы его творчества, которые являются актуальными и сегодня. На данный момент творчество писателя, в отличие от других классиков XX века, недостаточно исследовано именно с филологической, литературоведческой точек зрения.

Перед нами поставлена задача – анализ произведений Солженицына с точки зрения функционирования в них культурных кодов. Выделение культурных кодов в отдельную, дополнительную к национально-культурным кодам группу обусловлено необходимостью рассматривать литературное произведение не только как текст, но именно как художественное произведение, эстетически законченное и целостное.

Данное исследование носит междисциплинарный характер. Так, например, в трудах когнитивистов понятие кода, являющееся неоднозначным, наряду со значениями средства вербализации картины или модели мира и когнитивной структурой источника метафоры имеет также значение средства передачи материального и духовного опыта, что напрямую соотносится с понятием кодов культуры.

С точки зрения современного образования следует отметить, что оно должно быть нацелено на включение в содержание изучаемых дисциплин произведений, которые отражают исторические факты, создавая в сознании обучающихся картину мира, включающую различные культурные составляющие. Глобализация образования предполагает формирование мультикультурности и социокультурной грамотности, которая базируется на умении распознавать культуремы иных народных картин мира. Отсюда важность рассмотрения феномена культуры в разных областях, в том числе и в литературе.

Актуальность исследования обусловлена тем, что современная наука занята поиском культурных механизмов, способных сохранить национальные культуры и их основные ценности. Национально-культурный код стал одним из наиболее актуальных, востребованных понятий современной культурологии, лингвистики, литературоведения и ряда гуманитарных дисциплин, занимающихся исследованием состояния культуры социума, чем и подтверждается актуальность раскрытия национально-культурного кода на материале произведений А.И. Солженицына. Данное исследование позволит создать целостную картину творчества писателя и, шире, выявить ценностные доминанты в русской национальной культуре.

Следует также указать, что актуальность исследования обусловлена и особым интересом А.И. Солженицына к русскому языку. Язык понимался автором как средство выражения национальных, ментальных, духовных, историко-культурных черт русского народа, являлся предметом художественного и публицистического осмысления на протяжении всего творческого пути. В произведениях с помощью

средств художественной выразительности писатель отражал эстетические, историософские, социально-культурные, нравственно-этические взгляды.

Научная *новизна* данной статьи состоит в оригинальном литературоведческом исследовании национально-культурного кода в прозаических произведениях А.И. Солженицына. В современном литературоведении проблема эстетической значимости художественного слова, синтаксических приёмов вызывает немалый интерес.

Анализ малой прозы Солженицына в свете поднятой проблемы не производился, новые аспекты анализа позволяют выявить особенности национально-культурных кодов в поэтике Солженицына, репрезентированных в русском языке, их роль в формировании художественной картины мира автора, чем и подтверждается несомненная *новизна* работы. Несмотря на кажущееся обилие работ, посвященных изучению творчества Солженицына, исследования, содержащие системный анализ его поэтики, немногочисленны. *Целью* данного исследования стало выявление и анализ национально-культурных кодов через интерпретацию произведений А.И. Солженицына, вошедших в сборник «Крохотки».

2. Материалы и методы

2.1 Методы исследования

Для достижения вышеуказанной цели использовались общенаучные методы исследования: синтез, анализ, обобщение, систематизация и др. В процессе работы над статьей использованы методы, обеспечивающие единство теоретического и историко-литературного подходов к объекту изучения, комплексного применения культурно-исторического, лингвокультурологического, сравнительно-сопоставительного, описательно-аналитического методов исследования. Частные литературоведческие методы – интертекстуальный анализ, метод художественной герменевтики – позволили выявить особенности культурно-национальных кодов в рассмотренных произведениях.

Подчеркнем, что теоретическая значимость данной статьи заключается в том, что дискуссионный вопрос о взаимоотношении языка, культуры и литературы решается с позиций художественной герменевтики, предполагающей философскую и искусствоведческую интерпретацию художественного текста.

2.2 Материалом исследования послужили рассказы, написанные А.И. Солженицыным в 1996-1999 годы, вошедшие в сборник «Крохотки» (Солженицын, 2022). Основные положения статьи строятся на научных трудах ведущих литературоведов и лингвистов М.М. Бахтина, В.Е. Хализева, М.Л. Гаспарова, Г.Д. Гачева, В.В. Виноградова и других. При формировании концепции и обосновании отдельных положений работы учитывались выводы зарубежных и отечественных исследователей творчества Солженицына, прежде всего, М.М. Голубкова, О.В. Хорохординой, В.С. Синенко, П.Е. Спиваковского и других.

Современные зарубежные исследователи касаются разных аспектов творчества А.И. Солженицына. Так, например, И. Макачук раскрывает концепцию исторического процесса писателя, которая складывается из роли правителей в истории, взаимоотношения между историей и Богом, ценности истины в истории,

непредсказуемости истории и необходимости бережного отношения к ней (Makarchuk, 2021). В статье В. Стеценко представлена попытка осмысления журналистского наследия А.И. Солженицына в контексте формирования и развития инструментов укрепления жизнеспособности государства и общества, поиск путей спасения народа России (Stetsenko, 2019).

Работа В. Князьковой и М. Котовой посвящена анализу национально ориентированных и транснациональных прозаических текстов, где для примера, в частности, берется творчество Солженицына и Криштуфека (Kniazkova, Kotova, 2021).

3. Обсуждение

Концептуальным для осмысления творчества писателя становится национальная идентичность, она является базисом, основой для национального кода в литературе. Те особенности, которые приписываются в качестве стереотипов или на самом деле являются показательными для нации (концепты, универсалии), зашифровываются автором (причём неважно, осознанно или бессознательно) и становятся кодом внутри литературного произведения. Важно отметить, что реальная национальная идентичность не является тождественной национальной идентичности из любого художественного произведения и даже из их суммы; она видоизменяется в зависимости от точки зрения, кругозора, политической/социальной позиции автора, который может вносить изменения по своему усмотрению определённые особенности национального характера и менталитета, что и позволяет нам говорить о коде. Мы можем говорить о восприятии национального менталитета и идентичности только через их закодированную в литературном тексте репрезентацию, так как нельзя проводить прямую корреляцию между реальной и художественной действительностью.

По мнению С.Н. Филюшкиной, «стереотип, в том числе национальный, тесно связан с языковым фактором и, подобно национальной идентичности, имеет дискурсивную природу», он «обретает благоприятную сферу бытования в художественной литературе» (Филюшкина, 2024: 147]. Характерным явлением литературы последнего столетия является создание авторами собственных мифологизированных концепций нации или же исследование процесса осознания собственной идентичности в результате разрушения стереотипов национального.

В связи с этим можно отметить утверждение некоторых исследователей, что литература в каком-то смысле является средством трансформации и репрезентации национального мифа, который «включает в себя различные аспекты существования национального образа мира в художественном тексте национальной культуры, соотносится с понятием национальная картина мира, которая транслирует представления, сложившиеся в национальном менталитете или порождает их» (Аванесова, 2015: 28-37). Сам национальный миф создаётся путём описания каждой конкретной нации через определённые стереотипы, а также процесс присвоения тех или иных культурных, ментальных и материальных знаков.

Так, по мнению С.П. Толкачёва, в последнее время при рассмотрении различных мировых проблем и явлений на первый план выходит не национальная отнесённость,

как было раньше, а культурная – то есть культурная общность становится важнее национальной. Ещё раньше на это явление обратили внимание ученые стран Запада, причём не в контексте литературоведения, а в рамках социологии, философии и даже политологии (Толкачев, 2003: 256).

Рассказы, написанные автором в 1996-1999 годы и вошедшие в сборник «Крохотки», представляют, на наш взгляд, особый интерес в силу своей малоисследованности, ведь к концу девяностых годов общественный интерес, который долгое время сопровождал А.И. Солженицына, несколько спал, а произведения последних десятилетий XX века исследованы недостаточно именно с филологической, литературоведческой точек зрения. Рассмотрим, как реализуются культурно-национальные коды в тексте этих художественных произведений.

В произведениях цикла «Крохотки» О.В. Хорохордина отмечает индивидуализированное воплощение структурно-смысловой организации текста, указывая на различие между рассказами первой и второй частей «Крохоток» (Хорохордина, 2024). Время, которое проходит между созданием двух частей – сорок лет. Во второй части, как отмечает исследователь, прослеживается более острая критика социальной действительности, чем и стала вторая часть более привлекательной для анализа.

В рассказе «Лиственница» (Солженицын, 2022: 291-292) речь идет о дереве, отметим, что природные культурно-национальные коды у А.И. Солженицына часто реализуются через образ дерева. Для русской генетической памяти образ леса неизменно связан с образом Родины. Вся Россия всегда предстает как лес. Все фольклорные тексты так или иначе связаны с лесом. Лес является сценой для развития действия многих сказок и легенд русского фольклора. Дерево как часть леса также несет в себе ассоциацию с родиной. Самые распространенные деревья в русской культуре представлены группами лиственных (береза, липа, осина и др.) и хвойных (ель, сосна и др.). Лиственница, описанная автором, предстает в рассказе как образ жизни, которая возрождается несмотря ни на что. Даже не имея ценности, не будучи практичной для использования в хозяйстве, лиственница становится вновь рождающимся деревом, несущим в себе самоценность как живой субъект, как часть ландшафтной русской культуры. Образы времен года, появляющиеся в рассказе, отождествляются с радостью. Даже, на первый взгляд, печальный мотив листопада, приобретает в описании повествователя радостный характер, реализуемый через определения «дружно», «празднично», «солнечные искры».

Следует подчеркнуть, что речь не идёт об абсолютном различии национальных и культурных кодов. Их объединяют многие критерии: характерные для каждой нации смыслы, ментальные образования и абстракции, стереотипы и поведенческие модели, все это говорит о национальности человека. Однако мы считаем необходимым выделить культурные коды в особую группу.

В нашей статье культуру мы понимаем в узком смысле, согласно аксиологическому подходу, как служащую духовной основой и признаком для данной социальной организации совокупность воплощённой в произведениях творческой деятельности человека, ценность которой общепризнана внутри определённых социальных

систем. В данном понимании культурный код апеллирует не ко всей культуре всего человечества вообще, а к отдельным её артефактам, явлениям, произведениям и нарративам.

4. Результаты исследования

В одном из исследований, посвященном дендронимам, делается обзор научной литературы, где дается классификация топонимов с дендрокомпонентом (Ахметзянов, 2015), структура и функции дендронимов в художественном тексте (Ибраева, 2022). Так, А.А. Исакова пишет о предметном содержании дендронимов, которое соотносено с объективной реальностью, соплагается с вторичными значениями, обусловленными контекстуально, подчеркивая, что целостность восприятия смыслового значения художественного текста невозможна без их учета (Исакова, 2011).

Следует отметить, что важно именно гармоническое единство растительного мира и человека, через которое прослеживается «авторское отношение к дереву как модели человека и мироустройства; связь с народно-поэтической традицией образного параллелизма» (Солженицын, 2022: 174).

Образ растения, ассоциируемого с образом человека, находим и в рассказе «Лихое зелье» (Солженицын, 2022: 294-295). Сорняки, как описывает автор, не требуют особого ухода, в отличие от культурных растений, относительно слабых. Пословица «лихое зелье – нескоро в землю уйдет» заставляет повествователя с сожалением высказать мысль о том, что «закон всемирный» и закон христианский не совпадают, и в мире по-прежнему царят несправедливость и беззаконие.

Обозначенные животные коды появляются в виде такого русского символа как пение петуха. Повествователь сожалеет, что деревни теряют этот главный символ гармонии сельской жизни, ее размеренности и незыблемости – петушиное пение. Традиционно в русской культуре петушиное пение ассоциируется с победой светлых сил над темными. Петух возвещает о том, что пришло новое утро, а ночь отступила. «Хор победной жизни», «успокоение в душу», «благословенный мир», «нетревожный покой» – эта цепь сочетаний, сопровождающих в рассказе петушиное пение, очень четко отображает авторское отношение к элементам русской культуры. «Нам бы так», – мечтает повествователь, восхищаясь гордой русской птицей, не разделяя мир животных и мир человека, который всегда находился в тесном соприкосновении и составлял русскую картину мира.

В рассказе «Молния» (Солженицын, 2022: 292) автор обращается к теме грозы, которая сопровождается образом молнии, при этом не просто наблюдаемой на небе, а активной, попадающей в дерево, в липу. В рассказе вновь обнаруживается смысловая параллель между судьбой человека и дерева. Мотив разбитого молнией дерева проецируется на судьбу человека, которого настиг удар. А.И. Солженицын обыгрывает символ молнии. Как правило, молния в культурной традиции ассоциируется с карой, ударами судьбы. Однако в тексте обнаруживается нетрадиционное понимание символа молнии. «Так и нас, иного: когда уже постиг удар кары-совести, то – через все нутро на прострел, и через всю жизнь вдоль» – кара здесь приобретает не внешний характер, как это обычно трактуется в культуре, а внутреннее осознание своей вины.

Природные коды обнаруживаются также в рассказе «Утро» (Солженицын, 2022: 295). В рассказе «Утро» автор описывает утренние часы как особое благодатное время дня. В эти часы можно понять то, чего не дано осознать в другие часы. Утренние часы названы автором «чародейством», реализуя национальную ассоциацию рассветных часов как начала света, победившего тьму.

Еще два рассказа А.И. Солженицына – «В сумерки» и «Ночные мысли» поднимают тему временных промежутков. Отображая картины народной жизни – сумерничанье – традицию общения после вечернего принятия пищи. Спокойный разговор перед ночными часами, благодатное время, когда с неба спускалось чувство единения, становится позитивным образом времени в жизни человека, времени, которое сопряжено с общением, покоем, гармонией. Но, как и во всех других рассказах цикла, это время соотносится с прошлым. В настоящем времени нет ни гармонии, ни покоя. Еще один раз художественное время ночи появляется в рассказе «Ночные мысли». Эти мысли в сознании автора имеют различный характер. Самый главный из потока мыслей – стержень содержит в себе Божий луч, благодатные мысли, которые позволяют «решить нерешаемое».

Рассказы «Колокол Углича» (Солженицын, 2022: 292-293) и «Колокольня» (Солженицын, 2022: 293) связаны образом колокола. В самом заглавии обозначена христианская тема, поднимаемая автором. Традиционная ассоциация, выстраиваемая автором, который создает в сознании читателя аллегорические образы, складываемые из черт человека и предмета, позволяют воспринимать колокол как живое существо со своей судьбой, причем трагической. Подобно государственному преступнику, колокол ссылается в Углич, лишается языка. Но даже такие перипетии не лишили колокол чистого звона, который тот издает в храме. Гул, который раздается в церкви после удара по колоколу, назван автором «дивным», исцеляющим души.

В рассказе вводятся исторические параллели: каждый раз звон колокола возвещал какое-то трагическое событие – первую, вторую смуты. Третья смута, по мнению автора, наблюдается сейчас. «Страх», «беда», «тревога» – эти три составляющие сознания народа не изменились за многие столетия, и колокол является свидетелем таких моментов в истории России.

Национально-культурный код, относящийся к христианской тематике, повторяется в рассказе «Колокольня» (Солженицын, 2022: 293). Несмотря на то, что колокольня является локальным пространством, автор сумел через этот код воссоздать довольно объемное художественное пространство. Мы видим, что калязинская колокольня является той точкой повествовательной позиции, через которую автор предлагает читателю охватить взглядом всю Россию. Выбрав колокольню, А.И. Солженицын перемещает акценты на противоположный светскому взгляду иной, христианский обзор на то, что происходит на Родине. Для создания полной картины, описываемой автором, используется ряд пространственных ориентиров: Гостинный двор, купеческие особняки, древний город, Китеж, Атлантида.

Исторический культурный фон: татары, поляки, разорение, самодуры-властители неслучайно упоминается в тексте. Выстояв под силой иноземных захватчиков, культовое место страдает от тех, кто считает себя соотечественниками автора. Автор

саркастически помечает: «растасили ради будущего» (Солженицын, 2022: 293). В данном отрывке мы наблюдаем, как реализуется мотив неприятия официальной власти и современной истории. Сакральный образ креста, уцелевшего после многих потрясений, становится культурным символом стойкости христианской веры в России, фундаментальностью веры людей в справедливость и избавление. Эта ничем непоколебимая вера позволяет людям жить, несмотря ни на что «жить – здесь».

Символ колокола – колокольни – церкви – крест становятся тем культурным рядом, который реализует мысль автора о надежде, вере, любви к Родине. Недаром появляется мотив молитвы, которая в полном тексте помещается автором в конце первой и второй частей цикла рассказов. Иерархия ценностей А.И. Солженицына напрямую связана с христианской верой в светлое будущее Руси. Вторая часть рассказов А.И. Солженицына «Крохотки», как и первая, завершается текстом авторской молитвы за Россию, в которой содержится обращение – моление о будущем Родины, о помощи в возвращении людей на истинный путь. Автор молитвы просит у Господа поддержки, чтобы святая Русь могла выйти из бедственного положения.

Потеря духовности, транслируемая властями, заставляет испытывать постыдные чувства («Позор») (Солженицын, 2022: 294). От него не спасает даже смерть, позор не может стереть история. Он висит как отравленное облако. Образ облака, как правило, ассоциируемый со святостью и небесным существованием, у А.И. Солженицына искажается и становится символом позора как наказания за несправедную жизнь.

Тема смерти возникает в рассказе «Старение» (Солженицын, 2022: 293-294), где обнаруживается несколько символов, характерных для цикла рассказов, в частности, и для всего творчества А.И. Солженицына в целом. Христианская идея о бренности жизни и неизбежности смерти связывается с темой лагерной жизни. Мотив смиренности, принятия смерти, традиционный для любой религии, и христианской в том числе, предстает как фактор, позволяющий наслаждаться жизнью. Чувство приближающейся смерти позволяет увидеть то, что не видно в беспечной жизни. Даже самые жестокие лагерные реалии кажутся благодатью перед лицом смерти. В христианском сознании автора смерть – путь вверх, к Богу.

«Поминовение усопших» (Солженицын, 2022: 297) – рассказ, который ведется в форме размышления. Главным национально-культурным кодом, обнаруженным в тексте, становится сквозной для цикла образ молитвы, которая является мостом между «здесь» как средоточием бренного мира и «там» – «мира неземного».

В рассказе «Завеса» (Солженицын, 2022: 295) появляется мотив здоровья и болезни. В сознании автора сердечная болезнь, в отличие от опухоли, к примеру, это Дар Господа. В острой же стадии больной должен ждать смерти каждую минуту.

5. Заключение

В миниатюрных рассказах А.И. Солженицына, как и в классическом рассказе, сохраняются единство героя и времени, небольшой объем, широкое присутствие художественной детали. В «Крохотках» реализуются культурные коды через фольклорные образы и мотивы, символику нечистой силы, ассоциируемой с представителями власти. В небольших рассказах реализуется ряд культурных

образов, концептуально отображающих национальную художественную картину мира.

Герой Солженицына стал объектом многообразного воздействия на него социальных аномалий, жертвой советской истории, но при этом он остался субъектом ценностного «самостоянья», личностью, которая должна самостоятельно решать, как внутренне противостоять подобным внешним влияниям.

Таким образом, мы пришли к выводу, что в проанализированных рассказах, вошедших в сборник «Крохотки», национально-культурные коды образуют общую картину мира, в которой позитивными представляются христианские маркеры хронотопа, негативными – реалии советской действительности. Использование фольклорных мотивов, соборность, сказочность художественного мира в совокупности образуют идеальную, но не наблюдаемую в реальности гармонию, к которой стремится автор.

Главным свойством культурного кода, по нашему мнению, является синтез «своего» и «чужого», на месте которого возникает новое гибридное образование, вмещающее в себя содержание, смысл и структуру каждого из элементов. Культурный код всегда апеллирует к смыслу первоисточника, без которого его полное прочтение невозможно – содержание нового образования и претекста неразрывно связаны друг с другом. Соответственно, в данной трактовке важным является замечание, что культурный код кодирует не всю культуру, а отдельные её явления, и кодирует не информацию о том, как человек оценивает и анализирует своё место в окружающем его мире (что является больше вопросом ментальности и идентичности, поэтому относится к национальному коду), а некие важные смыслы из культурных артефактов, архетипов и нарративов.

Мы можем отметить, что одним из способов поиска национальной идентичности является распознавание культурных кодов в художественных произведениях. Актуальным на сегодняшний день остается вопрос о соотношении национальной идентичности и менталитета, ментальности и стереотипа. В научной литературе рассматривают культурные коды, которые воплощают в себе часть определённой культуры. Различают зооморфный, растительный, биоморфный и другие типы культурных кодов. Посредством культурных кодов транслируется та или иная ментальная информация.

В одном из последних научных литературоведческих исследований подчеркивается важность бережного отношения к культурному наследию: “By encouraging an appreciation of cultural heritage, these methods contribute to preserving and promoting national identity and values” (Bekpenbetova, 2025: 68).

Таким образом, авторами статьи сделан важный вклад в определение культурно-национальных кодов в художественных произведениях А.И. Солженицына малого жанра, подчеркнута несомненная значимость данного исследования с точки зрения солженицыноведения.

Практическая ценность статьи состоит в возможности использования результатов исследования в теоретических курсах, на семинарах и факультативах по истории русской литературы XX века.

Литература:

1. Аванесова Г.А., Купцова, И.А. Коды культуры: понимание сущности, функциональная роль в культурной практике // Сборник статей по материалам XLVII Международной научно-практической конференции «В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии». – Новосибирск, 2015. – С. 28-37.
2. Ахметзянов И.Г. «К вопросу о лексико-семантической классификации топонимов с дендрокомпонентом в английском и русском языках» // Материалы VI Международной научно-практической конференции. – Казань, Российский исламский институт, 2015. – С.23.
3. Ибраева Ж.Б., Ломова Е. А., Баянбаева Ж. А. Дендроним «яблоня» как средство репрезентации поэтической картины мира Б.М. Канапьянова. – Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2022 г. – №4. – С.171-178. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v188.i4.017>
4. Исакова А.А. Состав, структура и функции лексико-семантической группы «Дендронимы» в художественном тексте начала XX века (на материале поэзии Серебряного века): автореф. дисс. канд. филол. наук. – Курск, 2011. – 22 с.
5. Солженицын А.И. Рассказы и крохотки. – Художественная литература, 2022. – 350 с. <https://azbyka.ru/fiction/rassказы-i-krohotki-solzhenitsyn/>
6. Толкачев С.П. Мультикультурный контекст современного английского романа: дисс. ... доктора филол. наук. – М., 2003. – 381 с.
7. Филюшкина С. Национальный стереотип в массовом сознании и литературе (опыт исследовательского подхода). – URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/06.pdf>
8. Хорохордина О.В. Особенности структурно-смысловой организации цикла «Крохотки» А.И. Солженицына // Мир А.И.Солженицына: интерпретации, оценки, контакты. – URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/3786-8150-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/3786-8150-1-SM%20(1).pdf)
9. Kniatkova V.S., Kotova M. Y. The transfer of imagos in translation of nationally oriented and transnational texts (as seen in the novels of Czech, Slovak and Russian writers). – Bohemistika. – 2021. – №1. – P. 47-66.
10. Makarchuk I.Y. The concept of a.i. solzhenitsyn's historical process: cultural and philosophical context // Журнал СФУ. Гуманитарные науки. – 2021. – №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-concept-of-a-i-solzhenitsyn-s-historical-process-cultural-and-philosophical-context> (дата обращения: 09.03.2025).
11. Stetsenko V.V., Rudkovsky A. Cultural Policy Of The State In The Context Of The Protection Of Values Produced By The Genetic Code Of The People (On The Issue Of The Creative Heritage Of A.I. Solzhenitsyn In The Aspect Of The Form," State and Municipal Management Scholar Notes, Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration. – 2019, vol. 1. – P. 188-192.
12. Bekpenbetova S., Satkenova Sh. Intertextuality in Modern Kazakh Prose: Enhancing Cultural Identity and Academic Success in Higher Education. Journal of Ethnic and Cultural Studies 2025, Vol.12, No. 1. – P. 62 – 85. DOI: <https://doi.org/10.21533/pen.v13.i1.251>, URL: <https://www.ejecs.org/index.php/JECS/article>

References:

1. Avanesova G.A., Kupczova, I.A. (2015). Codes of Culture: Understanding Essence, Functional Role in Cultural Practice. Novosibirsk, pp. 28-37. (In Russ.).
2. Axmetzyanov I.G. (2015). «On the Issue of Lexico-Semantic Classification of Toponyms with a Dendrocomponent in English and Russian Languages». Kazan', Russian Islamic Institute, p. 23. (In Russian)
3. Ibraeva Zh.B., Lomova, E. A., Bayanbaeva, Zh. A. (2022). Dendronym «Apple Tree» as a Means of Representing the Poetic World Picture of B.M. Kanap'yanov. Bulletin of KazNU. Philological Series, No. 4, pp. 171-178. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v188.i4.017> (In Russ.).
4. Isakova A.A. (2011). Composition, Structure and Functions of the Lexico-Semantic Group «Dendronyms» in the Literary Text of the Early XX Century (Based on the Material of Silver Age Poetry): Abstract of Dissertation ... Candidate of Philological Sciences / A.A. Isakova. Kursk, 22 p. (In Russ.).
5. Solzhenitsyn A.I. (2022). Stories and Trifles. Fiction Literature, 350 p. URL: <https://azbyka.ru/fiction/rassказы-i-krohotki-solzhenitsyn/> (In Russ.).
6. Tolkahev S.P. (2003). Multicultural Context of the Contemporary English Novel. Dissertation ... Doctor of Philological Sciences. Moscow, 381 p. (In Russ.).

7. Filyushkina S. National Stereotype in Mass Consciousness and Literature (Experience of Research Approach). URL: file: C:/Users/User/Downloads/06.pdf (In Russ.).
8. Xoroxordina O.V. Features of Structural and Semantic Organization of the Cycle «Trifles» by A.I. Solzhenitsyn// The World of A.I. Solzhenitsyn: Interpretations, Evaluations, Contacts. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/3786-8150-1-SM%20(1).pdf (In Russi.).
9. Kniazkova V.S., Kotova M. Y. (2021). The Transfer of Imagos in Translation of Nationally Oriented and Transnational Texts (as Seen in the Novels of Czech, Slovak and Russian Writers). *Bohemistyka*, 1, pp. 47-66. (In Eng.).
10. Makarchuk Ivan Yu. (2021). The Concept of A.I. Solzhenitsyn's Historical Process: Cultural and Philosophical Context. *Journal of SFU. Humanities*, No. 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-concept-of-a-i-solzhenitsyn-s-historical-process-cultural-and-philosophical-context> (accessed: 09.01.2024). (In Engl.).
11. Stetsenko V.V., Rudkovsky A. (2019). Cultural Policy of the State in the Context of the Protection of Values Produced by the Genetic Code of the People (On the Issue of the Creative Heritage of A.I. Solzhenitsyn in the Aspect of the Form). *State and Municipal Management Scholar Notes, Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration*, vol. 1, pp. 188-192. (In Eng.).
12. Bekpenbetova S., Satkenova Sh. (2025). Intertextuality in Modern Kazakh Prose: Enhancing Cultural Identity and Academic Success in Higher Education. *Journal of Ethnic and Cultural Studies* 2025, Vol.12, No. 1, pp. 62 – 85. DOI: <https://doi.org/10.21533/pen.v13.i1.251>, URL: <https://www.ejecs.org/index.php/JECS/art> (In Eng.).

И.И. Спивак-Лавров¹, М.Р. Балтымова^{2*}

¹Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актюбе, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

E-mail:¹irinaspivaklavrov@rambler.ru; ²mbr76@mail.ru

ORCID: ¹0009-0003-8346-6622, ²0000-0002-2758-8436

ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ СХОДСТВО СВАДЕБНОГО ПРИЧИТАНИЯ И СЫҢСУ В РУССКОМ И КАЗАХСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Аннотация. В статье рассматривается свадебный обряд в русском и казахском фольклоре как культурологический феномен. Основное внимание уделяется этимологии, рецепции и специфике жанров свадебного русского причитания и казахского сыңсу. Работа строится на научных концепциях Д.С. Лихачева, М.М. Бахтина, В.Я. Проппа, М.О. Ауэзова, Ю.Г. Круглова. Определяется происхождение жанров, их связь с древним обрядом инициации, тождество жанров на различных уровнях поэтики. Выявляется генетическая корреляция похоронных и свадебных плачей в мировом фольклоре. Основной метод исследования сопоставительный в аспекте компаративистики. Свадебный обряд – это комплекс, объединяющий элементы различного рода (ритуальные действия, предметы материальной культуры, песенный фольклор). Он состоит из четко обозначенных комплексов действий, обладающих смысловой завершенностью и функциональной значимостью. В процессе исторического развития генетическая и семантическая наполненность обрядовых действий утрачивалась или переосмыслялась, постепенно приобретая эстетический характер. В большей степени эти изменения и трансформации касаются плана выражения, в отличие от которого глубинный пласт обряда (план содержания) оказывается наиболее устойчивым. Основным выводом является гипотеза о тождестве жанра свадебных причитаний в культуре самых разных мировых этносов.

Ключевые слова. Обряд, инициация, архетип, причитание, образ, символ, сыңсу

И.И. Спивак-Лавров¹, М.Р. Балтымова^{2*}

¹Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан; ²Әл-Фараби

атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

E-mail:¹irinaspivaklavrov@rambler.ru; ²mbr76@mail.ru

ORCID: ¹0009-0003-8346-6622, ²0000-0002-2758-8436

ОРЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ ҚЫЗ ҰЗАТУ ДӘСТҮРІНДЕГІ ЖЫЛАУ МЕН СЫҢСУДЫҢ ТИПОЛОГИЯЛЫҚ ҰҚСАСТЫҒЫ

Аннотация. Мақалада орыс және қазақ фольклорындағы неке қию рәсімі мәдени құбылыс ретінде қарастырылады. Орыс үйлену тойындағы қалыңдықтың жылауы мен қазақтың сыңсу жанрларының этимологиясына, қолданылуына, ерекшелігіне басты назар аударылады. Жұмыста Д.С. Лихачев, М.М. Бахтин, В.Я. Пропп, М.О. Әуезов, Ю.Г. Кругловтың ғылыми тұжырымдары негізге алынған. Жанрлардың шығу тегі, олардың ежелгі бастау ырымымен байланысы, поэтиканың әртүрлі деңгейіндегі жанрлардың ұқсастықтары айқындалады. Әлемдік фольклордағы жоктау мен үйлену кезіндегі қалыңдықтың жылауының генетикалық байланысы зерделенеді. Негізгі зерттеу әдісі ретінде компаративистика аспектісінде салыстырмалы зерттеу әдісі қолданылады. Неке қию рәсімі – әртүрлі

элементтерді (салттық әрекеттер, материалдық мәдениет объектілері, ән фольклоры) біріктіретін кешен. Ол мағыналық толықтығы мен функционалдық мәні бар нақты анықталған әрекеттер жиынтығынан тұрады. Тарихи даму барысында ғұрыптық әрекеттердің генетикалық-семантикалық мазмұны жоғалып немесе қайта ойластырылып, бірте-бірте эстетикалық сипатқа ие болады. Көбінесе бұл өзгерістер мен түрлендірулер бейнелеу түріне қатысты, соған қарағанда салттың терең қабаты (мазмұндық жоспары) тұрақты болып шығады. Негізгі қорытынды ретінде дүние жүзіндегі сан алуан этностардың мәдениетіндегі үйлену тойындағы қалыңдықтың сыңсу дәстүрінің ұқсастықтары туралы болжам жасалады.

Түйін сөздер. Дәстүр, бастама, архетип, жылау, образ, символ, сыңсу

I.I. Spivak-Lavrov¹, M.R. Baltymova^{2*}

¹K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan;

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹irinaspivaklavrov@rambler.ru, ²mbr76@mail.ru

ORCID: ¹0009-0003-8346-6622, ²0000-0002-2758-8436

TYPOLGICAL SIMILARITY OF THE WEDDING LECTION AND SYNSU IN RUSSIAN AND KAZAKH FOLKLORE

Annotation. The article examines the wedding ceremony in Russian and Kazakh folklore as a cultural phenomenon. The main attention is paid to the etymology, reception and specificity of the genres of Russian wedding lamentation and Kazakh son su. The work is based on the scientific concepts of D.S. Likhachev, M.M. Bakhtin, V.Ya. Propp, M.O. Auezov, Yu.G. Kruglov. The origin of genres, their connection with the ancient rite of initiation, the identity of genres at various levels of poetics are determined. The genetic correlation of funeral and wedding laments in world folklore is revealed. The main research method is comparative in the aspect of comparative studies. A wedding ceremony is a complex that combines elements of various kinds (ritual actions, objects of material culture, song folklore). It consists of clearly defined sets of actions that have semantic completeness and functional significance. In the process of historical development, the genetic and semantic content of ritual actions was lost or rethought, gradually acquiring an aesthetic character. To a greater extent, these changes and transformations concern the plane of expression, in contrast to which the deep layer of the ritual (the plane of content) turns out to be the most stable. The main conclusion is the assumption of the identity of the genre of wedding lamentations in the culture of the most diverse world ethnic groups.

Keywords. Ritual, initiation, archetype, lamentation, image, symbol, synsu

1. Введение

В современном мировом литературоведении появился интерес к древним архетипическим корням какого-либо литературного жанра, сюжета, образа, «стремление раскрыть глубинные связи художественного произведения с его праосновами, выявить в нем наиболее универсальные модели, архетипы, которые выводят его на общекультурный и общечеловеческий уровень» (Ибраева, Шашкина, Адилбекова, 2022: 210). В фольклоре же эту глубинную связь можно обнаружить особенно ярко.

М.М. Бахтин выделял основной комплекс, значимый для древнего человека вне зависимости от пространственного и временного контентов. Основными элементами этого комплекса были базовые явления, необходимые для выживания рода: еда, питье, зачатие, рождение и смерть, фазы солнца и луны. «При этом все члены соседства (все элементы комплекса) равнодостоинны. Еда и питье так же значительны в этом

ряду, как и смерть, и деторождение, и солнечные фазы» (Бахтин, 1975: 360). Все эти понятия и явления связаны со свадебным обрядом, поэтому свадьба – это сакрально-символический и хозяйственный акт, в этом и заключается двойственность данного ритуала. Кроме того в свадебном ритуале проявляется двоеверие, то есть смешение и синтез более древних доязыческих и языческих представлений и ритуалов, а также более поздних, соответствующих монотеистическим религиям.

По мнению ученых, «свадебные церемонии рассматривались как выражение социальных ценностей диаспоры» (Rosenberg-Friedman, 2012: 27). Свадьба понималась как коллективный обряд. Невеста, в первую очередь, новый член семьи и рода. Невеста должна была обладать здоровьем, чтобы рожать потомство и быть умелой хозяйкой. В свадебном ритуале присутствует целый комплекс древнейших магических обрядов, таких как карпогонические (оплодотворяющие), очищающие и оберегающие обрядовые действия, связанные с различными жанрами и этапами свадьбы. Дж. Фрейзер замечает: «Ход мысли, лежащей в основе ритуальных действий, помогает выявить несколько простых нитей, которые переплетаются в запутанный клубок, отделить абстрактные принципы от их конкретных приложений» (Фрейзер, 1980: 10). Инициация невесты является, на наш взгляд, базовым сакральным смыслом в понимании свадебного обряда в мировом фольклоре. Обряд инициации (посвящения невесты), предполагающий ритуальную смерть, связанную с омовением, оплакиванием, и возрождение в других ипостасях (жены, невестки, матери) в семье будущего мужа. Жених вносит невесту в дом на руках, так как она в сакральном плане воспринимается в этот момент как только что родившийся младенец.

2. Материалы и методы

2.1. Методы исследования

Базовым методом исследования является типологический и сравнительный в аспекте компаративистики, целостный в отношении текстов фольклорных произведений.

2.2 Материалы исследования

В качестве материалов исследования используются варианты текстов русских причитаний и казахских сыңсу.

3. Обсуждение

Данная тема не была исследована в фольклористике в аспекте компаративистики. Д.С. Лихачев называл самыми древними лирическими жанрами «плач и славу» (Лихачев, 1998: 328), отмечая, что все современные лирические жанры восходят к этим архаичным формам. Основными лирическими жанрами свадебного обряда являются причитания, величания и собственно песни. Свадебные причитания или причеты в русском фольклоре исполняются от первого лица (невесты) и имеют драматическую окраску, так как восходят к древним поминальным плачам. Невеста прощается с родным домом, с батюшкой, матушкой и любимыми подругами. Жанр сыңсу в казахском фольклоре обладает аналогичными признаками. Этот жанр связан с инициацией невесты, «условными похоронами», то есть с ее ритуальной смертью и возрождением в новом качестве. В.Я. Пропп связывал генезис волшебной сказки с обрядом инициации: «Сказка сохранила следы некогда широко распространенного обряда посвящения юношества. Основным содержанием его был как бы переход в

новое состояние, в иную, более зрелую возрастную категорию, и это в ряде случаев понималась как временная смерть» (Пропп, 2000: 336). Для юношей инициация чаще всего представляла суровые испытания, связанные с отделением от основного племени и выживанием, а для девушки инициация сопряжена со свадебным ритуалом. М. Ауэзов высказывал идею, что у истоков формирования эпической поэмы и лирической протяжной песни находились плачи.

Сыңсу – это лирический свадебный жанр, который исполняется накануне отъезда девушки из своего дома, прощание со своей молодостью, родиной, родственниками и подругами. Во всех странах существует обычай прощаться с родителями, родственниками и сверстниками девушки, которую отправляют к «чужому чужанину». У казахов такое стихотворение, исполняемое на свадьбе девушки, называется «прощание девушки», «прощание», «крик девушки», «встреча девушки», «сыңсу». М. Ауэзов выделил его в отдельный жанр казахского фольклора и первым исследовал его. В «Истории литературы» он назвал ее «Коштасу-танысу», а С. Сейфуллин – «Сыңсыма». Однако в последних сборниках и исследовательских работах термин «сыңсу» часто используется и уже стабильно входит в инструментарий современной фольклористики.

В русской традиции накануне свадьбы проводился девичник, и подруги присоединялись к исполнению причета невесты. Причет невесты в русском фольклоре состоял из просьбы девушки к своим подругам вспоминать совместные гулянья и свободную жизнь в девичестве. Замужнюю сестру лирическая героиня просила рассказать ей, как ладить с родственниками будущего мужа. Но в большей степени плач невесты был адресован родителям и содержал просьбу не отдавать ее замуж:

Отдают меня, молоду,
На чужую на сторону,
За чужово чуженина.
Надо жить – обживатися,
За роботку приматися,
За роботку тяжёлую.

На чужой на сторонushке (Круглов, 2018: 28). В плаче чувствуется тревога по поводу новой жизни, тоска по родственникам и веселью прошлого. Это не означает, что невеста не хотела выходить замуж или часто страдала из-за того, что выходит замуж против своей воли. Согласно древней традиции плач предшествовал свадебному пиру и другим этапам обряда. Накануне свадьбы подружки невесты отводят ее в баню, после чего расплетают косы, которые обязательны для девушки, затем выплетают ленты из кос и невеста дарит их своей сестре или незамужним подругам. Это начало очень важного события – превращения, инициации невесты. Пример причитания невесты с подружками:

Уж ты мила моя подружечка,
Уж ты выстань из дубовой лавицы,
Уж ты расчеши мои русы да волосочки,
Уж вплети мне алу да ленточку,
Уж перечеши меня по-старому (Круглов, 2018: 47).

Причитание было незаменимым элементом свадебного ритуала и выполняло свою традиционную функцию. Оно передавало настроение и состояние невесты, выполняло ритуальные функции, отражало определенные этапы обряда и отношение к нему участников. Существовала также психотерапевтическая функция снижения нагрузки на невесту при переходе к зрелому возрасту. Сердечная драма невесты была раскрыта с помощью особых поэтических и словесных средств и общего тона причета. В целом, в свадебных причитаниях сохранены древние структуры и функции, поэтические образы и традиционные мотивы.

Свадебный плач, причитание – это синтез слов, музыки и драматических действий, в этом жанре наиболее полно развивается синкретизм фольклора. До сих пор этот жанр рассматривался как музыковедческий или филологический. Драматическая суть свадебного причета мало исследована. Поэтому в данной работе речь идет об анализе не только текста свадебного причитания, но и его исполнения. Без этого анализа невозможно понять многие особенности как художественного времени, так и художественного пространства в этих фольклорных произведениях. Хотелось бы особо подчеркнуть этот момент, потому что он в корне отличается от общего мнения о том, что свадебные причитания предназначены только для того, чтобы комментировать церемонию свадьбы. Известно, что невеста плачет, когда ее засватали, и заканчивает причитать перед венчанием в церкви, то есть задолго до того, как свадьба закончится. Причитания по случаю свадьбы, похоже, не комментировали свадебную церемонию, а усиливали драматизм свадьбы.

Особенности художественного времени в свадебных причитаниях можно понять, отметив, что сам свадебный причет исполнялся как повествование о чем-то, происходящем в момент исполнения. Д.С. Лихачев дает общее определение этой особенности: «Художественное время обрядовой поэзии – время настоящее. Обрядовая поэзия сопровождает обряд, оформляет его, комментирует, является частью его. Обряд может быть связан с воспоминаниями о прошлом, с мыслями о будущем, но основное в обряде – это то, что совершается сейчас в присутствии многих людей» (Лихачев, 1979: 215).

События, которые уже произошли, также выражаются в причетах с точки зрения настоящего. Кроме того, это изображается не как что-то самостоятельное само по себе, а как пересказ истории невесты, которая живет только тем, что происходит во время причета.

Невозможность изобразить свадебный причет в будущем времени сильно отличается от других недраматических фольклорных жанров, прозы и лирики. Особенностью художественного времени свадебного причета является то, что всегда изображаются события, которые произошли на самом деле, а также то, что в свадебном причитании нет прошлого и будущего, а только настоящий момент.

Во многих жанрах фольклора четко прослеживается различие между художественным временем и временем исполнителя. Например, концовка сказки ясно показывает это. «Я там был, мед, пиво пил, по усам текло, а в рот не попало» – эта формула заставляет слушателя народных сказок сразу понять, что время, изображенное в сказке, и время нарратора – это разное время. Обычно жанры фольклора повествуют о событиях прошлого, которое воспевается в былинах,

исторических песнях и балладах. Чтобы осмыслить эти события, обычно требуется время исполнителя или нарратора. Эти жанры, несмотря на их дифференциацию, объединяет то, что они всегда рассказывают о том, что уже произошло. Свадебный причет – это монолог, который непосредственно выражает то, что происходит в данный момент и исполняется в настоящее время. Художественное время в произведении и время исполнителя в данном случае совпадают. Художественное время в свадебных причитаниях всегда целостно, едино, неразделимо, как если бы это было само реальное время. Свадебный причет всегда передает события и действия, которые следуют друг за другом во времени, не прерывая его.

В связи с этим достаточно будет сравнить картину времени в жанре не обрядового фольклорного жанра с картиной времени в свадебных причитаниях. Например, художественное время в лирической песне может прерываться, оно может быть быстрым или медленным. Это во многом зависит от исполнителя. То есть исполнитель песни и лирический герой дифференцируются, а в свадебном причете исполнитель и лирическая героиня составляют единое целое.

В это время девушки, которые раньше навещали невесту, сидели в кругу и шили подарки жениху и его родственникам. Когда начало темнеть, невеста прерывала работу и пела причет. Таким образом, время причета совпадало со временем захода солнца.

Свадебные причитания также характеризуются особенностями выражения пространства. Эти функции имеют очень тесную связь с конкретным течением времени в них. Время и художественное пространство обусловлены и дополняют друг друга, их сочетание придает качество, отличающее причеты свадьбы от других жанров фольклора. Пространство в причете о свадьбе в основном описывает обстановку, в которой действует невеста и происходят все события свадьбы, и выражает только пространство, которое характеризует данный момент.

Итак, свадебные причитания призваны вызывать определенные эмоции и ощущения у окружающих людей. «Свадебный плач» – это соединение традиционной поэтики и импровизации. Традиционно, с самого начала свадебной церемонии (от сватовства до свадьбы) невеста должна была испытывать привязанность к своей девичьей жизни дома и всячески выражать неприятие жениха и его семьи. Если невеста мало поплачет перед тем, как уйти, это все равно, что проявить к близким и подругам мало уважения и любви. Но после того, как она уйдет в семью мужа, не должно быть пролито ни капли слез. Новые родственники будут в гневе. Здесь можно увидеть этическую функцию причета. Основная тема причета – это плач о «свободе воли» и прощание с родным домом, родственниками и подругами.

4. Результаты исследования

Плачи в русском фольклоре можно классифицировать в соответствии с этапами свадебного ритуала:

1. «Плачи сговорные» исполнялись на свадьбе, после рукобיתья (когда девушка просит родителей не выдавать замуж. Если родители дали согласие, то девушка обвиняла их в равнодушии и просила их взять назад данное слово).

2. «Гостибные» причеты раздавались на прощальном объезде родственников, после сватовства (жалобы и обвинения, просьба защиты от жениха). Замужняя

женщина плакала в ответ на горе брака, на крик невесты, жалующейся на то, что она рассталась со «свободной волей».

3. «Плач на Девичнике» – Прощание с Девичеством (строчка исполняется плачем).

4. «Банные причитания» исполнялись во время купания в бане перед их свадьбой. Основным содержанием была просьба о благословении, ложное осуждение (такое ложное осуждение, что вода для омовения была принесена с болота и растоптана «незнакомцем», конем жениха).

5. «Свадебный плач». Мать, дочь и друзья разделяют плач во время утреннего пробуждения, когда невеста переодевается, расплетают косу, жених появляется в доме. Невеста просит помощи у стихий, родственников и подружек. Когда невеста громко плакала, ее пытались успокоить, но старшие женщины советовали не успокаивать невесту, потому что была примета, что «если вы не будете плакать за столом (на девичнике), вы будете плакать у столба (в конюшне, в доме мужа)». Из этого можно сделать вывод о том, что свадебное причитание невесты также выполняло магическую защитную функцию.

В казахском фольклоре существует свадебный обряд – «Қыз ұзату», т.е. проводы невесты, который делится на несколько этапов. Во время этого ритуала невеста прощается со своими родителями и родственниками. В старину во время прощания невеста исполняла «сыңсу», этот жанр практически идентичен свадебному причитанию в русском фольклоре.

Исполнение «сыңсу» – одна из традиций казахского свадебного ритуала. Это тихая песня под названием «сыңсу» (буквально «рыдания, всхлипывание»), и она занимает центральное место среди обрядовых песен. Ни одна казахская девушка не имела права нарушать эту традицию. За исключением тех девушек, которых украли (алып кашу) или которые сбежали с любимым человеком против воли своих родителей.

Известно, что казахские девочки с детства слышат слово «қыз жат жұрттық» (девушки принадлежат другим). Оно было придумано и повторялось для того, чтобы психологически подготовить девушек к будущей жизни. И когда они, взрослея, понимали, что рано или поздно уйдут в другую семью и попрощаются со своим родным очагом. В известной песне «Балқадиша» есть слова со значением о чувствах, возникающих, когда родственники прощаются с девушкой.

Бұлаңдап асау тайдай жүрген басың,

Боларсың қандай жарға, дүние-ай, жар Қадиша!

Жила свободна ты, как веселый жеребенок,

Чьей же будешь суженой ты, Кадиша! (Призыв к смирению) (Уахатов, 1974: 204).

«Сыңсу» основано на выражении эмоций и стремлении к смирению. Невеста не сразу покидала родной дом. Прежде чем переступить порог родного дома, она входит в юрту со своим женихом, где ее отец дает благословение молодым – Бата.

Прежде чем она уйдет, отец спрашивал свою дочь, чего она хочет. Девушка могла попросить что угодно взамен (например, лошадей, дорогие украшения, золотые аксессуары, мебель и т.д.). Ей ни в чем не было отказано.

Когда девушка прощается, кто-то, обычно старшая женщина, как пишет ученый Х. Аргынбаев (Аргынбаев, 1973: 18) берет кусок вареного мяса, баурсаки, соль или другую пищу, предварительно завернутую в тряпичную салфетку, и проводит ею по голове девушки 2-3 раза, чтобы «кұт» (счастье) не покинул дом вместе с ней.

Жанр «сыңсу» необходимо дифференцировать от жанра «коштасу». Считается, что использование этой лексики связано со страхом перед словом «коштасу» (прощание), которое означает, что невеста может физически уйти. Девушка со своими подругами обходила своих родных, прощалась, исполняла традиционную песню «сыңсу», в которой пела о своих любимых родителях, о приятных девичьих годах, которые она провела дома, и о печали расставания с родными и близкими.

Несмотря на то, что жених ей нравился, девушка, когда пела прощальную песню, горько плакала. Если она не проливает слез, говорят, что она с удовольствием расстается со своими родственниками. В это время родственники невесты дарили ковры, ткани, украшения и так далее. Вполне разумно, что и невесте, и всем родственникам приходится пережить волнительный момент расставания, а девушка не может попрощаться с родственниками без слез.

Казахи издавна говорили: «Өлең – сөздің патшасы» (царь слова – стих). В степи каждый мог сочинять стихи, поэтому от невесты ожидалось исполнение сынсу собственного происхождения. Казахские девушки сочиняли свои собственные прощальные песни и придумывали мелодии. Те, кто не мог сочинить песню, обращались за помощью к акыну и наизусть заучивали текст. Повторение уже спетого текста не приветствовалось. Для этого была своя причина. «Сыңсу» – это не просто песнопение, а своего рода послание, краткое изложение жизни, оставшейся позади. Девушка благодарила своих родителей и родственников, пела о своих мечтах и надеждах на будущее. Также песней высказывали недовольство и обиды, например, за то, что выдают бесприданницу за богатый калым. В народе сохранилось немало текстов песен сынсу.

Әуеден ұшқан бөдене,
Ақ үйге салған дөдеге.
Өз үйіңнен кеткен соң,
Көрген күнім немене?!
Қарағай ерге ас болмас,
Қыз бала елге бас болмас.
Өз үйінен кеткен соң,
Бал жесең де, ас болмас (Дала фольклорының антологиясы, 2020: 318).

Қайран ауылым қалады-ау,
Қарасам көзім талады-ау,
Әлпештеген ел-жұртым,
Жылай да жылай қалады-ау.
Бұлғақтап жүрген заманым,
Білмей де қалдым өтерін.
Малға мені сатқандай
Мен жұрты ма жау ма едім.

Аул любимый машет рукой вдали,
Глаза смотреть устают, все остается в пыли.
Любившая меня родня

В слезах осталась навсегда.
Где время счастливое, как лето жеребенка,
Неведомо, что счастье покинет ребенка.
Разве ж я была врагом вам, родня,
Что за калым вы отдали чужому меня? (Уахатов, 1974: 178).

В то время как главным в «сыңсу» было прощание девушки со своей страной и землей, девушка также прощалась со своим детством. Это прощание девушки с тюбетейкой-такия, вместо тюбетейки надевают саукеле, кимешек.

«Сыңсу» – один из самых образных жанров, богатый лирическими переливами в свадебных песнях. Хотя его внутреннее содержание наполнено грустью, волнением и слезами, все заканчивается оптимистически. Такое позитивное настроение неразрывно связано с традиционным мировоззренческим руслом – не нарушать обычаи и традиции народа, соблюдать родительские наставления. К.С. Матыжанов отмечает, что «в древние времена уравнивали/уподобляли замужество с похоронами, а переход девушки от одного народа к другому, из одной среды в другую, из одной социальной группы в другую (от девичьей жизни к статусу невесты) осознавался как ритуал «переходного обряда». По традиционному обычаю, девушка пела «сыңсу» («причитание»), т.е. исполняла ритуальный плач» (Матыжанов, 2020: 174).

Стихи, звучащие в девичьих устах, богаты традиционными образами и национальными мотивами. Такие этнографические детали как «Шашыма таққан шаш теңге», «Жылқыда бар ту құйрық», «Былғары тоқым бүкпелі, мен ағам ақпелі», «Қарадан қамзол пішіндер, жібектен арқан есіндер», «Буынғаным беліме кісе ме еді», «Неге өсті екен қыз сорлы сылауменен, тал шыбықтай аш белін қынауменен», «Бір бешпетім бар еді дүриядан» являются не просто деталями быта, в них заключены традиционные символы казахской культуры.

Жанр «сыңсу» строится на глубоком подтексте, символике и психологическом параллелизме. Некоторые тропы могут показаться неожиданными, но в их происхождении прослеживается древнее мировоззрение и архетипические образы. С точки зрения внешней композиции стих состоит из четырех строк, в большинстве случаев, из десяти, одиннадцати слогов в каждой строке. «Сыңсу» «Балкадиша» является традиционным причетом, который имеет древнюю историю и исполняется в настоящее время. В этом тексте о прекрасной Хадише объединяются жанры причитания и величания, оплакивание и восхваление Хадиши.

Обряд прощания с девушкой – многоэтапное событие: перед свадебной церемонией жители деревни и близкие родственники приглашают девушку и проявляют о ней заботу, дарят подарки. Заходя в каждый дом, девушка плачет и выражает свою печаль, а затем утешается. По записям А.Левшина, во время такого прощания девушку иногда несли на толстом ковре. Именно на этом этапе девушка выплакивает свою печаль и исполняет сыңсу, родственники, согласно традиции, утешают ее. Во время прощальной встречи с братом девушка обращается к нему с криком и плачем, этот эпизод напоминает традицию приходить в дом брата в момент смерти близких родственников. Это не единственная черта, которая сближает сыңсу с траурными плачами. Ритуал встречи и прощания с родственниками девушки также сопровождается траурными песнями. Не только церемония сыңсу, но и ее содержание

и тон связаны с трауром. Все это доказывает, что происхождение сыңсу можно отнести к ритуальному плачу. То есть в древности переход девушки из одной семьи в другую, из одной среды в другую, из одной социальной группы в другую социальную группу (от незамужней девушки до статуса жены) был связан с «обрядом посвящения». Поэтому по традиции девушка произносила сыңсу и совершала ритуальный плач.

5. Заключение

Сходство между свадебным причитанием в русском фольклоре и сыңсу состоит в том, что песня представляет собой монолог, исполняемый от первого лица лирической героини, и включает в себя момент импровизации. В причитании и сыңсу общая тематика: прощание с молодостью, со свободной жизнью в девичестве, батюшкой, матушкой, подружками и родней, пугающая атмосфера новой семейной жизни (муж чужой чужанин). В поэтике данных лирических жанров присутствует символика, психологический параллелизм, постоянные эпитеты, специфический хронотоп. Таким образом, время причитаний и сыңсу характеризуется как настоящее время, которое по своей природе неотделимо от драматического момента и совпадает с реальным временем.

Безусловно, существуют определенные маркеры, отражающие культурологические и исторические особенности этносов в казахском и русском фольклоре, но древняя, архаичная основа свадебных ритуалов остается идентичной. Причитания, также плач, причет – это особые лирические жанры народной обрядовой поэзии, связанные с похоронными и свадебными церемониями. Этот древний лирический жанр существует у всех народов. Это подтверждает однородность древнего архетипического народного сознания или коллективного бессознательного. В мировой литературе существует множество примеров погребальных плачей: библейский плач Давида над Авессаломом, плач Андромахи над убитым Гектором, плач Ярославны о плененном Игоре, плач Ахана-серы над верным конем Кулагером. В своем похоронном плаче – кошаке (кирг.) Каныкей оплакивает не только личную утрату и семейное горе, но и дает оценку всей жизни и достижений Манаса, призывает его братьев-родичей продолжить дело вождя. Мы можем предположить, что плач героини – вдовы существовал уже в ранних вариантах эпоса. Для наших предков плач был настолько важен, что составлял основную часть устного народного творчества. В русском и казахском фольклоре существовали профессиональные вопленицы, исполняющие как свадебные, так и погребальные плачи–жоктау. В настоящее время «сыңсу» вновь возрождается, в том случае, если невеста не исполняет «сыңсу» сама, то за нее поют снохи или вопленицы. По казахской традиции, вопленица обязательно должна быть замужней женщиной и иметь детей. «Каждая плакальщица обладает запасом традиционных образов и сравнений, но варьирует их соответственно своему вкусу, настроению. В сознании плакальщицы существует традиционная «схема», композиция плача, которая состоит из расположенных в определенной последовательности «общих мест» (Васильев, 1971: 94).

Первоначальная традиция причитания на похоронах обретает новую интерпретацию и трактовку в свадебном ритуале. Это объясняется идеей о том, что свадьба для невесты считается «условными похоронами» и генетически связана с обрядом инициации девушки, то есть ее мнимой смерти и возрождения в новых ипостасях жены, матери и снохи.

Литература:

1. Аргынбаев Х.А. Свадьба и свадебные обряды у казахов (XIX – начало XX вв.) // Советская этнография. – Москва: Наука, 1974, №6. – с. 69-78.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Художественная литература, 1975. – 504 с.
3. Васильев А.Г. Композиционные особенности похоронных причитаний // Русский фольклор: материалы и исследования. Т.12: Из истории русской народной поэзии. – Ленинград, 1971. – с. 91-101
4. Дала фольклорының антологиясы: Он томдық. Т. 6: Ғұрыптық фольклор /Томды құраст., баспаға дайынд. Рақыш Ж., Әлбеков Т., Алпысбаева Қ., Әуесбаева П., Жақан Д., Сәкен С. – Алматы: Brand Book, 2020. – 484 б.
5. Ибраева Ж.Б., Шашкина Г.З., Адилбекова М.К. Фольклоризм в романе А. Жаксылыкова «Поющие камни» // Керуен. – 2022.– №4 (77). – с. 210-220. DOI: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.4-17>.
6. Круглов Ю.Г. Русские обрядовые песни. Москва, 2018. – 342 с.
7. Лихачев Д.С. «Слово о полку Игореве» и культура его времени. Работы последних лет. – Санкт-Петербург: Логос, 1998. – 528 с.
8. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. – Москва, 1979. – 215 с.
9. Матыжанов К.С. Казахский семейный фольклор: монография /К.С. Матыжанов, С.А. Каскабасов. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 374 с.
10. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. – Москва: Лабиринт, 2000. – 336 с.
11. Уахатов Б. Қазақтың халық өлеңдері. – Алматы, 1974. – 386 б.
12. Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии: пер. с англ. – Москва: Политиздат, 1980. – 831 с.
13. Rosenberg-Friedman L. Wedding Ceremony, Religion, and Tradition // Israel Studies Review. – 2012. – June. – Volume 27. Issue 1. – p. 98-124 // <https://doi.org/10.3167/isr.2012.270106>.

References:

1. Argyngbaev K.A. (1974) Wedding and Wedding Rituals of the Kazakhs (19th – early 20th centuries) // Soviet ethnography. – Moscow: Nauka. – Pp. 69-78 (in Russ.).
2. Bakhtin M.M. (1975) Questions of Literature and Aesthetics. – Moscow: Khudozhestvennaya Literatura. – 504 p. (in Russ.).
3. Vasiliev A.G. (1971) Compositional Features of Funeral Lamentations // Russian Folklore: Materials and Research. Vol. 12: From the History of Russian Folk Poetry. – Leningrad, 1971. – P. 91-101. (in Russ.).
4. Anthology of Steppe Folklore: in ten volumes. (2020) Vol. 6: Ritual Folklore /Compiled and edited by Raqysh Zh., Albekov T., Alpyssbaeva Q., Auesbaeva P., Zhakhan D., Saken S. – Almaty: Brand Book. – 484 p. (in Kaz.).
5. Ibraeva Zh.B., Shashkina G.Z., Adilbekova M.K. (2022) Folklorism in A. Zhaksylykov's Novel "The Singing Stones" // Keruen, No. 4, Vol. 77, pp. 210-220. (in Russ.) // DOI: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.4-17>
6. Kruglov Yu.G. (2018) Russian Ritual Songs. – Moscow. – 342 p. (in Russ.).
7. Likhachev D.S. (1998) "The Tale of Igor's Campaign" and the Culture of Its Time. Recent Works. – Saint Petersburg: Logos. – 528 p. (in Russ.).
8. Likhachev D.S. Poetics of Old Russian Literature. – Moscow, 1979. – 215 p. (in Russ.).
9. Matyzhanov K.S., Kaskabasov S.A. (2020) Kazakh Family Folklore: A Monograph. – Almaty: Kazakh University. – 374 p. (in Russ.).
10. Propp V. (2000) The Historical Roots of the Fairy Tale. – Moscow: Labirint. – 336 p. (in Russ.).
11. Uakhatov B. (1974) Kazakh Folk Poems. – Almaty, 1974. – 386 p. (in Kaz.).
12. Frazer J.G. (1980) The Golden Bough: A Study in Magic and Religion / Translated from English. – Moscow: Politizdat. – 831 p. (in Russ.).
13. Rosenberg-Friedman L. (2012) Wedding Ceremony, Religion, and Tradition // Israel Studies Review, June, Volume 27, Issue 1, pp. 98-124 // <https://doi.org/10.3167/isr.2012.270106> (in Eng.).

Г.Р. Саулембек

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

E-mail: gulmira.saulembek@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3667-267X

ИНТЕРТЕКСТ: ӘДЕБИ ШЫҒАРМАЛАРДЫҢ МӘҢГІЛІК ДИАЛОГЫ

Аңдатпа. Мақалада интертекстуалдылық құбылысының Батыс және Шығыс әдебиетінде көрініс табуы тарихи және салыстырмалы тұрғыда жан-жақты зерделенеді. Әдеби мәтіндерді талдаудың тиімді әдісі ретінде интертекстуалдылық теориясының мүмкіндіктері сипатталып, оның философиялық бастаулары (мимесис, реминисценция), классикалық және постструктуралисттік бағыттағы дамуы сараланады. Интертекст ұғымының дәстүрлі мәдениеттер мен әдебиеттердегі ежелден келе жатқан рөліне ерекше назар аударылады. Әлем әдебиетінің үлгілері, соның ішінде қазақ әдебиетіндегі назирагөйлік дәстүрдің интертекстуалдылық құбылысымен байланысы кеңінен қарастырылады. Мақалада Платон, Аристотель, Крестева, Барт, Риффатер, сондай-ақ М.О. Әуезовтің эпос туралы пайымдарына сүйене отырып, мәтіндер арасындағы тарихи, мәдени байланыстардың сипаты ашылады. Мақаланың негізгі мақсаты – әдеби мәтіндердегі интертекстуалдылықтың рөлі мен ерекшеліктерін анықтап, оның әдебиеттанудағы маңыздылығын бағалау. Зерттеу барысында интертекстуалдық, тарихи-компаративистикалық және мәдениетаралық талдау әдістері қолданылады, бұл интертекстуалдылықтың тарихи және әдеби дамуын салыстырмалы түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижесінде интертекстуалдылық теориясының әдеби мәтіндерді талдаудағы маңызды әдіс екені анықталады. Әдеби мәтіндердегі интертекст элементтері тарихи және мәдениетаралық байланыстардың көрінісі ретінде ұсынылады. Зерттеу әдебиеттану саласында интертекстуалдылықты терең түсінуге, оның әдеби және мәдени мәнмәтіндегі орнын бағалауға, сондай-ақ әдеби шығармашылыққа жаңа көзқарастар қалыптастыруға үлес қосады. Білім беру мен шығармашылық үдерістерде интертекстуалдылықты қолдану мүмкіндіктеріне идеялық негіз бола алады.

Алғыс: Мақала BR21882298 «Қазақстан әдебиеттануы мен өнертануы әлемдік гуманитарлық білімнің тұжырымдамалық эволюциясы аясында» жобасы бойынша ұсынылды.

Түйін сөздер: Интертекстуалдылық, назирагөйлік дәстүр, мимесис теориясы, фольклорлық мәтіндер, Батыс және Шығыс әдебиеті.

Г.Р. Саулембек

Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

E-mail: gulmira.saulembek@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3667-267X

ИНТЕРТЕКСТ: ВЕЧНЫЙ ДИАЛОГ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Аннотация. В статье всесторонне исследуется феномен интертекстуальности в западной и восточной литературе с историко-сравнительной перспективой. Рассматриваются возможности интертекстуальной теории как эффективного метода анализа литературных текстов, прослеживаются её философские истоки (мимесис, реминисценция), развитие в рамках классической и постструктуралистской традиций. Особое внимание уделяется исторической роли интертекста в традиционных культурах и литературах. Приводятся многочисленные примеры из мировой литературы, в частности анализируется связь

казахской традиции назира с интертекстуальными процессами. На основе трудов Платона, Аристотеля, Кристевой, Барта, Риффатера, а также М.О. Ауэзова раскрываются исторические и культурные взаимосвязи между текстами. Основная цель статьи – выявить особенности интертекстуальности в литературных произведениях и оценить её значимость в литературоведении. В работе применяются интертекстуальный, историко-компаративный и межкультурный методы анализа, позволяющие комплексно изучить эволюцию интертекстуальности. Результаты исследования подтверждают, что теория интертекстуальности является эффективным инструментом анализа литературных текстов. Интертекстуальные элементы рассматриваются как отражение исторических и межкультурных связей. Исследование вносит вклад в осмысление интертекстуальности как литературного и культурного феномена, способствует развитию новых подходов в литературном творчестве, а также может быть использовано в образовательных и творческих практиках.

Благодарность: Статья выпущена в рамках проекта BR21882298 «Литературоведение и искусствоведение Казахстана в контексте концептуальной эволюции мирового гуманитарного знания».

Ключевые слова: Интертекстуальность, традиция назира, теория мимесиса, фольклорные тексты, западная и восточная литература.

G.R. Saulembek

M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

E-mail: gulumira.saulembek@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3667-267X

ETERNAL DIALOGUE IN LITERATURE: A STUDY OF INTERTEXTUAL RELATIONS

Abstract. This article provides a comprehensive historical and comparative analysis of the phenomenon of intertextuality as manifested in Western and Eastern literary traditions. It explores intertextuality as an effective analytical tool in literary studies, tracing its philosophical foundations (mimesis, reminiscence) and its development within classical and poststructuralist frameworks. Special attention is paid to the longstanding role of intertext in traditional cultures and literatures. Through a range of examples from world literature, the study examines the connection between intertextuality and the nazira tradition in Kazakh literature. The works of Plato, Aristotle, Kristeva, Barthes, Riffaterre, and M.O. Auezov are employed to uncover the historical and cultural relationships between texts. The main objective is to identify the role and distinctive features of intertextuality in literary texts and to assess its relevance in literary scholarship. Intertextual, historical-comparative, and intercultural methods are applied to investigate the evolution of intertextuality across literary contexts. The findings confirm that intertextual theory serves as a powerful method for textual analysis. Intertextual elements are interpreted as markers of historical and intercultural relations. This research contributes to a deeper understanding of intertextuality within both literary and cultural contexts, offering new perspectives for literary creativity and providing a conceptual basis for its application in educational and creative domains.

Acknowledgments: The article was published within the framework of the project BR21882298 «The literary and art history of Kazakhstan in the context of the conceptual evolution of global humanitarian knowledge».

Keywords: Intertextuality, Nazira tradition, Theory of mimesis, Folkloric texts, Western and Eastern literature.

1. Кіріспе

Заманауи әдебиеттану саласында мәтіндердің терең мазмұнын ашуға бағытталған интертекстуалдылық теориясы ерекше маңызға ие. Интертекстуалдылық тұжырымдамасы адамзат тарихы басталып, мәтіндер туралы пайымдаулар пайда болған ежелгі дәуірден басталады. Бұл құбылыс мәтіндердің өзара және мәтіннің әртүрлі салаларға жататын басқа мәтіндермен немесе дискурстармен қарым-қатынасының жиынтығы ретінде қарастырылады. Интертекстің негізгі

ерекшелігі – автордың басқа мәтіндерге (шығармаларға) саналы түрде мағыналық сілтеме жасауы, сондай-ақ дәйексөздер, аллюзиялар, пародиялар, плагиат, реминисценциялар және басқа да тәсілдер арқылы өзара байланыс орнатуы. Бұл құбылыс тек көркем шығармалар арасында ғана емес, түрлі өнер салаларында – сурет, музыка, кино, театр туындыларында да кездеседі. Сонымен қатар, бір өнер түрінің екіншісінен алынған «мәтіндерді» пайдалануы интертекст немесе интермедиялдылық деп аталады.

Әдеби сын теориясы, сондай-ақ мәтінтанудағы шығармаларды талдаудың оңтайлы әдісі ретінде интертекст алғаш рет 1967 жылы француз зерттеушісі Юлия Кристева тарапынан ғылыми айналымға енгізілді. Дегенмен бұл тәсіл туралы теория өзіндік жаңалығымен келгенімен, Михаил Бахтиннің мәтінтануға қатысты диалогизм, полифония, хронотоп теорияларымен өзектес еді (Кремнева, 2014: 59-61). Ю.Кристеваның интертекстуалдылық теориясындағы ұстанымдар постструктуралистер Ж.Деррида, Р.Барттың еңбектерінде жалғасын тауып (Волчков, 2008), әсіресе, постмодернистік мәтіндерді зерттеу барысында кеңінен қолданылып, әдеби шығарманың басқа мәтіндермен байланысын ашып көрсетуге мүмкіндік берді. Ғылыми парадигмалар ауысқан сайын түрленіп отырған интертекстуалдылық теориясының XX ғасырдағы тарихи даму сатыларында А.Н. Веселовскийдің тарихи поэтикасы мен Ф. де Соссюрдің анаграммалар туралы теориясы тұрғандығын (Васильчикова, 2016), Г.Блум, М.Риффатер және Ж.Дженетт сияқты басқа да теоретиктердің интертекстуалдылық теориясының қалыптасуында ерекше үлестері бар екенін атап өтеміз. Дегенмен мақалада бұл ғалымдардың еңбектеріне тоқталмаймыз. Ол жеке зерттеу жұмысына жүк болатындықтан, кейінгі зерттеулерде қарастыруды жөн көрдік. Бұл зерттеу аясында осы постструктуралистер ұғымындағы интертекст теориясына алғышарт болған көне зерттеулер мен қазіргі интертекстердің Батыс және Шығыс әдебиеті мәтіндеріндегі даму үдерістерін салыстырмалы түрде қарастыруды мақсат етіп отырмыз.

Интертекстуалдылық теориясының маңыздылығын терең түсіну – әдебиеттану саласының жаңа қырларын ашуға мүмкіндік беретін маңызды қадам болып табылады. Бұл мақалада интертекст құбылысының бірқатар аспектілері мен олардың әдебиеттегі қолданыс аясына баса назар аударылады. Себебі интертекстуалдылықтың теориясы өте көп зерттелгендігіне қарамастан оның Батыс әдебиеті мен Шығыс әдебиетіндегі даму тарихы және ондағы жекелеген үрдістер салыстырмалы зерттеу нысаны ретінде аз қарастырылған тақырып. Сондықтан зерттеу барысында интертекстуалдылықтың тарихи негіздері мен оның әдебиет пен фольклор салаларындағы көріністеріне, ролі мен ерекшеліктеріне талдау жасалады. Эпостық жырлардың, көне жәдігерлердің қалыптасуындағы мәтінаралық байланыстардың ерекшеліктері зерделенеді. Назира дәстүрі шығыс әдебиетіндегі интертекстуалдық байланыстың бір түріне жататындығы туралы болжамдар ұсынып, оны нақтылы мысалдармен дәлелдеуге тырысамыз. Бұл тәсіл батыстық центондармен салыстыра қарастырылады. Сонымен қатар, халық ауыз әдебиеті мен жазба әдебиеттегі интертекстуалдылық элементтерінің қазіргі әдебиетке тигізген ықпалы бағаланады.

2. Зерттеу материалдары мен әдістері

2.1 Зерттеу әдістері

Әдеби мәтіндердегі интертекстуалдық байланыстарды анықтау арқылы әдеби шығармаларды тереңірек түсіну мақсатында француз зерттеушісі Ю.Кристева ұсынған интертекстуалдылық теориясы мақалада негізгі талдау әдісі ретінде қолданылды. Бұл әдіс әдеби мәтіндердегі байланыстардың табиғатын түсіндіруде пайдаланылды.

Мақалада антикалық дәуірден бастап (Платон, Аристотель), Қайта өрлеу кезеңінен, сондай-ақ XIX-XX ғасырлардағы еуропалық және қазақ әдебиетіндегі интертекстуалдық ерекшеліктер салыстырмалы түрде зерттелді. Әдебиеттегі интертекст феноменінің тарихи дамуын және оның әдеби мұралардағы көрінісін зерттеуде тарихи-компаративистикалық талдау әдісі қолданылды.

Батыс және Шығыс әдебиеттеріндегі интертекстуалдылықты салыстыру және олардың өзіндік ерекшеліктерін анықтау мақсатында мәдениетаралық талдау әдісі де пайдаланылды.

2.2 Материалдарға сипаттама

Зерттеу барысында интертекстуалдылықтың тарихи негіздерін талдау үшін антикалық дәуір философтары Платон мен Аристотельдің мимесис теориясына арналған еңбектері зерттеу материалы ретінде пайдаланылды. Қайта өрлеу дәуірінің авторлары Жоашен Дю Белле, Виктор Гюго еңбектері әдебиеттегі еліктеу феноменінің маңызын айқындау мақсатында қарастырылды.

Зерттеуде қазақ әдебиетінің эпикалық мұралары, атап айтқанда «назира» дәстүрі, Мұхтар Әуезовтің эпикалық дастандарды зерттеуімен байланыстырылып талданды.

Постструктуралистік теория тұрғысынан Ю.Кристева, Р.Барт, М.Уортон мен Ж.Стилл, М.Баукс сондай-ақ М.Риффатердің интертекстуалдылыққа арналған еңбектері қолданылды. Шығыс пен Батыс әдебиеті арасындағы шығармашылық және мәдени байланыстарды тереңірек түсіну мақсатында әдебиеттану және мәдени зерттеулер шеңберінде салыстырмалы талдау әдістері пайдаланылды.

Зерттеу материалы ретінде философиялық, фольклорлық және әдеби дереккөздер кешенді түрде қарастырылып, олардың интертекстуалдылық теориясымен байланысы жан-жақты зерделенді.

3. Талқылау

Интертекстуалдылық теориясы мәтінді талдауға жаңа көзқарас әкелгенімен, ол тарихи тұрғыдан алғанда мүлде жаңа құбылыс емес еді. «Интертекст» ұғымы термин ретінде кейінірек қалыптасқанымен интертекстке алғышарт болған құбылыстар ежелгі әдебиетте жатыр. Уортон мен Стилл 1990 жылы жазылған еңбегінде интертекстуалдылықтың тарихын Аристотель мен Платон дәуірінен бері қарай даму сатыларынан өткені туралы ғылыми пайымдарымен бөліседі. Сондай-ақ «интертекстуалдықтың термин ретінде шамамен отыз жыл бұрын пайда болып, XX ғасыр оған мәдени тұрғыдан ерекше бейім дәуір болғанымен, интермәтіндік қай тұрғыдан да уақытқа байланысты құбылыс емес, ол адам қауымы секілді соншалықты көне» деп тұжырымдайды (Worton and Still, 1990: 2). Ежелгі философтардың тұжырымдарына назар аударсақ, интертекст теориясының алғышарты ғасырлар

бойы қалыптасқанын байқаймыз. Б.д.д. грек философы Платон «Софист» трактатында мимесис ұғымын өнердің, әсіресе поэзияның табиғатқа еліктеу арқылы пайда болуымен байланыстырады. Оның шәкірті Аристотель «Поэтикасында» өнер түрлерінің бәрі белгілі бір деңгейде еліктеуге негізделетінін атап көрсетеді де: «Эпикалық және трагедиялық поэзия, сондай-ақ комедия, дифирамбиялық поэзия, авлетика мен кифаристиканың көп бөлігі – барлығы да еліктеуші өнерлер. Олар бір-бірінен не нәрседе еліктейді, неге еліктейді, қалай еліктейді деген барлық уақытта бірдей бола бермейтін үш түрлі қатынас тұрғысынан ерекшеленеді. Кейбіреулердің оларды тудыру кезінде, бояуы мен пішіндерімен, біреулері шеберлігімен, кейбірі дағдысымен, ал кейбірі табиғат сыйының арқасында көп нәрсеге еліктейтіні сияқты, жоғарыда аталған барлық өнерде солай еліктеу жүзеге асады» (Аристотель, 1957:40), – деп ұстазының еліктеу (мимесис) туралы ілімін тереңдете отырып, өнер туындыларының шынайы өмірді тура қайталамайтынын, керісінше, шығармашылық өңдеуден өтіп, жаңа мазмұнға ие болатындығын айтады. «Аристотельдің көзқарасы бойынша, адамдар еліктеу арқылы үйренеді, ал мимесистен ләззат алу – адамның табиғатына тән қасиет. Кейінірек Цицерон мен Квинтилиан еліктеуді тек үйрену құралы ретінде емес, жеке тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін саналы интертекстуалдық тәжірибе ретінде қарастырған. Олардың ойынша, мимесис – жай қайталау емес, ол белгілі бір мағынаны түсіну және оны толықтыру әрекеті» (Alfaro, 1996: 269). Қайта өрлеу дәуіріндегі ойшылдар өнер тек табиғатқа ғана емес, сонымен қатар табиғатты әсем бейнелей білген өнер иесіне де еліктеуі тиіс деген тұжырым жасады. Бұл идея әдебиетті тануға байланысты теориялардың қалыптасу кезеңінде айтылғанымен, интертекстің мәнін ашуға көмектесетін құнды көзқарастардың бірі болды. Сонымен қатар, бұл ұстаным XX ғасырдың екінші жартысында Ю.Кристева негізін қалаған интертекстуалдылық теориясының басты қағидаларымен үндеседі. Ал интертекстуалдылықтың негіздерін Аристотель ұсынған мимесис теориясымен байланыстырған М.Риффатер «Intertextual Representation: On Mimesis as Interpretive Discourse» атты мақаласында мимесисті шындықты тікелей бейнелеу құралы ретінде емес, керісінше, мәтіндер арасындағы қатынастар арқылы мағынаны құру үдерісі ретінде қарастырады. Ол поэзияның миметикалық емес, семиотикалық үдеріс арқылы, яғни ауыстыру және өзгерту арқылы жүзеге асатынын айтады (Riffaterre, 1984: 142). Аристотель мимесисті шындықтың бейнесі (representational realism) ретінде қарастырса, Риффатер мимесистің мәні тікелей шындықты қайталау емес, бұрынғы мәтіндер мен дискурстарды қайта өңдеу деп есептейді. Ол мимесис ұғымын дәстүрлі мағынасында емес, постструктуралистік дискурста қайта түсіндіреді. Бұл жерде ол интертекстуалдылық ұғымына сүйенеді, яғни кез келген мәтін басқа мәтіндермен байланыста ғана мағынаға ие болады. Мәтіндердегі реалистік бейне (мимесис) оқырманға бұрыннан таныс дискурстар мен мәтіндерді еске түсіру арқылы құрылады. Демек біз шындықты емес, басқа мәтіндер туралы көркем пайымдауларды қабылдаймыз. Оқырман мәтінді оқығанда, ол тікелей реалистік бейнені емес, бұрынғы мәтіндерден алынған интертекстуалдық ишара-белгілерді таниды. Осылайша, мимесис статикалық емес, оқырманның түсіндіруіне тәуелді динамикалық құбылысқа айналады.

XVI–XVII ғасырларда француз ойшылдары әдеби туындыдағы еліктеудің мәні, қандай авторларға сүйену керектігі, дәйексөзді қолданудың артықшылықтары мен шектеулері, сондай-ақ жаңа шығарманың құрылымындағы дәйексөздің рөлі мен авторлық шеберлік туралы ой қозғады. Жоашен Дю Белле «Француз тілін қорғау мен дәріптеу» (1549), Мишель Монтень «Тәжірибелер: Кітаптар туралы» (1592), Жан де Лафонтен «Юэге арнау» (1687) еңбектерінде бұл мәселелер қарапайым, бірақ маңызды тұжырымдар арқылы түсіндірілді. Осы ғалымдардың ішінде Жоашен Дю Белле «Француз тілін қорғау мен дәріптеу» атты трактатында: «...біздің еліктеушіміз ең алдымен кімге еліктегісі келетініне, олардың несіне еліктей алатынына және еліктеуге қайсысы лайықты соған қарасын... Ең алдымен, ол өзінің бейімділігін мұқият зерттеп, өз ойынша етене жақын келе аламын деген адамға еліктеп бастауы үшін, өз күшін таразылап, шамасы неге жететінін сынап көруі керек.....» (Дю Белле, 1981:255-256), – дейді. Ойшылдың бұл пікірі авторлық шеберліктің өзіндік ерекшеліктерін терең түсінуді талап ететінін көрсетеді. Дю Белле шығармашылық үндестіктің маңыздылығын атап өтіп, егер жазушы өз табиғатына сай келмейтін үлгілерге сүйенсе, мұндай еліктеу сәтсіздікке ұшырайтынын ескертеді.

Жоашен Дю Белленің трактатында еліктеуге негізделген мәтінаралық байланыс барысында автор беделі ерекше маңызға ие екенін аңғарамыз. Ол мәтін еліктеуге лайық болуы үшін автор беделі мен мәтіннің құндылығын ескеру қажет екенін атап өтеді. Егер бұл идеяны қазіргі көзқарас тұрғысынан қарастырсақ, мәтіннің маңызын арттыру және оқырманның тұтас мәтіннің ішінен дәйексөз ретінде алынған түпнұсқа мәтінді ажыратып, салыстыра отырып ой түюі үшін пайдаланылатын дереккөз танымал мәтін, танымал есім, танымал мәлімдеме не танымал ситуация болуы қажет.

Осы талаптарға сай таңдалған дереккөздер мәтіндегі интертекстуалдық байланыстарды айқын көрсетіп, автор мен оқырман арасындағы диалогты тереңдете түседі.

Егер бұл талаптар сақталмаса, мәтіннің толыққанды түсінілуіне нұқсан келіп, автордың интертексті қолданудағы мақсаты жүзеге аспай қалуы әбден мүмкін. Себебі оқырман түпнұсқа мәтін мен дәйексөз арасындағы байланысты тануда қиындыққа тап болып, интертекстуалдық амал өз әлеуетін толық аша алмайды. Жоашен Дю Белле трактатында бұл мәселе жүйелі түрде талданбағанымен, автордың еліктейтін мәтінінің құндылығы мен маңызын саралап, оның өз шығармашылығына үйлесімділігін анықтау қажеттігін дәл көрсете білген.

XIX ғасырдағы зерттеушілер де өз еңбектерінде интертекст жөніндегі пайымдарымен бөлісіп, зерттеу аясын тереңдете түсті. Мысалы, В.Гюго «Одалар мен балладалар» атты жинағына жазған алғысөзде («Оды и баллады», 1826) автордың өзінен бұрынғы шығармаларға еліктеуден өзін аулақ ұстауы керектігін атап өтеді. Ол еліктеу жазушының шығармашылық қуатын әлсіретеді деген тұжырым жасап, нағыз өнер табиғат пен шындыққа негізделуі тиіс дейді. В.Гюгоның пікірінше, жазушы шығармашылық ізденісінде тек «Інжіл» мен Гомер мұрасын зерттеу арқылы кемелдікке жете алады (Гюго, 1956: 40-42). Гюго бұл пікірі арқылы өз дәуіріндегі әдебиеттің жағымсыз үрдістерді тұспалдап көрсеткенімен, интертекстуалдылықтың

аясын тарылтып, тек санаулы шығармаларды ғана интертекстуалды байланысқа лайық көрген. Ол интертекстуалдылықтың автордың мәдени ортасы, білімі және саналы бақылауынан тыс қабылдаған мәтіндері арқылы да қалыптасатынына терең бойламай, еліктеудің саналы түрде жүзеге асатын түріне ғана назар аударады. Бұл оның интертекст тек мақсатты түрде жасалады деген түсінікке бейім болғанын көрсетеді, алайда кейінгі зерттеулер интертекстуалдылықтың жазушы санасынан тыс та жүзеге асатынын дәлелдеді.

XX ғасырда француз философы, постструктурализм мектебінің өкілі Ролан Барт және басқа да зерттеушілер интертекстуалдылықтың негізгі ерекшеліктерінің бірі ретінде мәтіннің қат-қабаттылығын (палимпсест) атап көрсетеді. Олар кез келген мәтінді интертекст ретінде қарастырып, көне немесе заманауи мәдени элементтердің автор санасы арқылы сүзіліп, жасырын дәйексөздер, аллюзиялар, парафразалар, еліктеу нәтижесінде мәтінге енбей қоймайтынын алға тартады. Бұл үдеріс көбіне автордың еркінен тыс жүреді.

Р.Барт интертекстті «тоқылған матаға» теңеп, кей жағдайда мәтіндегі интертекстік элементтерді анықтау мүмкін болғанымен, кейбір жағдайларда оларды айқындау қиын екенін айтады. Ол мұны автордың жинақтаған бүкіл білімі мен мәдени тәжірибесінің жаңа мәтінге бейсаналы түрде сіңуімен түсіндіреді (Барт, 1973:78). Р.Барттың интертекст жөніндегі тұжырымдары «автордың өлімі» теориясымен сабақтасып, XX ғасырдың екінші жартысында постмодернистік мәтіндерді талдаудың негізгі құралдарының біріне айналды.

Ж.Женнет интертекстерге егжей-тегжейлі талдау жасай келе оны тек мәтіндік құбылыс ретінде қарастырады. Ол мұндай мәтіндерді түсіну белгілі бір деңгейде «қалыптастырушы пайымға, яғни оқырманның интерпретациялық шешіміне» тәуелді екенін мойындағанымен, «оқырманның герменевтикалық қызметіне» тым үлкен «билік» пен «маңыз» беруді құптамайтынын ашық мәлімдейді. Женет интертекстуалдық құбылысты құрылымдық мәтіндік талдау шеңберінде қарастырып, оқырман интерпретациясына шектеулі мән береді (Genette, 1997:9).

Алайда интертекстуалдық өзгеріске түскен мәтінді оқу – ерекше әрі айрықша ләззат сыйлайтын үдеріс екені белгілі. Оқу үдерісі мәтінаралық байланыста автор шығармашылығына жетекабыл маңызды қызмет атқарады. Оқырман автор тек ұсынылған мәтін бөліктерін құрастырып қана қоймай, бұрынғы мәтінді есте сақтай отырып, оған қосымша мән үстейді, мағына дарытады. Зерттеуші Турк те интертекстуалдылық арқылы берілген мәтіндегі оқырманның роліне ерекше назар аударып: «Оқырманның бұл мәтінді қалай қабылдайтыны – оның бұрынғы мәтінмен таныстығына тікелей байланысты. Практикалық тұрғыдан алғанда, мәтін трансформативті болып саналуы үшін оқырман оны солай деп тануы және солай оқуы қажет: егер оқырман баяндаудың құрылымына бірлесе қатыспаса, мәтін өзіне жүктелген қызметті орындай алмайды» – дейді (Turk, 2011:296). Мәтіндердің мәңгілік ғұмыры автор-мәтін-оқырман үштағанына тікелей байланысты деген пікірді қуаттағандықтан, ғалымның бұл пікірі интертекст теориясындағы маңызды тұжырым деп білеміз.

Жалпы, интертекст мәселесі зерттеушілердің назарын ежелден өзіне аударған құбылыс. Бұл тақырыпқа байланысты бірқатар көрнекті ғалымдар мен жазушылар

күнды еңбектер қалдырды. Мысалы, Т. де Квинси «Адам миының палимпсесті» (*Suspiria de profundis*, 1845) атты еңбегінде, М.Пруст «Флобер «стилі» туралы, Хроникалар» (1928) мақаласында, Х.Л. Борхес «Пьер Менар – “Дон Кихоттың” авторы» (1939) зерттеуінде, Р.Барт «Әдебиет және үздіктілік» (1962) атты жұмысында интертекст ұғымын түрлі қырынан қарастырды. Сондай-ақ, М.Фуко «Ғажайып кітапхана» (1967), М.Бютор «Сын және шығармашылық» (Репертуар III, 1968), Н.Пьего-Гро «Интертекстуалдылық теориясына кіріспе» (2008), Ж.Женетт «Палимпсестер» атты еңбектерінде бұл ұғымның көпқырлы сипаты жан-жақты зерделенді.

Қазақ әдебиеттануында интертекст ұғымының орнын басып тұрған мәтінаралық байланыстар мәселесін зерттеуге бірқатар ғалымдар өз үлесін қосты. Әдебиеттанушы Р.М.Әбдіқұлова интертекстуалдық теориясының сілемдерін қазақ әдебиеттануының бастапқы кезеңдеріндегі еңбектерде де кездестіруге болады дейді (Әбдіқұлова, 2015: 33). Олардың қатарында А.Байтұрсынұлы, М.О. Әуезов, Н.Келімбетов, Е.Д. Тұрсынов, Ө.Күмісбаев, А.Қыраубаева, А.С. Адилова, Р.Әбдіқұлова, К.С. Бұзаубағарова, С.С. Агибаева, А.Б. Темірболат және басқа да зерттеушілер бар.

XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, әдебиеттанушы, ғалым М.О. Әуезов интертекст құбылысын арнайы зерттеу нысанына айналдырмаса да, оның «Қазақ халқының эпосы мен фольклоры» мақаласындағы эпостық мұралардың қалыптасуы туралы пайымдары интертекст табиғатымен тікелей үндеседі.

«Халық арасында әлдебір батырдың қоштасуы және соны жоқтауға байланысты таралған өлең-жырды алғашқыда бір ақын жинап, басын құрауы, сөйтіп тұңғыш эпостық дастанның тууына негіз қалауы ықтимал. Бір ақынның аузынан екінші ақынға көшкенде дастан толысып, оқиғасы қалыңдап, молыға түсіп отырған. Эпостық дастанның туып, қалыптасуына ақындармен бірге халық та қатысқан, кей нұсқаны қабыл алып, кейбір нұсқаны жақтырмаған. Дастанның бар ақын жырлайтын тұрақты, түбегейлі нұсқасы жасалғанша осылай болған» (Әуезов, 1985: 157) – деген тұжырымына зер салсақ, фольклорлық мұралардың сақталуында, жаңғыруында және дамуы барысында интертекстуалдылықтың маңызды рөл атқарғанын байқаймыз. Бастапқыда бір оқиғаға негізделген дастан мәтіні келесі жыршының орындауында жаңа өңдеуден өтіп, авторлық реминисценция арқылы мүлде жаңа мағынаға ие болған. Бұл үдерісте мәтіннің үздіксіз өзгеріске ұшырап, жаңа оқиғалық қырларымен толығып отыруында шығармашылық қиялға қоса интертекстуалдық байланыстардың да үлесі мол.

Кез келген халықтың ежелгі мұраларын зерттей қарасақ, интертекстуалдылықтың айқын іздерін байқауға болады. Бұл, әсіресе, ұрпақтан-ұрпаққа ауызша жеткен эпостық шығармаларда ерекше көрініс табады.

Мысалы, шамамен б.д.д. VII ғасырда пайда болған түркі дастаны «Алып Ер Тонға» сюжеті, мазмұны және стильдік ерекшеліктері тұрғысынан парсы ақыны Әбілқасым Фирдаусидің «Шахнама» дастанының бірнеше тарауына негіз болған. Фирдауси өз дастанында Тұран мен Иран арасындағы тартысты сипаттай отырып, түркілердің тарихи тұлғаларының әрекеттері мен ерліктерін бейнелеген. Бір халықтың эпостық

мұрасы екінші халықтың әдеби жәдігерімен астасып, жаңаша интерпретацияған. Бұл жағдай тек әдеби ықпалдастық қана емес, сонымен қатар тарихи-мәдени байланыстардың тереңдігін көрсетеді. Көне жәдігерлерге салыстырмалы зерттеу жасаған Н.Келімбетов: «Фирдаусидің «Шахнамасында» Тұран елінің қалың қолын бастаған Афрасиаб (Алып Ер Тоңға) жорықтарын бейнелеп көрсеткен оншақты арнаулы тараулар бар. Олар: «Афрасиабтың Бәрман мен Құмайынды Сұхраб құзырына жіберуі», «Афрасиабтың қорқынышты түс көруі», «Афрасиабтың қайраткерлермен мәслихат құруы», «Сияуыш пен Афрасиабтың бір-біріне ант беруі», «Афрасиабтың Сияуышқа хат жазуы», «Афрасиаб пен Сияуыштың аңға шығуы», «Афрасиаб ордасына Рүстемнің түнде шабуыл жасауы», «Афрасиабтың ирандықтардан жеңілуі», т.б. Демек, парсы елінің ұлы шайыры Фирдауси осы «Алып Ер Тоңға» дастанын толық күйінде оқыған сияқты. Ол өзінің «Шахнамасында» Тұран елінің патшасы, әскери қолбасшысы, даңқты батыры Алып Ер Тоңға жайында әфсана-аңыздарды, тарихи деректерді, мақтау өлеңдері мен жоқтау жырларын аса дарынды сөз зергеріне ғана тән шеберлікпен пайдалана білгені көрініп-ақ тұр» (Келімбетов, 2005:21- 22), – десе, әлемдегі «Шахнаманы» зерттеуші ғалымдар А.Стариков «Шахнаме: об эпосе «Шахнаме» (1957), «Литературные памятники», Фридрих фон Шпигель «Eranische Alterthumskunde», (том I, Лейпциг, 1871), Теодор Нёльдеке «Persische Studien, Das iranische Nationalepos» атты зерттеу еңбектерінде X-XI ғғ. шамамен отыз бес жыл бойы жазылған бұл дастанда зароастризмнің қасиетті кітабы Авестаның, үнді мәдениетінің әйгілі мұрасы Ригведаның, сондай-ақ исламға дейінгі және исламнан кейінгі түрлі халықтардың ежелгі мифтері мен аңыздарынан алынған жекелеген сюжеттер мен мотивтер жинақталғанын дәлелдеген. Ал «Шахнама» әлем халықтарының әдеби мұраларына зор ықпал етіп, интертекстің түрлі әдістерін қолдана отырып жазылған шығармалардың тууына себепші болды. Парсы және түркі әдебиетінде «Шахнамаға» еліктеу негізінде көптеген тазкирелер дүниеге келді. «Тазкире – парсы және түркі әдебиеттеріндегі ортағасырлық әдебиеттанудың негізгі формаларының бірі. Бұл жанр негізінен поэзияда көрініс тауып, дәйексөз ретінде алынған шығармалардың алдында авторлар туралы қысқаша мәлімет беріледі. Тазкиредегі материалдар географиялық және әулеттік-хронологиялық қағида бойынша жүйеленеді» (Қазақ әдебиеті, 2005; 433).

Ал Батыс Еуропада мәтінаралық байланыстар тарихының бастауы антикалық дәуірде жатыр. Ортағасырлық әдебиетте жеке авторлық мәселесі айқындалмаған кезеңде көптеген мәтіндер, әсіресе, қасиетті жазбалар, ғаламдық рухани болмыс жөніндегі эзотериялық білім жиынтығы ретінде қабылданды. Сол дәуірде авторлардың өз еңбектерінде басқа мәтіндерден алынған дәйексөздерді тырнақша мен сілтемесіз қолдануы кең таралған тәжірибе еді. Антикалық дәуірдің соңына қарай әртүрлі шығармалардан алынған үзінділерден құралған центондар жасау әдеби тәжірибенің бір бөлігіне айналды. Сонымен қатар, ежелгі интертекстуалдық тәсілдердің бірі – реминисценция да Платонның «Федр», «Менон», «Федон» секілді еңбектерінде түсіндіріліп, термин ретінде орнықты. Бұл құбылыс центондармен ұқсастыққа ие, себебі ол да алдыңғы мәтіндермен тығыз байланыс орнатудың бір түрі ретінде қолданылды.

Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, Батыс әдебиетінде түпкі бастауы мимесиске тірелетін мәтінаралық байланыстар Шығыс әдебиетінде, оның ішінде қазақ әдебиетінде де өзіндік ерекшеліктерімен қалыптасқан. Қазақ әдебиетіндегі интертекстің бір көрінісі – «назира» немесе «назирагөйлік» дәстүрі. Бұл дәстүр белгілі бір шығарманың мазмұнын сақтай отырып, оны жаңа көркемдік шешімдермен, өзіндік стильдік ерекшеліктермен қайта жырлау арқылы дамытуды көздейді. Назирагөйлік қазақ әдебиетінде поэтикалық диалогтың, мәтіндер арасындағы байланыстың маңызды тәсілдерінің бірі ретінде орныққан. «Назира», «назирагөйлік» дәстүрі осы аталған интертекстің қазақ әдебиетіндегі бір көрінісі. «Назира (араб. тілінен – жауап, ұқсату мағынасында) – шығыс поэзиясында орта ғасырларда қалыптасқан әдеби үрдіс. Белгілі бір ақынның өзіне дейінгі классикалық жырлаған шығармаға «жауап» қатуы түрінде, өнер сынасу, өлең жарыстыру мақсатында пайда болған. Жыр бәйгесіне тәуекел еткен шайыр бұрыннан мәлім жырдан жаңаша жол іздеуге, өзі өнеге тұтып отырған дастанның тақырыбын, өлең өлшемін көркемдеу тәсілін пайдаланып, ілкі туындыдан асып кетпесе жетеғабыл түсетін, өзіндік бояу, реңі бар шығарма жазуға тиіс еді...» (Қазақ әдебиеті, 2005:391). Назирагөйлік дәстүрі тек сюжеттердің қайталануымен шектелмей, өлеңнің ырғағы, ұйқасы, көркемдік құралдарына дейін сақталатын ерекшелігімен дараланады. Парсы-түркі поэзиясында бұл үрдіс XI ғасырдан бастап ақынның шығармашылық шеберлігін сынау тәсілі, әдеби тартыстың бір құралы ретінде қолданылып, XIII ғасырдан бастап кеңінен өрістей түсті.

Антикалық дәуірдегі Гомер мен Аристофанның комедияларынан, сондай-ақ Овидий, Вергилий, Лукан поэзиясынан құрастырылған центондар секілді, Шығыс поэзиясында да белгілі шығармаларды жаңаша жырлау дәстүрі орнықты. Низами дастандарының ықпалымен Дехлеуи, Жәми, Науаи, Физули сынды ақындар назирагөйлік бағытында бай әдеби мұра қалдырды. Егер антикалық центондар қалыптаса келе діни сипат алып, Інжіл мәтіндерін қайта баяндауға негізделген діни сипатымен ерекшеленсе, Шығыс поэзиясы, соның ішінде қазақ әдебиеті де назира дәстүрі арқылы алғашқы мифтерден, аңыздардан «Құран» желілерінен, «Мың бір түн», «Тотынама», «Ләйлі-Мәжнүн», «Шахнама», «Жүсіп-Зылиха» сияқты шығармалар желісінде жазылған қисса-дастандармен толықты.

Қазақ әдебиетіндегі назирагөйлік дәстүрдің жарқын мысалдарына: Шәкәрім Құдайбердіұлының Низамидің «Ләйлі-Мәжнүн» дастанын жаңаша жырлауы және Пушкиннің «Дубровский» поэмасын негізге ала отырып осы аттас шығармасын жазуы, Абай Құнанбайұлының ортағасырлық Шығыс әдебиетінде кең таралған Александр Македонский туралы дастандар желісінде жазылған, бірақ өзіндік көркемдік шешіммен ерекшеленетін «Ескендір» поэмасы, Тұрмағамбет Ізтілеуовтің Фирдоусидің «Шахнамасынан» бастау алатын «Рүстем-Дастан» поэмасы жатады.

Бұл туындылар назирагөйлік дәстүрдің қазақ әдебиетіндегі көркем жалғасуы мен интертекстуалдық байланыстардың маңыздылығын айғақтайды.

Жоғарыда аталған әдеби тәсілдермен қатар, ежелгі әдеби мұраларда кездесетін интертекстуалдық құбылыстарды мәтіндік талдау барысында төмендегідей ерекшеліктер арқылы анықтауға болады:

- Мәтіндердің бірнеше нұсқада таралуы – шығарманың әртүрлі өңдеулерден өтуі, дәстүрлі түрде әр ұрпақтың өз заманындағы эстетикалық және идеялық талаптарға сай қайта жырлануы;

- Сюжеттердің бірнеше мәтінде қайталануы – белгілі бір оқиғалық желінің әртүрлі дәуірлердегі, түрлі авторлардың шығармаларында кездесуі;

- Мотивтердің бірнеше мәтінде қайталануы – ортақ сарындар мен концептілердің әртүрлі көркем туындыларда орын алуы;

- Мәтіннің бірнеше авторының болуы – белгілі бір шығарманың әртүрлі авторлардың өңдеуінен өтіп, түрлі нұсқаларының қалыптасуы;

- Бір образдың екі не одан да көп мәтінде көрінуі – белгілі бір әдеби кейіпкердің немесе архетиптік бейненің әртүрлі шығармаларда бейімделуі.

Осы ерекшеліктерді негізге ала отырып, көне әдеби жәдігерлердегі интертекстуалдық байланыстарды анықтауға болады.

Әдебиет – ұлттың көркемдік жадын сақтайтын жүйе болғандықтан, әрбір жаңа мәтін – өткен әдеби дәстүрлермен байланыстағы «ескі мәтін» іспетті. Бұл тұрғыдан алғанда, кез келген халықтың дәстүрлі әдебиеті интертекстуалдық байланыстарға негізделген көркем шежіре болып табылады. Микаэла Баукс мәтінді жеткізу құралына немесе материалына тәуелсіз таңбаларды өндіру немесе қабылдау үдерісінің маңызды формасы ретінде қарастырады. Ол: «Антикалық дәуірде интертекстуалдылық мәтіндерді хатшылардың дауыстап оқуымен және көшіріп жазуымен тығыз байланысты болды. Бұл үдерісте хатшылар мәтіндік дәстүрлерді қайта құрастырып, өңдеп, толықтырып, кейінгі ұрпаққа жеткізді. Жартылай ауызша сипаттағы әлемде мәдениеттердің өзара ықпалдасуын бейнелейтін кең ауқымды когнитивтік жүйе антикалық мәтіндердегі интертекстуалдылықтың өрістеуіне ықпал етті» – дейді (Bauks, 2013:12). Ғалымның пікірінше, мәтіннің (жиі) қайта жазылып, кеңейтілуі оның белгілі бір қоғамның мәдени жадында орнығып, жазбаша немесе канондық беделге ие болғанын білдіреді. Себебі антикалық дәуірде мәтін негізінен ауызша оқылып, үнемі сілтеме жасалатын тұрақты дереккөз ретінде қызмет еткен. Мұны біз шығыстық әдеби үлгілерге де қатысты айта аламыз. Сондықтан ежелгі мәтіндердегі интертекстуалдылық қазіргі заманғы интертекстуалдылықтан өзгеше сипатта қарастырылуы қажет. Тек ортақ белгісі әдебиеттанушы М.Бахтин анықтап кеткендей: «Сөйлеуші сөзінің тақырыбы, қандай тақырып болса да, ол бірінші рет сөйлеу объектісіне айналғалы және сөйлеуші бұл туралы бірінші рет айтқалы тұрған жоқ. Тақырып, былайша айтқанда, келісіліп, талқыланып, баяндалып және түрліше бағаланып қойған, ол туралы әртүрлі көзқарастар, дүниетанымдар, бағыттар тоғысады және алшақтайды. Сөйлеуші тек таза, әлі атау берілмеген заттарды көріп, оларға алғаш рет есім бергелі тұрған інжілдік Адам емес» (Бахтин, 1996:198).

Яғни, көне әдеби жәдігерлерде адамзатты толғандырған мәселелер кейінгі мәтіндерде қайта жаңғырып, нақтыланып немесе мүлде қарама-қарсы көзқарастар тұрғысынан жаңаша мәнге ие болуы мүмкін.

4. Зерттеу нәтижелері

Интертекстуалдылық құбылысының тарихи тамыры ежелгі дәуірге дейін созылатынын интертекстуалдылықтың теориясына қатысты еңбектерді қарастыра

отырып көз жеткіздік. Бұл зерттеулер интертекстуалдылықтың батыс әдебиетіндегі даму сатыларын қамтиды. Осы зерттеулердегі Платон мен Аристотельдің еңбектерінде өнер мен әдебиеттің мимесис (еліктеу) теориясына сүйене отырып шығыс әдебиетіндегі интертекстуалдылықтың даму бағыттарына жасаған болжамдарымыз дәлелденді.

Шығыс әдебиетіндегі интертекстуалдылықтың даму сатысының бір көрінісі ретінде «нәзирагөйлік», дәстүрінің өзіндік ерекшеліктері нақтылы талдаулармен қисындалды. Бұл дәстүрлердегі белгілі шығармаларға жауап ретінде жаңа шығармалар жазудағы мәтінаралық байланыстар интертекстуалдылықтың шығыс мәнерінде қалыптасқан ерекше тәсілдер екені ғылыми негізделді.

Әлемдік әдеби мұралардағы интертекстуалдылық әдісінің даму сатыларының фольклорлық мәтіндердегі мәтінаралық байланыстардан бастау алатыны секілді қазақ әдеби мәтіндерінің қалыптасуындағы фольклорлық және әдеби дәстүрлердің рөлі зерделенді.

Кез келген мәтіннің іргелі қасиеті ретінде қарастырып отырған интертекстуалдылық құбылысының Батыс және Шығыс әдебиетіндегі тарихи дамуындағы ортақ ерекшеліктері және әдебиеттанудағы орны салыстыру барысында кеңінен талданды.

5. Қорытынды

Интертекстуалдылық әдісі әлемдік әдебиеттану үшін күн тәртібінен түспеген, әр қырынан түрлі парадигмалар аясында түрлене зерттеліп келе жатқан әдіс. Бұл мақалада сол әдістің Батыс және Шығыс әдебиетіндегі қолданыс аясының бірнеше ерекшеліктеріне ғана тоқталып өттік. Мақалада салыстырмалы зерттеу арқылы шығыс әдебиетінің дамуында тек өзіне ғана тән мәтінаралық байланыстардың түрлері болғандығына назар аудартуға тырыстық. Бұл әлі де терең зерттеулерге негіз боларлық тақырып. Бұл мақала әдебиеттану ғылымындағы интертекстуалдылықтың әмбебаптығы мен маңыздылығын терең түсінуге мүмкіндік береді. Осы орайда мақаланың маңыздылығын арттыратын, құндылықтық бағдарларын атай отырып қорытындылағмыз келеді:

Зерттеу мәтіндер арасындағы қарым-қатынасты зерттеп қана қоймай, мәдениетаралық және тарихи байланыстардың әдебиетке әсерін анықтауға ықпал етеді. Әдеби мәтіндерді талдауда интертекстуалдылық теориясын практикада қолдану мүмкіндіктеріне жол ашады.

Әдебиет пен өнерді оқытуда бұл әдіс оқушыларға және студенттерге мәтіндерді тереңірек түсінуге ықпал етеді. Әсіресе, шығармашылық жазу сабақтарында интертекстуалдылық жаңа идеяларды дамыту үшін қолданылуы мүмкін. Қаламгерлер үшін интертекстуалдылық шығармашылық процесінде жаңа идеялар мен бағыттарды табуға көмектеседі. Фольклорлық мәтіндер мен дәстүрлердегі интертекстуалдық байланыстарды зерттеу мәдени мұраны сақтау мен түсіну үшін маңызды.

Қорытындылай келе, мақала әдеби және мәдени зерттеулер үшін кең көлемде қолданылуы мүмкін маңызды әдіснамалық негізді ұсынады. Әдебиеттану саласында интертекстуалдылық ұғымының маңыздылығы мен құндылығын жан-жақты талдау әлемдік әдебиеттануда толастаған жоқ. Бұл әдістің тарихи негіздеріне қатысты болжамдар, дамуы мен әлемдік әдебиеттегі қолданысына қатысты зерттеулер легі

де біршама. Біздің зерттеуіміз осы бағыттағы жұмыстарды толықтырумен қатар, интертекстуалдылықтың шығыстық даму ерекшеліктерін зерттеуге үлес қосары сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Әбдіқұлова Р.М. (2016). Қазақ сөз өнеріндегі интертекст мәселесі // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. 2016. – 154(2). – Б. 33-36. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/1706>
2. Alfaro M. J.M. Intertextuality: Origins and Development of the Concept // Atlantis, 1996. – 18(1/2). – P. 268–285. <http://www.jstor.org/stable/41054827>
3. Аристотель Об искусстве поэзии. – Москва: «Художественное литературное», 1957. – 138 с.
4. Әуезов М.О. Қазақ халқының эпосы мен фольклоры. Жиырма томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Жазушы», 1985. – Т. 17. – 352 б.
5. Bauks M. Intertextuality in Ancient Literature in Light of Text-linguistics and Cultural Studies. – Between Text and Text. The Hermeneutics of Intertextuality in Ancient Cultures and Their Afterlife in Medieval and Modern Times edited by Michaela Bauks, Wayne Horowitz etc. Bristol, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013. – 363 p.
6. Barthes R. Text // Encyclopedia universalis. – Paris, 1973. – Vol. 15.
7. Васильникова Т.Н. (2016). Теория интертекста в филологии: основные этапы исторического формирования // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки, 2016. – №18 (1-2). – с. 189-196.
8. Волчков А.С. Теория интертекстуальности и ее роль в библейских исследованиях // Христианское чтение, 2018. – №4. – с. 42-46. doi: 10.24411/1814-5574-2018-10081
9. Genette G. Palimpsests: Literature in the Second Degree. Translated by Channa Newman and Claude Doubinsky. – Lincoln: Univ. of Nebraska Press, 1997.
10. Гюго В. Предисловия к различным изданиям сборника «Оды и баллады». Предисловие к изданию 1826 года // Собр. соч.: В 15 т. Критические статьи, очерки, письма. – Москва: Худ. лит., 1956. – Т. 14. – 768 с.
11. Дю Белле Ж. Эстетика Ренессанса: Сост. В.П. Шестаков, В 2 т. Т. 2. – М.: Искусство, 1981. – 641 стр.
12. Келімбетов Н. Ежелгі әдеби жәдігерліктер. – Алматы: Алатау, 2005. – 332 б.
13. Кремнева А.В. Эволюция теории интертекстуальности в контексте меняющихся парадигм // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2014. – 12 (1). – С. 54-63.
14. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd7», 2005. – 576 б.
15. Бахтин М. Проблема речевых жанров // Собр. соч.: В 7 т. Т. 5. – М.: Русские словари, 1996. – 732 с.
16. Riffaterre M. Intertextual Representation: On Mimesis as Interpretive Discourse. – Critical Inquiry, 1984. – 11(1), 141–162. <http://www.jstor.org/stable/1343294>
17. Turk T. Intertextuality and the Collaborative Construction of Narrative: J. M. Coetzee's Foe. Narrative. The Ohio State University Press Volume 19, Number 3, October 2011 pp. 295-310 DOI: 10.1353/nar.2011.0019 <https://www.scopus.com/pages/publications/80355136587>
18. Worton M., Judith S. Intertextuality: Theories and Practices. – Manchester: Manchester University Press, 1990.

References:

1. Abdikulova, R. M. (2016). Qazaq söz önerindegi intertekst мәселеси [The Problem of Intertext in the Kazakh Word Art]. QazҰU Habarshysy. Filologia seriasy, vol. 154, no 2, pp. 33-36. Retrieved from <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/1706> (in Kaz.).
2. Alfaro, M. J. M. (1996). Intertextuality: Origins and Development of the Concept. Atlantis, vol. 18, no (1/2), pp. 268-285. <http://www.jstor.org/stable/41054827> (in Eng.).
3. Aristotel. (1957) Ob iskustve poezii [On the Art of Poetry]. Moskva: «Hudojstvennoe literatura», – 138. p. (in Russ.).

4. Auezov M.O. (1985) Qazaq halqynyñ eposy men föklory [The Epic and Folklore of the Kazakh People]. Jıyrma tomдық шығармалар жинағы. Almaty: «Jazuşy», Vol. 17. – 352 p. (in Kaz.).
5. Bauks M. Intertextuality in Ancient Literature in Light of Text-linguistics and Cultural Studies. – Between Text and Text. The Hermeneutics of Intertextuality in Ancient Cultures and Their Afterlife in Medieval and Modern Times edited by Michaela Bauks, Wayne Horowitz etc. Bristol, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013. – 363 p. (in Eng.).
6. Barthes R. (1973) Text. // Encyclopedia universalis. Paris: vol. 15. (in Eng.).
7. Vasilchikova T.N. (2016). Teoria interteksta v filologii: osnovnye etapy istoricheskogo formirovaniya. [The Theory of Intertext in Philology: Main Stages of Historical Development.] İzvestia Samarskogo nauchnogo sentra Rosiskoi akademii nauk. Sosiälnye, gumanitarnye, mediko-biologicheskie nauki, 18 (1-2), pp. 189-196. (in Russ.).
8. Volchkov A.S. (2018). Teoria intertekstuälnosti i ee rôl v bibleiskih issledovaniyah [The Theory of Intertextuality and Its Role in Biblical Studies]. Hristianskoe chtenie, (4), pp. 42-46. doi: 10.24411/1814-5574-2018-10081 (in Russ.).
9. Genette G. (1997) Palimpsests: Literature in the Second Degree. Translated by Channa Newman and Claude Doubinsky. Lincoln: Univ. of Nebraska Press. (in Eng.).
10. Gügo V. (1956) Predislovie k razlichnym izdaniyam sbornika «Ody i balady». Predislovie k izdaniyu 1826 goda [Prefaces to Various Editions of the Collection Odes and Ballads. Preface to the 1826 Edition]. Gügo V. Sobr. soch.: in 15 vol. vol. 14. Kriticheskie stati, ocherki, pisma. M.: Hud. lit., S. (in Russ.).
11. Dü Belle J. (1981) Estetika Renesansa [Renaissance Aesthetics]: Sost. V.P. Şestakov, V 2 t. T. 2. M.: İskustvo, – 641 p. (in Russ.).
12. Kelimbetov N. (2005) Ejelgi ädebi jädigerlikter [Ancient Literary Monuments]. Almaty: Alatau, – 332 p. (in Kaz.).
13. Kremneva A.V. (2014). Evolüsia teorii intertekstuälnosti v kontekste menäiuşihsä paradigm [The Evolution of Intertextuality Theory in the Context of Changing Paradigms]. Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Seria: Lingvistika i mejkülturnaia komunikasia, 12 (1), pp. 54-63. (in Russ.).
14. Qazaq ädebieti. Ensiklopedialyq anyqtamalyq [Kazakh Literature: Encyclopedic Reference Book]. (2005) Almaty: «Aruna Ltd7», – 576 p. (in Kaz.).
15. Bahtin M. (1996) Problema rechevyh janrov [The Problem of Speech Genres] // Sobr. soch.: V 7 t. T. 5. M.: Ruskie slovari, – 732 p. (in Russ.).
16. Riffaterre, M. (1984). Intertextual Representation: On Mimesis as Interpretive Discourse. Critical Inquiry, 11(1), 141–162. <http://www.jstor.org/stable/1343294> (in Eng.).
17. Turk T. (2011) Intertextuality and the Collaborative Construction of Narrative: J. M. Coetzee's *Foe*. Narrative. The Ohio State University Press Volume 19, Number 3, October 2011 pp. 295-310 DOI: 10.1353/nar.2011.0019 <https://www.scopus.com/pages/publications/80355136587> (in Eng.).
18. Worton M., Still J. (1990) Intertextuality: Theories and Practices. Manchester: Manchester University Press (in Eng.).

Г.Т. Тлеубердина^{1*}, М.К. Нуржаксина², Г.Ш. Шахманова³

^{1,2,3} *Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан*

E-mail: ¹guldentleuberdinga@inbox.ru, ²makosya_06@mail.ru, ³gulshat.shakhmanova@gmail.com

ORCID: ¹ 0000-0002-0574-643X, ²0000-0002-6471-2643, ³0000-0001-6246-2356

ҚАЗІРГІ АЙТЫСТАҒЫ ДӘСТҮР ЖАЛҒАСТЫҒЫ (Мақсат Ақанов айтыстары негізінде)

Аңдатпа. Мақалада қазақ халқының ауыз әдебиет үлгілерінің бірі – ақындар айтысының бүгінгі үлгілері туралы сөз қозғалады. Қазіргі таңда айтыс өнері жаңа мазмұнда, жаңа бағытта дамып, жылдам өзгеріп заманның талабынан шығып қарыштап жаңаша сипат алған. Осыған орай суырыпсалмалық өнердің дамуына серпін беріп, оның өрісін кеңейтуге атсалысып жүрген айтыскер ақындар шоғыры қалыптасқаны белгілі. Мақалада осындай дарынды ақындардың бірі, қыз бен жігіт айтысының шебері, сал-серілік дәстүрді жалғастырушы – Мақсат Ақановтың айтыстары басты назарға алынып отыр. Еліміздің әр аймағында түрлі атаулы күндер мен тұлғаларға, мерейтойларға байланысты республика көлемінде ұйымдастырылған айтыстарда өнердің үздік үлгісін көрсетіп, өзіндік сөз құрау, қайталанбас арқа дәстүрін жалғаған мақамымен халық назарын жаулаған Мақсат Ақановтың айтыскерлік өнерін талдау басты мақсатымызға айналды. Айтыскер ақынның айтыстың көрнекті үлгісі – қыз бен жігіт айтысын дамытуға қосқан үлесін Айнұр Тұрсынбаевамен, Жансая Мусинамен, Әсем Ережеқызымен, Жұлдызай Маратбековамен, Жамайқа Токоновамен айтыстарынан байқаймыз. Мақсат Ақанов айтыс өнеріндегі өзіндік даралығын сөз құрау шеберлігі, сахналық мәдениеті, сазды мақамы арқылы дәлелдеп отыр. Көпшілікті ұлттық рухпен сусындатуды мақсат еткен, елдік, ерлік, бірлік жайлы, келер ұрпақтың тәрбиесі қозғалған сөз сайыстарын талдап насихаттау мақаланың басты мақсаты болып табылады.

Алғыс: Мақала АР 19574645 «Қазіргі қазақ айтысының типологиясы мен поэтикасы» жобасы аясында дайындалды.

Кілт сөздер: дәстүр жалғастығы, мақам, қыз бен жігіт айтысы, сал-серілік дәстүр.

Г.Т. Тлеубердина^{1*}, М.К. Нуржаксина², Г.Ш. Шахманова³

^{1,2,3} *Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан*

E-mail: ¹guldentleuberdinga@inbox.ru, ²makosya_06@mail.ru, ³gulshat.shakhmanova@gmail.com

ORCID: ¹ 0000-0002-0574-643X, ²0000-0002-6471-2643, ³0000-0001-6246-2356

ПРОДОЛЖЕНИЕ ТРАДИЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ АЙТЫСЕ (На основе айтысов Максата Аканова)

Аннотация. В статье рассматриваются современные формы одного из образцов казахского устного народного творчества – поэтического айтыса. В наши дни айтыс приобретает новое содержание, развивается в новых направлениях и стремительно трансформируется в соответствии с требованиями времени. В связи с этим сформировалась плеяда импровизаторов, вносящих значительный вклад в развитие этого искусства и расширение его горизонтов. В центре внимания статьи – творчество одного из таких талантливых акынов, продолжателя традиций сал-серілік и мастера айтыса между девушкой и юношей – Максата Аханова. Акын, демонстрируя высокие образцы поэтического состязания на республиканских айтысах, проводимых по всей стране по случаю памятных дат и юбилеев, завоевал любовь публики благодаря своей неповторимой манере исполнения и уникальному поэтическому стилю. Основной целью статьи является анализ айтыскерского мастерства Максата Аханова, особенно

его вклада в развитие жанра айтыса между девушкой и юношей, на примере его состязаний с такими акынами, как Айнур Турсунбаева, Жансая Мусина, Асем Ережекызы, Жұлдызай Маратбекова и Жамайка Токонова. Особое внимание уделяется его индивидуальному стилю, сценической культуре и мелодичному исполнению. Главной задачей статьи является популяризация айтысов, в которых затрагиваются темы национального духа, патриотизма, единства и воспитания подрастающего поколения.

Благодарность: Статья подготовлена в рамках проекта AP19574645 «Типология и поэтика современного казахского айтыса»

Ключевые слова: продолжение традиции, макам, айтыс среди девушек и парней, традиция сал-сері.

G.T. Tleuberdina^{1*}, M.K. Nurzhaxina², G.Sh. Shakhmanova³

^{1,2,3} Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

E-mail: ¹guldentleuberdina@inbox.ru, ²makosya_06@mail.ru, ³gulshat.shakhmanova@gmail.com

ORCID: ¹0000-0002-0574-643X, ²0000-0002-6471-2643, ³0000-0001-6246-2356

CONTINUATION OF TRADITIONS IN MODERN AITYS (Based on the Aitys of Maksat Akhanov)

Abstract. The article explores contemporary forms of one of the key genres of Kazakh oral literature – the art of improvisational poetic dueling known as aitys. Today, aitys has acquired new content, developed in new directions, and rapidly transformed to meet the demands of the modern era. As a result, a generation of talented improvisational poets (aitys performers) has emerged, contributing to the expansion and dynamic development of this traditional art form. This article focuses on the work of one such gifted performer – Maksat Akanov, a master of the traditional aitys between a girl and a boy, and a follower of the sal-seri artistic tradition. Maksat Akanov has captivated audiences across the country with his unique poetic style and melodic performance during national aitys events held in honor of various significant dates and personalities. The main objective of the article is to analyze the poetic craftsmanship of Maksat Akanov, particularly his contribution to the genre of aitys between a girl and a boy, through his performances with fellow aitys poets such as Aynur Tursynbayeva, Zhansaya Musina, Asem Erezhekizi, Zhuldyzai Maratbekova, and Zhamayka Tokonova. Special attention is given to his linguistic artistry, stage presence, and musical intonation. The article aims to promote poetic contests that address themes of national spirit, patriotism, unity, and the moral upbringing of future generations.

Acknowledgments: The article was prepared within the framework of the AR 19574645 project “Typology and poetics of modern Kazakh aitys»

Keywords: continuation of tradition, makam, aitys among girls and boys, sal-seri tradition.

1. Кіріспе

Айтыс – өнердің сан түрін бойына жинап, суырыпсалмалықты, ұшқыр ой мен сөз дәлдігін, ырғақ мен мақамның үйлесімін, сазды аспапты жоғары меңгеру деңгейін айтыскер акынның бойына жинақтап осы заманға жеткізіп келе жатқан бірден-бір өнер. Ықылым заманнан осы күнге дейін түрлі трансформациядан өткен айтыс өнері өзінің басты мақсаты мен миссиясын әлі де атқарып келе жатқаны талассыз. Өншілік, ақындық, артистік қабілеттерді бойына жинақтаған айтыскер ақындардың қазақ халқының рухани мәдениет пен өнерінде алар орны да ерекше.

Айтыс – ақындық тәрбие мектебі. Елімізде Арқа, Жетісу, Сыр, Батыс деп аталатын дәстүрлі өнер мектептері қалыптасқаны белгілі. Өнердің әр мектебінің өз ерекшелігі бар. Мәселен, Арқа мектебі сал-серілік дәстүрді жаңғыртуымен ерекшеленсе, Батыс мектебі төкпе жыраулық мақамымен белгілі. Айтыскерлік өнерде де әр өңірдің

мақамы, сазы ерекше байқалады. Мәселен, Абыл, Нұрым, Қашаған қалыптастырған жыраулық, жыршылық дәстүр Батыс мектебін сипаттаса, Біржан сал, Ақан сері қалыптастырған Арқа мектебі кең тыныс, зор дауыспен шырқалатын үлкен диапазонға құрылады.

Айтыс өнеріндегі Арқа мектебінің маңызын зерттеушілер пікірлерінен байқаймыз. Есмағамбет Ысмайылов «Ақындар» атты еңбегінде айтыскер бойында ақындық, музыкалық, драмалық өнердің қабысып келетіндігін атап өтсе (Исмаилов, 1956), қазақ айтыс өнерінің бастауында сал-серілік дәстүр тұрғанын байқаған өнертанушы Г.Н. Омарова XIX ғасырда қазақ топырағында сауық құрған ақын-музыканттар, сал-серілер қоғамдастығы пайда болып, сал-серілер әлеуметтік артықшылық иеленіп, уақытын халықты жинап музыкалық аспаптармен ән салып, актерлік және цирк өнерін көрсетіп, өнеріне тәнті еткен деген ой білдіреді (Омарова, 2019: 92).

Ұлттық поэзия тарихында ақындық-әншілік, композиторлық-орындаушылық, импровизаторлық-ойыншылық өнерді сәтті тоғыстырған сал-серілердің өрелі өнерпаздық табиғаты айрықша мәнділігімен ерекшеленетінін, сал-серілердің ым-ишаратында, кимыл-қозғалысында, бет-жүзінде, ән айту мәнерінде қисапсыз нәзік көрініс-құбылыстар көп болады (Негимов, 2005: 128).

Сал-серілер суырыпсалмалық өнерін игере отырып айтыс барысында немесе дүйім жұрттың алдында өнер көрсетіп, ән мен жырға бөлеп ақындық-музыкалық дарыны арқылы кез келген жағдайға, ойға, эмоцияға бейімделеді. Өнді мен күйді естіген сәтте қағып алып, есте сақтап келесі орындаушыларға сәл өзгертіп айтып, импровизация жасаған.

Сал-серілік дәстүрдің ажырамас бір бөлігі, айтыс өнерінің шырайын келтіретін ерекше түрі қыз бен жігіт айтысы екені көпшілікке мәлім. Ежелгі грек әлемі мен қазақ лирикасының табиғатын зерттеген ғалым Алма Құнанбаева өз мақаласында қыз бен жігіт айтысы туралы мынадай пікір білдіреді. «The numerous varieties of the aitys itself are the central genre field of Kazakh poetic culture. I will only name a few genres: kyz ben zhigit aitysy (an aitys between a young woman and young man), din aitysy (a religious aitys), zhumbak aitysy (an aitys with riddles), akyn dar aitysy (an aitys between akyns), and others» (Kunanbaeva, 2019: 2).

Ева-Мария Дюбуиссонның қазақ айтысы туралы зерттеулерінде «Confrontation in and through the Nation in Kazakh Aitys Poetry» қазақ халқының мәдени бірегейлігін білдірудегі және қоғамдық сын құралы ретіндегі айтыстың рөліне тоқталып, айтыстың ұлттық құндылықтарды жеткізудегі маңызын, қазіргі заманғы цифрлық кеңістікте, әсіресе онлайн-платформаларда жастар қауымына қалай әсер ететінін зерттейді. Дюбуиссон сонымен қатар айтысты қазіргі қоғамдағы диалог пен дәстүрді қолдайтын ауызша поэзияның бір түрі ретінде қарастырады (Dubuisson, 2010: 113).

Айтыс өнеріндегі қазақ ақын қыздарының алар орнына тоқталған ғалымдар Қ. Жалғасбаева мен Г. Даутова он тоғызыншы ғасырдағы қыз бен жігіт айтыстары мен осы күнгі қыз бен жігіт айтыстарының көрнекті үлгілерін өзара салыстыра бүгінде барлық әлем ақылды телефондарға көз алартқан тұста кез келген ақпараттың қолжетімділігі артқандықтан, айтыскерлердің сан қырлы өнерін танытатын айтыстың да эфирлерін еркін тамашалай аламыз деген қорытындыға келеді (Жалғасбаева, 2023: 191).

Қазіргі айтыстағы дәстүр жалғастығына тоқталған ғалымдар Насихат Мурсалимова, Алмас Оралбек дәстүрлі айтыс мақамдарының әр аймақта сақталмай жатқанына алаңдайды: «Айтис şairlerinin, ünlü akınların aytislarını ritimlerine uymadan aktarmaları ve yüzyıllardır yaşayagelen bölge okullarının müzik geleneklerine saygı göstermemeleri de oldukça üzücüdür. Dolayısıyla bu durumlar, modern aytis sanatının çözülmemiş sorunlarından yalnızca birkaçıdır» (Mursalimova, 2022: 469). Аманжол Өлтаев өз зерттеуінде айтыс қоғамды тәрбиелеу құралы, қоғамдық сананың шын мәнінде гуманистік бағытта қалыптасуына ықпал ету құралы деген ой айтады (Өлтай, 2020: 176).

Еліміздің әр өңірінде айтысты жетілдіріп, көркейтіп келе жатқан айтыскерлер баршылық. Сондай дарынды айтыскерлердің бірі – Арқаның сал-серілік дәстүрін жалғастырып, қыз бен жігіт айтысының шебері атанған Мақсат Ақанов.

Мақсат Ақановты сал-серілік дәстүрді жалғастырушы тұлға ретінде қарастыруға оның бойындағы өнерпаздық дарыны мен шығармашылық қабілеті негіз бола алады. Болашақ айтыскер жастайынан өнер ортасында тәрбиеленіп, әке өнегесін көріп, белгілі ақындар мен дарынды тұлғалардың шығармашылығына куә болған.

Асылмұрат Ақанов – дәстүрлі әнші, сахна шебері, халық театрының актері Мақсат Ақановты жастайынан сахнаға шығарып, актерлік, әншілік шеберлігін шыңдағанын айтыскер өз сұхбаттарында атап өтеді (https://youtu.be/bCoUx9CUB20?si=JVRN6xMmPz5_cor).

Ақындықтың қалыптасуына Ерік Асқаровтай ақын өнерін көзбен көріп, Шынболат Ділдебаевтай азулы ақыннан бата алуы, Абаш Кәкенов, Рамазан Саттыбаев, Нұрлан Аққазин сынды айтулы ақындардың айтысын өз көзімен тамашалап тәнті болуы әсер еткенін жасырмайды. М. Ақанов сал-серілердің бүгінгі өкілі Аманжол Өлтаевтай ақтаңгер айтыскерден үлгі алғанын жасырмайды. Қазіргі қазақ айтысының айтулы өкілі Бекарыс Шойбеков өз сұхбаттарының бірінде мықты ақындар қатарынан Мақсат Ақанов, Еркебұлан Қайназаровты атайды да, Мақсат Ақановты қыз бен жігіт айтысының серісі, төресі деген сипаттау келтіреді.

2. Зерттеу әдістері мен материалдары

2.1 Зерттеу әдістері

Зерттеу нысаны ретінде Мақсат Ақановтың хатқа түспеген бейнебаяны жазылған айтыстары алынды. Тақырыпты зерттеуде талдау, саралау, салыстыру, анализ, синтез әдістері қолданылды. Мақсат Ақановтың қазіргі қазақ айтысының көрнекті түрі қыз бен жігіт айтысын дамытуға қосқан үлесі мен сөз қолданудағы образдық-поэтикалық қолтаңбасын зерделеу, мәтінмен жұмыс әдісі, айтыс үлгілерін көркемдік-поэтикалық талдау әдістері, еңбектерді саралау және салыстыру әдістері қолданылды.

2.2 Материалға сипаттама

Мақала жазу барысында зерттеу нысанына алынған айтыскер Мақсат Ақановтың Айнұр Тұрсынбаевамен, Жансая Мусинамен, Әсем Ережеқызымен, Жұлдызай Маратбековамен, Жамайка Токоновамен сөз сайыстары негізгі мәтін ретінде алынып, мақала барысында тақырыптық-мазмұндық, көркемдік-поэтикалық тұрғыдан талданды.

Зерттеудің теориялық негізі ретінде ғалымдардың ғылыми-теориялық еңбектеріне сүйене отырып сараптама жасалды. Есмағамбет Ысмайыловтың «Ақындар» монографиясы, Серік Негимовтың «Қазақтың сал-серілері», Аманжол Әлтаевтың «Қазіргі айтыс өнеріндегі заман келбеті: әдеби талдау» зерттеулері алынып отыр. Г. Омарованың «Ұлттық қазақ музыкасының мәдени контекстері», А.В. Kunanbaeva «Surprises of Typology: From the World of Ancient Greek and Kazakh Lyric Poetry», Dubuisson E.M. «Confrontation in and through the Nation in Kazakh Aitys Poetry», Жалғасбаева Қ.Б., Даутова Г.Р. «Айтыс өнеріндегі қазақ ақын қыздарының алар орны», Mursalimova N., Oralbek A., Ақа М. «Kazakh halkinin aitys sanati» мақалалары дәстүр жалғастығы тақырыбын айқындауға негіз болды.

3. Талқылау

Мақсат Ақанов дара қолтаңбасы бар, өзіндік сөз өрнегі қалыптасқан, қыз бен жігіт айтысының көрнекті үлгісін көрсетіп жүрген болмысы бөлек ақын. Айтыс сүйер қауым Мақсат Ақановтың сахнаға шығуын асыға күтеді. Өзін ұстау, сөз саптау мен домбыраны меңгеру деңгейі, киім кию мәдениеті көрерменнің ыстық сүйіспеншілігін тудырады. Осындай керемет сырт бейнесімен қатар, ішкі ақындық қуаты арқылы серілік қасиетін халық алдында көрсетіп келе жатқаны анық.

Оған дәлел ретінде youtube бейнехостингіндегі Мақсат Ақановпен Жансая Мусина айтысы 2 млн 200 мың қаралым жинаса, Аспанбек Шұғатаевпен айтысын 1 млн 100 мың адам тамашалаған. Қарлығаш Әубәкіровамен айтысын 700 мыңға жуық, Жұлдызай Маратбековамен айтысын 2 млн, Әсем Ережеқызымен айтысын 1 млн адам қарап қызықтаған. Ақынның қыздармен айтыстары танымал болғанмен, ел есінде Ринат Зайытовпен, Мейірбек Сұлтанханмен, Еркебұлан Қайназармен, Мұхтар Ниязовпен, Мұрадым Мирлановпен, Иранғайып Күзенбаевпен айтыстары ерекше сақталған.

Өз сұхбаттарында айтыскер ақын қалжың, еркелік, әзіл-қалжыңмен өрілген айтыс жүргізудің, қыз ақынның көңіліне тимей, жұмсақ әрі сыпайы айтысудың оңай еместігін атап көрсетеді. Мақсат Ақанов – ұстазы Аманжол Әлтаевтың жолын жалғап, айтыс сахнасында көптеген ақын қыздармен сөз сайысына түскен ақын. Ол үшін ең қиын әрі есте қаларлық айтыстардың бірі – Айнұр Тұрсынбаевамен өткен айтыс болғанын өзі де жасырмайды. (<https://youtu.be/mYH3yfiw4i4>).

М. Ақанов айтыс жүлдесін талайдан бері иеленіп келе жатқан айтыскер. «Жүрсіннің жүйріктері» жобасында, «Алтын домбыра» республикалық сайысында сан мәрте өнер көрсетіп, 2023 жылы озып шықса, осы жылы ақын «Біржан-Сара ізімен» телевизиялық айтысында қыз бен жігіт айтысының үздігі ретінде бас жүлдеге ие болды.

Айтыскер ақын осылайша айтыскерлік жолға әке өнерін жалғастыра, ақындық ортада тәрбиеленіп, көптеген жыр додасында өнерін шыңдап, айтыс биігін бағындыра білді.

4. Зерттеу нәтижелері

Қиыннан қиыстырып сөйлейтін ақын Мақсат Ақанов – қыз бен жігіт айтысының майталманы. 2002 жылы Қозы Көрпеш пен Баян сұлудың 1500 жылдығына арналған жыр сайысында студент ақын танымал ақын Айнұр Тұрсынбаевамен айтысып сөз шеберлігін танытады.

Аяғөздің төріне кеп қонайын,
Арқадан алып ұшып жеткен күнде,
– деп басталатын жыр додасын ақын өзін балықшыға, қарсылас ақын қызды аққуға теңей отырып жалғайды.

Жырымды желбіретсем аққу құсап,
Сөзімді тыңда, елім, нақты бір сәт.
Қармақ салып отырған балықшының,
Қасына келіп қонған аққу құсап,
Жырымның айдынына шомылдырып,
Аялап тербетейін гәккуге сап (<https://youtu.be/mYH3yfiw4i4>).

Үкілі Ыбырай атамыздай серілік танытып, гәккулетіп жырын бастаған Мақсат ақын ұтымды әзілге қиыннан жол тапқандай жауап қайтарады. Айдың көмескі сәулесінің жарығымен өлең оқуға құмар ақын төмендегіше сөзбен бейне жасауға шебер:

Ай-сәулесін жарық қып алақанға,
Оңаша жыр оқитын түнді аңсадым (<https://youtu.be/mYH3yfiw4i4>).
Ақын қыздың нәзік мақамынан аққудың әуенін байқайды.
Сызылған үніңізден айналайын,
Аққудың әуеніндей көкте салған.

Халық алдында естен кетпес өнер көрсетуді мақсат етеді, осы ойды теңеу сөзбен жалғастырады.

Жарқын елдің алдында жарқылдайық,
Шалдардың шалғысындай шөпке салған (<https://youtu.be/mYH3yfiw4i4>).

Сара Тоқтамысовамен айтысында Арқа дәстүрін өз өнерімен жалғап келе жатқанын байқатады ақын.

Айтыста арқа салтын қолданам көп,
Жаратқан қадамымды оңғарар деп...
Біржан мен Сара айтысын бүгінгі ел,

Мақсат пен Сараны айтсын жалғаған деп (<https://youtu.be/krLEjyb97vU?si=RTouiTzPzNKf36mMN>)

Мақсат Ақанов Жансая Мусинадай батыстың батыл ақын қызымен де талай рет айтыс сахнасында кездескен.

Ж. Мусинамен айтысы әзілі жарасқан, тапқырлыққа құрылған. Қыз бен жігіт айтысының озық үлгісі ретінде танымал. Ақын дауысты, дауыссыз дыбыстарды ажарлап сөздің реңін келтіреді.

Тасқа салса таймайтын тарландардай,
Ақ боранда адаспас арландардай.
Алдымнан жиырма жүйрік өте шықты
Бәрін де жеңсем деген арман бардай (<https://youtu.be/RNDf-dXO0BY>).

Айтыс өнері ақынды халық алдында белгілі бір белеске көтереді. Әлеуметтік өмір шындығын шырқағанда ақын халық атынан тіл қатады. Өлең жолдарында *дара құдай, қара қытай* эпитеттерін сәтті қолданады.

Қазақтың азаттығы баянды боп,
Отан үшін төгейік терімізді.

*Дара құдай жарылқап алашымды,
Қара қытай баспасын елімізді* (<https://youtu.be/Eslz6mkACJk?si=B-5fNHSLJTxpGBd5>).

Әсем Ережеқызымен 2023 жылғы айтысында толғауы тоқсан қызыл тілді орынды жұмсай отырып, өткір мәселелерді қозғайды. Елде болып жатқан өзгерістер мен түйткілді мәселелерден хабардар ақын өз пікірін білдіріп, ұлттық аспап домбыраны қаралағандарға пікірін білдіреді.

*Біреулер ұсталыпты параменен.
Біреулер жабылыпты жаламенен,
Біреулер домбырамды харам депті,
Ойнайын деген екен бабаменен* (<https://youtu.be/Eslz6mkACJk?si=B-5fNHSLJTxpGBd5>).

Ақын қоғамдық сананың өзгерісіне, ұлттық салт-дәстүр мен нышандарға күмән туғызғандардың пікірінің таралуына алаңдайды.

Ата салтқа атака жасап жатыр,

*Сақтанып жүрмеген соң сауытпенен.
Беташар болмайды деп беттен ап жүр,
Тарихты жатпаған соң танып терең.
Домбырам харам десе айта берсін,
Мен оны тарта берем шабытпенен* (<https://youtu.be/Eslz6mkACJk?si=B-5fNHSLJTxpGBd5>).

Халқымыздың ұлы перзенті, бас ақынына тіл тигізгендерді де сынайды.

*Ол аздай тарихта болмаған деп,
Абайдай алысып жүр алыппенен.*

Бөтен ағымның жетегінде кетіп, ұлттық құндылықты таптағандарды, астарлы оймен жеткізеді.

*Үкіге үрке қарап жүргендерге,
Үмітім үзілгендей қауіптенем.*

Аумалы-төкпелі заманның бағытын байқаған ақын қоғамды былайша сипаттайды.

*Қара ниет бір қоғам пайда болды,
Күннің нұрын жасырған бұлт құсап...
Қара ниетті қоғам – ақынның қазіргі қоғамды дәлме-дәл сипаттауы.*

Әсем Ережеқызы айтыс барысында ақынға сал-серілік құрып жүріп, тұрақты жұмыс істемегенсің, еңбек кітапшаң да жоқ шығар деген мысқыл ойын айтады. Оған ақын ащы да болса ақиқат сөзбен, туған қаласы Қарағандыда опат болған шахтерлер жайлы айта отырып жауап қайтарады.

*Еңбек, еңбек деп жүріп не болды енді,
Кешегі Қарағанды шахтерлері.
Еңбек кітапшалары ашылғанмен,
Өмірінің жабылған дәптерлері* (<https://youtu.be/Eslz6mkACJk?si=B-5fNHSLJTxpGBd5>).

Өмір дәптері жабылған қырық алты шахтердің отбасын, бала-шағасын уайымдап қабырғасы қайысады.

Қара орамал жамылып Қарағанды,
Қаралы күн шошытты-ау бар адамды.
Қырық алты жерлесім жерге кетіп,
Жүрегі құрғыр тағы жараланды.
Аңырап артта қанша ана қалды,
Қаңырап, қайғы жұтып қала қалды (<https://youtu.be/Eslz6mkACJk?si=B-5fNHSLSJTxpGBd5>).

Айтыскер ақын құрбан болған жандардың өліміне парақор басшылықтың қатысы барын астарлы сөзбен айқындап берді.

Қандастардың қанымен өтеп жатыр,
Қанша жылғы жеп келген параларды...
Сүттен ақ, судан таза дей алмаймын,
Басшылықта отырған ағаларды... (<https://youtu.be/Eslz6mkACJk?si=B-5fNHSLSJTxpGBd5>).

Әсем Ережеқызымен айтыс барысында ақын әзіл сөзбен астары терең ой тастайды.

Екеуіміздің махаббат қысқа бірақ,
Бүгінгі қоғамдағы балақтардай...

Балағы қысқа, сақалы ұзын діни ағымдардың жаппай таралуын меңзейді.

Ақын қыз бен жігіт айтысының шебері екенін Жансая Мусина мен Әсем Ережеқызымен айтыстарынан ерекше байқаймыз. Мәселен шетелден білім алса да, отбасын құрмаған ақын қыздарды жарасымды әзілмен сынайды:

Шетелден болашақпен білім алып,
Шекарадан екі-үш жыл шалғай жүрген... – дей отырып Әсем ақынды:
Ақырет бар дегенге сенгенменен,

Махаббат бар дегенге нанбай жүрген... – деген жыр жолдары арқылы *ақырет пен махаббат* ұғымдарын параллель қояды. Ақын қыздармен әзілін көркем сөзбен әрлеп отыруға шебер.

Жансая екеуіңе жар таба алмай,
Жарты өмірім өтті ғой сендерменен...
Келінім деп керіліп отырғаннан,
Кемпірлерім жақсы екен кердеңдеген...

Сөз жарыстырған ақын қызға ойын дәлелдеу мақсатында *сахна мен сахара* ұғымдарын, *Ертіс пен Есіл* өзендерін қарама-қарсы мәнде жұмсайды:

Сахнада сөзіміз қосылмады-ау,
Сахарада малымыз біріккенмен...
Ертістей асаулығың болғанменен,
Есілдей және де бар еркелігің... (<https://youtu.be/Eslz6mkACJk?si=B-5fNHSLSJTxpGBd5>).

Суырып салма айтыскер ақындардың өнері тарих үшін қас-қағым сәт болса да, халқымыз үшін алар орны ерекше. Ақынның айтулы сөз жарыстарының бірі – Иранғайып Күзембаевпен Шынболат Ділдебаевтың 70-жылдығына арналған айтысы. Ақын қалжың айта отырып, халықтың мәселелерін, елдік мәселелерін көтерген. Кезінде батасын алған шындыққа шырай берген Шынболат ақынға қарата сөз бастайды.

Шымырлап Шынболаттың сарайында,
Ақиқат айтайыншы ағайынға.
Өренімнің өнерін көрейін деп,
Өр рухы жүрген шығар маңайымда...
Азап шегіп отырған халық бізде,
Мойын бұрмай отырған тас қоғам бар (https://youtu.be/bCoUx9CUB20?si=JVRN6xMmPz5_cor_).

Тас қоғамның толғауын толғаған ақын Байқоңырдың жағдайына да тоқталуды азаматтық парыз көреді. Ғарышқа ұшқан сансыз зымыранның қазақ жеріне келтірген зардабына налиды.

Байқоңырың өзінде тұрғанменен,
Өзгеге беріп қойған масқараң бар.
Шетелдің зымыранын ұшыру үшін,
Сарыарқаның саласын ластамандар.
Қаныштың ізі қалған құтты жерге,
Ғарыштың қалдықтарын тастамандар.
Полигонның зардабы зарықтырып,
Шынболат шырылдаған есіл ер боп.
Ал бүгін протонның зымиянын,
Ақындар шығармасын есінен дөп (https://youtu.be/bCoUx9CUB20?si=JVRN6xMmPz5_cor_).

Елдің қамын бас пайдасынан асыра алмаған көп шенеунік пен шекпендіні өткір сынайды.

Бет бақырмай отырған бетпақтарды,
Бетпақтың даласына көшірер ме еді.
Ағайын сонда ғана сорың тарқап,
Көп істердің түйіні шешілер ме еді (https://youtu.be/bCoUx9CUB20?si=JVRN6xMmPz5_cor_).

Бұхар жырау Қалқаманұлының 355 жылдығына арналған республикалық айтыста МақсатАқанов пен Мұрадым Мирланов айтысында шындықты тайсалмай жырайды.

Халқымның байығаны маған керек.
Жаңа Қазақстан боламыз деп жатырмыз,
Сондықтан бізге мықты маман керек.
Ахановтай ақындар жетіп жатыр,
Ахыметов секілді адам керек (<https://youtu.be/54DHiAs1SdA?si=D5c6ORnC7AwESaJe>). Билік басында ел игілігіне қызмет атқарған Серік Ахметовтай тұлғаларды еске алады ақын.

Рүстем Қайыртауылымен айтысында ақын билікке сөзі өтпейтін, бас қамын уайымдаған жандарды сынайды.

Көсемге сөз айтатын көкелер жоқ.
Тек мақтау айтатыны үнемі мың.
Мақтамай қайтсын енді өңкей қорқау,

Қасықтай қауқары жоқ білегінің.

Қайран менің қайырылмас бабаларым,

Түктері көрінетін жүрегінің (<https://www.azattyq.org/a/25721578.html>)

Тек әртүрлі тақырыптағы әлеуметтік, мәдени, рухани мәселелерді көтеріп қана қоймай, ақын сонымен қатар оймақтай ойды көркем сөзбен кестелеуге де шебер суырыпсалма өнер иесі ретінде танылады. Айтыскердің туған өлкеге деген ыстық ықыласы мен перзенттік сүйіспеншілігі оның айтысындағы бейнелі сөз өрнектері арқылы терең әрі әсерлі сипатталады.

Қарағандым зерексің, зерделісің,

Құдайдың маған сый қып бергенісің.

Қой бағып жүріп көмір тауып алған,

Апақтай қара шалдың еңбегісің.

Бұқараға мұндағы басымды идім,

Бұқардай қадірлісің сен мен үшін.

Қазақ боп туғанымға қуанамын,

Қазыбектей саңқылдап кеуде құсым (<https://youtu.be/54DHiAs1SdA?si=D5c6Orn C7AwESaJe>).

Ақынның дара қолтаңбасын сөз нақыштарынан байқау қиын емес: Тілінің ащылығын қараңыздар, протоннан бөлінген удай екен; шабысының қараңдар шапшандығын, айдыннан қаз ілетін құдай екен; сөзінің көз жетпейтін тігісіне; Кенесары бабамдай болмаса да, кенедей қанын ішеді жабысқанның; өлеңнің ұйқастарын сетінетпей, шабыттың тұрған кезде оты кетпей; сөзімнің ішіндегі бар асылым, көзімнің ішіндегі қарашығым;

«Біржан-Сара ізімен» телевизиялық айтысының аясында Мөлдір Айтбаймен сөз жарыстырады. Өлең жолдарын құрауда тақпырлық танытып, Каспийдің бекіресі, Катардың қара балығы, дорбаға салған доллар, Доханың тауары деген тіркестерді сәтті қолданады.

Каспийдің бекіресі тұрған кезде,

Катардан жеп келісің қара балық.

Долларыңды дорбаға санап алып,

Дохадан қайттың ба екен тауар алып.

Мақсат Ақанов көрерменді қызықтыру мақсатында шетелге барған ақын қызмен әдемі әзілдейді:

Ол жақтан тауар алып келмесең де,

Келгенің көрініп тұр зағар алып.

Дегенменен қайтқаның дұрыс бопты,

Қала ма деп қорқып ем араб алып (<https://youtu.be/NaDyX7AWmwg?si=wSv9dtM7sfR rprrt>).

2019 жылы Сәкен Сейфуллиннің 125 жылдығына орай өткен халықаралық ақындар айтысында шығыстық жас ақын Жұлдызай Маратбековамен айтысы қыз бен жігіт айтысының керемет үлгісіне айналды.

Ақын ойын көркем сөзбен құбылта қыздың көзін *тұма бұлаққа, қас кірпігін тасты жарған қынаға* балайды.

Бағыма мені бүгін жолықтырған,
Барына сендей қыздың қуанайын.
Көздеріңіз мөп-мөлдір тұнық екен,
Балықты бұлақтағы тұмадайын.

Қас кірпігің табиғи тамаша екен,

Тасты жарып шығатын қынадайын (<https://youtu.be/ZZaMFcwDsZ8>) .

Мақсат Ақанов Жұлдызайды Нұрмұхамед ақынға келін қылып алып қалуға ниет білдіреді. Бойдақ Нұрмұхамедтің шаңырағын үш жүз сөзімен меңзеп тұр.

Үштөбеде таудай үй қаңырап тұр,

Үш жүзді көбейтетін адамы жоқ (<https://youtu.be/ZZaMFcwDsZ8>) .

«Көкшенің көк семсері Көкен ақын» еларалық айтысында қырғыз елінің ақын қызы Жамайка Токоновамен сөз жарыстырған. Өзіл сөзін орынды жұмсап ақын қыздың есімінен бастайды. Қажетті ойға ерекше назар аударып, сөз әсерін күшейту екен сөзін өлең жолдарының соңында қайталайды.

Затына құрметпенен қарасам да,

Атына кеп тұр сәл-пәл күлкім көкем.

Өзірге жымиғаны *культурно екен.*

Сызылып сөз бастайтын сылқым ба *екен?*

Жұлынып сөз бастайтын жылпың ба *екен?*

Күлкісінің астында зіл тұр ма *екен?*

Кірпігінің астында мұң тұр ма *екен?..*

Біржанның ауылында отырғанда,

Бір қыздың тілін таппау мүмкін ба *екен?* (<https://youtu.be/WnBp6ZHSwbU>) .

Тірлікті жайлап-жайлап бастау керек,

Бірлікті бұзып алмай екі елдегі (<https://youtu.be/WnBp6ZHSwbU>) – деп қырғыз қазақ елдерінің арасындағы татулық мәселесін де естен шығармайды.

«Ұлы күні ұлыстың, басы болсын ырыстың» атты республикалық айтыста өскемендік Ақбота Манарбековамен айтыста сұлу қызды көркемдеп бейнелейді:

Шыныдағы шырындай ару кеп тұр,

Тұратын сөрелер мен көрмелерде... (<https://youtu.be/LBZhh>

[PQJMpQ?si=V13lCoaSp7 Gmp3y_](https://youtu.be/LBZhh)).

Ақынның дауылға төтеп бере алмаған күрке там, кебінге оранған мұсылман образдары ерекше.

Дауысыңды естіп теңселіп қап жүрмейін,

Дауыл соқса шайқалған күрке тамдай...

Ақ матаға оранған адам құсап,

Ақботаның алдында тырп ете алмай (<https://youtu.be/LBZhh>

[PQJMpQ?si=V13lCoaSp7 Gmp3y_](https://youtu.be/LBZhh)).

Мақсат Ақанов қыздармен айтысып, айтыскер қыздардың өнердегі жолын ашып жүргенін де жасырмайды.

Қыздармен қызықты айтыс жасау керек,

Барынша өрнек пенен мәнерді сап...

Бота қызды жарыққа шығарайын

«Ботакөзді» шығарған Сәбең құсап (https://youtu.be/LBZhhPQJMrQ?si=V13lCoaSp7Gmp3y_).

Ақынның өлең жолдарының әр тармағы, әр бунағы жымдасып, кара өлең ұйқасының озық үлгісін танытады.

Ажарың гауһартастың ажарындай,	a
Сол әннің құлақта тұр сазы арылмай.	a
Сегіздің ауылында кезіктің-ау,	б
Әлемнің сегізінші ғажабындай	a

Дыбыстық қайталауларды ақын сәтті қолданып, *балауса қыз, балды ерінді, сәукелеңді киген күн, тал беліңді иіп құрмет қыл, Бибігүл Төлегеновадай* тамаша өнер иесі бол деген ойды ортаға салып, көрерменнің көңілін табады.

*Бибігүл балауса қыз, балды ерінді,
Әрқашан бұлт шалмасын ар көгінді.
Сәнденіп сәукелеңді киген күні,
Сен бақытты етерсің әлдекімді.
Үлкендерге қашан да құрмет қылғын,
Тағадай иілдіріп тал беліңді.*

Төлегеннің Бибігүл бұлбұлындай,

Төлөнерге өзіндік сал жолыңды (<https://youtu.be/IPiSp0XKQHU?si=6b46jddqHiXdWRcig>).

Ақтөбелік ақын Жұлдыз Қожабековамен айтысында Мақсат Ақанов банкир, вампир сөздерін әзілдеп сәтті қолданады.

Басында қорқытты рас даңқың мені,
Әр сөзі күміс пенен алтын деді.
Күйеуі санға құмар *банкир* деді,
Ал өзі қанға құмар *вампир* деді.

Сонда да қорықпастан келіп тұрмын,

Бауырым алдады-ау деп бәлкім мені (<https://youtu.be/10YtwGmN9JI?si=opDXR01dhPmgLbDY>).

Ақын қыздың сырт келбетін суреттеп, әзілдей отырып күлкіге қарық қылуға ақын шебер.

Өзінді самаладай жайнатайын,
Өзінді бұлбұл құстай сайратайын,

Дегенменен денелі қыз екенсің,

Дельфиндей үйретілген ойнатайын... (<https://youtu.be/10YtwGmN9JI?si=opDXR01dhPmgLbDY>).

Жұлдыз ақынды інгенге, құнарлы қаймаққа теңеп, өзін тайлаққа балайды.

Құнарлы қыз екен ғой қол соғыңдар,

Кәдімгі құнары көп қаймақ құсап.

Ірі қызбен отырған бір түрлі екен,

Інгеннің қасындағы тайлақ құсап... (<https://youtu.be/10YtwGmN9JI?si=opDXR01dhPmgLbDY>).

Ақын өлең тармақтарының алғашқы сөзін ұйқастыруда өзіндік қолтаңбасын, стилін қалыптастырғанын байқау қиын емес. Мысалы,

*Телескоппен дұрыстап қарамаса,
Телефонмен қараған болмайды екен...*

Немесе,

*Мэлстің ауылына кеп қалыпсың,
Мэрстің ішіндегі майбах құсап.*

Немесе,

*Ауырдың астыменен жүргеннен соң,
Ауылдарға берілген есімдері.*

Немесе,

*Еснейдің есімін елге жайды.
Есі дұрыс болған соң шешімдері.*

Қазіргі айтыс тізгігін ұстап, айтыс ақындары мен жыршы, термешілердің халықаралық одағының басы-қасында жүрген ақтаңгер ақын Аманжол Әлтаевтың тәлімгерлігін өлең жолында көркемдеп жеткізеді.

*Аманжол ағамыздан жарлық келсе,
Жұлдыз да жерге түсер төбедегі.*

Осылайша ақын Мақсат Ақанов Жұлдыз Қожабековамен қыз бен жігіттің жарасымды айтысын жасайды.

Серілік өнерін әуезді мақамымен, сырлы әуенімен, тапқыр да көркем сөзімен, сымбатты кескін келбетімен жалғастырып, қазіргі заманның қыз бен жігіт айтысының шеберіне айналған Мақсат Ақанов шығармашылығы сан қырынан терең зерттеуді талап ететіні сөзсіз.

5. Қорытынды

Бүгінгі таңда айтыстың бұқаралық сипатқа ие болуы, сан мыңдаған тыңдарман мен көрерменнің көзайымына айналуы асыл өнерге деген халықтың ықыласын байқатады. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы айтыстарды қаз-қалпында ешбір өзгеріссіз нұсқасын сан мәрте қайтара көптеп тамашалау айтыстың өнер ретіндегі маңыздылығының техника мен жасанды интеллект жаулаған жиырма бірінші ғасырда да жойылмағанының дәлелі болып отыр. Оған себеп, айтыстың түрлерін, оның ішінде біз қарастырып отырған қыз бен жігіт айтысын Мақсат Ақанов сынды айтыс ақындары суырыпсалмалық өнерді мүмкіндігінше дамытып, жетілдіріп, оны болашақ ұрпаққа жеткізу жолында аянбай еңбек етіп келеді. Ақын алтын домбыраға ие болған кезде өнертанушы, дәстүрлі әнші Ерлан Төлеутай мынадай пікір білдірген еді: «Сенің бүгінгі жеңісің, кешегі Сүйінбай, Жанақ, Шөже, Шернияз, Кемпірбай, Түбек т.б. халықшыл ақындардан мирас болған қазақы айтыс өнерінің жеңісі». Мақсат Ақанов сөзді дұрыс қолдану, өлең құраудағы сауаттылығы, қалыптасқан мақамы, сахнада өзін ұстау мәдениеті мен суырып салып айтысудың шеберлігі арқылы айтыс өнерін жоғары деңгейге көтеріп келеді.

Айтыскер ақындық танымы, қуаты мен білімі арқылы даралығын, ерекше бітімін танытып қоймай, ұзақ жылдар қыздармен айтысып, айтыстың көрнекті үлгісінің шырайын келтіріп, салмағын арттырып жоғары суырыпсалмалық қасиеті арқылы

айтысқа деген халықтың қызығушылығын арттырып келе жатыр. Сонымен қатар, айтыскер көркемдік қуаты зор айтыс өнерімен қатар, логикалық жүйелілік, тапқырлық пен ой құрау шеберлігінде айтыстың суырыпсалмалық қасиетін жетілдіріп отырғаны сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. Исмаилов Е. Ақындар. – Алматы: Қаз. мемл. көркем әдеб. бас., 1956. – 340 б.
2. Омарова Г. Ұлттық қазақ музыкасының мәдени контекстері. // Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии. – 2019. – Т. 69. – №. 3. – С. 87-97. <https://doi.org/10.26577/jpcp-2019-3-p10>
3. Негимов С. Қазақтың сал-серілері. – Алматы: Ана тілі, 2005 – 128 б.
4. Kunanbaeva A.B. Surprises of Typology: From the World Of Ancient Greek And Kazakh Lyric Poetry // Revista De Etnografie Si Folclor. – 2019. – №1–2. – P. 23–39. https://www.academia.edu/7185198/Surprises_of_Typology_From_the_World_of_Ancient_Greek_and_Kazakh_Lyric_Poetry.
5. Dubuisson E. M. Confrontation in and through the Nation in Kazakh Aitys Poetry // Journal of Linguistic Anthropology. – 2010. – Т. 20. – №. 1. – С. 101-115. <http://www.jstor.org/stable/43104244>
6. Жалғасбаева Қ. Б., Даутова Г. Р. Айтыс өнеріндегі қазақ ақын қыздарының алар орны. // Eurasian Journal of Philology: Science & Education. – 2023. – Т. 191. – №. 3. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2023.v191.i3.ph10>
7. Mursalimova N., Oralbek A., Aça M. Kazak halkinin aitys sanati // Motif Akademi Halkbilimi Dergisi. – 2022. – Т. 15. – №. 38. – С. 469-480. <https://doi.org/10.12981/mahder.1097528>
8. Өлтай А. Қазіргі айтыс өнеріндегі заман келбеті: әдеби талдау. – Нұр-Сұлтан: «Кәусар» баспасы, 2020. – 176 б.
9. Кімнің есінде, Мақсат Ақанов. 25.04.2023 https://youtu.be/bCoUx9CUB20?si=JVRN6xMmPz5_cop_
10. Мақсат Ақанов пен Айһұр Тұрсынбаева айтысы. 21.06.2020 <https://youtu.be/mYH3yfiw4i4>
11. Мақсат Ақанов пен Сара Тоқтамысованың айтысы. 04.05.2023 <https://youtu.be/krLEjib97vU?si=RTouTPzNKf36mMN>
12. Мақсат Ақанов пен Жансая Мусина айтысы. 26.12.2023 <https://youtu.be/RNDf-dXO0BY>
13. Мақсат Ақанов пен Әсем Ережеқызының айтысы. 17.01.2024 <https://youtu.be/Eslz6mkACJk?si=B-5fNHSLJTxpGBd5>
14. Мұрадым Мирланов пен Мақсат Ақанов айтысы. 22.03.2023 <https://youtu.be/54DHiAs1SdA?si=D5c6ORnC7AwESaJe>
15. Мақсат Ақанов пен Рустем Қайыртауұлының айтысы. 27.04.2011 <https://www.azattyq.org/a/25721578.html>
16. Біржан-Сара ізімен: Мақсат Ақанов пен Мөлдір Айтбай айтысы. 16.12.2023 <https://youtu.be/NaDyX7AWmwg?si=wSv9dtM7sfRqprtt>
17. Мақсат Ақанов пен Жұлдызай Маратбекова айтысы. 01.02.2021 <https://youtu.be/ZZaMFcwDsZ8>
18. Мақсат Ақанов пен Жамайқа Токонова айтысы. 11.04.2024 <https://youtu.be/WnBp6ZHSwbU>
19. Мақсат Ақанов пен Ақбота Манарбекова айтысы. 16.03.2024 https://youtu.be/LBZhPQJMpQ?s=i=V13lCoaSp7Gmp3y_
20. Бибігүл Тілебалдинова мен Мақсат Ақанов айтысы. 21.09.2015 <https://youtu.be/IPiSp0XKQHU?si=6b46jdqHiXdWRcig>
21. Мақсат Ақанов пен Жұлдыз Қожабекованың айтысы. 04.05.2025 <https://youtu.be/10YTwmN9JI?si=opDXR01dhPmgLbDY>

References:

1. Ismailov E. (1956) . Poets. – Almaty: Kaz. state. artistic ethics. the head. – P. 340 (in Kaz.).
2. Omarova G. (2019) Cultural contexts of Kazakh traditional music // KazNU Bulletin. Journal of philosophy, culture and political science, 3(69) – P. 87-97. <https://doi.org/10.26577/jpcp-2019-3-p10> (in Kaz.).
3. Negimov S. (2005) Kazakh Sal-Sery. Almaty: Ana tili. – P. 128 (in Kaz.).

4. Kunanbaeva, A. B. (2019). Surprises of Typology: From the World of Ancient Greek and Kazakh Lyric Poetry. *Revista De Etnografie Si Folclor.* – 2019, 1-2. https://www.academia.edu/7185198/Surprises_of_Typology_From_the_World_of_Ancient_Greek_and_Kazakh_Lyric_Poetry. (in Eng.).
5. Dubuisson, E.-M. (2010). Confrontation in and through the Nation in Kazakh «Aitys» Poetry. *Journal of Linguistic Anthropology*, 20 (1). – P. 101-115. <http://www.jstor.org/stable/43104244> (in Eng.).
6. Zhalgasbayeva K.B, Dautova G.R. (2023). The role of kazakh women in the art of aitys. *Eurasian Journal of Philology: Science & Education*, 191(3). <https://doi.org/10.26577/EJPh.2023.v191.i3.ph10> (in Kaz.).
7. Mursalimova N., Oralbek A., Aça M. (2022). Kazak halkinin aitys sanatı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(38), – p. 469-480. <https://doi.org/10.12981/mahder.1097528> (in Eng.).
8. Altaev A. (2020) The appearance of the times in the art of modern aitys: a literary analysis. – Astana: Foliyant. – 176 p. (in Kaz.).
9. Kimnin esinde. Maksat Akanov. 04.2023 [https://youtu.be/bCoUx9CUB20?si=JVRN6xMmPz5_cop_\(in_Kaz.\)](https://youtu.be/bCoUx9CUB20?si=JVRN6xMmPz5_cop_(in_Kaz.))
10. Maksat Akanov and Ainur Tursynbaeva. 21.06.2020 <https://youtu.be/mYH3yfiw4i4> (in Kaz.).
11. Maksat Akanov and Sara Toktamisova. 04.05.2023 <https://youtu.be/krLEjbb97vU?si=RTouiTPzNKf36mMN> (in Kaz.).
12. Maksat Akanov and Zhansaya Musina. 26.12.2023 <https://youtu.be/RNDf-dXO0BY> (in Kaz.).
13. Maksat Akanov and Assem Erejkyzy. 17.01.2024 <https://youtu.be/Eslz6mkACJk?si=B-5fNHSLJTpxGBd5> (in Kaz.).
14. Maksat Akanov and Muradym Mirlanov. 22.03.2023 <https://youtu.be/54DHiAs1SdA?si=D5c6ORnC7AwESaJe> (in Kaz.).
15. Maksat Akanov and Rustem Kairtaiuly. 27.04.2011 <https://www.azattyq.org/a/25721578.html> (in Kaz)
16. In the footsteps of Birzhan-Sarah: Maksat Akanov and Moldir Aitbay. 16.12.2023 <https://youtu.be/NaDyX7AWmwwg?si=wSv9dtM7sfRrprtr> (in Kaz.).
17. Maksat Akanov and Zhuldyzai Maratbekova. 01.02.2021 <https://youtu.be/ZZaMFcwDsZ8> (in Kaz.).
18. Maksat Akanov and Zhamayka Tokonova. 11.04.2024 <https://youtu.be/WnBp6ZHSwbU> (in Kaz.).
19. Maksat Akanov and Akbota Manarbekova. 16.03.2024 <https://youtu.be/LBZhhPQJMpQ?si=V13lCoaS> (in Kaz.).
20. Aytys Bibigul Tlebaldinova and Maksat Akanov. 21.09.2015 <https://youtu.be/lPiSp0XKQHU?si=6b46j> (in Kaz.).
21. Maksat Akanov and Zhuldyz Kozhabekova. 04.05.2025 <https://youtu.be/l0YTWgmN9JI?si=opDXR01> (in Kaz.).

Б.С. Мауленова¹, Ж.А. Баянбаева^{2*}, С.О. Муминов³

^{1,2,3} *Қазақхский национальнй университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

E-mail: ¹banumtaulenova@mail.ru, ²bayanbaevazhadra@mail.ru, ³s.muminov2012@yandex.ru

ORCID: ¹0009-0005-6113-2386, ²0000-0002-7713-0757, ³0000-0002-7137-737X

ПОЭТИКА МАЛОЙ ПРОЗЫ Б. КАНАПЬЯНОВА

Аннотация. В данной статье представлен анализ поэтики малой прозы Б. Канапьянова. Жанры притчи, лирической миниатюры, рассказа стали объектом предпринятого исследования. Цель данной работы – исследование поэтики и проблематики малой прозы Б. Канапьянова, выявление и характеристика основных художественных методов писателя. Научная значимость работы выражается в том, что разработанная в ней технология анализа малой прозы Б. Канапьянова может быть использована для исследования жанровых процессов в современной казахстанской литературе. Практическая значимость работы заключается в том, что ее материалы, результаты и выводы могут образовать основу системы методических рекомендаций по изучению современной прозы в высшей школе. В нашем исследовании применены описательно-функциональный и сравнительный методы. Кроме того, был проведен последовательный анализ жанровой природы малой прозы писателя и осуществлена интерпретация ее смыслов. Совокупность перечисленных методов исследования обеспечила достоверность и глубину изучения поэтики малой прозы Б. Канапьянова. В своих произведениях малой прозы писатель синтезирует лирическое и эпическое начало. Источником лирического начала являются пейзажные описания и авторская субъективность. Эпическое начало выражается в том, что сюжеты произведений малой прозы основаны на фабуле. Проблематика произведений имеет ярко выраженную патристическую направленность и гуманистический характер.

Благодарность: Исследование выполнено в рамках научного проекта ИРН АР19679652 «Русская проза Казахстана новейшего времени: ведущие тренды, жанрология, сюжетики, герой» грантового финансирования КН МНВО РК.

Ключевые слова: поэтика, малая проза, притча, лирическая миниатюра, рассказ.

Б.С. Мауленова¹, Ж.А. Баянбаева^{2*}, С.О. Муминов³

^{1,2,3} *Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

E-mail: ¹banumtaulenova@mail.ru, ²bayanbaevazhadra@mail.ru, ³s.muminov2012@yandex.ru

ORCID: ¹0009-0005-6113-2386, ²0000-0002-7713-0757, ³0000-0002-7137-737X

Б. КАНАПЬЯНОВТЫҢ КІШІ ПРОЗАСЫНЫҢ ПОЭТИКАСЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада Б.Қанапьяновтың кіші прозасының поэзиясына талдау жасалған. Әсиет әңгіме, лирикалық миниатюра, әңгіменің жанрлары зерттеу объектісіне айналды. Бұл жұмыстың мақсаты – Б.Қанапьяновтың кіші прозасының поэзиясы мен проблематикасын зерттеу, жазушының негізгі көркемдік әдістерін анықтау және сипаттау. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы онда әзірленген Б.Қанапьяновтың шағын прозасын талдау технологиясы қазіргі заманғы қазақстандық әдебиеттегі жанрлық процестерді зерттеу үшін пайдаланылуы мүмкін екендігінен көрінеді. Жұмыстың практикалық маңыздылығы оның материалдары, нәтижелері мен қорытындылары жоғары мектепте қазіргі заманғы прозаны зерделеу жөніндегі әдістемелік ұсынымдар жүйесінің негізін құрауы мүмкін. Біздің зерттеуде функционалды-сипаттамалық және салыстырмалы әдістер қолданылған. Бұдан басқа, жазушының шағын прозасының жанрлық табиғатына дәйекті талдау жасалып, оның мағыналары түсіндірілді. Аталған зерттеу әдістерінің жиынтығы Б.Қанапьяновтың кіші прозасының поэзиясын зерделеудің

анықтығы мен тереңдігін қамтамасыз етті. Өзінің шағын прозалық шығармаларында жазушы лирикалық және эпикалық бастауды синтездейді. Лирикалық бастау көзі пейзаждық сипаттамалар мен авторлық субъективтілік болып табылады. Эпикалық бастау шағын проза туындыларының сюжеттерінің фабулаға негізделуінен көрінеді. Туындылар проблематикасының айқын патриоттық бағыты мен гуманистік сипаты бар.

Алғыс: Зерттеу ҚР ҒЖБМ ҒК «Қазақстанның қазіргі замандағы орыс прозасы: жетекші трендтер, жанрология, сюжетика, қаһарман» ИРН АР19679652 ғылыми жобасы аясында орындалды.

Кілт сөздер: поэтика, кіші проза, өсиет әңгіме, лирикалық миниатюра, әңгіме.

B.S. Maulenova¹, Zh.A. Bayanbayeva^{2*}, S.O. Muminov³

^{1,2,3}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹banumaulenova@mail.ru, ²bayanbaevazhadra@mail.ru, ³s.muminov2012@yandex.ru

ORCID: ¹0009-0005-6113-2386, ²0000-0002-7713-0757, ³0000-0002-7137-737X

POETICS OF SHORT PROSE BY B. KANAPYANOV

Annotation. This article presents an analysis of the poetics of short prose by B. Kanapyanov. The genres of parable, lyrical miniature, and tale became the object of undertaken research. The purpose of this work is to study the poetics and problems of B. Kanapyanov's short prose, to identify and characterise the main artistic methods of the writer. The scientific significance of the work is expressed in the fact that the technology of analysing B. Kanapyanov's short prose developed in it can be used to study genre processes in modern Kazakh literature. The practical significance of the work lies in the fact that its materials, results and conclusions can form the basis of a system of methodological recommendations for the study of modern prose in higher education. Descriptive-functional and comparative methods were used in our study. In addition, a consistent analysis of the genre nature of the writer's short prose was carried out and its meanings were interpreted. The totality of the listed research methods provided the reliability and depth of study of the poetics of B. Kanapyanov's short prose. In his works of short prose, the writer synthesizes a lyrical and epic beginning. The source of the lyrical principle is landscape descriptions and the author's subjectivity. The epic beginning is expressed in the fact that the plots of works of short prose are based on the plot. The problems of the works have a pronounced patriotic orientation and humanistic character.

Gratitude: The research was carried out within the framework of the scientific project IRN AR19679652 "Russian prose of Kazakhstan of modern times: leading trends, genre, plot, hero" of the grant financing SC of the MSHE of the RK.

Keywords: poetics, short prose, parable, lyrical miniature, tale.

1. Введение

Б. Канапьянов – известный казахстанский поэт и писатель, автор ряда сборников стихотворений, повестей и произведений малой прозы. Творчество писателя изучается не только в нашей стране, но и далеко за ее пределами. К сожалению, не все аспекты литературного творчества Б. Канапьянова обстоятельно изучены.

Актуальность темы данной статьи заключается в том, что малая проза Б. Канапьянова (притчи, миниатюры, рассказы) еще не получила своего последовательного, концептуального изучения. Так, мало написано трудов, посвященных исследованию ее жанровой природы, практически не выявлены и не охарактеризованы общие художественные принципы ее поэтики. В нашей работе предпринята попытка восполнить указанные выше пробелы.

Цель нашей статьи состоит в том, чтобы осуществить глубокий и последовательный анализ поэтики малой прозы Б. Канапьянова, выявить основные художественные стратегии писателя.

Далее нам предстоит решить следующие конкретные задачи:

- осуществить анализ жанра притчи в творчестве Б. Канапьянова;
- исследовать жанр лирической миниатюры в творчестве писателя;
- определить основные художественные признаки жанра рассказа в творчестве мастера слова.

Решение перечисленных выше исследовательских задач необходимо для поэтапного и глубокого раскрытия темы нашей статьи.

Объект исследования – современная казахстанская литература, малая проза.

Предмет исследования – художественные признаки притчи, лирической миниатюры, рассказа в творчестве Б. Канапьянова.

2. Методы и материалы

2.1 Методы исследования

В нашем исследовании применены различные исследовательские методы. Описательно-функциональный метод помогает выяснить природу и функции элементов поэтики малой прозы Б. Канапьянова. Анализ жанровой природы дает глубокий взгляд на художественное своеобразие произведений его малой прозы. Сравнительный метод необходим для выяснения признаков художественной специфики жанров притчи, миниатюры, рассказа в творчестве Б. Канапьянова. Привлечение метода интерпретации обеспечило возможность осмысления и толкования пространства смыслов произведений малой прозы Б. Канапьянова.

2.2 Материалы исследования

Материал нашего исследования – малая проза Б. Канапьянова: притчи, лирические миниатюры, рассказ. Жанровые тенденции в художественной литературе – важная часть литературного процесса. На примере анализа малой прозы Б. Канапьянова возможно проследить жанровые процессы в современной казахстанской литературе.

3. Обсуждение

В зарубежном литературоведении представлены попытки описания нарративных моделей в малых жанрах прозы (Bonheim, 1982). Кроме того, зарубежными учеными проанализирована поэтика жанра рассказа (Shaw, 1983; Hanson, 1985) и современной американской новеллы (Kennedy, 1995).

В современной художественной литературе сформировались различные микрожанры, которые стали объектом глубокого и тщательного изучения в диссертации М.Н. Лебедевой (Лебедева, 2016). Ее автор отмечает сложившуюся тенденцию в художественной литературе к сокращению, редукции объемов произведений.

Представляют интерес работы, освещающие проблемы транслингвальной литературы (Валикова, Шагимгиреева, Кулиева, 2020).

Творчество Б. Канапьянова нашло изучение в литературоведении. Художественная онтология занимает особое место в произведениях современной литературы. Онтологические образы убедительно иллюстрируют мировоззренческие и эстетические взгляды писателей. Элементы художественной онтологии содержат разнообразные смыслы. Литературоведы проявляют устойчивый исследовательский интерес к различным элементам художественной онтологии произведений

Б. Канапьянова, который любит изображать различного типа пространственные образы, включая сакральные, значимые для казахской культуры. Так, учеными выявлены и проанализированы мотивы в лирике Б. Канапьянова (Нұрғали, Амангелді, 2022), изучен образ города Алматы в его творчестве (Темиргазина, 2024).

Среди новейших исследований поэзии Б. Канапьянова необходимо упомянуть следующие труды. Это статья, в которой осуществлен анализ философской лирики поэта (Табакова, Журавлёва, 2024). Представляет также интерес исследование семиотического аспекта древнетюркских мотивов в поэзии Б. Канапьянова (Темиргазина, 2024). Следует упомянуть статью о билингвизме и жанровой природе его лирики (Уразаева, Жаркынбекова, 2018).

Глубокий анализ поэтической картины мира Б. Канапьянова представлен в одной из новых работ (Баянбаева, Ибраева, Ломова, 2023). Анализ пейзажной лирики Б. Канапьянова содержится в статье казахстанских ученых (Темиргазина, Андрющенко, Орынханова, 2023).

4. Результаты исследования

В малой прозе Б. Канапьянова представлены следующие жанры: притчи, миниатюры, рассказы. Как известно, притча – это лаконичное иносказательное произведение, в которой заключается моральное поучение. Миниатюра – это короткое произведение, несущее емкий смысл. Рассказ – это небольшое эпическое произведение, в котором изображены несколько литературных героев и показана конкретная ситуация из жизни главного действующего лица. В рассказе развернут сюжет на основе фабульной линии. Притча, миниатюра, рассказ – жанры малой художественной прозы.

Отмеченные выше признаки жанры притчи, миниатюры, рассказы образуют теоретическую модель каждого из них. Однако реальная художественная практика наполняет жанровые рамки индивидуальным содержанием, которое зависит от таланта, мировоззрения авторов.

В литературоведении отмечается, что современные писатели стремятся к созданию лаконичных произведений. «Своеобразие современной литературной ситуации в том, что сегодня в большом количестве создаются повествовательные тексты, сверхкраткие нарративы» (Лебедева, 2016: 7).

Очевидно, что поэтический опыт создания Б. Канапьяновым лирических стихотворений оказал большое влияние на его интерес к малой прозе. Лирика тяготеет к минимализму. Жанры притчи и миниатюры также основаны на минимализме. К минимализму стремится и современный рассказ. Жанр короткого рассказа – это заметное явление в современной литературе. Минимализм не означает, что коротким жанрам присуща смысловая поверхностность. Напротив, минимализм предполагает глубину содержания произведения. В лаконичных произведениях смыслы кодируются в различных элементах художественного мира.

Б. Канапьянов – автор ряда притч. Притча Б. Канапьянова «Урюк и тополь» (1978) имеет фабульную основу. Урюк расцвел раньше срока. Но тополь предупреждает его о предстоящих суровых испытаниях:

«Пирамидальный тополь с высоты своего роста усмехнулся:

– Ударят заморозки, и людям не видать твоих сладких плодов» (Канапьянов, 2010: 245).

Так и случилось, как пророчествовал тополь. Заморозки погубили цветы урюка, который погрузился в раздумья после этой тяжелой потери. Но дерево все же не сдалось на милость жестокой судьбе.

«И однажды утром урюк ответил тополю:

– Возможно, ты и прав, люди не познают вкуса моих плодов.

Но они почувствовали весну раньше обычного.

Цветы мои живут в глазах людей, ибо устали они зябнуть в холоде долгой зимы.

Так говорил урюк.

Но тополь не слушал его. Ему было некогда.

Он уже пускал белый пух на мостовые города» (Канапьянов, 2010: 245).

Притча основана на олицетворении. Урюк олицетворяет творчество, которое дарит людям красоту. Тополь – воплощение жизнеутверждающей деятельности и стойкости. Красота и сила нужны людям. Это вечные ценности, которые помогают обществу развиваться. Как известно, притча содержит разнообразные смысловые контексты. На наш взгляд, эта притча несет в себе идею равноценности каждой человеческой жизни.

Российская писательница Л. Звонарева заметила, что притча «Урюк и тополь» носит романтический характер и представляет собой творческий манифест Б. Канапьянова. По справедливому замечанию Л. Звонаревой, в этой притче выражена идея необходимости, актуальности поэзии в разные эпохи и времена. Л. Звонарева увидела также в притче спор природного начала (аула) и города (порождения бездушной цивилизации). Б. Канапьянов стремится гармонизировать различные сферы бытия и жизни. Поэт выразил идею мировой гармонии, которая объединяет все звенья бытия в единое целое.

В притче задействован поэтический опыт Б. Канапьянова. В ней ярко выражено не только фабульное начало, но и художественный план, созданный посредством образной системы и тропов (аллегии, олицетворения, эпитеты).

Таким образом, рассмотренная выше притча носит философский характер. В ней выражен комплекс идей автора, несущих ценный мировоззренческий смысл. Идея жизнеутверждения организует художественно-смысловую целостность текста притчи.

Обратимся к другой притче Б. Канапьянова «Ворон» (1986). В ней выражена идея материнской любви. В притче приводится диалог лебеди и вороны.

«...лебедь сказала:

— Тыфу, воронушка, как грязны твои детеныши, словно кто-то их извалял в золе! А что если их искупать?

И тут ворона ответила ей:

— Разве не правда: кто близок сердцу, тот и светел для глаз? Мои детеныши похожи на меня, потому краше их нет на всем белом свете» (Канапьянов, 2010: 272 – 273).

Любовь матери к своим детям свидетельствует о разумности природы. Нравственная проблема перерастает в тему философского отношения к бытию. Материнская любовь – это прочная и нерушимая основа мироустройства. Сюжет притчи основан на постепенном переходе конкретного плана в философское обобщение.

В малой прозе Б. Канапьянова обращает на себя внимание жанр миниатюры. Тематика его миниатюр разнообразная. Так, миниатюра «Алма – яблоко» (1978) посвящена теме знаменитого апорта. Как видно, в ее название вынесено два слова – на казахском и русском языках. В сознании читателя зарождаются ассоциации, ведущие к русской прозе, например, рассказу Бунина «Антоновские яблоки».

В художественном мире миниатюры нарисован лаконичный летний пейзаж. «Оно упало внезапно. Ветвь, облегчённо вздохнув листьями, приняла весеннее положение. А яблоко уже катилось, подгоняемое движением горного ручья. У голубой ели ручей круто сворачивал влево. Здесь и попалось оно на глаза ему и ей, двенадцатилетним подросткам из пионерского лагеря, расположенного в горах» (Канапьянов, 2010: 248).

Функция этого пейзажа состоит в утверждении идеи приятия жизни. Писатель принимает жизнь как благо. Образы мальчика и девочки – это символы будущего; образы, выражающие философскую идею непрерывности жизни. Затем следует спор между мальчиком и девочкой в виде диалога:

«– Моё! – рассмеялась она и, сверкнув коленками, побежала к ручью.

– Нет, моё! – зашпешил вслед за ней подрастающий акселерат.

– Ваше, – изрёк неизвестный старик и повернул ленивого ишака в сторону прохладного ущелья.

– Наше?! – переглянулись они» (Канапьянов, 2010: 248).

Образ мудрого старика верхом на ишаке, вынесшего мудрое решение, что яблоко общее, выражает идею непрерывной связи поколений: грядущего и уходящего.

Миниатюра «Алма – яблоко» является произведением, объединяющим философский, лирический и художественный контексты. Ее сюжет основан на лаконичной, но динамичной фабуле. В ее художественном мире синтезированы эпическое (наличие фабульной линии) и лирическое начало. Приятие жизни, благодарность бытию характеризуют смысловое содержание миниатюры, органично соединяющей в себе признаки рассказа (событийность) и стихотворения (лирическое начало).

Б. Канапьянов с горечью восклицает: «Жаль, вымирает наш апорт» (Канапьянов, 2010: 248). В этих словах глубокого сожаления выражена гражданская позиция автора. Все его творчество пропитано патриотическим пафосом.

Тема любви к родной земле является главной в миниатюре Б. Канапьянов «Балбал» (1986). Основную площадь ее сюжета занимает описание степных просторов. Этот весенний пейзаж содержит идею вечного движения жизни, непрерывность истории казахского народа. Центральное место в пейзажной картине принадлежит степи. Степь изображается как живое начало, она – источник вечной жизни. Над ней раскинулось необъятное небо, в котором парит могучий беркут. «Степь исходит испариной, дымится. Беззвучно катится по ней ясная, полуденная тень беркута.

Возвышаются отдельные, округлые холмы – вдали и вблизи. На далеком горизонте струится зыбкое, желто-сизое море» (Канапьянов, 2010: 268).

Степь и небо – это сакральные образы в казахской культуре. Б. Канапьянов актуализирует глубокие онтологические смыслы образов степи и неба. Затем взгляд автора концентрируется на сурке, обитателе степей. «Тень беркута падает на сурка, застывшего неподвижно на небольшом холмике. Сурок смутно напоминает балбала, изображающего воина, вытесанного из серого камня и обращенного лицом на восток» (Канапьянов, 2010: 268). В этом фрагменте возникает мотив далекого прошлого народа. Этот эпизод выражает идею тесной связи прошлого и настоящего, благодаря которой живет народ. Героические предки воодушевляют своих потомков, дают им вдохновение и душевные силы для преодоления трудностей и тяжелых испытаний.

Миниатюра «Балбал» основана на лаконичной фабуле и реалистической пейзажной картине. В ней выражена идея любви автора к родной природе и народу. Это определяет патриотическое звучание произведения.

Сюжет миниатюры объединяет в себе эпическую линию (наличие лаконичной фабулы) и лирическое начало (субъективное отношение к миру, пропитанное авторской эмоциональностью). Такова жанровая природа миниатюры «Балбал».

Не только родная степь привлекает взоры поэта. Б. Канапьянов в миниатюре «Карта» (1986) в яркой художественной форме с любовью рисует глобальный образ нашей планеты. «На спящего мальчика среди ночи упала карта, висевшая на стене, и полностью накрыла, словно мировой волной» (Канапьянов, 2010: 267). На читателей производит сильное впечатление образ мировой карты, упавшей на спящего мальчика. Далее автор с замечательным художественным мастерством и воодушевлением разворачивает картины своей фантазии:

«Пустыня Гоби окликала его призывным ревом верблюдов.

Австралийские кенгуру увлекали его в первозданные леса Австралии.

Юркие шимпанзе, цепляясь за лианы, манили мальчика в непроходимые джунгли.

Веселые дельфины подставляли ему свои мокрые спины для прогулки в океане.

Табуны степных лошадей уводили мальчика на свой водопой после полуденной жары.

Громадные слоны протягивали ему хоботы в знак своей привязанности к мальчику.

Берега континентов и материков ласкали сон мальчика своей прибрежной волной» (Канапьянов, 2010: 267).

Здесь очевиден кинематографический опыт Б. Канапьянова, который умеет рисовать выразительные кадры. Сюжет миниатюры «Карта» представляет собой систему кадров, которые сменяют друг друга в определенной последовательности. В этом отношении миниатюра напоминает художественный фильм. Автор осмысливает мир как пространство дружелюбия и жизнерадостности. В финале он утверждает: «И не было границ между странами и народами. И разноязычный говор людей смолкал, ибо видели люди земли, как спит мальчик, облокотившись на самую высокую вершину Джомолунгму» (Канапьянов, 2010: 267).

Идея всемирного единства горячо выражена в миниатюре «Карта». Образ мальчика символизирует будущее нашей планеты. Образ карты мира способствует развитию темы единства человечества. С помощью образов мальчика и мировой карты автор убедительно демонстрирует масштабность и глубину своего мышления.

Планетарное мировидение также отражено в миниатюре Б. Канапьянова «Космостанция» (1985). «В окне мигала мифическими огоньками космостанция, расположенная на одной из вершин Заилийского Алатау. Там астроном Рашид вникал в вечную поэму звёздного неба» (Канапьянов, 2010: 270). Б. Канапьянов любит рисовать звезды, звездное небо. Эти образы – свидетельство интереса поэта к космосу. В миниатюре органично сопрягаются земное (цветки эдельвейса) и космос (картина звездного неба). Автор видит бытие в тесной связи его различных элементов.

Земное начало устремлено ввысь, к вечности. Автор пишет, что цветки эдельвейса «и сейчас там, на книжной полке, как ценнейший букинистический экземпляр космоса. Живут, дыша цветами вечности» (Канапьянов, 2010: 270).

Язык миниатюры имеет ярко выраженный художественный характер. Художественность создается посредством метафор и эпитетов. Так, цветки эдельвейса «направляли крохотные лепестки антенн в сторону своей родины – космостанции» (Канапьянов, 2010: 270). Метафора «лепестки антенн» использована для создания образа космоса. Метафора, которая содержится в предложении «Лишь вода в стаканчике периодически окрашивается в жёлтый цвет печали» (Канапьянов, 2010: 270), выступает источником элегической интонации. Метафора «жёлтый цвет печали» – типичное поэтическое художественное средство. На ее примере видно, как автор активно применяет свой опыт создания лирических произведений для написания миниатюры.

В миниатюре «Космостанция» умело соединяются в художественную целостность лирическое и эпическое начала. Элементы лирического начала мы проанализировали выше. Эпическое начало проявляется в наличии краткой фабулы, рассказывающей о посещении автором миниатюры обсерватории, получившей в ней название космостанция.

Перу Б. Канапьянова принадлежит ряд рассказов. Интерес для нашего исследования представляет рассказ «Бахчисарай», имеющий небольшой объем. В нем представлены эпическое и лирическое начало. Но в отличие от проанализированных выше притч и миниатюр в этом рассказе эпическое начало явно доминирует над лирическим планом. Рассказ является реалистическим произведением малой прозы.

Историческая и реальная тематика представлена в рассказе Б. Канапьянова «Бахчисарай» (2002). Этот реалистический рассказ носит автобиографический характер. В нем изображены события далекого детства автора, повествование ведется от первого лица – мальчиком-подростком, которому отведена роль рассказчика. Рассказчик, которому автор передал повествование, поведал о далекой и грустной истории, которая произошла в его детстве. В рассказе повествуется о советской действительности второй половины XX века. Действие произведения происходит

в одном из северных целинных городов Казахстана. Сюжет рассказа посвящен истории пожилой семейной пары, которую выслали из Крыма во времена депортации крымско-татарского народа.

Рассказ имеет строгую, хорошо продуманную композицию, способствующую постепенному раскрытию основной темы произведения. Произведение сразу начинается с краткой экспозиции. «Бахчисарай, Бахчисарай», – пел старик, ухаживая за цветами своего палисадника. Ему было за шестьдесят, двадцать лет из которых он прожил со своей старушкой на чужбине, здесь, на севере Казахстана» (Канапьянов, 2010: 314). В экспозиции сообщаются исходные сведения о главном герое рассказа. Она подготовила развитие остальных эпизодов и сцен сюжета.

Автор умело применяет разнообразные и эффективные стратегии экономного художественного письма. Так, подробного портрета основных литературных героев он не приводит, ограничиваясь иногда упоминанием наиболее выразительных черт их лица. «Бахчисарай, Бахчисарай», — напевал старик, подрезая ветви, тронутые морозцем, а в глазах стыла потусторонняя тоска и ее не могли растопить ни весенний цвет яблонь, ни бутоны первых цветов в палисаднике, ни воспоминания о той еще довоенной жизни в Крыму» (Канапьянов, 2010: 314). В приведенном фрагменте внимание автора сосредоточено на глазах главного героя, которые отражают его внутреннее состояние, а также указывают на его характер.

В сюжет рассказа органично включена краткая историческая справка. «На мой вопрос – «Что означает Бахчисарай?» – отец отвечал, что это город в Крыму, в котором находится дворец бывших крымских ханов и эмиров, а слово «Бахчисарай» дословно переводится, как «Дворец-сад» (Канапьянов, 2010: 315).

Отец прочитал сыну легенду об основании Бахчисарая. Крымское ханство переживало тяжелые времена. Оно находилось на грани исчезновения под ударами врагов. Сын крымского хана Менгли-Гирея отдыхал после удачной охоты. Он увидел схватку двух змей. Одна из них, сильно покусанная соперницей, выжила в схватке. «Возликовал сын Менгли-Гирея, это счастливый знак! Им суждено подняться! Они еще живут, как эта змея...» (Канапьянов, 2010: 316). На месте схватки двух змей был построен ханский дворец, вокруг которого вырос город Бахчисарай.

Мальчик рассказал старику эту легенду. Легенда потрясла старика, который глубоко переживал разлуку с родиной, с родным Бахчисараем. Постепенно жизнь старика угасает. Его похоронили на татарском кладбище. «Отец... пошел на поминки, я увязался за ним. И когда мулла пел арабскую молитву, я почему-то в такт ему невольно начал бормотать:

Бахчисарай, Бахчисарай!» (Канапьянов, 2010: 320).

Основная тема рассказа Б. Канапьянова – тема любви к родной земле. Писатель выразил чувства своего главного героя, тоскующего по родному Бахчисараю, откуда был выслан в далекие края. Гуманизм автора выражается в его сострадании к народу, пострадавшему от сталинских репрессий.

Сюжет рассказа «Бахчисарай» характеризуется лаконизмом. Автор передает в своем повествовании только главное, самое необходимое для изображения печальной старости отлученного от родины человека. Он не отвлекается на подробности, стремится к точности и динамизму повествования. Тем не менее, в рассказе нарисована емкая трагическая картина жизни главного героя.

Рассмотренные выше произведения малой прозы Б. Канапьянова убеждают в том, что тема любви к родной земле является главной в его творчестве. «Автор любит природу и мир, который окружает его. Он призывает людей защищать природу, защищать этноландшафт» (Байболов, 2021: 213).

В одной из новейших статей также убедительно констатируется философская и патриотическая направленность поэзии Б. Канапьянова: «Кровная связь со своим народом, размах жизни от родного двора до корней Родины, особое восприятие масштабов планеты и необъятного пространства космоса, обострённое чувство времени, быстротечности человеческого бытия и бесконечности вселенной, кажущийся хаос отдельных явлений в природе и вечная гармония во всём сущем – вот главные составляющие философской лирики творчества поэта» (Табакова, Журавлёва, 2024: 173). Сказанное можно смело распространить на малую прозу Б. Канапьянова, в которой поэт выразил свою горячую любовь к родной земле, народу, природе.

5. Заключение

Притча в творчестве Б. Канапьянова – это лаконичное произведение, в котором в аллегорической условной форме выражена авторская идея, носящая поучительный и обобщающий характер.

В миниатюрах Б. Канапьянова нет условности и поучительности, свойственной притчам. Миниатюра тяготеет к жанру рассказа, так как обращена к реальной действительности. В миниатюре выражено лирическое начало, основным источником которого являются пейзажные описания.

Жанр рассказа в творчестве Б. Канапьянова представляет собой более сложное образование, чем притча и миниатюра. Его рассказ обращен к современности и историческому прошлому. Но литературные герои изображены в конкретных реалистических формах.

В рассказе «Бахчисарай», сюжету которого присущ небольшой объем, воссозданы эпическое и лирическое начало. Но в отличие от проанализированных в работе притч и миниатюр в рассказе эпическое начало явно преобладает над лирической сферой. Рассказ вполне соответствует научным представлениям об этом литературном жанре малой прозы.

Объединяет все проанализированные выше произведения лирическая тональность, тема сострадания, гуманизма и любви к родной земле. Эти и другие темы являются отражением мировоззрения поэта, которое характеризуется очевидной гуманистической направленностью.

Тематика произведений малой прозы Б. Канапьянова соответствует смысловой направленности литературы реализма, отстаивающей идеи гуманизма и нравственного совершенствования человека.

В рамках нашей статьи были изучены некоторые аспекты поэтики и проблематики на ограниченном количестве произведений малой прозы Б. Канапьянова. Перспективы ее дальнейшего исследования очевидны. Так, предстоит осуществить типологический анализ малой прозы поэта, охарактеризовать ее авторскую эмоциональность. Кроме того, важно выявить связь его малой прозы с поэзией. Решение перечисленных задач сформирует новые глубокие представления о творчестве Б. Канапьянова.

Литература:

1. Байболов А.У. Вопросы национального кода в рассказах Бахытжана Канапьянова // Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Филология». – 2021. – №1(75). – С.209-214. <https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.35>
2. Баянбаева Ж.А., Ибраева Ж.Б., Ломова Е.А. Дендроним «Яблоня» как средство репрезентации поэтической картины мира Б.М. Канапьянова // Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2023. – № 4 (188). – С. 171-178. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v188.i4.017>
3. Валикова О. А., Шагимгиреева Б. Е., Кулиева Ш. А. Космос в логосе: транслингвальная поэзия Эдуарда Мижита и Бахыта Каирбекова // Новые исследования Тувы. – 2020. – №4. – С. 230-249. DOI: www.doi.org/10.25178/nit.2020.4.16
4. Звонарева Л. Умеющий слушать музыку неба // Литературная газета. 28 декабря 2020 г. // <https://lgz.ru/news/umeyushchiy-slushat-muzyku-neba/>
5. Лебедева М.Н. Микрожанры современной прозы: автореф. канд. филол. наук: 10.01.08. – Тверь, 2016. – 26 с.
6. Нурғали Қ.Р., Амангелді М.Д. Система мотивов в лирике Б. Канапьянова // Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». – 2022. – № 2(106). – С. 109 – 116. DOI: 10.31489/2020Ph2/109-116
7. Табакова З.П., Журавлёва Е.А. Философская лирика Бахытжана Канапьянова // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия «Филология». – 2024. - № 1(146). – С.166 – 175. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-146-1-166-175>
8. Темиргазина З.К. «Алматинский» текст в творчестве Бахытжана Канапьянова // Вестник Томского государственного университета. Филология. - 2024. - № 90. - С. 268–285. doi: 10.17223/19986645/90/13
9. Темиргазина З.К. Древнетюркские мотивы в поэзии Бахытжана Канапьянова: семиотический аспект // Turkic Studies Journal. – 2024. – Т. 6. – № 1. – С. 169-180. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2024-1-169-180>
10. Темиргазина З.К., Андрющенко О.К., Орынханова Г.А. «Японский след» в пейзажной лирике казахского поэта Бахытжана Канапьянова // Oriental Studies. – 2023. –Т. 16. - № 6. – С. 1623–1636. DOI: 10.22162/2619-0990-2023-70-6-1623-1636
11. Уразаева К.Б., Жаркынбекова Ш.К. Билингвизм и жанровый синтез лирики Бахытжана Канапьянова // Полилингвистичность и транскультурные практики, 2018. – Т.15. – № 4. – С. 605-617. DOI 10.22363/2618-897X-2018-15-4-605-617
12. Bonheim H. The Narrative Models: Techniques of the Short Story. - Cambridge: Brewer, 1982. - 232p.
13. Hanson C. Short Story and Short Fictions 1880-1980. – London: Macmillan, 1985. – 189 p.
14. Kennedy J. G. Modern American Short Story Sequences. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. –225 p.
15. Shaw V. The Short Story: A Critical Introduction. - London: Longman, 1983. – 304 p.

References:

1. Baibolov A.U. (2021) Voprosy nacional'nogo koda v rasskazah Bahyztzhana Kanap'janova [Questions of the national code in the stories of Bakhytzhana Kanapyanov]. Vestnik KazNPU im. Abaja, serija «Filologija», no 1(75). pp. 209-214. <https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.35> (in Russ.).

2. Bayanbaeva Zh.A., Ibraeva Zh.B., Lomova E.A. (2023) Dendronim «Yablonya» kak sredstvo reprezentatsii poeticheskoy kartiny mira B.M. Kanap'yanova [Dendronym "Apple Tree" as a Means of Representing B. Kanapyanov's Poetic Worldview]. Vestnik KazNU. Seriya filologicheskaya. no 4 (188), pp. 171–178. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v188.i4.017> (in Russ.).
3. Bonheim H. (1982) The Narrative Models: Techniques of the Short Story. Cambridge: Brewer. 232 p. (in Eng.).
4. Hanson C. (1985) Short Story and Short Fictions 1880-1980. London: Macmillan. 189 p. (in English)
5. Kennedy J. G. (1995) Modern American Short Story Sequences. - Cambridge: Cambridge University Press. 225 p. (in Eng.).
6. Lebedeva M.N. (2016) Mikrozhanyry sovremennoy prozy [Microgenres of modern prose]. Avtoref. kand. filol. nauk: 10.01.08. Tver, 26 p. (in Russ.).
7. Nurgali K.R., Amangeldi M.D. (2022) Sistema motivov v lirike B. Kanap'yanova [The system of motives in B. Kanapyanov's lyrics]. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Filologiya». no 2(106), pp. 109-116. DOI: 10.31489/2020Ph2/109-116 (in Russ.).
8. Shaw V. (1983) The Short Story: A Critical Introduction. London: Longman, 1983. 304 p. (in English)
9. Tabakova Z.P., Zhuravleva E.A. (2024) Filosofskaya lirika Bahytzhana Kanap'janova [Philosophical lyrics by Bakhytzhana Kanapyanov]. Vestnik Evraziyskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya «Filologiya», no 1(146), pp.166-175. (in Russ.).
10. Temirgazina Z.K. (2024) Drevnetjurkskie motivy v poezii Bahytzhana Kanap'janova: semioticheskij aspekt [Ancient Turkic motifs in the poetry of Bakhytzhana Kanapyanov: a semiotic aspect]. Turkic Studies Journal, vol. 6. no 1, pp. 169-180. (in Russ.).
11. Temirgazina Z.K. (2024) «Almatinskij» tekst v tvorchestve Bahytzhana Kanap'janova [The "Almaty" text in the works of Bakhytzhana Kanapyanov]. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya, no 90, pp. 268-285. (in Russ.).
12. Temirgazina Z. K., Andryushchenko O. K., Orynhanova G. A. (2023) «Yaponskij sled» v pejzazhnoj lirike kazahskogo poeta Bahytzhana Kanap'yanova [The "Japanese Trace" in the Landscape Lyrics of the Kazakh Poet Bakhytzhana Kanapyanov]. Oriental Studies, vol. 16, no 6. pp. 1623–1636. DOI: 10.22162/2619-0990-2023-70-6-1623-1636 (in Russ.).
13. Urazayeva K.B., Zharkynbekova S.K. (2018) Bilingvizm i zhanrovyy sintez liriki Bahytzhana Kanap'janova [Bilingualism and genre synthesis of the lyrics of Bakhytzhana Kanapyanov]. Polilingvial'nost' i transkul'turnye praktiki, vol. 15. no 4, pp. 605-617. (in Russ.).
14. Valikova O. A., Shagimgireeva B. E., Kulieva Sh. A. (2020) Kosmos v logose: translingval'naya poeziya Eduarda Mizhita i Bahyta Kairbekova [Space in the Logos: Trilingual Poetry by Eduard Mizhit and Bakhyt Kairbekov]. Novye issledovaniya Tuvy. no 4. pp. 230 – 249. DOI: www.doi.org/10.25178/nit.2020.4.16 (in Russ.).
15. Zvonareva L. (2020) Umejushhij slushat' muzyku neba [Who knows how to listen to the music of the sky]. Literaturnaja Gazeta, 28 dekabrya. //https://lgz.ru/news/umeyushchiy-slushat-muzyku-neba (in Russ.).

Ж.Т. Салтақова^{1*}, Н.М. Мүрсәлімова²

^{1,2} М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹aibolanel_27@mail.ru; ²m_nasihath@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-3161-2179; ²0000-0003-4875-9684

Ж. АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖИНАҒЫН ДАЙЫНДАУ ТӘЖІРИБЕСІНЕН

Аңдатпа. Мақалада Жүсіпбек Аймауытұлының бірнеше аудармалары мен мақалалары текстологиялық зерттеулер негізінде сараланады. Жазушының 1917 жылдан бастап «Абай», «Ауыл тілі», «Жаңа әдебиет», «Сарыарқа», «Әйел теңдігі», «Жас қазақ», «Шаншар», «Ақ жол», «Қазақ тілі», «Еңбекшіл қазақ», «Жаңа мектеп», «Жас қазақ» сияқты мерзімді баспасөзде жарық көрген мақалаларында ұлттық мектеп, білім мен тәрбие, білім жүйесі, шаруашылық, кәсіп, әртүрлі қоғамдық мәселелерді қамтыған. Ал аудармалары негізінен әлем әдебиетінің әйгілі өкілдері – Ги де Мопассан, Джек Лондон, Рабиндранат Тагор сынды классиктердің шығармаларынан тәржімаланған. Жүсіпбек Аймауытұлы шығармаларының академиялық жинағын дайындау барысында XX ғасыр басында араб әрпінде жарық көрген қаламгердің кітаптары мен баспасөз материалдары және тәуелсіздік кезеңінде әлденеше рет жарияланған ғылыми жинақтарындағы шығармалары өзара жолма-жол салыстырылып, алғаш рет жүйелі текстологиялық саралаудан өткізілді. Аталған жарияланымдарда әр қилы себептермен өзгертілген, қысқартылған мәтіндік әркелкіліктер толықтай дерлік қалпына келтірілді. Бестомдық академиялық басылымды әзірлеу барысында Жүсіпбек Аймауытұлының осы уақытқа дейінгі жинақтарына енген бірнеше аудармалары мен мақалалары жинаққа тыңнан қосылды. Мақалада жаңадан табылған аудармалар мен көсемсөздері атап көрсетіліп, осы уақытқа дейін әр жылдары жарық көрген жинақтарында жарық көрген кейбір мәтіндер түпбасылыммен салыстырылып, текстологиялық зерттеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеу нәтижесінде кейінгі басылымдарда орын алған редакциялық өзгерістер анықталып, сарапталды.

Алғыс: Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің 2023-2025 жж. «Қазақстан әдебиеттануы мен өнертануы әлемдік гуманитарлық білімнің тұжырымдамалық эволюциясы аясында» бағдарламасының қаржыландыруы негізінде жарияланды.

Кілт сөздер: Жүсіпбек Аймауытұлы, мақала, аударма, текстология, Алаш, түпбасылым.

Ж.Т. Салтақова^{1*}, Н.М. Мурсалимова²

^{1,2} Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹aibolanel_27@mail.ru; ²m_nasihath@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-3161-2179; ²0000-0003-4875-9684

ИЗ ОПЫТА ПОДГОТОВКИ АКАДЕМИЧЕСКОГО СБОРНИКА Ж.АЙМАУЫТҰЛЫ

Аннотация. В статье, методом текстологических исследований, анализируются несколько переводов и статей Жусипбека Аймауытулы. Статьи писателя, опубликованные начиная с 1917 года в таких периодических изданиях, как «Абай», «Аул тили», «Жана адебиет», «Сарыарқа», «Айел тендиги», «Шаншар», «Ақ жол», «Қазақ тили», «Еңбекшіл қазақ», «Жана мектеп», «Жас қазақ» освещали вопросы национальной школы и знания, систему образования и воспитания, экономику, профессиональные и различные социальные вопросы. Его переводы охватывают тексты из произведений известных представителей мировой литературы-классиков Ги де Мопассана, Джека Лондона, Рабиндраната

Тагора. В ходе подготовки академического сборника произведений Жусипбека Аймауытулы книги и публикации писателя, изданные в арабской графике в начале XX века, были сопоставлены с произведениями в научных сборниках, изданных неоднократно в период независимости и впервые подвергнуты системному текстовому анализу. Текстовые несоответствия, которые по разным причинам имели место в результате изменений и сокращений в этих изданиях, были восстановлены в полном объеме. Впервые в пятитомное полное академическое издание включены несколько переводов и статей Жусипбека Аймауытулы, не вошедших ни в одно предыдущее издание. В результате исследования были выявлены и проанализированы редакционные изменения, имевшие место в последних изданиях.

Благодарность: Статья опубликована при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках программы «Казахстанское литературоведение и искусствоведение в контексте концептуальной эволюции мирового гуманитарного образования» на 2023-2025 годы.

Ключевые слова: Жусупбек Аймауытулы, статья, перевод, текстология, Алаш, оригинальное издание.

Zh.T. Saltakova^{1*}, N.M. Mursalimova²

M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹aibolanel_27@mail.ru; ²m_nasihata@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-3161-2179; ²0000-0003-4875-9684

FROM THE EXPERIENCE OF PREPARING THE ACADEMIC COLLECTION OF ZH. AIMAUTULY

Abstract. The article analyzes several translations and articles by Zhusipbek Aimautuly by the method of textual research. The writer's articles published since 1917 in such periodicals as "Abai," "Language of Aul," "New Literature," "Sary Arka," "Equal Rights of Women," "Shanshar," "New Way," "Kazakh Language," "Laborious Kazakh," "New School," and "Zhas Kazakh" covered the issues of national school and knowledge, the system of education and upbringing, economics, professional and various social issues. His translations cover texts from the works of famous representatives of world literature classics as Guy de Maupassant, Jack London, and Rabindranath Tagore. During the preparation of the academic collection of works by Zhusipbek Aimautuly, the writer's books and articles published in Arabic script at the beginning of the 20th century were compared with the works in the scientific collections published repeatedly during the period of independence and for the first time were subjected to a systematic textual analysis. Textual inconsistencies that, for various reasons, occurred because of changes and abridgments in these editions have been restored in full. For the first time, the five-volume complete academic edition includes several translations and articles by Zhusipbek Aimautuly that were not included in any previous edition. The study identified and analyzed editorial changes that took place in recent editions.

Acknowledgments: The article was published with the financial support of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan within the framework of the program "Kazakhstani literary criticism and art criticism in the context of the conceptual evolution of world humanitarian education" for 2023-2025.

Keywords: Zhusupbek Aimautuly, article, translation, textual criticism, Alash, original edition.

1. Кіріспе

Елді оқуға, білім алуға үгіттеп, зорлықшыл патша үкіметіне қарсы күрескен, XX ғасыр басындағы қат-қабат қайшылығы мол, күрделі кезең шындығын көркем шығармаға өзек еткен алаш қайраткерлерінің бірі Ж.Аймауытовтың отандық әдебиеттану ғылымындағы орны ерекше. Алаш қайраткерлері ақталғалы бері жазушы шығармашылығы жан-жақты жарияланып, әртүрлі қырынан зерттелуде.

Ж.Аймауытұлының шығармашылық мұрасын зерттеу, зерделеу XX ғасырдың 20-30 жылдарына бастау алды. Сол кезеңдегі қоғамдық жағдайға байланысты берілген пікірлер мен бағалаулар бір жақты десек болады. 1931 жылы «Литературная энциклопедия» жинағының 5-ші нөмірінің 19-бетінде төмендегідей пікір берілген: «Аймауытов занимает несколько своеобразное положение, отражая литературе мелко буржуазную идеологию. Аймауытова отличает от большинства писателей то, что он пишет гл.обр. на современные темы: все его герои взяты из современной казахской жизни... Многие его произведения, пропитаны крестьянской ограниченностью, национальным шовинизмом, окрашены пессимизмом. Можно отметить его роман «Карткожа», повести «Кызыл-бике», «Елес», «Кунекейдин жазиги», пьесу «Шернияз», рассказы «Кошпели Кожебай» и т.д. до 1925 Аймауытов занимался также критикой. Но в этой области он стоял на позиции мелко буржуазного идеалиста-националиста». Осындай сынға ұшыраған тұлғаларымыз осы кезеңде «елдің тәуелсіздігін, сыртқы басқыншылыққа қарсы күрес идеясын жырлаған «ұлтшыл» атанды. Әдебиет жасаушы ірі қайраткерлер «буржуазияшыл», «ұлтшыл», «халық жауы» деген атақтар жамылып, жазаға тартылды» (Қирабаев, 2007). Ғалым Қ.Мұхамедханов Ж.Аймауытовтың бай әдеби мұрасы туралы: «Жүсіпбектің әдеби мұрасы зерттелген емес, зерттелмек түгіл, сонау 20-жылдардан бастап Аймауытұлын арандату әрекеті, оған жазықсыз жабылған пәле-жала Жүсіпбектің көзі жойылғанша, жойылғаннан кейін де, толастанған емес. Ол өз алдына зерттелетін мәселе» (Мұхамедханов, 1992:391) деген пікірінен жазушының шығармашылығының әр кезеңде зерттеле беретінін аңғаруға болады. Осы ретте біртуар қаламгер Жүсіпбек Аймауытұлының есімі мен елі үшін еткен шығармашылық, қайраткерлік еңбегі 1920-30 жылдардан бастап түрлі сипатта сыналып, баға беріліп келгендіктен тәуелсіздік алғанға дейін арнайы зерттеу нысанына айналмағаны белгілі. Тәуелсіздік алғаннан кейін шығармашылық мұрасын зерттеуге кеңінен жол ашқан зерттеушілердің бірі ретінде көрнекті ғалым Қ.Мұхамедханов, академик С.Қирабаев, Ш.Сәтбаева, Ш.Елеуенов, Т.Қожакеев, Р.Нұрғали, Б.Майтанов, Б.Байғалиев, Т.Жұртбаев, Б.Құндақбаев, М.Атымов, Р.Тұрысбек, Д.Ысқақұлы, Д.Қамзабекұлы, Г.Орда, Н.Қуантайұлы т.б. әдебиетші ғалымдар мен жас қаламгер, зерттеушілердің тынымсыз ізденістерінің арқасында жаңа қырынан толығырақ түсуде.

Академик С.Қирабаев Жүсіпбектің әдеби мұрасы туралы: «Жүсіпбектің сан салалы шығармашылық қызметі дәуірдің талап етуінен туды. Бұл бір Жүсіпбек басындағы ғана емес, қазақ интеллигенциясының алғашқы буынына түгелдей ортақ сипат. Әр саланың өз мамандары жоқ кезде олар заман, өзгеріс дәуірі күн тәртібіне қойып отырған қажеттілікті өтеуге бар мүмкіндіктерін жұмсады. Ақын да, жазушы да, драматург те, сыншы да, ғалым да болып еңбектер жазды» – деп жазады (Қирабаев, 1995:26). Сан қырлы Алаш қайраткерінің академиялық жинағын дайындау барысында оның шығармаларының түпнұсқасына қайта үңілуге, текстологиялық зерттеулер жүргізуге, жарияланбаған туындыларын іздестіруге мүмкіндік туды.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Мақаланы жазу барысында хронологиялық, тарихи-салыстырмалы, кешенді, текст-ологиялық зерттеу әдістері негізге алынды.

2.2 Материалдарға сипаттама

Тақырыпты зерделеуде ХХ ғасырдың 20-30-шы жылдардағы газет-журналдарда («Еңбекшіл қазақ», «Қазақ тілі», «Ақ жол», «Абай», «Жаңа мектеп» т.б.) жарияланған мәтіндер, 2013, 2016 жылғы жарық көрген Ж.Аймауытұлының таңдамалы шығармалар жинағы және әдебиеттанушы С.Қирабаев, А.Ісімақова, Б.Байғалиев, Г.Орда, Н.Қуантайұлы сияқты ғалымдардың зерттеулері негізге алынды.

3. Талқылануы

Ж.Аймауытұлының ХХ ғасыр басында араб әрпінде жарық көрген баспасөз материалдары және осы кезеңге дейін бірнеше мәрте жарияланған ғылыми жинақтарындағы шығармалары өзара жолма-жол салыстырылып, жүйелі текстологиялық саралаудан өткізілді. Аталған жарияланымдарда әр қилы себептермен өзгертілген, қысқартылған мәтіндік әркелкіліктер толықтай дерлік қалпына келтірілді. Жазушының «Жк», «Танашбай», «Желкек» сияқты бүркеншік атпен жарияланған шығармалары анықталып, мәтіндері жинақталып, басылымды әзірлеу барысында осы уақытқа дейінгі жинақтарына енген бірнеше мақалалары мен аудармалары жинаққа енді.

Жүсіпбек Аймауытұлының «Қызыл отау, Қызылбике» атты әңгімесі алғаш рет «Әйел теңдігі» журналының 1929 жылдар 2 санынан бастап 10 санына дейінгі аралықта үзбей жарияланған. Әңгіме 2013 жылғы көптомдықта жарық көрген (Аймауытов, 2013:435). Мәтінді түпбасылыммен салыстыру барысында 2013 жылғы басылымда төмендегідей мәтін бөлігі енбей қалғаны анықталды: «Дерт жұқтырмауға, құртын құртуға қара сабын жақсы деп, қаладан сондай үш сабын ала шыққан еді.

Әйтсе де ел ішінде дерттен сақтануға да болмайды: бір табактан ет жейсің, бір аяқтан қымыз ішесің, бір орамалға қол сүртесің, бір төсекке жатасың. Сен қол сұққан табаққа көксау да, мерез де сұғады. Сұкса күйедей жұғады. Сен қымыз ішкен аяқтан алдымда пәленше, түгеншелер де ішіп кетеді. Олардың қандай жұқпалы дерті барын кім біліпті.

Ауылға араласпай тұра алмайсың. Аралассың, дерттен, биттен, кірден, өңезден қашып құтыла алмайсың. Сен жиреншек, «менсінбейді» деп, сенен ел де жиренеді. Соның бәрін көре-біле тұрса да, мидай араласып жүрсе де Қызылбике күніне қолын 3-4 рет қара сабынмен жуғанды көңіліне медеу қылады. Аурудан сақтандым деп сенеді. Қызыл бике оқыған, тазалық, саулық жаймен білген әйел ғой» (Әйел теңдігі, 1929).

Жүсіпбек Аймауытұлының аудармалары негізінен әлем әдебиетінің әйгілі өкілдері – Ги де Мопассан, Джек Лондон, Рабиндранат Тагор сынды классиктердің шығармаларынан алынған. Сонымен қатар қазақ оқырманына бұған дейін кеңінен таныс болмаған Семен Чуйков, Конрад Беркович, Я.М.Окунев сияқты қаламгерлердің кейбір туындыларының аудармалары алғаш рет ұсынылып отыр.

Жазушы К.Берковичтің «Мұрда» атты әңгімесінің жалғасын «Мұрданың өлімі» деген атпен аударған. Аударма 1926 жылы «Жаңа мектеп» журналында жарияланып, «қазақшаға аударған Аймауытұлы Жүсіпбек» деп көрсетілген. Алғашқы жарияланыммен 2013 жылғы басылымдағы мәтінді салыстыру барысында төмендегі мәтіннің бөлігі енбей қалғаны анықталды: *«Қарттың жарасын қарады да, дәрігер тағы бір дәрігерді шақырды. Сұрамастан, дәнеге етпестен, екеуі Мұрданы дәрімен ұйықтатып тастап, жарасын сылып тазалады. Мұрда оянганда, қайыспен үстелге*

мықтап тұрып таңулы жатқанын бірақ білді. Ояғанда Мұрданың қайтерін білмей, бұл туралы дәрігерден сұрағанмын. Бірақ Мұрда бір түрлі мүлейіп, көңіш боп қапты. Маған қасыма отыр деп сұрады. Соңғы айларда жөнді ұйқы көрмеген Мұрда, ұйқысы түзеліп, тыным ала бастаған соң біржолата сауығып кетті. Дәрігер оған өз үйінен бір бөлме шығарып берді. Енді біраз күн өткенде Мұрда қайтуға қамданды. Жүрейік деп жатқанда маған айтты:

– Мен сенің маған жазығың бар деп санағым келмейді. Сенің маған жолда келе жатқанда айтқандарың ертегі болса, дұрыс, қала берсін. Ал шын болатын болса, бір жылғы өмірімді құрбан қылсам да, өз көзіммен көргім келеді, – деді.

Бес мүнөттен кейін дүрбіні жарыққа әкеліп қойдық. Бір кішкене шыныға бірдеме жақты да, дәрігер дүрбінің аузына келтіріп қойды. Сонсоң Мұрданы дүрбіге алып келді. Жыбырлаған, быжынаған нәрселерге қарт маздем дүрбімен биенің бір сауымындай қарады. Маған оңаша болғым келеді деді де үйден шықты.

Ертеңінде жол үстінде келе жаттық. Божыны Мұрда ұстап келеді. Мен қатар отырмын. Ұзақтың сары күні «ләм» деп ауыз ашқан жоқ. Кешкі тоқтаған жерде:

– Ал, енді, қалай, менің жындарым барлығына көзің жетті ме? – дедім.

– Өлтіруге болмайтын сонша уақ жәндіктер болады деп, мен өмірі ойлаған емен. Олар бізді өлтіреді, біз оларға түк қыла алмаймыз. Күні бойы сол көргенімді ойлап келе жатыр ем, үлкендігін құмырсқамен салыстырғанда, олардың жанында құмырсқа кісідей зой. Бір тамшы суға мың мүлиенін тоғытуға болатын»...(Жаңа мектеп, 1926).

Жазушының «Темір құйын («25 октябрь» деген повестен бір кикым)» атты аудармасы бұрынғы көптомдықтарға еңбеген. Деректерге сүйенсек, жазушы Я.М.Окунев кейбір деректерде Окунь деген орыс жазушысының «25 октябрь» повесінен үзінді. Я.М.Окунев 1882 жылы Бендер қаласында дүниеге келген. Одесса қаласындағы Новороссийск университетінің тарих-филология факультетінде оқыған. 1903 жылы төңкеріске қатысқаны үшін оқудан шығаралады. Бірнеше кітаптың авторы. 1932 жылы журналистік қызметпен Қарағанды қаласына іссапарға келіп, осы жылы Петропавл қаласында дүниеден өткен. Ж.Аймауытов аударған повестің бөлігінде 1917 жылы Петроград (қазіргі Санкт-Петербург) қаласындағы патша Қысқы бағын басып алу кезіндегі төңкерісшілердің іс-әрекетін суреттейді. Аударманың соңында «Аударушы ЖК» деп жазылған. Аударма «Ақ жол» газетінің 1924 жылғы 497 санында жарық көрген.

«Құтыру» – «Сырдария губерниялық малдәрігерлік кеңсесінің» нұқсаулығының аудармасы. Мақала «Ауыл тілі» газетінде 1926 жылы қыркүйектің 6-санында жарияланған. Түпнұсқада «Аударушы Аймауытұлы» деп көрсетілген. 2023 жылы Н.Қуантайұлы құрастырған «Елеусіз ерлер» атты кітапқа енген (Аймауытұлы, 2023: 352). Мәтін төте жазумен жазылған.

«Молла Румидің кітап жазуға қалай кіріскені» атты аударманың түпмәтіні 1926 жылы «Шытырман оқиғалар әлемі» («Мир приключений») атты журналда жарық көрген. «Шытырман оқиғалар әлемі» журналы – Ресей империясы мен Кеңес Одағында тек орыс және шетел жазушыларының шытырман оқиғалы және фантастикалық шығармаларын, ғылым мен техниканың қызықты жетістіктері туралы очерктері мен мақалаларын жариялаған тұңғыш иллюстрацияланған журнал. Баспа туындыларын отандық және шетелдік суретшілер тамаша көркемдеген. Журналды

П.П. Сойкин, бастапқыда «Табиғат және адамдар» журналының қосымшасы ретінде шығарған. Аталған журналдың 1926 жылғы 8-санында П.П.Дуровтың әңгімелеуімен жарық көрген бұл ертегіні Ж.Аймауытұлы 1927 жылы «Жаңа әдебиет» журналының 9-санында жариялаған. Аударма соңында молла Руми туралы П.П.Дуровтың деректерін де қосымша ретінде ұсынған. Аударма жазушының бұрынғы жарық көрген жинақтарына енбеген.

«Күмәжнек (Әмиән)» атты аудармасы осы уақытқа кейін Ж.Аймауытұлының төл туындысы ретінде жазушының шығармалар жинағында жарияланып келген. 1924 жылы 12 қазанда «Ақ жол» газетінде «Жк» деген бүркеншік есіммен басылған аударма орыс жазушысы А.Чеховтың «Бумажник» атты әңгімесінің аудармасы екені анықталды (Аймауытұлы, 2023: 19).

Ж.Аймауытұлы шығармашылығының өзекті тақырыптарының бірі – әйел теңсіздігі екені белгілі. XX ғасырдың басындағы қазақ қыздарының бейнесі туралы ғалым Г.Орда және басқа ғалымдар «Қазақ әдебиетіндегі әйел бейнесінің трансформациялануы» деген мақаласында кеңінен тоқталған (Orda, 2021: 653-668). Осы тақырыпты қозғаған француз жазушысы Фердинанд Дюшеннің «Тамилла» атты романын Ж.Аймауытұлы «Дәмелі (Тамилла)» деген атаумен сәтті аударған. 1928 жылы Қызылордада төте жазуда жарық көрген түпбасылымның көлемі – 120 бет. Осы уақытқа дейін жарық көрген Ж.Аймауытұлы шығармаларына арналған жинақтарға енбеген аударманың 1926 жылы «Мысль» баспасынан М.А.Троцкаяның аударуымен жарық көрген орыс тіліндегі нұсқасынан аударылғанын анықтаған – PhD, алаштанушы Қ.Әубәкір (Аймауытұлы, 2023: 256). 1928 жылы Қызылордада жарық көрген түпнұсқа мен 2023 жылы жарияланған мәтінді салыстыру барысында біршама айырмашықтар бар екені анықталды. Мысалы: «Беташар орнына» деген атаумен берілген кіріспе бөлім, «Мәзен сопының масайрауы», «Күйзеліс», «Бала», «Жаңа құдалық» бөлімдері 2023 жылғы кітапта кездеспейді. Сонымен қатар, бірнеше сөйлемдер, абзацтар түсіп қалған. 1928 жылғы кітаптың соңында «Бөгде сөздер» атауымен мәтінде кездесетін орыс, француз сөздеріне түсінік берген (Аймауытов, 1928: 120).

Академиялық жинаққа әртүрлі тақырыптағы 50 ге жуық бұрынғы жинақтарға енбеген мақалалары топтастырылды. Солардың ішінде бұрын-соңды жарық көрмеген XX ғасырдың басындағы аштық туралы бірнеше мақаласы бар. Атап айтсақ, «Соңғы шығатын дауыс» атты мақаласының авторы «Желкек» деп көрсетілген. Бұл мақала «Ақ жол» газетінің 1921 жылғы 84 нөмерінде (9 тамыз) жарық көрген. Мақалада сол кездегі Ырғыз ауданындағы аштық туралы баяндалған. Аштық құрсауындағы елге көмек беруді сұрап, сонымен қатар «ел басына күн туғандағы» басшылардың іс-әрекетін сынап жазады. Газетте мақала басында «Қазақстанда (КирЦИК назарына)», соңында «Х.А. бөтен газеттерде осыны көшіріп басса екен деймін» деген ескертпелер бар. Ал, «Ашыққан ел хәм Семей азаматтары» атты мақаласында 1922 жылы Семей өңірінің Ақмола, Қостанай аймақтарына жіберген көмектері, аштық комиссиясының атқарған істерінің есептері айтылады. Басқа да аймақтарды, жекелеген адамдарды көмек қолын созуға шақырады. Мақала соңына «Жүсіпбек» деп қол қойған. Жазушы «Атқа мін, азамат!», «Торғай аштарына апарылған жәрдем туралы» атты мақалаларында да аштық тақырыбына арналған.

Мәтіндер текстологиялық зерттеулер негізінде сараланып, мазмұндық, мәтіндік, құрылымдық тұрғыдан толықтырылып, баспаға ұсынылды. Мысалы, «Емлені өзгертуге жоба» мақаласы осы бұрынғы басылымдарда қысқартылып жарияланғаны анықталды. Атап көрсетсек: *«Бұл айтылған дәлелдерге сүйеніп, қазақтың грамматикасы болмасын, яки тілі бөлек, пән ретінде оқылмасын, қазірден-ақ жаңа әдісті қолдану керек деп айтпаймын (өйткені, аттың сыры өзіме мәлім) жаңа бағытқа жағдай, жабдық сай емес.*

Басқаға еліктеп, қолдан келмес іске ұмтылу аз болғанда алаңғасарлық. Жоғарыдағы жаңа пікірлерді жазудағы мақсат: оқытушыларды бұл күнгі бағытпен аз да болса таныстыра кету. Қолымыздан келетін күрмеу кесек пайданы тапсақ, тым кейінтартпа бола бермей, алудан қашпалық. Әліміз келмейтін орында босқа арамтер болмалық деймін. Менің қолымыздан келерлік кесек пайда деп тапқаным: емлені жабайы, сәл түрге түсіріп хат танытуды ұялату». Барлық қысқартылған мақала бөліктерін көрсетуге шағын аңдатпада мүмкін болмады. Сондықтан, мәтін түпнұсқамен салыстырылып, барлық қысқартылған бөліктер қалпына келтірілді. Және де 2013 жылғы басылымда мақалада мысалға алынған әріптер, әліпби сол кезеңдегі төте жазуда берілген. Бұл қателіктер де түзетіліп, кирилл әрпіне өзгертілді.

Ал, 2013 жылғы жинақта жарық көрген «Жазу таңбаларымызды азайту туралы жоба» атты мақалада мен түпнұсқаны салыстыру барысында: «Олай болса, қаріп азайту әңгімесі орталай заманға шейін созылуы мүмкін» деген сөйлемдегі «орталай» сөзі түпнұсқа бойынша «бірталай» болып өзгертілді. Мақала соңында «Газет басқармаларына, Қазақстан, Түркістанда шығатын барлық газеттер осы жобаны да көшіріп басуын тілеймін» деген сөйлем 2013 жылғы жинақта түсіп қалған. Мәтін түпнұсқамен салыстырылып, 2013 жылғы басылымда кеткен қателіктер түзетілді. «Ел газетке не жазбақ?» атты мақаласы осы кезге дейінгі жинақтарда «Ел газетке не жазады?» деген қате атаумен беріліп келген.

«Бардың жоғы болмайық» атты мақала алғаш рет 1927 жылы «Еңбекші қазақ» газетінің №123 (851) 3-бетте жарияланған. 2023 жылы Н.Қуантайұлы құрастырған «Елеусіз ерлер» атты басылымға енген. Екі басылымды салыстыру нәтижесінде мына сөйлемдер түсіп қалғандығы анықталды: «Бұл ... оның қолы емес» деген тіркестегі «Бұл» сөзінен кейін «орын» сөзі, «...амал жоқ, күн көру керек» тіркесінен кейін «Музыка үйреткеніне ақы да алмайды», «Бұл үйреністен пайда бар ма, техникум балаларының кейбірі күйші болғаны пайдалы ма?» деген сөйлемдегі «бар ма» сөзінен кейін «жоқ па», «...қазақ театрына алдырып ап» деген тіркесіндегі «ап» сөзінің орнына түпнұсқада «ай» деп жазылған.

«Неке неге бекем емес?» мақаласы алғаш рет 1928 жылы «Әйел теңдігі» журналының №8 (32) 45-бетте жарияланған. 2023 жылы Н.Қуантайұлы құрастырған «Елеусіз ерлер» атты басылымға енген. Алғашқы басылымды 2023 жылғы жинақпен салыстыру жұмысы нәтижесінде: «Күйеуіне көңілі толмағандар кейін қойды» деген сөйлемдегі «кейін» сөзінің орнына түпнұсқада «кетін» деп жазылған. «...қатынын тастау» деген тіркестен кейін түпнұсқадағы «ағарақ:» деген сөз қалып қойған. Осы мақаланың түпнұсқасында «Бұл мақаланы пікір алмасу ретінде жібердік. Мақалада қата пікірлер көп. Оған жауапты кейін жазбақпыз, бұл мәселе туралы оқушылары-

мыз пікірлерін жазуды өтінеміз» деген ескерту болған. Ол сноскамен берілген. «Кім айтты?» деген сөйлемдегі «айтты» сөзінің орнына түпнұсқада «айыпты» деп жазылған. «...әкімге шағымы қалған» деген тіркестегі «шағымы» сөзі түпнұсқада «жағынып» деп жазылған. «Әуелі бірін бірі қандай сүйіп қосылса» тіркесіндегі «Әуелі» сөзі түпнұсқада «Әуеліде» болып жазылған. Мақаланың соңына түпнұсқада «Ақыл» деп қойылған.

«Қос моншаға түсіп қараңыздар» атты мақала алғаш рет 1928 жылы «Әйел теңдігі» журналының №9 (33) санының 31-бетінде жарияланған. 2023 жылы Н.Қуантайұлы құрастырған «Елеусіз ерлер» атты басылымға енген. 1928 жылғы басылымды 2023 жылғы жинақпен салыстыру нәтижесінде мынандай өзгерістер анықталды: «...бәрін салбыратып жүрген сағатын көріп» тіркесіндегі «бәрін» сөзі түпнұсқада «бауын» деп жазылған. «Сонда көп сағаттың» деген тіркестегі «көп» деген сөзден кейін түпнұсқадағы «қотарма Мақамбай бай да бір сағат сатып алады, бұл онша әріде емес» деген сөздер қалып қойған. «Кейбір ауыртпалықтар «грязь» (кір) деп үрлеп» сөйлеміндегі «ауыртпалықтар» сөзі түпнұсқада «еуропалықтар» деп берілген. «...көбінесе артық көйлек, дамба кимейді» деген сөйлемдегі «көбінесе» сөзінен кейін түпнұсқадағы «бірден» сөзі қалып қойған. «...басқа жастар өзі» деген тіркестен кейін түпнұсқада «дері бастаса, елге жетекші болып, пайдасымен көрсетсе, ел де біртелеп» деген сөздер бар. Мақаланың соңына «Таңашбай» деп қойылған қолы да түсіп қалған.

«20 минутта тынығасың» мақаласы 1928 жылы «Әйел теңдігі» журналының 2-санында басылған. Бұл мақала алғаш рет жарық көріп отыр. Мақала әйел теңдігі, қоғамдағы әйел адамдардың мәртебесін көтеру т.б. сияқты мәселелерге арналған.

Ж.Аймауытұлының «Еңбекшіл қазақ» газетінде «Ашық хат» тақырыбымен екі мақаласы жарық көрген. Екі мақаланың мазмұны ұқсас болғандықтан, бір түсінік берген жөн деп таптық. Алғашқысы 1926 жылы 19-қарашада басылған. «Сұлтанмахмұт Торайғырұлының сөздерін жинау науқанына ат салысыңыздар» деп аталады. Екіншісі «Торайғырұлының жиналған сөздері» 1927 жылдың 18-қаңтарында жарияланып, мақала соңында «Аймауытұлы Жүсіпбек» деп қол қойылған. Мәтіндерді түпнұсқамен салыстыру барысында «Сұлтанмахмұт Торайғырұлының сөздерін жинау науқанына ат салысыңыздар» атты алғашқы ашық хаттың түпнұсқадағы «Қазақтың оқу комиссариаты» деген сөз тіркесі 2013 жылғы жинақта «Қазақстан оқу комиссариаты» деп, «Жанынан, ардан безбесе, ақынын қандай ел қастерлемесін» сөйлеміндегі «қастерлемесін» сөзі «қастерлемекші» деп өзгертілген. Түпнұсқада аталған сөйлемнен кейін жұлдызша белгісі қойылып, сілтемеде берілген. Сілтемеде «Жүсіпбектің бұл пікіріне қосыла алмаймыз. Шындап келгенде ел ішіндегі белгілі бір топтың ары, зары болады. Ақынды қастерлегенде ел ішіндегі үстем тапқа пайдасы тиген (не көркемдік жағынан, не пікір жағынан) ақынды ғана қастерлейді. Бізде Абай, Сұлтанмахмұтты қадірлеп отырсақ, бұларды да осы оймен қадірлеп отырмыз. Қазақ еңбекшілеріне пайдасы бар ақын деп отырмыз. (Басқарма)» деп жазылған. 2013 жылғы жинақта сілтеме тұтасымен алынып тасталған. Мәтін түпнұсқамен салыстырылып, қателіктер түзетілді.

Әр жылдары жарық көрген шығармалардың ішкі мазмұны бастапқыда бірдей болып көрінгенімен, олардың арасында айырмашылықтар бар екеніне көз жеткізуге

болады. Томды дайындауда В.Қ.Күзембаеваның құрастыруымен 2003 жылы жарық көрген «Қайта оралған қаламгер» кітабы, 2013 жылғы алтытомдығы, Н.Қуантайұлы құрастырған «Елеусіз ерлер» (2023) жинағы пайдаланылды.

4. Зерттеу нәтижесі

Осы жинаққа енген Ж.Аймауытұлының мақалалары өз дәуіріндегі күн тәртібінде тұрған өткір де өзекті мәселелерді көтерген. Жай ақпараттық сипатта жазылғандарының өздері оқырманға аса зор әлеуметтік немесе саяси мәселелерді көлденең тартады. Тіпті содан бері жүз жылға жуық уақыт өтсе де, кейбір мәселелер қазақ қауымының күн тәртібінен түспей, әлі күнге өзекті болуда. Атап айтқанда, жер-су немесе тіл проблемалары «Мемлекет құрылысы», «Қазақ тілін іске асыру қамы», «Емлені өзгертуге жоба», «Мектеп қандай болу керек» және тағы басқа да көсемсөз үлгілерінің негізгі арқаулары (Қуантайұлы, 2013: 291).

Ғалым Г.Орда қаламгердің көсемсөздері туралы: «Ж.Аймауытұлы қазақ көсемсөзінің қалыптасуы мен дамуына да өлшеусіз үлес қосты. Оның мерзімді басылым беттерінде жарияланған мақалаларын өз ішінен іріктейтін болсақ, көркем шығарма туралы «Абайдың өнері һәм қызметі», «Абайдан соңғы ақындар», «Театр кітабы туралы», «Мағжанның ақындығы туралы», «Әдебиет мәселесі», «Көркем әдебиетті саралау», «Әдебиет мұралары», «Көркем әдебиет туралы» мақалалары күні бүгінге дейін өзекті. Емле туралы «Емлені өзгертуге жоба», «Жазу таңбаларымызды азайту туралы жоба», ана тілі туралы «Ана тілін қалай оқыту керек?», «Қазақ тілін іске асыру қамы», мектеп туралы «Мектеп қандай болу керек?», «Енді болыстық мектеп жайынан», «Үлгілі мектеп», «Жастардың тәрбие-тәлімі», «Жаңа мектеп туралы», «Хат таныту әдістері» және басқа ел өміріндегі көптеген өзекті мәселелерді дер шағында көтере білді», – деп жазады (Орда, 2024: 67-68).

Ж.Аймауытұлы шығармаларының академиялық басылымына осы уақытқа дейін ғылыми ортаға мәлім шығармалары барынша түгенделіп, мәтінтану ғылымының сарасынан өткізіліп, әр мәтінге енгізілген өзгертулер мен толықтырыла дәйектелген ғылыми түсініктер берілді. Мәтіндерде кездесетін жер-су атауларының, есімдердің көрсеткіштері, сөздіктер, пайдаланған әдебиеттер тізімі, орыс және ағылшын тіліндегі түйіндемелер сияқты қосымшалармен жасақталды. Жинақтағы еңбектердің түпнұсқасы ретінде мәтіні ұсынылған басылымның факсимилі қоса берілді. Жаңадан табылған туындылар алдағы уақытта жазушы шығармашылығын терең зерттеу қажеттілігін айқындайды.

5. Қорытынды

Мәтіндер текстологиялық зерттеулер негізінде сараланып, мазмұндық, мәтіндік, құрылымдық тұрғыдан толықтырылып, баспаға ұсынылды. Әр жылдары жарық көрген шығармалардың ішкі мазмұны бастапқыда бірдей болып көрінгенімен, олардың арасында айырмашылықтар бар екеніне көз жеткізуге болады. Жазушының 1918-1928 жылдар аралықтарында жарияланған мақалалары мен аудармаларының көшірмесі ҚР Ұлттық кітапханасының Сирек кітаптар қорынан, Орталық Ғылыми кітапхананың Сирек кітаптар мен қолжазба орталығынан, ҚР Мемлекеттік архивінен, ҚР Ұлттық Кітап палатасынан, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Қолжазба қорынан, РФ Ресей мемлекеттік кітапханасының тиісті бөлімдерінен алынды.

Әдебиеттер:

1. Orda G., Sarsenbayeva Zh., Sultanova B., Abilkhayirov N., Abdrakhmanova K. Artistic transformation of the female image in kazakh literature // Author, P. (2021). Mankind Quarterly, 61(3)16, 653-668. <https://doi.org/10.46469/mq.2021.61.3.16>.
2. Аймауытов Ж. Алтытомдық шығармалар жинағы. 1-том.— Алматы: Ел-шежіре, 2013. — 384 б.
3. Аймауытов Ж. Алтытомдық шығармалар жинағы. 3-том. — Алматы: Ел-шежіре, 2013.— 384 б.
4. Аймауытов Ж. Дәмелі (Тамилла). — Қызылорда, 1928. — 120 б.
5. Аймауытов Ж. Қызыл отау, Қызылбике // Әйел теңдігі. — №2. — 1929.
6. Аймауытов Ж. Мұрданың өлімі // Жаңа мектеп. — №6. — 1926.
7. Аймауытұлы Ж. Елеусіз ерлер. — Алматы, 2023. — 352 б.
8. Жүсіпбек Аймауытұлы (1889-1930). Дәмелі // құраст.Қ.Әубәкірова. — Астана, 2023. — Б.19.
9. Қирабаев С. Әдебиетіміздің ақтандақ беттері. — Алматы: Білім, 1995. — 288 б.
10. Қирабаев С. Көп томдық шығармалар жинағы. 4-том.— Алматы: Қазығұрт, 2007. — 424 б.
11. Қуантайұлы Н. Алаш Орда баспасөзі және Жүсіпбек Аймауытұлы. — Өскемен: Altay-Пресс, 2013. — 291 б.
12. Мұқаметханов Қ. Жүсіпбек Аймауытов // Бес арыс: естеліктер, эсселер және зерттеу мақалалар. — Алматы: Жалын, 1992. — 452 б.
13. Орда Г. Жүсіпбек Аймауытұлы: ұлттық әдебиет пен ағарту саласындағы ізденістер мен көзқарастар. — «Керуен» ғылыми журналы. — 84(3). — 2024. — Б. 59-71. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.3-05>

References:

1. Aimauytov Zh. (1926) Murdan's Death. Zhana mektep. No. 6. (in Kaz.).
2. Aimauytov Zh. (1928) Dameli (Tamilla). Kyzylorda. — 120 p. (in Kaz.).
3. Aimauytov Zh. (1929) Kyzyl Otau, Kyzylbike. Aiel tendigi. No. 2. (in Kaz.).
4. Aimauytov Zh. (2013) Six-volume collection of works. Volume 1. Almaty: El-shezhire. — 384 p. (in Kaz.).
5. Aimauytov Zh. (2013) Six-volume collection of works. Volume 3. Almaty: El-shezhire. — 384 p. (in Kaz.).
6. Aimauytuly Zh. (2023) Insignificant Men. Almaty. — 352 p. (in Kaz.).
7. Kirabayev S. (1995) The white pages of our literature. Almaty: Bilim. — 288 p. (in Kaz.).
8. Kirabayev S. (2007) Multi-volume collection of works. Volume 4. Almaty: Kazygurt. — 424 p. (in Kaz.).
9. Kuantayuly N. (2013) Alash Orda Press and Zhusupbek Aimauytuly. Ust-Kamenogorsk: Altay-Press. — 291 p. (in Kaz.).
10. Mukamekhanov K. (1992). Zhusupbek Aimauytov // Five lions: memories, essays and research articles. Almaty: Zhalyn. — 452 p. (in Kaz.).
11. Orda G. (2024) Zhusupbek Aimauytuly: research and views in the field of national literature and education. Scientific journal "Keruen". 84(3). — P. 59-71. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.3-05> (in Kaz.).
12. Orda G., Sarsenbayeva Zh., Sultanova B., Abilkhayirov N., Abdrakhmanova K. Artistic transformation of the female image in kazakh literature // Author, P. (2021). Mankind Quarterly, 61(3)16, 653-668. <https://doi.org/10.46469/mq.2021.61.3.16>. (in Eng.).
13. Zhusupbek Aimauytuly (2023). Dameli // Compiled by K. Aubakirova. Astana. — P.19. (in Kaz.).

S.M. Baratov

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: sheri1212@mail.ru

ORCID: 0000-0003-2635-2955

POSTMODERNISM IN THE PROSE OF V. SOROKIN

Annotation. Despite the emergence of new trends in culture (metamodernism and alter-modernism), postmodernist philosophy and aesthetics continue to steadily influence contemporary artistic discourses. Humanism as an episteme has been developing since the Renaissance; today its conceptual field continues to be refined: philosophers, literary scholars and other representatives of the humanities are asking the question: What are the limits of humanism, should it be qualified as a declaration of the value of life and the dignity of the individual subject, or is it a social phenomenon that should be considered diachronically? Postmodernism is a movement that seems to reject humanism as such. On the contrary, its main vector is the dehumanization of the individual and of society. The deliberate travesty of the narrative, the concentrated intertextuality and the modification of the canonical texts of the past provide a mode of perception that makes it impossible to view humanism as a whole idea without a satirical or ironic undertone. Nevertheless, in Kazakhstan's modern prose we can find examples of fiction that overcome this trend.

Keywords: postmodernism, intertextuality, dehumanization, gnoseologeme, phenomenon.

Ш.М. Баратов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

E-mail: sheri1212@mail.ru

ORCID: 0000-0003-2635-2955

В. СОРОКИННИҢ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ПОСТМОДЕРНИЗМ

Аңдатпа. Мәдениетте жаңа бағыттардың пайда болуына қарамастан (метамодернизм және альтер - модернизм), постмодерндік философия мен эстетика қазіргі заманның көркемдік дискурстарына тұрақты әсер етуді жалғастыруда. Гуманизм эпистемолог ретінде қайта өрлеу дәуірінде дамиды, бүгінгі күні оның тұжырымдамалық өрісі нақтылануда: философтар, әдебиеттанушылар және гуманитарлық білімнің басқа өкілдері гуманизмнің шекаралары қандай, оны өмірдің құндылығы мен жеке субъектінің қадір-қасиетін жариялау деп санауға бола ма, әлде бұл диахронистік тұрғыдан қарастырылуы керек әлеуметтік құбылыс па? Постмодернизм-гуманизмді жоққа шығаратын бағыт. Оның негізгі векторы, керісінше, жеке тұлғаны да, қоғамды да адамгершіліктен шығару болып табылады. Әдейі травестиленген экспозиция тәсілі, шоғырланған интертекстуалдылық, өткеннің канондық мәтіндерін өзгерту гуманизмді сатиралық немесе ирониялық субтекстен тыс тұтас идея ретінде қарастыру мүмкін болмайтын қабылдау режимін жасайды. Дегенмен, Қазақстандық заманауи прозада біз осы үрдісті еңсеретін көркем шығармалардың үлгілерін табамыз.

Кілт сөздер: постмодернизм, интермәтіндік, адамгершіліктен айыру, эпистемология, құбылыс.

Ш.М. Баратов

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

E-mail: sheri1212@mail.ru

ORCID: 0000-0003-2635-2955

ПОСТМОДЕРНИЗМ В ПРОЗЕ В. СОРОКИНА

Аннотация. Несмотря на появление новых направлений в культуре (метамодернизм и альтер-модернизм), постмодернистская философия и эстетика продолжают устойчиво влиять на художественные дискурсы современности. Гуманизма как гносеологема получает свое развитие еще в эпоху Возрождения, на сегодняшний день концептуальное поле ее продолжает уточняться: философы, литературоведы и другие представители гуманитарного знания задаются вопросом, каковы границы гуманизма, квалифицировать ли его как провозглашение ценности жизни и достоинства отдельного субъекта – или это социальный феномен, который следует рассматривать диахронически? Постмодернизм – направление, казалось бы, отвергающее гуманизм как таковой. Его магистральным вектором, напротив, становится дегуманизация как отдельной личности, так и общества. Намеренно травестированная манера изложения, концентрированная интертекстуальность, модификация канонических текстов прошлого создают такой модус восприятия, при котором невозможно рассматривать гуманизм как целостную идею вне сатирического или иронического подтекста. Тем не менее, в казахстанской современной прозе мы находим образцы художественных произведений, преодолевающие эту тенденцию.

Ключевые слова: постмодернизм, интертекстуальность, дегуманизация, гносеологема, феномен.

1. Introduction

Postmodernism literature is a system, the self-moving force of which is its ambivalence, moreover, its antinomy, when in the unity of opposite, often mutually exclusive tendencies, a special "field of tension" of the aesthetic phenomenon emerges. On one hand, postmodernism managed to compile the most important features and elements of the preceding literary trends (here, one cannot even speak of a diachronic verticality, as postmodernism is focused on panchromony). It is no coincidence that one of the metaphors of postmodernism is the "dismemberment of Orpheus". This metaphor, not coincidentally, is intertextual. Orpheus, one of the key figures of Greek mythology, signifies the idea of divine harmony, art capable of creatively transforming the world. In contrast to the forces of Chaos, Orpheus' art is an energy of world order (suffice it to recall the Colchis "episode" when Orpheus manages to put to sleep the Dragon, a chthonic creature guarding the Golden Fleece). Orpheus symbolizes the idea of Harmony; if we draw a parallel with If, we parallel the Nietzschean typology of art developed in the philosopher's essay "The Birth of Tragedy from the Spirit of Music", it is logical to view the demigod as a representative of Apollonian art. All the more tragic is his fate: torn apart by the maenads and dismembered into a multitude of sacred "pieces", Orpheus as a symbol of harmony in art gives way to rampant, gothic Dionysianism. His head is floating on the sacred waters of Gebræ. Found by the muses of Apollo, it is placed in one of his temples, where it continues to prophesy. However, postmodernism is not interested in this metasubject: in the latter's conception, art is Orpheus dismembered. Postmodernism today is no longer an 'omega' in the shift of cultural milestones; today researchers speak of both metamodernism and alter-modernism. Nevertheless, its influence on the culture of modern times remains stable. The postmodern

era is a summarizing state of civilization of the last decades, characterized by the feeling of the finality of the known world, the exhaustion of modernity, and the theme of entering the stage of evolutionary crisis. This is symptomatic: the currents that gave impetus to postmodernism are caused by changes in the collective unconscious, disillusionment with the idea of dominant rationality, a search for mediating strategies of coexistence of different ethnic groups, cultural programmes, ideological systems and individual actors.

Postmodernism marked the strengthening of new trends in culture and society. In particular, it is a change in the style of scientific thinking. To counterbalance classical rationality came post-classical rationality, for which there are no once and for all known objects of reality: every thesis is either questioned or taken on faith, but it is not manifested as aleatory 'flawless'.

The very notion of postmodernism, along with alternative categories (Transavantgarde, poststructuralism, deconstructivism) continues to be refined. In the context of "big time" (M. Bakhtin), postmodernism is a rather new phenomenon. Beginning to emerge in the United States on the basis of post-Freudian ideas and literary concepts of French poststructuralists, it gave a new generation of cultural workers (in the broad sense) an impulse to comprehend current trends of modernity, such as pop-art, citation as a principle of textual organisation and others. L. Fiedler's article "Cross Borders, Fill in the Ditches" (1969) became one of the landmark theoretical works of the time. One of its leitmotifs was a rapprochement between the language of modernism and the language of the maslit, which was to encourage art to move beyond the bounds of elitist modernist discourses (which were inaccessible to the general reader because they were intellectualized). At the same time, fiction, despised by aesthetes, became another "component" of the new trend in literature. The blending of these trends was to enable literature to transcend genre boundaries and trends, reader expectations and authorial strategies. A special role in the popularization of postmodernism was played by the ideas of Derrida, as well as the materials of the journal *Oktober*, thanks to which the principles of the new direction influenced the whole complex of humanities - from psychoanalysis to criminology.

What are the hallmarks of postmodernism? First and foremost, the concept of Chaos and decay, the intersection of temporal axes, modes of the real and the unreal, panchronism in the selection of genres, trends and emblematic texts of different epochs, the loss of the immanent meaning of the "thing in itself", the interpenetrability of phenomena, fluidity, de-centeredness, rhizomaticity. Traditional notions of wholeness are breaking down. The boundaries are being blurred; the taboo nature of individual themes and motifs is being levelled. The postmodernist paradigm is characterised by

- Decanonization of classical cultural patterns;
- the abolition of binary oppositions;
- the blurring of personal boundaries, the merging of the concepts of the "I" and the "Other";
- mutation of genres;
- carnivalization;
- the meta-language game;
- the game of Chaos;

- intertextuality;
- neonomadism;
- orientation towards polyinterpretation of the text without the rigid figure of the General (Author);
- inviting the reader to co-create and developing strategies of cooperation with the reader;
- the principal incompleteness of the construction.

All these features have determined the peculiarities of postmodern poetics. There has been a hybridisation of genres, increased pastiche, a tendency to fragmentation, dismemberment of the text, creation of collages, intertextual play, irony and parody. Text became the main object, while the main principle was the rejection of Truth. The world in the concept of postmodernism is illusory, fictitious, filled with simulacra and quasi-values, illogical. Life has been subjected to desolation, the personality in all senses is destabilised. In contrast, Text becomes limitless and total ("The world is text").

An important characteristic of postmodernist literature is the author's use of a certain mask, the deliberate complication of the narrative, outright parody and black humour. It is especially important to bear this in mind when interpreting Sorokin's story "Nastya": otherwise, we risk making serious hermeneutical errors.

2. Methods and materials

2.1 Methods

In this article, we will consider a story by one of the iconic postmodernists of Russian literature - V. Sorokin.

"Nastya", which is part of the novel "The Feast". The novel in this case is a conventional genre. It does not implement the classical principle of N. Boileau's classic principle (valid both for drama and conventionally for prose), which assumes the unity of place, time and action. On the contrary, it is a collection of fragments isolated from one another and not linked together by transversal characters. Nevertheless, the motif structure of the novel is relatively homogeneous: motifs of feasting, death and rebirth, overcoming boundaries, and destabilising literary canons are inherent in all the stories of the prose whole.

In interpreting the text we use the methods of

- intertextual analysis;
- hermeneutic commentary;
- motive analysis.

"Nastya" is a highly representative story. From the metatextual symbolism of the title (the name "Anastasia" means "resurrection") to the author's strategy of deliberately trolling the reader, it is a highly postmodern text, possessing all the specific features of this trend.

2.2 Materials description

In our work we have relied both on textbook texts of the theory of postmodernism, and on works devoted to the work of V. Sorokin. One of the most famous works devoted to the poetics of postmodernism belongs to Canadian researcher L. Hutcheon. He notes that the literature of postmodernism is parodic and ironic. Hutcheon calls game, black humour, intertextuality, which is a sign of a decentralized universe, pastiche (combining and gluing together elements of different works), fabulation (mixing of fiction and reality), poyomenon

(as a type of metaprose), temporal distortions, hyperreality, paranoia (Hutcheon, 1988). M. Lipovetsky, a famous theorist of Russian postmodernism, continues this series, including dialogism (in particular, dialogue with Chaos), culturogenicity of text, semiotics in the characteristics of postmodernism (Lipovetsky, 1997). S. Suleiman (Suleiman, 1986) writes about ontology of postmodernism. The Routledge Companion to Postmodernism remains an indispensable theoretical source. It contains works by scholars from all over the world, essays on philosophy, politics, literature, critical theory, business, gender and the performing arts, the concept of simulacra (Bodrijar, 2015), the aesthetics of Russian postmodernist discourse (Mankovskaya, 2000), late postmodernism (Green, 2005) and hypermedia (Sim, 2011). According to H. Demeyer and S. Witse, the contemporary development of fiction has not yet overcome the ontological dominance of postmodernism; however, there is a shift towards affective dominance in recent literature. Dominants are structures that bring order and hierarchy to the variety of techniques and methods of the fiction text. "Postmodernism functions include Anti-authoritarianism, or the unwillingness to acknowledge the authority of anyone's style or concept of what art should be, and the blurring of the lines between high culture and mass or popular culture, as well as between art and everyday life, are all aspects of postmodernism" (Harihasudan, 2022: 151).

When studying Sorokin's work, it is important to remember that the author deliberately "breaks" authorial expectations in accordance with his own authorial strategy. Despite the fact that postmodernist literature is characterized by the "death of the author" (R. Barthes), the overthrow of the figure of the General (Deleuze, 2005), Sorokin, staying behind the scenes, "trolls" the reader as a buffoon, a trixer, staying on the other side of 'scenery'. On authorial strategies, see (Iser, 1980). Consequently, the setting of the reader's reception must initially be adequate (Eco, 1990).

3. Discussion

The short story "Nastya", which we have chosen for our analysis, is part of the author's novel "The Feast". As we can see already on the level of the title, the text refers us to the paradigm of other known texts of world literature, each of which participates in the amplification of the original meaning. First of all, we reconstruct Plato's Feast and partly reproduce the concept of the philosophy of the ideal (which is important, because it is to the ideal that the heroes of the story "Nastya" aspire to as the result of overcoming the boundaries of the human). Another reference in this case is to Pushkin's A Feast in the Time of the Plague - but, in the rhizome principle, also to Boccaccio's Decameron. The semantics of the feast, set in the context of a calamity, is intended to imbue the action with a hint of sacredness, ritualism and mysticism. The very title of his novel, Sorokin prepares us for a particular event which is set to overturn our ideas about the world. As Schmid rightly points out, an event only occurs if the situation "turns" the plot upside down, leading it from the logical to the unforeseen (Schmid). This is the kind of event that the reader will encounter as he or she reads the story.

The heroine of the story "inherits" the features of the romantic heroines of classic Russian literature: a delicate, slightly exalted young lady, who is preparing to celebrate her sixteenth birthday, writing her thoughts of the innermost, as if continuing a gallery of images created by Alexander Pushkin, Ivan Turgenev and Lev Tolstoy. Up until the key

event of her initiation, she remains a child, pure and chaste, a girl who has never been born. remains a child - immaculate and pure. The theme of childhood in Russian literature - and in world literature in general - is one of the eternal ones. It is the child as an image, semantically correlated with the idea of innocence, that marks the future, the capacity for renewal and continuation of society, vitality.

The chronotope of the story is rather limited: the action takes one day and unfolds in the Sablins' estate. The reader is left to "guess" at the time of the action, following the markers in the text: the lexemes "babysitter", "footman", The lexemes "nanny", "footman" and "manor" refer back to a classical late 19th-early 20th century manor house, which, by the law of accretion of meaning, takes on the features of a Turgenev, Tolstoy, Goncharov or Chekhov manor. "The deepening and expansion of ethnocultural and linguistic contacts is changing the language situation of the XXI century. A new bi-and poly-lingual picture of the world is formed in which ethnic identity (identity, self-identification of an individual with a certain ethnic group, ethnos, nation) includes the complicity of ethnocultural tradition" (Ananyeva, 2021: 28).

4. Results

Sorokin stylizes the text for the manner of writing of that time: the reader perceives the author's discourse as a continuation of the traditional realistic prose. In addition to the manor's left and right wings the reader is introduced to the garden, which is divided into the New and the Old - an association with the Old and the New Testament is inevitable. A "greenhouse cone" appears in the New Garden, a futuristic image that runs counter to the "stale wicket" of the Old Garden.

Nastia is preparing for the holiday; it is interesting the details that the girl notices in the people around her. For example, the "kvasha of Nanny's belly", the "cool dough of Nanny's hands", the unexpectedly "toothy" head of her mother prepare us for the fact that people are not just intelligent, they are predators; moreover, they can be perceived in the modus operandi of edible.

A proleptic leap occurs when the nanny tells Nastia that she is "better suited to other things" than having children and carrying on the family name. The premonition of dramatic events is justified. Nastenka, washed and beautifully dressed, who has written in her diary that she "must overcome herself" and swallowed the black pearl presented to her, does not sit down at the festive table. She is undressed and sent straight to the furnace

- But the girl is not shocked; she accepts her fate with humility and serenity. Only now the reader guesses that the main course of the birthday party is Nastia herself. A basic literary image is dismantled: the child is transformed into food (and even the association with God's body is perceived here inappropriately, blasphemously, due to the shocking physiological details of Nastia's dying and eating).

"In this episode, a device typical of Sorokin's texts occurs: a 'transformation' ('fracture', 'disruption') of the narrative, when, around the middle of the text, one narrative is suddenly and counterpointually replaced by another: space is inverted, time goes backwards, clothes are re-framed,

"The 'figurative' plot is replaced by verbal gibberish, the simplest of meanings displaced by alphabetic graphics. It is important to note that in this fragment of the story this

"disruption" has only just begun. It is as if a kind of reversal of the entire preceding text is taking shape. All of the images that appeared at the beginning of the story are replaced by their polar opposing pairs. Throughout the rest of the story the "dislocation" will only intensify, and eventually the transformation of the characters, which begins in this episode, will reach verbal abracadabra, alphabetic graphics and illogical actions. In "Nasta", this technique is not carried out in a single moment, but rather lives on and develops throughout the entire subsequent text" (Bibergan, 2011: 16).

The guests enjoy eating Nastya. The father starts with the "breast"; the brutality of the scene reaches its climax when the mother is forced to divide her daughter's "meat" among those present.

"Shifter" turns out to be even the image of Father Andrei eating Nastia's eye (as we know, the eyes are the mirror of the soul, the external representation of the inner self). Moreover, the meal is not at all a special occasion for those present - they chat about society, philosophy and the modernization of agriculture. The reader is soon to learn that two of her friends have been roasted and eaten before Nastia. Nastya, for her part, was prepared for her fate from the start. It is no coincidence that the inscription on her pendant read "Overcome". This is one of the basic tenets of Nietzschean philosophy. That the guests and the mansion's owners themselves are participants in a familiar ritual is evidenced by the episode with the golden nails, each of which bears a code word. The absurdity of the narrative grows. Father Andrei asks one of the guests - Mamut - for his daughter's hand in marriage. Sorokin masterfully plays here with the desemantization of phraseologically linked units. To ask for the hand is to ask for permission to marry. However, the hero asks for hands in the literal sense of the word - and the other hero takes it literally. The girl's hand is sawed off and Father Andrew, having performed a ritual with her in front of the icon of the Saviour, withdraws.

The ritual with the nails only becomes clear towards the end of the piece: the lenses, refracting light, flare up and give birth to a projection of Nastia in the air, who smiles at those present from another dimension. "The reference to Nietzsche at the beginning of the story eventually becomes the key to reading the text. Nietzsche's ideology and the foundations of his philosophy turn out to be one hundred percent applicable to Sorokin's text, which seems cut out to overlap with Nietzschean philosophy. It is important to note that Sorokin's implementation of Nietzsche's philosophical views is somewhat mutated. The ideal of Nietzsche's philosophical ideals is the image of the single man, whose powerful will is the only criterion of good and evil. The man and the world merge into one common superhuman being. According to the Nietzschean philosophy, man - is only a transitional stage to something more perfect. The aim of mankind is to overcome oneself in the name of a higher ideal. It is these words ('to overcome oneself') that flicker in the pages of the novel, constituting the prerequisite for the achievement of the higher goal" (Bibergan, 2011: 27).

The reader once again finds himself "The reader is once again deceived: more than once throughout the course of the story Sorokin changes the optics of what is depicted. The initial deconstruction of the "eternal image" of the child leads to the creation of a fundamentally new dimension in which other values and ideals prevail.

That the optics of the narrative are transformed more than once is evident from the numerous details and intertextual interjections. When Nastya is given a black pearl, she

says "Straight from the island of Bujan! The reader is transported in advance into the modus operandi of the unreal. The description of the scene Nastya's "cooking" as a roast also conjures up associations with fairy tale discourse.

"The red-stone fence of the courtyard, the fresh whitewashing of the newly built large Russian cooker, the waist-naked cook Savely with a long poker in front of the orange stove-roof, his father, mother, father Andrey, Lev Ilyich. The heat is good, - Savely straightened himself, wiping sweat away. - In the name of the Eternal One," his father nodded to him. Savely put a huge iron shovel with dangling chains on the table: - Lie down, Nastasia Sergeyevna. Nastya hesitantly approached the shovel. Her father and Savely picked her up, put her back on the shovel" (V.G. Sorokin "Nastya"). The well-known folklore plot of Baba-Yaga who is trying to roast a hero of a fairy-tale by sly trick is given birth in a new setting. The very symbolism of the fairytale dates back to ancient rites of "guardianship of the infant". The infant, in the views of the ancient Slavs, was a creature that belonged to neither world. Before giving it the opportunity to enter the world of the living, it has to be hardened in the warmth of "the mother's womb" - the oven. Thus, we should perceive Nastia herself ("risen") in a symbolic rather than body-oriented way. From this perspective, the dismantling of eternal themes - childhood, the child, the family - contributes to and intensifies the effect on the reader, which is, after all, what postmodernist aesthetics is all about.

V. Sorokin's texts are ironic through and through, but it is difficult for the reader to understand this mode. The events taking place in "Nastya" are so naturalistic that they shock the reader with every physiological detail. The text is divided into pseudo-realistic and metaphorical. We managed to establish that it is the metaphorical level that should be recognized as the main one. The Nietzschean myth about overcoming the human being within oneself becomes the main one. The main thing here is the author's game with the reader, the author's strategy of deliberately misleading the reader.

Solving our key tasks - namely, the revelation of postmodern implicatures - we come to the conclusion that it is necessary to focus on all the texts of the "Feast" cycle in order to corporally confirm our observations.

5. Conclusion

The aesthetics of postmodernism is not oriented towards the search for harmony, but towards an endless conversation with Chaos as the ontological essence of this world. This is evidenced by its metaphor of the "dismembered Orpheus". There is no place in postmodern discourse for the pivotal, bearing axes of the universe. The thinking of its adherents is decentred, rhizomatic. The rhizome, as a root growing broadly, represents an inexhaustible potential of connecting one with another in an infinite set of variants. The figure of the "omniscient" author, the General, is abolished. However, the death of the author does not always come. Often, as Sorokin demonstrates, the author plays with the reader, deliberately misleading him and remaining "out of the picture" in the unfolding narrative. Sorokin's prose implements the key principles of the postmodernist aesthetic. The interpenetrability of the modus realus and the unreal, the presence of prolepsis, which prepares the reader for the dramatic (but only at first glance!) situation, the deanonization of the classic literary images are "accompanied" by a broad intertextuality, which contributes to numerous

extensions of the source text. Moreover, as the analysis of the story "Nastya" shows that multiple reconfigurations of meaning is one of the strategies of the game Sorokin plays with the reader.

References:

1. Allen G. (2000) Intertextuality. London & New York: Routledge, 2000. – 238 p.
2. Ananyeva S.V. (2021). Postmodern vision of the world in modern literature. // *The Scientific Journal "Keruen"*, 71(2). <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2021.2-03>
3. Bibergan E.S. (2011) Conceptuality and Philosophy in Vladimir Sorokin's story «Nastya» // *Vestnik (Herald) of St. Petersburg State University. Language and Literature*. No. 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnost-i-filosofiya-v-rasskaze-vladimira-sorokina-nastya> (date of accession: 04.03.2023).
4. Bodriyazh Zh. (2015) Simulyakry i simulyacii [Simulacra and simulations] / Zh. Bodriyazh ; [per. s fr. A. Kachalova]. – M.: Izdatel'skiy dom «POSTUM», 2015. – 240 p. (in Russ)
5. Deleuze J. (2005) Guattari F. Treatise on Nomadology // *NC*. Vol. 92. No. 2. – P. 183-187.
6. Demeyer H., Vitse S. (2021) The affective dominant: Affective crisis and contemporary fiction. // *Poetics Today*. Vol. 42. No. 4. – P. 541-574. doi:10.1215/03335372-9356851
7. Eco U. (1990) The Limits of Interpretation. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1990. – 295 p.
8. Green J. (2005) Late Postmodernism: American Fiction at the Millennium. – NY: Palgrave, 2005. – P. 1-246.
9. Hariharasudan, A. and Pandeewari, D. and Hassan, Ahdi, Research Trends in Postmodernism: A Bibliometric Analysis (March 17, 2022). *World Journal of English Language*, Vol.12, No.2; 2022: <https://doi.org/10.5430/wjel.v12n2p148>
10. Hutcheon L. (1998) A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction. – New York: Routledge, 1988. – 567 p.
11. Iser W. (1980) Interaction between Text and Reader // *The Reader in the Text*. Princeton, New York: Princeton University Press, 1980. – P. 106-119.
12. Kosharnaya S. A., Grigoryanova T. (2019) Intertextuality as discursive phenomenon (from Horace to V. Sorokin) // *Scientific result. Issues of theoretical and applied linguistics*. Vol. 5. No. 1. – P. 13-26. DOI: 10.18413/2313-8912-2019-5-1-0-2
13. Leeds, G.R. (2015) «Moscow - Petushki» by V. V. Erofeev: on the verge of documentary and fiction // *Bulletin of the TSHPU*. Vol. 39. No. 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/moskva-petushki-v-v-erofeeva-na-grani-dokumentalnogo-i-hudozhestvennogo> (date of access: 01/21/2023).
14. Lipovetsky M.N. (1997) Russian postmodernism. (Essays on Historical Poetics). – Yekaterinburg: Ural State Pedagogical University, 1997. – 317 p.
15. Mankovskaya N.B. (2000) Aesthetics of postmodernism. – St. Petersburg: Aleteyya, 2000. – 347 p.
16. Sim S. (2011) The Routledge Companion to Postmodernism. – London: Routledge, 2011. – 352 p.
17. Suleiman S.R. (1986) Naming and Difference: Reflections on Modernism vs. Postmodernism in Literature // Fokkema, Duuwe and Hans Bertens (eds.) *Approaching Postmodernism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publ.Comp. – P.48.

Әдебиеттер:

1. Аллен Г. Интертекстуальность. Лондон и Нью-Йорк: Рутледж, 2000. – 238 с.
2. Анянэва, С.В. (2021). Постмодернистское видение мира в современной литературе // *Keruen*. – 71(2). <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2021.2-03>
3. Бибеган Е.С. Концептуальность и философия в рассказе Владимира Сорокина «Настя» // *Вестник СПбГУ. Язык и литература*. – 2011. – №4. Web. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnost-i-filosofiya-v-rasskaze-vladimira-sorokina-nastya> (дата обращения: 04.03.2023).
4. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции / Ж. Бодрийяр; [пер. с фр. А. Качалова]. – М.: Издательский дом «ПОСТУМ», 2015. – 240 с.
5. Делёз Ж., Гваттари Ф. Трактат о номадологии // *НК*. – 2005. – Т. 92. № 2. – С. 183-187.

6. Демейер Н., Витце С. Аффективный доминант: Аффективный кризис и современная художественная литература. Поэтика сегодня. – 2021. – Т. 42. № 4. – 541-574 сс. doi:10.1215/03335372-9356851
7. Эко У. Пределы интерпретации. Блумингтон и Индианаполис: Издательство Университета Индианы, 1990. – 295 с.
8. Грин Дж. Поздний постмодернизм: American Fiction at the Millennium. NY: Palgrave, 2005. – P. 1-246.
9. Харихарасудан А., Пандисвари Д., Хассан Ахди. Исследовательские тенденции постмодернизме: библиометрический анализ // World Journal of English Language. – 2022. – Т.12. – № 2. – С. 148. DOI: <https://doi.org/10.5430/wjel.v12n2p148>.
10. Хатчеон Л. Поэтика постмодернизма: история, теория, художественная литература. – Нью-Йорк: Рутледж, 1988. – 567 с.
11. Изер В. Взаимодействие между текстом и читателем // Читатель в тексте. Принстон, Нью-Йорк: Издательство Принстонского университета. – 1980. – 106-119 сс.–
12. Кошарная С. А., Григорьянова Т. Интертекстуальность как дискурсивный феномен (от Горация до В. Сорокина) // Научный результат. Вопросы теоретической и прикладной лингвистики. – 2019. – Т. 5. № 1. – С.13-26. DOI: 10.18413/2313-8912-2019-5-1-0-2
13. Лидс Г. Р. «Москва - Петушки» В. В. Ерофеева: на грани документального и художественного // Вестник ТГГПУ. – 2015. – Т.39. – №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/moskva-petushki-v-v-erofeeva-na-grani-dokumentalnogo-i-hudozhestvennogo> (дата обращения: 21.01.2023).
14. Липовецкий М.Н. Русский постмодернизм. (Очерки исторической поэтики). – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 1997. – 317 с.
15. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма. – СПб.: Алетейя, 2000 г. – 347 с.
16. Сим С. The Routledge Companion to Postmodernism. – Лондон: Рутледж, 2011. – 352 с.
17. Сулейман С. Р. Именование и различие: Размышления о модернизме и постмодернизме в литературе // Фоккема, Дууве и Ханс Бертенс (ред.). Подход к постмодернизму. Амстердам/Филадельфия: Джон Бенжамин Публ. – 1986. – С. 48.

Е. Хуатбекұлы

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

E-mail: ereta_k91@mail.ru

ORCID: 0000-0002-7426-2973

БАҚЫТ БЕДЕЛХАНҰЛЫНЫҢ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ЖАҢАШЫЛДЫҚ ПЕН ЖАЛҒЫЗДЫҚ

Аңдатпа. Бақыт Беделханұлының поэзиясы – ұлттық болмыс пен рухани ізденістің терең тоғысын айқын бейнелейтін көркемдік кеңістік. Ақын шығармашылығында тектілік мәселесі мен ұлттық сана негізгі тақырыптардың бірі ретінде көрінеді. Бұл тұрғыда ақын жырларынан қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымы мен этнографиялық құндылықтарына деген терең құрмет байқалады. Беделханұлының өлеңдеріндегі жалғыздық – тәннің немесе физикалық болмыстың жалғыздығынан гөрі, рухани және экзистенциалды жалғыздық ретінде көркемдік сипат алады. Бұл поэтикалық жалғыздық ақынның қоғамнан оқшаулануын, рухани әлемге терең бойлауын және жаратылыс пен болмысты философиялық тұрғыдан пайымдауын аңғартады. Ақын шығармаларында гротеск пен мистикалық бейнелер молынан кездеседі. Бұл тәсілдер ақынның шындық пен қиял арасындағы шекараны жойып, поэтикалық кеңістікті кеңейтеді. Рухани бұлқыныс, тарихи жад пен таным, ұлттық тектіліктің жоғалуы – оның лирикасында когнитивтік эрозия ұғымы арқылы бейнеленеді. Тілдік-стильдік тұрғыдан алғанда Беделханұлы троптардың алуан түрін шебер қолданады, метафоралар, символдар мен аллюзиялар арқылы ішкі рухани тереңдікке жол ашады. Оның поэзиясындағы циклдік құрылым мен мазмұндық сабақтастық – шығармашылықтағы кәсіби кемелдіктің айғағы. Сонымен қатар ақын поэзиясынан эксперименттік ізденістер, дәстүр мен жаңашылдықтың тоғысын байқауға болады. Бұл зерттеу Беделханұлы поэзиясындағы жалғыздық концепциясын, рухани-дүниетанымдық мазмұнын және көркемдік әдістерін ғылыми-теориялық тұрғыдан талдай отырып, оның қазіргі қазақ әдебиетіндегі орнын нақтылауға бағытталған.

Алғыс: Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің 2025-2026 BR27101897 «Қазақстан әдебиеттануы, фольклортануы және өнертануы экожүйесінің цифрлық трансформациясы: пәнаралық зерттеулер» атты іргелі ғылыми-зерттеу жобасының қаржыландыруы негізінде жарияланды

Кілт сөз: Тектілік, ұлттық болмыс, рухани жалғыздық, ішкі әлем, гротесктік бейнелеу, қиял мен шындық, рухани ізденіс, когнитивтік эрозия, стильдік ерекшеліктер.

Е. Хуатбекұлы

Институт литературы и искусства имени М. О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

E-mail: ereta_k91@mail.ru

ORCID: 0000-0002-7426-2973

НОВАТОРСТВО И ОДИНОЧЕСТВО В СТИХАХ БАХЫТА БЕДЕЛХАНУЛЫ

Аннотация. Поэзия Бахыта Беделханулы – это художественное пространство, ярко отражающее глубинное слияние национальной самобытности и духовных исканий. В творчестве поэта одна из ключевых тем – проблема тектологии и национального сознания. В этом контексте в его стихах чувствуется глубокое уважение к традиционному мировоззрению казахского народа и его этнографическим ценностям. Одиночество в поэзии Беделханулы предстает не как физическая изоляция,

а как духовное и экзистенциальное состояние. Это поэтическое одиночество отражает отстранённость поэта от общества, его стремление к погружению в духовный мир, философское осмысление бытия и природы. В его произведениях часто встречаются гротескные и мистические образы. Эти приёмы позволяют поэту стирать грань между реальностью и фантазией, расширяя поэтическое пространство. Духовные потрясения, историческая память и сознание, утрата национальной идентичности – в его лирике передаются через концепт когнитивной эрозии. С точки зрения языка и стиля, Беделханулы мастерски использует разнообразные тропы: метафоры, символы и аллюзии открывают доступ к внутренней духовной глубине. Циклическая структура и содержательная преемственность в его поэзии свидетельствуют о профессиональной зрелости автора. Кроме того, в его творчестве прослеживаются экспериментальные поиски, синтез традиций и новаторства. Данное исследование направлено на научно-теоретический анализ концепта одиночества, духовно-мировоззренческого содержания и художественных методов в поэзии Беделханулы, а также на уточнение его места в современной казахской литературе.

Благодарности: Статья опубликована Научным комитетом Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в 2025-2026 годах. Издано на основе финансирования фундаментального научно-исследовательского проекта BR27101897 «Цифровая трансформация экосистемы литературоведения, фольклористики и искусствознания Казахстана: междисциплинарные исследования».

Ключевые слова: Дворянство, национальная идентичность, духовное одиночество, внутренний мир, гротескная образность, фантастика и реальность, духовные поиски, когнитивная эрозия, стилистические особенности.

E. Khatbekuly

M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

E-mail: erema_k91@mail.ru

ORCID: 0000-0002-7426-2973

INNOVATION AND LONELINESS IN THE POEMS OF BAKHYT BEDELKHANULY

Abstract. The poetry of Bakhyt Bedelkhanuly represents an artistic space that vividly reflects the deep fusion of national identity and spiritual exploration. One of the central themes in the poet's work is the concept of lineage and national consciousness. In this regard, his verses reveal a profound respect for the traditional worldview and ethnographic values of the Kazakh people. Loneliness in Bedelkhanuly's poetry is portrayed not as physical isolation, but as a spiritual and existential state. This poetic solitude signifies the poet's detachment from society, his deep immersion into the spiritual realm, and his philosophical contemplation of existence and nature. His works are rich in grotesque and mystical imagery, which helps blur the line between reality and imagination, thereby expanding the poetic space. Spiritual upheaval, historical memory and awareness, and the erosion of national identity are conveyed in his lyrics through the concept of cognitive erosion. From a linguistic and stylistic perspective, Bedelkhanuly skillfully employs a wide range of tropes—metaphors, symbols, and allusions—opening pathways into profound spiritual depths. The cyclical structure and thematic continuity in his poetry are evidence of the poet's artistic maturity. Additionally, his work exhibits experimental explorations and a synthesis of tradition and innovation. This study aims to conduct a theoretical and scientific analysis of the concept of loneliness, the spiritual and philosophical content, and the artistic techniques in Bedelkhanuly's poetry, while also clarifying his place in contemporary Kazakh literature.

Acknowledgments: The article was published by the Scientific Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan in 2025-2026. Published on the basis of funding for the fundamental research project BR27101897 «Digital Transformation of the Ecosystem of Literary Studies, Folklore Studies and Art Studies of Kazakhstan: Interdisciplinary Research».

Keywords: Nobility, national identity, spiritual loneliness, inner world, grotesque imagery, fantasy and reality, spiritual quest, cognitive erosion, stylistic features.

1 Кіріспе

Поэзия – үнемі ізденісті, әрдайым қозғалысты талап етеді. Кез-келген ақын өз стилін қалыптастыру жолында ізденеді, талпынады, эксперимент жасайды. Жалпы дүрмектің ортасынан шығар жол, саңылау іздейді. Міне осы ізденіс жаңашылдық пен өзгеше өрнек туғызады. Айналып келгенде талант пен еңбектің сәтті тоғысы көркемдік кеңістікке тың дүние әкеледі. С.Рахметұлы: «Поэзия жаңа хабаршы – жадыдағы сауаланама секілді. Жалпы поэзия – экспериментті талап ететін өнер. Өлең – әлемдік ой мен сананың шайтани бөлекеттерімен күресудің коді. Поэзиядағы жалғыздық конфигурациялық (configuration) жағынды үйлесті зерделеудің ақыры сені жалғыздыққа сүйрейді. Поэзиядағы жалғыздық (жеке батырлық емес. – Р.С) деген күрделі формуламен алысу» (Рахметұлы, 2023: 190) – дейді. Жалпы жалғыздық ұғымы ақындар табиғатына тән, сол жалғыздықты кім қалай сезініп, қалай жеткізеді бұл бөлек әңгіме. «Жалғыздық – адамға өз ойымен болуға, еске алу, елестеу, қайғыру, сүйсіну, белгілі бір шешім қабылдау т.б. секілді толып жатқан философиялық, психологиялық категориялар мен процестерді, сан алуан түрлі сезімдік құбылыстарды бастан кешетін кезең» (Прәлиева, 2017: 25). Түрлі сезімдік құбылыстарды бастан кешу ақынның шығармашылық лабораториясына тән. Шабыт үстінде, қиял әлеміне (рухани әлемге) сіңген ақын қоршаған ортадан өзін бөлек сезінуі, объективтік ортадан бөлінуі рухани жалғыздыққа алып келеді. Әділ Ботпановтың «Ақынның бәрі жалғыз, Жалғыздың бәрі құдай» деуі де рухани жалғыздық. Бұл рухани жалғыздық Бақыт Беделханұлында да бар.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Ақын өлеңдеріндегі тектілік пен ұлттық болмыс, рухани ізденістерді, ішкі байланыстар мен циклдік сабақтастықты анықтау, өлеңдердің құрлымын тақырыптық және көркемдік тұрғыда мәнін ашу үшін интерпретациялық және мәтіндік талдау әдістері алынды. Ақынның жалғыздық тақырыбын, этнографиялық құндылықтар мен тарихи танымды ашуда тақырыптық-идеялық, этнографиялық және тарихи талдау әдістері пайдаланылды. Сондай-ақ құбылудың түрлерін шебер пайдалануы, стильдік ерекшеліктері мен эксперименталды ізденістері, ішкі әлемі, қиялы мен шындықтың ұштасуы сияқты тақырыптарды зерттеу үшін эксперименталды және стилистикалық талдау, феноменологиялық әдістер қолданылды.

2.2 Материалға сипаттама

Бақыт Беделханның өлеңдер жинағы поэзиялық шығармашылықтың жарқын үлгісі ретінде зерттелуде. Оның шығармаларына теориялық талдау жүргізу үшін қазақ әдебиеттану ғылымының көрнекті өкілдері – З.Ахметов, М.Базарбаев, С.Қирабаев, Б.Ыбырайым, Б.Майтанов т.б. ғалымдардың еңбектері қаралып, «Арнау» (Ахметов, 1996), «Замана тудырған әдебиет» (Базарбаев, 2005), «Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең» (Кішібеков, 1999), «XX ғасырдағы қазақ поэзиясы» (Ыбырайым, 2022) т.б. сынды еңбектер ғылыми басшылыққа алынды. Бұл зерттеулер қазақ поэзиясының эстетикалық және философиялық мазмұнын, ұлттық рух пен әдеби дәстүрдің сабақтастығын ашып көрсетеді.

3. Талқылануы

Қазақ поэзиясында рухани жалғыздық тақырыбы ақындардың шығармашылығындағы басты мотивтердің бірі болып табылады. Бақыт Беделханұлының өлеңдері осы тақырыпты терең философиялық және эстетикалық деңгейде ашады, ақындық болмыстың күрделі формуласын ұсынады. Оның шығармашылығы – тәннің емес, жанның жалғыздығы, ойдың биік шыңдарына ұмтылу және қоғамнан оқшаулану арқылы рухани ізденістің көрінісі. Беделханұлының өлеңдері өзіне дейінгі ақындардың дәстүрін жалғастыра отырып, ұлттық болмыс пен этнографиялық құндылықтарды заманауи поэзия тілімен ұштастырады.

Ақынның шығармашылығында жалғыздық тек жеке тұлғаның күйі емес, сонымен қатар ұжымдық сананың когнитивтік эрозиясының көрінісі ретінде суреттеледі. Оның өлеңдеріндегі «жындылық», «мұң» және «жүректің ағысы» сияқты ұғымдар ақынның күнделікті өмірдің қалыпты ережелеріне бой ұсынбай, рухани ізденіс жолындағы еркіндігін білдіреді

«Атадан,

Жетеу боп туғам, заты амын.

Ақымақ қоғам қолыма қалам ұстатып,

Жалғыз қылып қойды жападан» (Беделханұлы, 2012: 91)

Бұл ақынның концепциясы. Барлық ақынға ортақ концепция. Тәннің емес, жанның жалғыздығы. Атадан бір туған жеті бауыры, маңайын қоршаған досы, өмірлік таңдап алған жары ақынның рухани кеңістігіне әсер ете алмайды. Сұраған Рахметұлы айтып отырған «күрделі формула» да осы.

«Жалғызбын.

Көлеңкесінің ұшында жүрмін жар-күздың» (Беделханұлы, 2012: 91).

Ақын неге жар-күздың өзінің емес көлеңкесінің ұшында жүреді? Ойдың биігіне, қиял әлеміне құлаш сермеуі. Тәннің емес оймен қиыр шыңдардың басына шығуы, шешімі жоқ сұрлеуде, хауста адасуында гротесктік нышан бар. Жазушы өз шығармашылығында шынайылық пен қиялды ұштастырып ерекше, қалыптан тыс және таңғаларлық әлем құра алады. Бұл әлемде шындық пен иллюзия бір-бірімен үйлесіп, гротеск эстетикасы арқылы оқырманға ерекше әсер қалдырады (Osranova, 2024: 110).

«Мұңдымын.

Мұңдымын, кейде, жындылығыммен құндымын» (Беделханұлы, 2012: 91).

Бұл арада «жындылық» Мұқағали Мақатаевтың «Ақын деген бірде қарт, бірде сәби» деген тармағымен мәндес. Ақын күнделікті ережеге құрылған өмір дағдысына бой ұсынбайды. Психологияда жиі айтылатын қарапайым адамның үйреншікті әдетіне айналған, бұзуға тәуекелі бара бермейтін «комфорт аймағынан» ақындар ізденіс үстінде, шабыт үстінде жиі шығып отырады және бұл серпін ақынды жалғыздыққа жетелейді. Әрқашан ой жетегінде жүру, өлеңін санада пісіру коммуникацияда кері әсерін тигізуі заңдылық. Тіпті сырт көзге ақынның өзімен-өзі сөйлесіп бара жатқандай көрінуі ақынның параллель кеңістікте өмір сүруінің белгісі.

«Бәрі де бар – дос та, бауыр, туыс та

Бірақ менің жалғыздығым, жалғыз ғой...» (Беделханұлы, 2012: 19) деген өлең

жолдары да біздің пікірімізді толықтыра түседі. Оймен оңаша қалу, үнемі ой жетегінде жүру ақынды тым сезімтал етеді. Қоғамда болған оқиғаны, әділетсіздікті, қылмысты ақындардың бөлек қабылдауы, бірінші болып үн қатуға ұмтылуы да содан. Бақыт Беделханның «Ой қайыру» өлеңінде жалғыздығын, арманын, қалауын бір арнаға тоғыстырған. Ақын, Абайдың 17 қара сөзіндегідей жүректі бәрінен биік қояды.

«Былғанба ойым, әр неге айтақтама.

Боданыңа көнбеймін, шайтақтама.

Жаны ашыған жандардай оданда, кел.

Жүрегіміңнің ағысын байқап қара» (Беделханұлы, 2012: 84) – деп, жүректің үкіміне бой ұсынады. «Жүрегімде-қанымда дала көшіп» деген тармағы Мұқағали Мақатаевтің «Тамырымда тулайды есіл ағым» деген тармақты еске түсіреді, идеялық, тақырыптық ұқсастық қалам ұстаған кез-келген ақынға тән. Бір-бірін қайталамау, формалық, стильдік, ырғақтық ерекшеліктер табу үшін ақындар тоқтаусыз ізденеді. Эксперимент те осыдан пайда болады. Экспериментке баруда Бақыт Беделханның өлеңдерінде кәсібилік басым. Әр өлеңінде синтез бар. Өлеңнің өз арасындағы ішкі байланыстан бөлек, кейбір өлеңдері цикл сияқты, бір-бірімен сабақтасып жатады. Бір талдауымызға арқау етіп отырған жалғыздық тақырыбы да сан тарапты қаузаған, түрлі құбылтуларды орынды пайдалана отырып түпкі өзегі ақынның, Бақыттың жалғыздығын, ол жалғыздық бүкіл саналы адамға тән жалғыздық екендігіне әкеледі.

«... Жалғыздықтың жанарынан кеше мен

Ақын көрдім шоқ үстінде ауаған...» (Беделханұлы, 2018: 32). «Маңдайында тамырланған пешенесіне» ақындық жазылған соң қашсаңда құтылмайтын жүк арқалайтынын жазады. Ол жүк бүкіл халықтың, ұлттың, жер әлемнің жүгі. Кез келген ірілі-ұсақты оқиғалар ақынның жүрегіне жүк, бұл бүкіл өнер тудырушы талант иесіне ортақ құбылыс болар, ақынның құралы сөз болған соң ішкі алауын өлеңмен жеткізеді.

«Түсімде

Күллі күрсіністердің ішінде,

Құснихат жазып құлазып отыр екенмін.

Құсаға түскен пішінде» (Беделханұлы, 2012: 150).

Бұнда ақын жалғыздықты түс көру мотиві арқылы жеткізеді. Мистикалық кеңістікте күрсіністердің ішінде отырған ақын өмірлік өлеңін (құснихат) жазады.

Кең жазирада еркін өскен, ат жалын тартып мініп, желмен жарысқан, шексіз, шетсіз кеңістікте еркін көсілген ақын үшін көрер көзге бәрі жасанды көрінетін тас қаланың сұлбасы суық көрінері анық. Қуаныш пен мұң араласқан сезімді, терең ойға шомған мұңды жырлаған элегиялық өлеңдерде тас қаланың көрінісін жанына суық сезіну көпшілік ақындарда бар. Оны жеткізудің жолды да формасы да әртүрлі. Талдауымызға арқау етіп отырған өлеңінің:

«Түсімде,

Тас-қалалардың ішінде,

Бір уыс топырақ таба алмай жүрмін сандалып,

Ауа да, су да, у да жоқ ұрттап ішуге» (Беделханұлы, 2012: 150) – деген шумағында ақынның күйі өзгеше суреттелген. Тас қаладан бойкүйез болған ақын

тәнге емес жанға қажеттілікті таба алмауын, өлімнің өзі негізгі шешім емес екендігін «Ауа да, су да, у да жоқ» деп жазу арқылы жеткізеді.

Жалғыздық, адам әлмисақтан жалғыз жаратылыс, қоршаған орта, сені қаумалаған адамдар болғанымен әр әрекетке, өмірге, атқарған ісіңе өзін жауап бересің. Тек сол жалғыздықты көбінің мойындауға батылы бара бермейді. Егер соны жан біткеннің бәрі сезінсе қоғам бәлкім басқаша болар ма еді. Жаратушы алдында да, ар алдында да жалғыз тұру әр пендеге тиесілі шындық.

«Мен туғанда-ақ, өлім жазасына кесілгем

Есейе келе шығып кетіпті есімнен» (Беделханұлы, 2012: 157) – деп өмірдің өткінші екендігін, өлімнің ақиқатын жырлайды. Тек сол ақиқатты мойындауға дәтіміз шыдамайтынын, ұмытуға тырысатынымызды поэтикалық түрде жеткізеді.

Адам атадан бастап бүгінгі күннің арасындағы ұзақ уақытты көркем кеңістікте баяндаған, қилы тарихымызды негізгі арқау еткен «Рух жыры» поэмасы. «Тиек», «Қос ішек», «Бұрау», «Перне», «Зар», «Сағак», «Ширату», «Тілек», «Түйін» деген тоғыз бөлімнен тұратын поэманың әр бөлімінің атауы мен тоғыз бөлімге бөлінуінде де домбырамен сәйкес келеді. Әр бөлім тоғыз пернелі домбыра секілді тоғыз түрлі күйді сипаттайды, тоғыз түрлі оқиға суреттеледі.

Тиек бөлімін поэманың кіріспесі секілді қара сөзбен жазылған, Сақ пен Ғұнның ерлігі мен өрлігі, өнері рухын асқақтатып тұратын мәдениеттің бастауы ретінде баяндайды. «Қос ішекте» домбыраның қос ішегі секілді бақ пен құттың қадірін қатар жырлайды. Ақын поэмада қобызды жырға қосуы қобыздың қою қоңыр үнінен болар. Қазақтың болмыс бітімі мен мінезін, аумалы-төкпелі заманды бастан кешкенін қобыздың үнімен, қобыздың зарымен жеткізуді көздеген.

«Қабылдың ізі қобыздың үнін күңіrentіп,

Қор-құт боп кетті,

Өлместі іздеп,

өртеңіп келе жатқалы» (Беделханұлы, 2018: 8)

Ақын қобыздың үнін Абыл мен Қабылдың өмір сүрген уақытына апарып рухтың мәңгілік жасайтынына үн қосады. «Қор-құт боп кетті» деп «Қорқыт» сөзінің этимологиясын ұтымды пайдаланып өлместі іздеген Қорқыт пен бауырын жоқтаған Қабыл арасында поэтикалық байланыс орнатады.

Б.Беделханұлы поэманың әр бөлімін күй секілді төгілтіп отырады, қазақтың түп тарихын, ерлігін жырға қосып рухты сөздермен оқырманның өткенге деген көзқарасын, елге деген сүйіспеншілігін арттыруға ат салысады. «Бұрау» бөлімінен кейін «Перне» бөлімінің жазылуы да құлақ күйін, бұрауын келтіргеннен кейінгі төгілген күй секілді.

«Ай шаңырақ астында

ару сүйдім – жарым деп

Күн шаңырақ астында

бәрін сүйдім – бауыр деп» (Беделханұлы, 2018: 8)

Өр рухты халықтың бәрін бауырындай жақсы көргенін «Күн шаңырақ астында» деген тармақтан аңғарамыз. Жер бетіндегі бар пендені жатсынбайтын кеңдігін жырлайды.

Әл-Фарабидан бастап қазақ топырағынан шыққан ойшылдарды жырлай келе, даналар мен дарындардың, хандар мен бектердің ұрпағы бар құтынан айырыла жаздап бодандықтың қамытын кигенін «Зар» бөлімінде жырлайды. «Бақ байлаған тақ қайда, Алашымның арманымен зерленген?» деуі де азаттықты, теңдікті, салт пен сана еркіндігін аңсаған езгідегі кезді суреттейді. Әр арман бір, әр құндылық бір жауһар секілді «Бақ байланған таққа» айналды.

Азаттық алған шақты, қуаныш пен шаттықты суреттеген ақын:

«Мен өйткені

Тірсегінен қасқырдың,

Сірі жіптей суырылған сіңірімін.

«А, Құдай» деп, оянатын қазақ ем,

Аруақты айтып тірілдім!..» (Беделханұлы, 2018: 16) – деп, бүкіл болмысымызды бес тармаққа сыйғызады. Қасқырдың сіңіріндей суырылуының мәні салт-дәстүріміз бен, ырым-тиымдарымызда жатыр. Түпкі шығу тегімізді қасқырмен байланыстырған түркі жұртының өмірі де қасқырмен біте қайнасқаны белгілі. Сондықтан ата-бабамыз қасқырды қасиетті санап, оны қолға түсірсе жанын қинамаған. Малға шабу да қасқырдан өткен әккі жыртқыш жоқ. Оның сол жақ артқы аяғы жүргенде жерге тиер-тимес қана іс қалдырады, сондықтан оны «ұры аяқ» деп атаған. Қолға түскен қасқырдың сол аяғының сіңірін сылып алып кептіріп, қораға түскен ұрыға магия ретінде пайдаланған. Бұл қазақтың дәстүрінде болған. Жоғымды түгендеуші, жоғалғанымды табушы қасқырдың суырылған сіңірімін деп өзінің өр рухын жеткізеді. Бөрімен қатар бұл шумақта аңғаратынымыз «аруақ культі». Ұлттық танымымызда аруақты қадірлеу, оған сену, сыйыну берік сақталған дәстүріміздің бірі. «Өлі риза болмай, тірі байымайды» деп барша марқұмдардың рухына құрметпен қараған. Бірақ бәрін бірдей «Аруақ» деп атын ұранға қоспаған. Елге сыйлы, сөзі дуалы, әулетінің қадірлі адамдардың рухын тұрақты бақылаушы ретінде көрген. Есімін ерекше қастерлеген. Ақынның «Аруақты айтып тірілдім» деуі ата бабамыздың тарихи, салт санасын қайта жаңғырттым, жоғымды түгендедім деген ойды толықтырады.

Осы тұста ескере кететін бір жайт ақынның өлеңдеріндегі формалық ерекшеліктер. Бақыт Беделханұлының өлеңдерінің басым көпшілігі еркін өлең өлшемімен жазылған. Формалық қасаң қағидадан шығып ойды толық жеткізуде буын мен бунақ санын сақтап жатпайды. Десе де ішкі ырғақ бір-бірімен үйлесіп келді. Өлең құрылымында брахиколон мен гипометриялық өлшем үлгілері де кездеседі.

Бақыт Беделханұлының өлеңдерін оқу барысында философиялық тереңдікпен қоса этнографиялық қоры бай ақын екеніне көз жеткізесің. Ұлттық болмыс пен ерекшеліктерімізді, салт-санамызды жырлауда өзіндік ерекшелігі бар. «Кешегі біздің» деген өлеңінде ескі мен бүгінді салыстыра жырлайды, еркін ұйқасқа құрылған өлеңнің алғашқы шумағында ақ кимешек киген әжелеріміздің мәдениеті мен тағылымы жырланса, екінші шумақта арын сатуға дейін төмендеген қыздардың болмысын суреттейді. Біреудің ала жібін аттамаған тектілігіміз бүгінде құнын жойып, келмеске кетіп бара жатқандай көрінетінін атап өтеді.

Заман ағымы ысырып шығарып, күнделікті тұрмыста қолдану аясы тарылып бара жатқан, негізгі жәдігеріміз шаңырақты жырлаған «Шаңырағым бар еді» өлеңі.

«Түңлігін түрсең тәңірдің нұры төгілген» қасиетті шаңырақтың музейлерде экспонат ретінде көрсетуге айнала бастауы бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Шаңырақтың қадір-қасиетін Жүмекен Нәжімеденовтың «Бұл шалға емес, мен мүсіркей қараймын, есті адамы жоқ қайсыбір шаңыраққа!» деген тармағынан-ақ аңғаруға болады. Шаңырақ әулет, отбасы, бір рудың негізгі өзегі, жердің, үйдің иесі деген кең мағынаға ие еді. Қазіргі таңда осы қасиетті құндылығымыз қолданыстан алыстап, негізгі этимологиясы да жас ұрпақтың көбі білмейтін күйге жете бастауы заман ағымына ілесеміз деп өзегімізден алшақтап бара жатқанымыздан болар.

«...Қарлығаштай қанатымен су сепкен» өлеңі киелі құстың танымдағы ерекшелігіне мән берген. Қарлығаш туралы аңыз көп, ақын сол көп аңыздың ішінен «Қарлығаштай қанатымен су сепкен» сөйлемін алуы қамқорлықтың, жанашырлықтың белгісін көрсетеді.

«Кей кездері елін сүйген ерлерді

Қойғым келді осы құстың орнына» (Беделханұлы, 2018: 109)

Ұлтым деп бар күш жігерін жұмсап жүрген ұлтшыл жандарды осы құс сияқты жанашырға теңейді. Бұл құстың адамға жақындығын баяндай келе:

«Бірақ неге Қарлығаштың ұясы

Көңілсіздеу күмбездерге ұқсайды» (Беделханұлы, 2018: 109) – деп, ой тастайды. Автор өлімі теориясының негізінде қарасақ біз мысал ретінде алған қос тармақтарда мағыналық байланыс бар. Тарих беттеріне көз жүгіртсек елім деген ерлердің тағдыры өмір талқысына көп түскендігінің куәсі боламыз. «Кім біледі ол қайда барып қыстайды?» деуінде де ұлттың сөзін айтып құрбан болған жандардың құнын кім өтейді, құныкері кім деген ой туғызары анық. Ұлттық ұғымдағы қарлығаш пен ұлтын сүйген жандардың арасындағы байланысты суреттеген өлең бейнелілік арқылы әр тұлғаның болмысын ашады.

«Неге осы айыр құйрық арман-құс

Аспандағы жұлдыздарға ұқсайды?»

Халықтың қараңғыда жол сілтер темір қазығы болған ұлтын сүйген жандардың, халқының жолында жанын қиып аққан жұлдыздай жарық етіп сөнген игі жақсыларды еске алу «көңілсіз күмбез» көргендей күй сыйлайтынын поэтикалық астармен жеткізе білген.

Ақынның болмысымыздың өзгергенін, құндылық туралы ұғымымыздың бүгінгі таңда мүлдем басқаша сипат алғанын «Қарға тамырлы қазақпыз» өлеңінде баяндаған. Кеңестік ықпалдың әсерінен көне мұраларымыз бен салт-дәстүрімізді толық жаңғырта алмауымыз біздің ұлт ретінде ойлануымызға да кедергі жасады. Бүкіл мәдениетіміздің құретамырын қиып ұлт ретінде өзімізді тануға барынша кедергі келтірді. Салдарынан бұрын қасиет тұтқан, жақсы пікірдегі құндылықтар мүлдем басқа мән үстеді. Соның бірі «қарға», орыс әдебиеті мен батыс әдебиетінде қарғаның жағымсыз кейіпкер болып сомдалуы біздің танымымызға да әсер етті. Ақын сол қарға ұғымын қайта жаңғыртушы топтың бір өкілі ретінде «Қарға тамырлы қазақпыз» өлеңін жазған. Сол арқылы қарғаның болмысын ғана емес қазақтың мәдениетін жырлайды.

«Аппақ әлемді оған... Алласы берген,

Ал, ірімшікті (әлгі...) пендесі» (Беделханұлы, 2012: 99)

Кеңестік таным қарғаны сатқын, жағымсы сипаттағанымен, қазақы таным, ұлттық рухани тұрғыда қарғаның интеллектуалы жоғары, қасиетті құс ретінде бағалаған. Сондықтан да қарға туралы ауыз әдебиетімізде тек жағымды пікірлер ғана ұшырасады. 2005 жылы Д. Сол, Г. Стерлинг пен Л. Лефевр сынды ғалымдардың жүргізген зерттеуінің нәтижесінде қарғаның өте ақылды құс екендігі ғылыми түрде дәлелденді, оның топпен жұмыс жасай алатынын, қажет кезде құралдарды да пайдаға жарататынын ғылыми эксперименттер арқылы дәлелдеп IQ-і өте жоғары деңгейде екендігін көрсеткен (Sol, 2005: 1433-1441). Ақынның «Аппақ әлемді оған... Алласы берген» дегені де осы қасиетіне сай келеді. Поэзияда қарғаның болмысын сомдау арқылы қазақтың интеллектуалдық деңгейінің жоғары екендігін, біз өзімізді тану арқылы өзгелерді мойындата алатынымызды жырға қосады. «Ал, ірімшікті (әлгі...) пендесі» деуінде де поэтикалық мән бар. (әлгі...) сөзін жақшаға алып, соңынан көп нүкте қоюы да интонациялық-психологиялық пауза жасайды. Сол арқылы өзгенің таңсығы талғажау болмайтынын нұсқайды.

Поэма-хамса деп жариялаған «Өтеуіл» поэмасында ұлттық таныммен ұштасады. Хамса деп беруі бес бөлімнен, бір-бірімен бес түрлі оқиғаны суреттеуінен қойылғаны болмаса нақты «хамса» жанрына келмейді. Жалпы құрлымы бес бөлімді поэма. Әр бөлімде оқиғаларға лирикалық шегініс жасау арқылы бір дәуірдің көрінісін сипаттайды. Сол арқылы этнографиялық жәдігерлерімізді қайта тірілтеді. Поэмада Өтеуіл образы арқылы жүйрік ат, құмай тазы, қыран бүркіт, қасқырдың қасиеттері сипатталады. Соғысқа кеткен Өтеуілді күткен тазысын жырлау арқылы тазының тектілігін, өзге иттер құсап жалақтау мен далақтау бойында болмайтынын кестелі суреттейді.

«Қай атаңнан көріп едің тазыға

Қарғы байлап, ұстап жүрген жіп ұшын» – деп, бүгінгі таным мен бұрынғы танымның бір-біріне кереғар тұсын сипаттайды. Қарғыбау тағып үйінде ит асырайтын бүгінгінің келбеті мен ең далада еркін өскен бұрынғы түсінік мүлде екі басқа екендігін. Қазақы танымнан алшақтап бара жатқанымызды мәтін астарына жасырады.

Тірідей байлауда жатқан арланның лақ кеп иіскегеніне шыдамай, намыстан жүрегі жарлып өлуін бөрі текті қазақтың болмысын ашады. Бұл тектілік пен қорлық қайшылығынан туған когнитивтік диссонанс. Ақынның бұндай қарама-қайшы ұғымдарды мысал ретінде пайдалануы уызынан бойына жинаған «санамен ұғынылып, таныммен қорытылатын» (Саргелтаева, 2023: 129) рухани кодта жатыр.

Тектілікті табиғаттан үйренген қасиетіміздің құрдымға кетіп бара жатуын:

«Көп ұзамай сол тәкепар өр таулар

Өтеуілді жүрегінде тербетті» – деп, көнені көрген қарттармен бірге табиғаттан дарыған болмысымызда топыраққа көміліп жатқанын шеберлікпен суреттейді. Поэма бастан аяқ этнографиялық құндылықтарымызды көркем тілде баяндаған. Тарихи танымы терең, құнды туындылардың бірі.

4. Зерттеу нәтижесі

Әр түрлі тақырыпты жырына арқау еткен ақын қоғамда болып жатқан оқиғаларға да бей-жай қарамайды. 2011 жылдың желтоқсанында бүкіл қазақтың қабырғасын қайыстырған «Жаңаөзен» оқиғасын ақын:

«Оқ атылды, жанарымда жас барда –

Отпантауда жыным жылап жатқанда!» – деп, қоғамдағы әділетсіздіктің зардабын көрсетуге тырысады. Өлеңнің эмоционалды реңі ауыр. «Жас жанға» оқ ату арқылы отанға оқ ату, елдің арман, мақсатына, болашағына тигізген зардабын ашуға тырысады. Отпантауда бүкіл қаралы қазақтың жаны жылағанын суреттеулер мен метафоралар арқылы жеткізеді. «Отпантау» мен «жылаудың» контрастық ұғымы терең уайым мен әділетсіздіктің, өкініштің күйін сездіреді. Автор Жаңаөзендегі атылған оқтың бүкіл қазақтың жанына салған жара екендігін жеткізеді.

Осы секілді қоғамдағы әртүрлі оқиғалар мен өзгерістерді қаперінде ұстаған акын «Алматы – ару қалам-ау», «Тоқмейілсіген тобырға сеніп», «Неге, неге, неліктен ел құлады?», «Тобыр түбі – топалаң», «Ей, қиялымның киып түсер сұңқары», «Мынау нұрлы заманда» т.б. өлеңдері арқылы бүгінгі заман бейнесін әр қырынан береді.

«Бөрі-сөз» (Заманбектің соңғы сөзі) деген өлеңінде адамзаттың рухани күйін, ішкі қайшылықтарын көрсетеді. Өлеңдегі негізгі тақырып пендешілік пен адами қасиет арасындағы конфликт. Өлеңнің негізгі идеясы – бөрі текті тұлға мен пендешіліктен аспаған болмыс арасындағы айырмашылықты параллель суреттеу. «Бөрі» образында берілген Заманбек бейнесі ел жолында жанын құрбан еткен, арын жанынан жоғары қойған өр рухтың белгісі. Өлеңде көркемдік тәсіл ретінде метафораны ұтымды пайдаланған. Бөріні еркін рухтың символы, ал адамды – материалдық құндылықтың көрінісі ретінде сипаттайды.

«Адамдар-ай, адамдар-ай, адамдар

Өксік толы өтті қанша замандар» (Беделханұлы, 2018: 100) – деген жолдардағы қайталау арқылы өлеңдегі негізгі салмақты «адам» бейнесіне аударып, әлсіздікті, көп болса да материалдық құндылықты көксеп түбінде сол нәпсінің құрбаны болғанын алға тартады.

«Мен – сол, баяғы Бөрімін

Сен – сол, әлі пендесің» – деп салыстыру арқылы әділдік жолында құрбан болу арқылы болмысымды сақтап қалдым, ал пенделіктің соңында жүрген өмірдің еш мәні жоқтығына назар аударады.

«Мен кешегі бабалардың кегімін» деп ұлттық болмыс пен мәдени сабақтастықты көрсетіп «Қайтара алмаса, қасқыр болып туған ерге сын» деп Заманбек образын асқақтата түседі.

«Тағдырласың мен едім ғой, серттескен,

Серттен тайды кім бұрын?

Тәңіріңнің қасында едік, ертпестен

Тастап кетті кімді кім?» (Беделханұлы, 2018: 100)

Бұл шумақ арқылы автор адамзаттың рухани құлдырауын, Құдайға деген сенімсіздік пен адами қатынастардың сыналуын көрсетеді. Жаратушысын ұмытқан пенденің тойымсыздықтың жетегіне еріп, тобырлық күй кешетінін меңзейді.

Өлеңнің соңғы шумағында өлім мен өмір арасындағы терең қайшылықтарды сипаттап, сырты жылтыр «жақсы өмірден» жалыққанда мені іздейсіндер деп «Заманбектің» сөзі арқылы руханиятты, шындықты, болмысты іздейсіндер деп руханият пен адам арасындағы байланыс туралы философиялық рефлексияға әкеледі.

Ел жолында ерінбей еңбек етіп, материалистік қоғамның беймәлім құрбаны болған қос батыр Заманбек пен Алтынбек есімі бүгінгі таңда елдің ардақты ұлдары ретінде сипатталуда. Ақынның «Заманбек» образымен қатар «Алтынбек» бейнесін де суреттеген «Жиырмадан асқанда-ақ елді ойлап» деген өлеңі бар. Алтынбек Сәрсенбайұлына арналған өлеңде автор оның ел үшін жасаған еңбегін, адалдығын және жастайынан көрсеткен ерлігін ерекше сипаттайды. Өлеңде Алтынбектің елінің қамын ойлап, жастайынан халықтың күрескер ұлы ретінде көрсетеді. Елінің арманына қызмет етіп, болашағына сенім білдіргенін жырға қосады.

«Төрт құбыланды тұрғызғанда-ақ түрегелтіп,

... сенген еді ғой, біздің ел.

Хантәңірді қайта-қайта күңіренгізіп,

Неге өлуі керек, ей, біздің ер?!» (Беделханұлы, 2018: 102) – деп, бір-бірінің ізін ала өмірден өткен қос ұлының жоқтығын жырға қосады. «Хантәңірді» күңіренгізіп арқылы қазаның ауырлығын, қайғының салмағын көрсетеді.

Ақынның жиі барған тақырыптарының бірі лирикалық өлеңдер. «Махаббат күні», «Сен де жүкті... Өлеңге менде жүкті», «Отыңа орап алып кет», «Айзадаға, сосын Айға бір қарап» т.б. түрлі тақырыпты қамтыған өлеңдері сан алуан. Сүйіспеншілік пен махаббатты, татулықты, сезімді т.б. сипаттайтын нәзік иірімдегі өлеңдері оқырманды өз жетегіне алып отырады.

Нәзік сезім мен дәстүр қатар сипатталған «Айзадаға, сосын Айға бір қарап» өлеңінің тақырыптық мәні ерекше. Шерхан Мұртазаның «келін ұл тапсын» деген батасын алып, құдай қосқан жарының дүниеге шекесі торсықтай ұл әкеліп, атын Шерхан атасының құрметіне Барысхан қоюын эпиграфта сөз ете келе өз өміріндегі сезімдері мен ойларын жырға қосады.

Өлеңнің негізгі тақырыбы – махаббат. Айзада мен Айдың символикасын қолдана отырып рухани және эмоциялық күйді баяндайды. Өзінің жары Айзада мен Айды параллел суреттеу арқылы салыстырмалы сипат үстейді. Айзада – сүйіспеншіліктің, арман мен жігердің символы болса, ай – жарықтың, жаңа жолдың, үміттің символы ретінде сипатталады.

«Айзадаға, сосын Айға бір қарап,

Арманымның алқымына гүл қадап.

Аялап ем, бір ұл бердің Құдайым,

Ғайып-Ерен қолдады да Пір-қанат» (Беделханұлы, 2012: 181) – деп, арманының орындалып, абыздың берген батасы қабыл болып, әулие қолдап ұлды болуын, баласына деген терең сезімдерін махаббатын суреттейді. Ұзақ күткен арманының орындалған бақытты сәттерінің бағасын біледі. Өлеңнің негізгі өзегінде балаға деген махаббат, өмірге деген құштарлық, жақсылыққа деген сенім жатыр. Бұл өлең сүйіспеншілік пен арманның, өмірге деген құштарлықтың, терең ойлар мен биік мақсаттардың жиынтығы.

5. Қорытынды

Поэзияның ізденіс пен қозғалысты талап етуі – оның табиғатының ажырамас бөлігі. Ақындар өз стилін қалыптастыру, жаңашылдыққа ұмтылу және эксперимент жасау барысында рухани жалғыздықты бастан кешіреді. Ғылыми талдау жұмысында

Б.Беделханұлының да жалғыздық жырлары негізгі зерттеу объектісіне айналды. Б. Беделханұлының жалғыздықты суреттеген өлеңдерінде рухани тереңдік айқын көрінеді. Ақынның ішкі әлеміндегі күрделі сезімдер мен ойлар, шабыт ізденісі мен философиялық тереңдіктер – поэзияның шын мәніндегі сиқыры. Поэзия – тек өнер емес, адамның өз-өзімен және әлеммен күресудегі маңызды құрал. Біз талдау барысында Б.Беделханұлының жалғыздық тақырыбы, рухты жырлары, лирикалық өлеңдерін жеке қарастырып ғылыми көзқараста баға бердік. Ақынның стильдік ерекшеліктері мен көркемдік әдістеріне, троптың түрлерін поэзияда сәтті пайдаланған тұстарына тоқталып өттік.

Әдебиеттер:

1. Ахметов З. Арнау. Кіт.: Әдебиеттану терминдерінің сөздігі. – Алматы: «Ана тілі», 1996. – 240 б.
2. Базарбаев М. Замана тудырған әдебиет. – Алматы: «Жібек жолы» баспа үйі, 2005. – 512 б.
3. Беделханұлы Б. Жалғыздықтың жанары. – Астана: Елорда, 2012. – 224 б.
4. Беделханұлы Б. Ауадағы жазу. – Астана: Фолиант, 2018. – 240 б.
5. Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. – Алматы: Ғылым, 1999. – 200 б.
6. Ospanova G., Askarova A., Agabekova B., Zhutayeva A., Askarova S. The grotesque as a literary issue. // Semiotica Journal of the International Association for Semiotic Studies. – №256. – 2024. – P. 103-116. <https://doi.org/10.1515/sem-2022-0090>
7. Прәлиева Г. Ізденістер өрнектері. Әдеби сын. Зерттеу, Сұхбаттар. М.Әуезов әңгімелеріндегі жалғыздық проблемасы. – Алматы, 2017. – 220 б.
8. Рахметұлы С. Антиөлшем. (Мақалалар жинағы) / Сұраған Рахметұлы/ – Алматы: «Әдебиет» баспа үйі, 2023. – 320 б.
9. Саргелтаева А.Қ., Ыбырайқызы Г. Абай өлеңдерінде кездесетін әртүрлі мінез көріністері. // Керуен. – №1. – 2023. – Б. 123-133. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.1-11>
10. Sol, D., Lefebvre, L. & Rodríguez-Teijeiro, J.D. (2005) Brain size, innovative propensity and migratory behaviour in temperate Palearctic birds. *Proceedings of the Royal Society of London B*. 272: 1433-1441. doi:10.1098/rspb.2005.3099
11. Ыбырайым Б. XX ғасырдағы қазақ поэзиясы. – Алматы: Дәуір, 2022. – 384 б.

References:

1. Akhmetov Z. (1996) Dedication. Book: Dictionary of literary terms. Almaty: Ana tili – 240 p. (in Kaz)
2. Bazarbayev M. (2005) Literature created by the times. Almaty: Zhibek zholy publishing house. 512 p. (in Kaz.).
3. Bedelkhanuly B. (2012) The flame of loneliness. Astana: Elorda. 224 p. (in Kaz.).
4. Bedelkhanuly B. (2018) Writing in the air. Astana: Foliant. 240 p. (in Kaz.).
5. Kishibekov D. (1999) Kazakh mentality: yesterday, today, tomorrow. Almaty: Gulum. 200 p. (in Kaz.).
6. Ospanova G., Askarova A., Agabekova B., Zhutayeva A., Askarova S. (2024) The grotesque as a literary issue. – Semiotica Journal of the International Association for Semiotic Studies. №256. 2024. P. 103-116. <https://doi.org/10.1515/sem-2022-0090> (in Eng.).
7. Praliyeva G. (2017) Patterns of searches. Literary criticism. Research, Interviews. The problem of loneliness in the stories of M. Auezov. Almaty. 220 p. (in Kaz.).
8. Rakhmetuly S. (2023) Antiolshe. (Collection of articles) / Suragan Rakhmetuly/ Almaty: Adebiet publishing house. 320 p. (in Kaz.).
9. Sargeltaeva A.K., Ibraykyzy G. (2023) Various manifestations of character in Abai's poems. // Keruen. Vol.78. №1. P. 123-133. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.1-11> (in Kaz.).
10. Sol D., Lefebvre L. & Rodríguez-Teijeiro J.D. (2005) Brain size, innovative propensity and migratory behaviour in temperate Palearctic birds. *Proceedings of the Royal Society of London B*. 272: 1433-1441. doi:10.1098/rspb.2005.3099 (in Eng.).
11. Ibraim B. (2022) Kazakh poetry in the 20th century. Almaty: Daur. 384 p. (in Kaz.).

M.B. Token^{1*}, B.K. Bazylowa², S.D. Pogorelova³

^{1,2}Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

³Industrial University of Tyumen, Tyumen, Russia

E-mail: injy-06@mail.ru, baglan_5_3@mail.ru, ³pogorelovasd1@tyuiu.ru

ORCID: ¹0000-0003-3667-8617, ²0000-0001-9151-5197, ³0000-0002-5743-7532

FORMING SOCIOCULAR AND COMMUNICATIVE COMPETENCY IN WORKING WITH FICTIONAL TEXT IN METACULTURAL READING TRAINING (on the example of translations of V. HUGO's «Les Misérables» into russian and kazakh languages)

Annotation. The ability to analyze literary texts through the integration of linguistic, cultural, and communicative knowledge is a vital aspect of modern literature teaching methodology. This article explores effective methods and techniques for teaching metacultural reading - the skill of identifying, understanding, and interpreting culturally significant elements within a literary work - using the example of Victor Hugo's *Les Misérables* in its Russian «Отверженные» and Kazakh «Аласталғандар» translations. This topic is especially relevant in the context of pedagogical universities, where future teachers of Russian language and literature are expected not only to conduct textual analysis independently but also to guide their students in developing similar interpretive abilities. Therefore, enhancing the teaching of reading and literary analysis is essential for cultivating students' intercultural competence within the framework of the "Russian Language and Literature" academic program. The article puts forward the hypothesis that the Russian and Kazakh versions of «Les Misérables» may act as metacultural codes, representing points of intersection between different cultural systems. It outlines methodological strategies for the analysis of culturally meaningful lexicon, presents approaches to ideological and artistic interpretation of excerpts rich in cultural content, and provides specific examples of cultural analysis employing sociological and linguo-cultural frameworks. In addition, the article identifies the teacher's role in facilitating discussion and supporting students' argumentative speech during the interpretation of selected passages. The study contributes to comparative literary research and offers theoretical insights relevant to philology, linguoculturology, and the broader field of language culture. Its practical significance is evident in the development of elective courses and methodological guidelines in the fields of world literature, literature pedagogy, and comparative linguistics. The proposed techniques aim to strengthen students' analytical skills and foster meaningful intercultural dialogue through the study of literature.

Key words: teaching reading, formation of sociocultural and communicative competence, fiction, culturally significant unit, interpretation skills.

М.Б. Төкен^{1*}, Б.К. Базылова², С.Д. Погорелова³

^{1,2} Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

³ Тюмень индустриалдық университеті, Тюмень, Ресей

E-mail: ¹in jy-06@mail.ru ²baglan_5_3@mail.ru ³pogorelovasd1@tyuiu.ru

КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТТІ МЕТАМӘДЕНИ ОҚЫЛЫМҒА ҮЙРЕТУДЕ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ЖӘНЕ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ (В.Гюгоның «Les Misérables» шығармасының орыс, қазақ тілдеріне аудармалары негізінде)

Аңдатпа. Тіл мен мәдениеттің бірнеше салаларының бірыңғай үйлесім тапқан білімдер жиынтығын көркем әдебиетті талдай алуда, әрі бұл білімдерді ауызша қатысым жасау мақсатында практикалық

қолдана алу дағдыларын қалыптастыруда пайдалану әдебиетті оқыту әдістемесі саласы ғалымдарының назарында болып отыр. Бұл мақаланың мақсаты В.Гюгоның «Les Misérables» шығармасының орыс және қазақ тілдеріне аударма нұсқаларын пайдалана отырып, шығарманың мағынасын толық түсіндіруге айтарлықтай әсер ететін мәдени маңызды элементтерді табу және түйсінуге бағытталған метамәдени оқылымға үйретудің әдістері мен тәсілдерін ұсынуды көздейді. Бүгінде педагогикалық ЖОО-да болашақ орыс тілі және әдебиеті оқытушылары көркем шығармаларды өздері толыққанды талдап, түсіне алуы қажет, әрі талдау дағдыларын өз оқушыларына меңгерте алуы өзекті мәселе. Осыған орай, «Орыс тілі және әдебиеті» білім беру бағдарламалары шеңберінде Гюго шығармашылығын мәдениаралық құзіреттіліктерді қалыптастыру мақсатында эффективті талдауға үйретудің практикалық қажеттілігі туындады. В.Гюгоның «Les Misérables» романының орыс тіліндегі «Отверженные» және қазақ тіліне «Аласталғандар» аударма нұсқалары метамәдени код, яғни мәдениеттердің тоғысу аймағы бола алу ықтималды болжамы бұл мақаланың негізгі идеясын айқындады, біздің міндетіміз көркем мәтінді толыққанды талдаудың әдістемелік жолдары мен амалдарын ұсыну. Зерттеудің негізгі бағыттары ретінде мәдени маңызды элементтерді талдаудың әдістемелік қырлары, романның мәдени тезаурысы басым үзінділерін көркем-идеялық талдаудың ерекшеліктері, әлеуметтік-мәдени және лингвоелтанымдық бірліктердің аударма нұсқаларына талдау жасау, осы ұсынылған роман үзінділерін талдаған соң туындайтын полемикалық пікірталасты дұрыс жүргізуде оқытушы шеберлігін айқындайтын дидактикалық міндеттер ұсынылды. Зерттеудің құндылығы салыстырмалы әдебиеттану бойынша салыстырмалы-салғастырмалы зерттеулерді жүзеге асыруда, ұсынылған теориялық тұжырымдар филология, лингвомәдениеттану және тіл мәдениетінің жаңа салаларын толықтыруда өзіндік үлес қосады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы шетел әдебиеті, әдебиетті оқыту әдістемесі, компаративті лингвистика салалары бойынша элективті курстар мен әдістемелік нұсқаулықтар құрастыруда қолданылады.

Кілт сөздер: оқылымға үйрету, әлеуметтік-мәдени және коммуникативтік құзіреттіліктерді қалыптастыру, көркем әдебиет, мәдени маңызды бірлік, талдау дағдылары.

М.Б. Токен^{1*}, Б.К. Базылова², С.Д. Погорелова³

^{1,2}Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

³Тюменский индустриальный университет, г.Тюмень,

E-mail: ¹inju-06@mail.ru, ²baglan_5_3@mail.ru, ³pogorelovasd1@tyuiu.ru

ORCID: ¹0000-0003-3667-8617, ²0000-0001-9151-5197, ³0000-0002-5743-7532

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ И КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ РАБОТЕ С ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ТЕКСТОМ В РАМКАХ ОБУЧЕНИЯ МЕТАКУЛЬТУРНОМУ ЧТЕНИЮ (на примере переводов произведения В.Гюго «Les Misérables» на русский, казахский языки)

Аннотация. Умение анализировать художественный текст, в котором органично сочетается знание по различным аспектам языка и культуры, практическое применение этих умений с навыками построения речевой коммуникации, является той областью методики преподавания литературы которая в последние десятилетия привлекает пристальное внимание исследователей. Данная статья ставит целью представить методы и приемы обучения метакультурному чтению: умелому извлечению и пониманию культурнозначимых элементов способных существенным образом повлиять на истолкование смысла произведения на примере переводов произведения В.Гюго «Отверженные» на русский, казахский языки. Проблема интерпретационной деятельности студентов актуальна в связи с тем, что в педагогических вузах будущие учителя русского языка и литературы должны уметь не только анализировать и интерпретировать текст сами, но и научить этому своих учеников. В связи этим, созрела практическая необходимость совершенствования процесса обучения чтению, в нашем случае эффективному обучающему анализу творчества Гюго в вузе с конечной целью формирования межкультурной компетенции студентов по ОП «Русский язык и литература». Основной идеей стала

гипотеза что, вводимый в научный оборот перевод романа В.Гюго «Les Misérables» на русский язык «Отверженные» и на казахский язык «Аласталғандар» может послужить как метакультурный код, точкой пересечения культур, а наша задача выработать методические пути и приемы эффективного обучающего анализа данного художественного текста. Как основные направления исследования в статье описаны методические аспекты интерпретации романа с точки зрения культурнозначимых лексем, предложена специфика идейно-художественного анализа отрывков с ярко выраженным культурным тезаурусом, приведены примеры культурологического анализа с учетом социологического, лингвострановедческого подходов, определены дидактические задачи преподавателя для поддержания полемической речи возникающей после анализа предложенных отрывков романа. Ценность данного исследования заключается в реализации сравнительно-сопоставительных исследований по компаративному литературоведению, основные теоретические выводы внесут вклад в дополнение новых направлений филологии, лингвокультурологии и языковой культуры. Практическая значимость проявляется в разработке элективных курсов и методических рекомендаций по зарубежной литературе, методике преподавания литературы, компаративной лингвистике.

Ключевые слова: обучение чтению, формирование социокультурной и коммуникативной компетенции, художественная литература, культурнозначимая единица, навыки интерпретации

1. Introduction

Multi-ethnic, multilingual and multicultural society of the XXI century puts forward to pedagogical science a set of theoretical and practical problems related to peaceful coexistence, communication, mutual respect and enrichment of different cultures. The modern educational system of higher education of RK requires revision of the purpose, function and ideas about the disciplines of the university component according to the above mentioned. One of the priority tasks of pedagogical higher education in RK, in particular women's national pedagogical university is the formation of a culture of peace and education of tolerance of the space of world cultures. In this regard, the role of multilingual/multicultural education approach, which promotes intercultural communication and competence in support of peace, is more important than ever. The mission of pedagogical-humanities universities in the Kazakhstani educational space is to graduate bachelors with highly qualified, competitive specialists, capable of becoming versatile developed personalities, who possess the skills of tolerant attitude to the culture and way of life of different countries and nationalities, this explains the formation of intercultural competence.

Reading is a phenomenon of human life, speech ontogenesis. (Abdullayeva 2025:1253) V.Sokolova very accurately notes the importance of fiction: 'Without love for literature and without its knowledge it is impossible neither to culture, nor to create a new free society, nor to improve oneself.' (Sokolova 2019:37) To be able to read in the broad sense of the word means '... to extract a living meaning from a dead letter. To read means nothing yet, what to read and how to understand what is read - that is the main thing - said the great educator K. D. Ushinsky. It is in the course of studying an artistic text, both as a result of purposeful and painstaking work, and at the level of subconsciousness, students comprehend various events and facts, formulate conclusions, generalisations and conclusions thus forming skills of socio-cultural-research competence. (Akhmed Fadir 2022:2)

Fiction text as a complex, polyfunctional, polycode system is the subject of study from the standpoint of literature teaching methodology, literary studies, cognitive linguistics, intercultural and sociocultural competence, semiotics in many scientific works. The main methodological guidelines for the analysis of the fiction text were developed by such

outstanding researchers as Lotman Y.M., Rastier F., Fukson L.Y., Kulibina N.V., Zvik I., Stativka V.I., Ibragimova A.N., Novikov L.A., Lileeva A.N., Taubaeva Sh.T., Akhmetova A.B. and others.

However, as experience shows, even well-formed skills of text analysis do not always ensure its understanding. According to S.Kh.Zhumagazieva, 'we can give many examples of how readers analyse and interpret texts without understanding them at all. (Zhumagazieva 2021:85). A.A.Pototski notes that 'today scientists recognise that the artistic text contains an infinite depth of meanings and inexhaustible possibilities for study and interpretation, which gives rise to many ways of its study for the purpose of reading. For decades, scholars have been searching for such teaching methods that would contribute to the depth and adequacy of coverage of the main object of the humanities-text, which absorbs the spiritual and intellectual world of man.(Pototski 2023:88)

Consequently, the main task in the study of a work of fiction should be the methodological task of complex, step-by-step training in the skills of reception and interpretation for a deep understanding of the artistic text, taking into account a variety of methods and techniques that can significantly affect the interpretation of the meaning of the work. In order for bachelors to achieve metacultural reading of a fiction text, they need skills oriented to the formation of sociocultural and communicative competence in the process of receptive and interpretive activities.

2. Material and methods

The novel epic 'Les Misérables' is considered a classic of world literature. The work includes the most important problems of society, even to this day. Recently, the attention to the study of the language of translated works of fiction has been increasing in the classes of literary criticism, which allows to comprehend more deeply and accurately the meaning and significance of the word, the dialogue of cultures, its multiple meanings, to see additional shades that it receives in the artistic text, this factor and explains the relevance of this work.

2.1 Research methods

Analysis of scientific and methodological literature on the topic of the study, comparative method, specification, generalisation, analysis and evaluation of the formation of sociocultural competence along with communicative competence.

2.2 Material description

Naturally, the novel 'Les Misérables', which is the object of analysis, objectively possessing a large stock of information about the country, its culture 'will not give' this information to the reader, if he does not have sufficient training or if he avoids the labour of understanding, does not want to read. Therefore, we introduce into scientific turnover the translation of V.Hugo's novel 'Les Misérables' into Russian 'Les Misérables' and into Kazakh 'Alastalgandar', which can serve as a metacultural code, a point of intersection of cultures, and our task is to develop methodical ways and techniques of effective educational analysis of Hugo's novel in the university, which contribute to the formation of intercultural communication believing that it is the competence approach that best contributes to the formation of sociocultural competence along with communicative competence modernising the methodological copy of the novel. The translation into Russian language was investigated fragmentarily, and the translation into Kazakh language was not investigated,

as the translation was made in 2020. It should also be noted that the translation of the novel into Kazakh 'Alastalgandar' made by translator Zamanbek Abdeshev under the aegis of 'Rukhani zhanguir' in 2020 aroused a keen interest in reading in Kazakh society.

3. Discussion

The analysis of the artistic text as a means of formation of intercultural competence is considered by many scientists, including E.A. Volgina, A.N. Ibragimova, N.D. Tokareva, O.S. Fedotova, D.U. Ashurova, I.O. Tsvik, and others. Ashurova D.U. believes that 'a work of fiction is a cast of foreign-language culture, which is reflected in it through language, thus representing a foreign-language picture of the world. (Ashurova 2020:126). Rodin.F.very accurately notes that the text of fiction 'accumulates and canalises all national-cultural dominants, it reflects the self-consciousness of the people, their mentality, national character, way of life, traditions, customs, morals, value system, worldview, vision of the world'. (Rodin 2023:146) A detailed analytical analysis of modern methods of interpreting the art text is presented in the article of D.Pogosyn. she believes that 'with the right choice of didactic and methodological means, the art text is able to influence all aspects of the formation of intercultural competence (Pogosyn 2020:164).

Understanding a fiction text is a special kind of speech activity, without a cultural background it is impossible to fully understand the meaning of a work of fiction. 'Reading-interpretation is a gradual accumulation of meanings, a synthesis of many hidden meanings scattered throughout the text. The task of 'careful reading' is to identify the object under study as accurately as possible, to be able to read, to perceive what the author said and what he 'said' (Aden 2024:84).

In order to understand and skilfully convey to the students what Hugo 'said', we aim to consider the paragraphs and lexemes from the novel passages that help to form socio-cultural competence. First of all, it will be reasonable to consider the works of researchers on the definition of this competence. Kantaeva G.G. understands sociocultural competence as the ability of a person through adequate understanding and respect for other languages, cultures and religions to demonstrate active and responsible life activity in society on the basis of democracy, humanism, tolerance (Kantaeva 2022:64).

Ivanilova I. interprets the concept of 'sociocultural competence' as an integral quality of personality, which allows a person to determine their values, based on which it is possible to change and build their behaviour, relations with other people, interaction, and be able to self-actualise in those historical and cultural circumstances that have developed at a given time (Ivanilova 2020:48).

According to domestic researchers the use of cultural approach in teaching literature contributes to the fact that students learn the values embedded in national cultural concepts, thanks to which the formation of their own system of values and gaining an understanding of the meaning of life (Karimova :2024, Kenzhebayeva:2022).

4. Results

«Les Miserables»' Hugo – a significant phenomenon in French and world literature. Features of the novel consists in its humanism, in the 'social pity', compassion for the poor and offended, in its optimism, in it played a major role in the masses and its movement. It is inherent in humanity in the highest moral plane to strive for the ideal. In this novel,

Hugo, as elsewhere, remains on the idealistic point of view in assessing the world; there are, in his opinion, two justice: justice of the highest order and justice inferior. The latter is expressed in the law, on which the life of society is built. (Suleimanova 2020:126) The ability to work with an artistic text in order to acquire sociocultural knowledge suggests the formation of those competences that are included in the sociocultural competence: general cultural, linguistic and country studies, social (sociological). From the standpoint of the sociological approach, such aspects as class struggle, class inequality, social status, social stratum, etc. are important for comprehension in this novel. According to Frank Laurent, thus 'the underlying tendency of his "comprehension" of the people is to give form and voice to a people profoundly unfit for any stable deterritorialisation, a people, Hugo testifies to the polyvalence and semantic instability of what in the discourses of his time was called, as the case may be, 'peuple' ou 'populace', 'canaille', 'masses', 'prolétariat' or, of course, 'misérables'. (Literally translated 'peuple-people', 'populace-rabble', 'canaille-evil', 'masses-masses', 'prolétariat-proletariat', 'misérables-the wretched/rejected') (Georgen 2016:33).

Here's an example:

Il n'y a point de crainte du côté de la populace.

No, there is not the slightest threat from the capital's nobility.

Here is the following example:

Il est remarquable que la taille a décru dans cette population depuis cinquante ans; le peuple des faubourg de Paris est plus petit qu'avant la révolution. Il n'est point dangereux. En somme, c'est la canaille bonne.

It is interesting to note that in the last fifty years these people have become even shorter in stature; the population of the Parisian suburbs is now shallower than it was before the revolutions. They are not dangerous at all. In general, they are good-natured guttersnipes.

As we see in the examples in the Kazakh and Russian translations, the threat of class conflict is for Hugo an implicit characteristic of social relations, but it is never perceived as an inevitability of history, much less as its fundamental driving force: on the contrary, it is an accidental rupture that must be bridged. For Hugo, between the two terms 'peuple' and 'populace' lies the solution to the question of continuity in the broad movement of progress, not a rupture in terms of historical teleology. Thus, in the liberating fluidity of Hugo's concepts, the notion of class struggle loses its operative force (Georgen 2016:33).

Let us give one example in relation to social status. The particle *de* in French surnames indicates the aristocratic origin of the family (e.g. *de Cardevac*, *de Armagnac*). This particle appeared in France during the old regime state and was used as a way to distinguish noble families from the rest of the common people. At the same time, this particle indicates belonging to a certain place, land, which belonged or continues to belong to a given aristocratic family. (e.g. *Jeanne d'Arc*, *Charles de Gaulle*). However, after the great French Revolution, due to the spread of liberal ideas, many bearers of aristocratic surnames dropped the particle in accordance with the trends of the era. For example, there is a specific example in this novel:

Courfeyrac avait un père au'on nommait M.de Courfeyrac.une des idées fausses de la bourgeoisie de la restauration en fait aristocratie et de la noblesse, c'était de croire à la particule. <...> Courfeyrac n'avait pas voulu rester en arrière, et s'appelait Courfeyrac tout court.

Courfeyrac had a father whose name was Mr de Courfeyrac. One of the wrong ideas of the Restoration-era bourgeoisie about aristocracy and nobility was the belief in the particle. However, the bourgeoisie of Minerva's time valued this unfortunate 'de' so highly that they felt obliged to abandon it. <...>Curfeirac, not wishing to fall behind the others, called himself simply Courfeirac.

The methodological task of the teacher in this case is to explain to students that Hugo recognised the historical significance of the French Revolution, highly valuing its progressive, creative function. He says that the Convent did a great job - established humane laws, did a lot of cultural work - and this at a time when the hydra of counter-revolution stood behind it. The Convent was 'a blazing hearth, but it was also a forge. In this cauldron, where terror boiled, progress fermented'. Accordingly, the sociocultural comprehension of the text is influenced by a certain strategy under the guidance of the teacher-mediator.

From a *linguo-countryological approach*, this novel is very rich with realities: *sou/sou/sou; ascète/ascet/ascet; préfet/prefect/prefect; curé/curé/curé; pantalon/pantalon/pantalon; alcôve/alkov/alkov etc.*

De sa vie, M.Géborand n'avait fait l'aumône à un malheureux. A partir de ce sermon, on remarqua qu'il donnait tous les dimanches un sou aux vieilles mendiants du portail du cathédrale. Un jour l'évêque le vit faisant sa charité et dit à sa sœur avec un sourire:

-Voilà, Monsieur Géborand qui achète pour un sou de paradis.

Not once in his life did Géboran give alms to a single beggar. After this sermon it was observed that he gave one sous every Sunday to the old beggar women standing on the porch of the cathedral.

-Look! Here's Mr Géboran buying himself the kingdom of heaven with one sous.

Below we offer linguistic meanings , i.e. commentary from the large encyclopaedic dictionary 'Le petit Larousse illustré':

Sou n.m.(du lat. solidus, massif 1. Dans la France d'Ancien Régime, pièce de cuivre ou de bronze, ou monnaie de compte valant 1/20 de livre 2. Pièce de 5 centimes , à partir de 1793.

Sous m. (from Latin solidus, solid) 1. In Old Regime France, a copper or bronze coin or counting money of 1/20 of a pound sterling 2. A coin equalling 5 centimes since 1793.

Sociocultural commentary in this case includes linguistic commentary, in both translations there are no particularly big obstacles to understanding. It is important to note that sociocultural competence is an obligatory component of communicative competence and is aimed at forming integral qualities of personality, which allows a person to determine his/her values under cultural circumstances. The components of the sociocultural competence of students studying in a multicultural direction are: knowledge of the peculiarities of the behaviour of surrounding people, understanding of the essence of statements, ability to argue an opinion, assessment of communication conditions and ability to produce their speech in accordance with these conditions, correct formation of thoughts and expression of personal opinion about the text or about a fragment, about characters. Social competence - the ability to enter into communicative relations with other people, which is conditioned by the presence of needs, motives, a certain attitude towards future communication partners, as well as one's own self-esteem. The ability to enter into communicative relations requires

from a person the ability to orientate in the social situation and manage it (Kenzhebayeva 2022:120).

Hugo does not endeavour in his novel to reveal in depth the laws of social life. In this sense, he is not at all like Balzac's 'doctor of social sciences'. Hugo's social processes are in the background. But he strives to prove that the social problem itself will be solved only when the moral problem is solved, his philosophy is outlined in the call from social underdevelopment to a progressive society. The process of formation of social competence, as the formation and improvement of this competence contributes to the development of communicative skills, which is necessary to expand the moral values of students.

The protagonist of this novel, Jean Valjean, is sent to hard labour for stealing bread for his sister's starving children. Having come to the penal colony as an honest man, he returns 19 years later as a complete criminal. It becomes clear that the protagonist is not very sociable. He is an outcast in the full sense of the word; no one wants to let him stay overnight, even the dog kicks him out of his kennel. In today's changing world, it is important to draw the attention of students to the intellectual and moral qualities of the individual, which should be viewed in a broad social context. Based on the fact that Jean Valjean's prototype is taken from life, reproductive, problematic questions can be offered to discuss his moral portrait in an appropriate way:

1. Why did Jean Valjean steal the bread, could he have got a job or gone out to earn money? What decision would you have made if you were him?
2. What feelings does this character evoke in you? What is the power of compassion?
3. Would you want to have the same qualities of soul as Jean Valjean?
4. Modest, honest, noble, humble, meek, good-natured, ingenuous, able to live in poverty, caring for the poor. In your opinion, what other human qualities does the main character have?
5. Are there such people in modern society?
6. What conclusion can be drawn from the first impression of the hero's image?
7. Why did Hugo himself call this novel a 'new evangelism' and why?

Thus, the work on defining the character and motives of Jean Valjean's life and comparing it with the present day can become a meaningful part of the educational process, through which it is possible to develop social competence along with communicative competence. Any opinion is welcome, which will be justified, because social competence is the ability to enter into communicative relations, where successful reflection is guaranteed.

Following many methodologists, we also share the opinion that methodical techniques form such components of literary interaction as perception and interaction (formation of perceptual skills - to observe, listen, etc., interactive skills - to establish contact with a partner in communication; empathy skills - to sympathise, empathise, etc.; participative skills - to participate, co-participate, cooperate, etc.).

For example, you could ask each student to hold an ID card in their hands, count the functions that this document performs, and read the following paragraph of dialogue between Valjean and Bishop Myriel:

-Voilà ; mon passeport :Jaune, comme vous voyez : Cela sert à me faire chasser de partout où je suis. Tenez, voilà ce qu'on a mis sur le passeport. Jean Valjean, forçat libéré

natif de... cela vous êtes égal... Est-resté au bain. Cinq ans pour vol avec effraction. Quatorze ans pour avoir tenté de s'évader quatre fois. Cet homme est très dangereux.

- Here is my passport. As you can see, it's yellow. That's so they can chase me away from everywhere I go. Look, this is what they wrote in the passport: 'Jean Valjean, released convict, born in...' — well, that part doesn't matter to you...— 'spent nineteen years in the galleys. Five years for burglary. Fourteen years for four attempted escapes. A very dangerous man.' There you have it! Everyone threw me out. And you? Will you let me stay? Is this an inn? Will you give me something to eat and let me stay the night? Do you have a stable?

This approach can serve as a "brainstorming" session. In the case of our main character, the passport served the same functions, but its color symbolizes not inclusion in society, but rather its opposite – the rejection and denial of the passport holder by society. He must always carry it with him to show people that he is an ex-convict, in order to avoid violating his parole, otherwise, he will be sent back to prison.

The aforementioned teaching methods are creative in nature, with a focus on developing polemical speech skills during discussions on problematic issues. While analyzing the ideological and artistic meaning of this passage, the character of the literary hero, and the reasons behind the hero's actions, students often express thoughts that they may not fully agree with deep down. This technique helps to bring out empathy for the main character, as well as hidden questions that trouble young people and secret beliefs they are afraid to voice openly. It "forces" them to think by creating novel situations.

Of course, to encourage students to speak openly, it's necessary to create an atmosphere of trust that fosters the expression of feelings and emotions. This forms the basis for developing communicative competence (each student expresses their opinion, engages in discussions, and constructs an argumentative discourse, and for the next lesson, they can write an essay based on the plan). It is essential to develop this competence in students. (Karimova 2024, Kenzhebayeva 2022)

5. Conclusion

The conducted research confirmed the methodological hypothesis that this novel can indeed serve as a metacultural code, as it is a monumental work with immense internal resources related to its realities. It is essential to consider the cultural and social intentions within the context of the work, which may lead to semantic misunderstandings.

The work of defining the character and motivations of the system of images, including the main character, can also serve as an object of both cultural and social analysis. We concluded that this novel does not lose its meaning when translated and when introduced to representatives of other cultures. The vivid and meaningful content of this work, in terms of human values, helps to develop the moral qualities of a multicultural individual.

The authors firmly believe that purposeful work with a literary text, with an emphasis on culturally significant information, is the key to successfully developing sociocultural and communicative competence. The proposed theoretical review of specialized literature on the subject and the set of methods and techniques are generally aimed at optimizing the process of studying foreign literature, making it more engaging and diverse. For a comprehensive interpretation of a literary text, other competencies should also be considered; however, the theoretical principles of this scholarly article should be understood by modern

methodological science, and the detailed methodological aspects described should become a part of widespread educational practice.

References:

1. Abdullaeva I. M. (2025) Chtenie knig - kak forma duhovnogo i intellektual'nogo razvitiya lichnosti. [Reading books as a form of spiritual and intellectual development of the individual] Qo'qon DPI. Ilmiy Xabarlar Jurnal, TOM 5, № 1. 2025.-S.1258-1263. DOI:<https://doi.org/10.70728/kspi.v5i1.553> (in Russ.).
2. Ashurova D.A. (2020) Hudozhestvennyj tekst:kognitivnyj i kul'turologicheskij aspekty. [Artistic text: cognitive and cultural aspects] //Uzbekistonda horizhiy tillar.-2020.- №2 (31).-S.126-138. DOI: <https://doi.org/10.36078/1627275309> (in Russ.).
3. Ahmed Fadi'l. (2022) Metodika analiza hudozhestvennogo teksta. [Methods of analysing a fiction text] Al-Adab journal.University of Bagdad-college of Arts. 2022.01.05. № 87 (2008):87. S.2-9. DOI: <https://doi.org/10.31973/aj.v0i87.3452> (in Russ.).
4. Əden Zh.Sh., Sansyzbaeva S.K., Kitibaeva A.K. (2024) Sovremennaja obrazovatel'naja sistema Kazahstana:ocenka metodov i podhodov k obuchniju russkomu jazyku kak vtoromu v bilingval'nom kontekste. [Modern educational system of Kazakhstan: evaluation of methods and approaches to teaching Russian as a second language in a bilingual context.] /Zh.Sh. Əden //Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Pedagogika».–2024,29,2 114.–S.84-92. DOI:<https://doi.org/10.31489/2024ped2/84-93> (in Russ.).
5. Goergen M. (2016) Fonction de la lutte des classe dans Les Misérables Nineteen-Century French studies. [The function of class struggle in Les Misérables] 2016, 45(1-2) pp.33-48 DOI: <https://doi.org/10.1353/nef.2016.0015> (in French).
6. Ivanilova I. V., Jurkevich E. V.(2020) Sociokul'turnaja kompetencija kak faktor ustojchivosti formirovaniya znanij [Sociocultural competence as a factor of sustainability of knowledge formation]// Sovremennaja nauka: aktual'nye problemy teorii i praktiki. Seriya: Gumanitarnye nauki. -2020. -№07/2. -S. 48-49. DOI: <https://doi.org/10.37882/2223-2982.2020.07-2.09> (in Russ.).
7. Karimova B., Ailauova Zh.,Nurlanbekova Y.,Bazylova B. (2024) Cultivating Student's Cross-Cultural and Linguacultural Competences':Navigating Challenges and Opportunities. Journal of Social Studies Education Research. 2024.15(3), 400-423. <https://jsser.org/index.php/jsser/article/view/5852/692> (in Eng.).
8. Kantaeva G.G., Baltynova A.Sh. (2022) Formirovanie sociokul'turnoj kompetencii lichnosti na osnove ispol'zovaniya novyh pedagogicheskikh tehnologii. [Formation of socio-cultural competence of the individual on the basis of the use of new pedagogical technologies]//Vestnik Torajgyrov universiteta. Seriya pedagogicheskaja. №2. 2022 –S.64-75. DOI:<https://doi.org/10.48081/xwcj6912> (in Russ.).
9. Kenzhebaeva Zh., Karpova, A. (2022). Kul'turologicheskij podhod v kazahstanskom literaturnom obrazovanii. [Cultural approach in Kazakhstani literary education] Nauchnyj zhurnal «Keruen», №77(4), 120–136. DOI:<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.4-10> (in Russ.).
10. Zhumagazieva S.K. (2021) K voprosu ispol'zovaniya hudozhestvennogo teksta pri izuchenii russkogo jazyka v inojazychnoj auditorii. [To the question of using an art text when studying Russian in a foreign-language classroom.]//Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Filologija». –2021.-03.31. –S.85-89. DOI:<https://doi.org/10.31489/2021ph1/85-89> (in Russ.).
11. Pogosjan D.A., Korol' E.V. (2020) Interpretacija hudozhestvennogo teksta v lingvodidaktike [Interpretation of fiction text in linguodidactics] //Sovremennaja nauka:aktual'nye problemy teorii i praktiki. Seriya:Gumanitarnye nauki.-2020.№06.S.164-167. DOI:<https://doi.org/10.37882/2223-2982.2020.06.23> (in Russ.).
12. Potockij A.A. (2023) Hudozhestvennyj tekst kak javlenie kul'tury i ego kommunikativnyj potencial. Belorusskij gosudarstvennyj tehnologicheskij universitet. [Artistic text as a cultural phenomenon and its communicative potential] //Trudy BGTU.Ser.6,Istorija, filosofija. 2023. №2 (275).S.88-91. DOI:<https://doi.org/10.52065/2520-6885-2023-275-2-16> (in Russ.).
13. Rodin O.T. (2023) Formirovanie mezhkul'turnoj kompetencii kak aktual'naja problema sovremennogo obrazovanija. [Formation of intercultural competence as a topical problem of modern education] Tendencii razvitiya i nauki. Rossiya, Nizhnij Tagil',2023. -C.146-148. DOI:<https://doi.org/10.18411/trnio-03-2023-46> (in Russ.).
14. Sokolova I. V. (2019) Osobennosti recepcii literaturnogo teksta v inojazychnoj auditorii: opyt sopostavitel'nogo analiza [Peculiarities of literary text reception in a foreign-language audience: experience of comparative analysis] // Izvestija Vostochnogo instituta. 2019. № 1. S. 37–45. DOI:<https://doi.org/10.24866/2542-1611/2019-1/37-45> (in Russian)

15. Sulejmanova Je.M, Muradova A.K. (2019) Romanticheskaja ideja bor'by dobra i zla v romane Viktora Gjugo «Otverzhennye» [Романтическая идея борьбы добра и зла в романе Виктора Гюго «Отверженные»]. Nauka: celi i zadachi. Chechenskij gosudarstvennyj pedagogicheskij universitet. Groznyj, Rossiya. -2019, S.25-28. DOI:<https://doi.org/10.18411/sr-10-08-2019-54> (in Russ.).

Әдебиеттер:

1. Абдуллаева И. М. Чтение книг - как форма духовного и интеллектуального развития личности. Qo'qon DPI. Ilmiy Xabarlar Jurnali, TOM 5, № 1. 2025.-С.1258-1263. DOI:<https://doi.org/10.70728/kspi.v5i1.553>
2. Ашурова Д.А. Художественный текст: когнитивный и культурологический аспекты. //Узбекистонда хорижий тиллар.-2020.- №2 (31).-С.126-138. . DOI: <https://doi.org/10.36078/1627275309>
3. Ахмед Фадиль. Методика анализа художественного текста. Al-Adab journal.University of Bagdad-college of Arts. 2022.01.05. № 87 (2008):87. С.2-9. DOI: <https://doi.org/10.31973/aj.v0i87.3452>
4. Әден Ж.Ш., Сансызбаева С.К., Китибаева А.К. Современная образовательная система Казахстана: оценка методов и подходов к обучению русскому языку как второму в билингвальном контексте. //Вестник Карагандинского университета. Серия «Педагогика». – 2024. – 2. – С.84-92. DOI:<https://doi.org/10.31489/2024ped2/84-93>
5. Goergen M, Fonction de la lutte des classe dans Les Misérables Nineteen-Century French studies, 2016, 45 (1-2) pp.33-48 DOI: <https://doi.org/10.1353/ncf.2016.0015>
6. Иванилова И. В., Юркевич Е. В. Социокультурная компетенция как фактор устойчивости формирования знаний // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Гуманитарные науки. – 2020. –№07/2. – С. 48-49. DOI: <https://doi.org/10.37882/2223-2982.2020.07-2.09>
7. Karimova B., Ailauova Zh., Nurlanbekova Y., Bazylova B. Cultivating Student's Cross-Cultural and Linguacultural Competences': Navigating Challenges and Opportunities. Journal of Social Studies Education Research. 2024.15(3), 400-423. <https://jsser.org/index.php/jsser/article/view/5852/692>
8. Кантаева Г.Г., Балтынова А.Ш. Формирование социокультурной компетенции личности на основе использования новых педагогических технологии. //Вестник Торайгыров университета. Серия педагогическая. №2. – 2022 – С.64-75. DOI:<https://doi.org/10.48081/xwcj6912>
9. Кенжебаева Ж., Карпова А. Культурологический подход в казахстанском литературном образовании // Научный журнал «Керуен». – №77(4). – 2022.– С.120–136. DOI: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.4-10>
10. Жумагазиева С.К. К вопросу использования художественного текста при изучении русского языка в иноязычной аудитории // Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». – 2021. – №03. – С.85-89. DOI:<https://doi.org/10.31489/2021ph1/85-89>
11. Погосян Д.А., Король Е.В. Интерпретация художественного текста в лингводидактике // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия гуманитарные науки. – 2020. – №06. – С.164-167. DOI:<https://doi.org/10.37882/2223-2982.2020.06.23>
12. Потоцкий А.А. Художественный текст как явление культуры и его коммуникативный потенциал. Белорусский государственный технологический университет // Труды БГТУ. Сер. История, философия. – 2023. – №2 (275). – С.88-91. DOI:<https://doi.org/10.52065/2520-6885-2023-275-2-16>
13. Родин О.Т. Формирование межкультурной компетенции как актуальная проблема современного образования. Тенденции развития и науки. – Россия, Нижний Тагиль, 2023. – С.146-148. DOI:<https://doi.org/10.18411/trnio-03-2023-46>
14. Соколова И. В. Особенности рецепции литературного текста в иноязычной аудитории: опыт сопоставительного анализа // Известия Восточного института. – 2019. – №1. – С. 37–45. DOI:<https://doi.org/10.24866/2542-1611/2019-1/37-45>
15. Сулейманова Э.М, Мурадова А.К. Романтическая идея борьбы добра и зла в романе Виктора Гюго «Отверженные». Наука: цели и задачи. // Чеченский государственный педагогический университет. Грозный, Россия, 2019. – С.25-28. DOI:<https://doi.org/10.18411/sr-10-08-2019-54>

G.A. Khassenova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

E-mail: khassenova_gulmira@mail.ru

ORCID: 0000-0002-8245-0886

THE DIFFERENCES IN M. DAULETBAEV'S TRANSLATION OF W. SHAKESPEARE'S TRAGEDY "HAMLET"

Abstract. Mazhit Dauletbaev's translation is the very first translation of the work of the English playwright and poet William Shakespeare into Kazakh. Kazakh poet and playwright M. Dauletbaev translated the play "Hamlet" from the Russian language. In this regard, three versions of the tragedy "Hamlet" will be presented in this article, namely the original version in English, the Russian version translated by Nikolai Polevoy, and the Kazakh version by M. Dauletbaev. The purpose of this research is to identify the differences between the tragedy "Hamlet" in the translation of M. Dauletbaev. The article is aimed at the observation, analysis, and consideration of three versions of the play "Hamlet". The idea of this scientific paper is to compare the three versions of the play and identify their differences. The scientific significance of this work is the insufficient research of the translation of the tragedy "Hamlet" by M. Dauletbaev. The practical significance of the study lies in the fact that the results of the study can be used in educational institutions as an auxiliary material. In addition, the data presented can be useful for the research work of students, undergraduates and doctoral students. During the study, methods of analysis and synthesis were applied, as well as descriptive, sorting, and comparative methods. They led to the conclusion that there are various differences between the original version of the tragedy "Hamlet" by W. Shakespeare and its version in Kazakh translated by M. Dauletbaev, which are described in detail in the article. This paper can contribute to further analyzes of translated works, which, in turn, will be able to ensure high-quality assimilation of both original and translated versions of literary works.

Key words: play interpretation, characters' words, addressing of the characters, allusions translation.

Г.А. Хасенова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

E-mail: khassenova_gulmira@mail.ru

ORCID: 0000-0002-8245-0886

М. ДӘУЛЕТБАЕВТИҢ АУДАРМАСЫНДАҒЫ У. ШЕКСПИРДІҢ «ГАМЛЕТ» ТРАГЕДИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мәжит Дәулетбаевтың аудармасы – ағылшын драматургі және ақыны Уильям Шекспир шығармасының ең алғашқы қазақ тіліне аудармасы болып келеді. Қазақ ақыны, драматург М.Дәулетбаев «Гамлет» пьесасын орыс тілінен аударған. Осыған байланысты бұл мақалада «Гамлет» трагедиясының үш нұсқасы, атап айтқанда ағылшын тіліндегі түпнұсқасы, Николай Полевой аударған орысша нұсқасы және М.Дәулетбаевтың қазақша нұсқасы ұсынылады. Бұл зерттеудің мақсаты – М.Дәулетбаев аудармасындағы «Гамлет» трагедиясының айырмашылықтарын анықтау. Мақала «Гамлет» пьесасының үш нұсқасын зерттеуге, талдауға, қарастыруға бағытталған. Берілген ғылыми жұмыстың идеясы – пьесаның үш нұсқасын салыстыру және олардың айырмашылықтарын анықтау. Ұсынылған мақаланың ғылыми маңыздылығы М.Дәулетбаевтың «Гамлет» трагедиясы аудармасының жеткіліксіз зерттелуімен байланысты. Жүргізілген талдаудың практикалық маңыздылығы зерттеу нәтижелерін оқу орындарында көмекші материал ретінде пайдалануға болатынында көрінеді. Сонымен қатар, ұсынылған деректер

студенттердің, магистранттар мен докторанттардың ғылыми-зерттеу жұмыстарына пайдалы болуы мүмкін. Зерттеу барысында талдау және синтез әдістері, сонымен қатар сипаттау, сұрыптау, салыстыру әдістері қолданылды. Олар мақалада егжей-тегжейлі баяндалған У.Шекспирдің «Гамлет» трагедиясының түпнұсқасы мен М.Даулетбаев аударған қазақ тіліндегі нұсқасының арасында әртүрлі айырмашылықтар бар деген қорытындыға әкелді. Бұл зерттеу аударма шығармаларды одан әрі талдауға септігін тигізуі мүмкін, және олар өз кезегінде көркем шығармалардың түпнұсқасын да, аударма нұсқаларын да сапалы меңгеруді қамтамасыз ететін болады.

Кілт сөздер: пьеса аудармасы, кейіпкерлер сөздері, кейіпкерлердің қаратпа сөздері, аллюзиялар аудармасы.

Г.А. Хасенова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

E-mail: khassenova_gulmira@mail.ru

ORCID: 0000-0002-8245-0886

ОТЛИЧИЯ ТРАГЕДИИ У. ШЕКСПИРА «ГАМЛЕТ» В ПЕРЕВОДЕ М.ДАУЛЕТБАЕВА

Аннотация. Перевод Мажита Даулетбаева является самым первым переводом произведения английского драматурга и поэта Уильяма Шекспира на казахский язык. Казахский поэт, драматург М. Даулетбаев переводил пьесу “Гамлет” с русского языка. В связи с этим в данной статье будут представлены три версии трагедии “Гамлет”, а именно оригинальная версия на английском, русская в переводе Николая Полевого, и казахская версия М. Даулетбаева. Целью данного исследования является выявление отличий трагедии “Гамлет” в переводе М. Даулетбаева. Статья направлена на изучение, анализ, и рассмотрение трех вариантов пьесы “Гамлет”. Идеей данного научного исследования является сопоставление трех вариантов пьесы и выявление их отличий. Научная значимость данной работы обусловлена недостаточной исследованностью перевода трагедии “Гамлет” М. Даулетбаевым. Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты проведенного исследования могут быть использованы в учебных заведениях в качестве вспомогательного материала. Кроме того, приведенные данные могут быть полезными для научно-исследовательской работы студентов, магистрантов и докторантов. В ходе исследования были применены методы анализа и синтеза, а также описательный, сортировочный, и сопоставительный методы. Они и привели к выводу что между оригинальной версией трагедии “Гамлет” У. Шекспира и ее версией на казахском языке переведенным М. Даулетбаевым имеются разного рода отличия которые подробно описаны в статье. Данное исследование может поспособствовать дальнейшим анализам переводных работ, которые в свою очередь смогут обеспечить качественное усвоение и оригинальных и переводных версий художественных произведений.

Ключевые слова: перевод пьесы, слова персонажей, обращение персонажей, перевод аллюзий.

1. Introduction

It is widely known that “Hamlet” is one of the most famous plays of William Shakespeare. This enduring prominence is due in part to the play’s rich thematic complexity and its engagement with contemporary cultural and philosophical discourses. The tragedy “Hamlet” by Shakespeare, as a scholar Roman Kritsberg noted, “reflects the various aspects of the social environment ranging from medieval cosmology to pastimes and entertainments” (Kritsberg, 2024: 275).

The tragedy first was translated into Kazakh language by playwright and poet Mazhit Dauletbaev. His Kazakh variant of “Hamlet” was published in 1931, and the very first

reviewer for M. Dauletbaev's work of translation was Kazakh poet and writer Saken Seifullin. His review was written on the first page of the Kazakh version of the tragedy "Hamlet". There in the preface to the publication (Shakespeare, 1931: 3) S. Seifullin gave short information about the story of Hamlet itself, and by the end he wrote: «Гамлеттің» қазақ тіліне де аударылуы теріс емес. «Гамлетті» қазақшаға аударушы ақынымыз Мәжит Дәулетбайұлы. Аударуы дұрыс жазылған.» (The translation of "Hamlet" into the Kazakh language too is for a reason. Our poet Mazhit Dauletbayuly translated "Hamlet" into Kazakh. His translation is written correctly.)

Kazakh translator M. Dauletbaev used the Russian version of the tragedy "Hamlet" which was translated by a writer and a playwright Nikolai Polevoy. His Russian version was considered by V. Belinsky as: "More than all other dramas by Shakespeare, "Hamlet", staged at the theater and printed in 1837 by N. Polevoy, was successful on the stage." (Belinsky, 1955: 190).

These two variants of "Hamlet" by M. Dauletbaev and N. Polevoy have slight differences, which were actually analyzed by Kazakh academician R. Nurgaly. He devoted the article on this theme and published it in the journal named "Proceedings of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR" in 1971. There R. Nurgaly dwelled on M. Dauletbaev's way of interpretation of the terms related to the service and official position of the participants of the story. Moreover, academician R. Nurgaly by comparing Russian and Kazakh versions discovered the peculiarities of M. Dauletbaev's translation. The academician R. Nurgaly wrote: "Mazhit Daulebaev translated the tragedy "Hamlet" mainly in prose and partly in verse. Indeed, the dialogues sometimes turn into verses with periodic, sound, syllabic rhythms. Oral stresses of words, and especially the conditions of the stage, are not forgotten either." (Nurgaly, 1971: 47). This observation highlights the translator's nuanced approach, which reflects a deep engagement with both the poetic form and performative function of the original text. Real translation work, as it was formulated by L.I. Mingazova and B.O. Orazova, "is an art that involves spiritual activity and has been practiced for many centuries" (Mingazova, 2024: 139).

The big amount of distinctions can be found between M. Dauletbaev's version of "Hamlet" and the original by William Shakespeare. The investigation on the comparison of these two works was completed by the Kazakh researcher Gulmira Kazybek. She, an author of the book "Көркем аударма" (Literary translation), devoted a chapter for M. Dauletbaev's translation. There she demonstrated her analysis on M. Dauletbaev's version of "Hamlet". G. Kazybek in addition to the Kazakh, and some Russian variants of "Hamlet" also used the original version by W. Shakespeare. She also accented that M. Dauletbaev's translation was shortened in many cases and gave examples and explanations upon that. She wrote: "He adapted the translation to the stage language as much as possible." (Kazybek, 2009: 43).

M. Dauletbaev's work is valuable and distinctive not only because of it was the first translated work of W. Shakespeare, but also because it had the huge impact on Kazakh theatre and literature itself. Observing his work assists to understand the work of translation of 1920-1930, its peculiarities, influence, strengths and weaknesses.

The research will provide with the excerpts from the original play "Hamlet". In this regard, "The tragedy of Hamlet, Prince of Denmark." of 2004 edited by Barbara A. Mowat

and Paul Werstine was used in this article. To make comparisons with Russian version was used 4th edition of "Гамлет. Принц Датский. Трагедия в пяти действиях Вильяма Шекспира. Перевод с английского Н. А. Полевого" (Hamlet. Prince of Denmark. Tragedy in five acts by William Shakespeare. Translation from English by N. A. Polevoy) published in 1893. To make comparisons with Kazakh version was used "Гамлет. Дат елінің шахзадасы. 5 перделік қанды оқиға (трагедия)" (Hamlet. Prince of Denmark. The bloody story (tragedy) in 5 acts) in the translation of M. Dauletbaev published in 1931.

2. Research methods and materials

2.1 Research methods

In the course of the study, methods of analysis and synthesis, as well as descriptive, sorting, and comparative methods, also complex, and hermeneutic approaches were used. These methods made it possible to conduct a holistic and comprehensive analysis of the translation of the tragedy "Hamlet" into Russian and Kazakh languages, to identify the differences in the translation work of M. Dauletbaev.

Methods of analysis and synthesis were used as the base to conduct this investigation, as for the deep analyze in detail. The usage of descriptive method assisted to characterize the excerpts, special words, and phrases. The sorting method was used to define the most important differences between original work and its versions.

The comparative method was fundamental in this research and widely used during the whole process of investigation. Due to the given method the work of translation of M. Dauletbaev was analyzed and collated with the Russian version of "Hamlet" by N. Polevoy, and also was compared to the original play by W. Shakespeare.

2.2 Material description

The materials of the research were the works of domestic and foreign scientists devoted to the art of translation, literary translation, features of the translation of dramaturgy, and peculiarities of William Shakespeare's works into Russian and Kazakh languages. On the basis of these materials, an in-depth study, analysis, and comparison of versions of the tragedy "Hamlet" were carried out.

In the process of research, the works of J. Levy, Th. Kenny, V. Belinsky, K. Chukovsky, A. Anikst, V. Komarova, R. Nurgaly, G. Kazybek, and others were used. The works of domestic and foreign scientists made it possible to conduct a qualitative analysis of the translated work of M. Dauletbaev, to identify the differences in his version of the play "Hamlet".

3. Discussion

Significant differences discovered during the study are presented in this part of the research. The analysis is completed and demonstrated from the very beginning of the play and to its end. Each excerpt taken from the original "Hamlet" is provided with its Russian variant by N. Polevoy and Kazakh variant by M. Dauletbaev. N. Polevoy's and M. Dauletbaev's versions of "Hamlet" are presented in their original language, and next to them in the brackets were given their direct translations into English.

The features were discovered from the very first words of Francisco in act 1 scene 1: "Nay, answer me. Stand and unfold yourself." (Shakespeare, 2004: 7).

N. Polevoy translated that into Russian as following: "Стой! Отвечай мне: кто идет?" (Stand! Answer me: who's coming?) (Shakespeare, 1893: 1).

M. Dauletbaev gave its translation into Kazakh as: "Тоқтай тұр! Баста маған жауап бер. Өзің кім?" (Wait! First give me an answer. Who are you?) (Shakespeare, 1931: 5).

The word "unfold" was changed into "who's coming?" in N. Polevoy's variant, and "Who are you?" in M. Dauletbaev's. The general situation there was to reveal the identity of the coming person, and according to that the variants used by translators were kind of demonstration of their own versions.

The difference in the usage of the pronoun was discovered in act 1 scene 1 when Barnardo on Francisco's "Barnardo" answers "He" (Shakespeare, 2004: 7). N. Polevoy interpreted it like "Я" (I am) (Shakespeare, 1893: 1), and M. Dauletbaev translated that word as "Иә, мен" (Yes, I am) (Shakespeare, 1931: 5). There we can see the difference in pronouns between the original and its translated versions.

The words of the characters in the translated versions mostly were shortened. G. Kazybek also mentioned that: "N. Polevoy shortened one third of the play." (Kazybek, 2009: 34). For example, W. Shakespeare wrote: "For this relief much thanks. 'Tis bitter cold, And I am sick at heart." (Shakespeare, 2004: 7). Those words of Francisco were translated by N. Polevoy like "За то спасибо. Холод резкий. Я нездоров." (Thank you for that. Sharp cold. I am unwell.) (Shakespeare, 1893: 1). Kazakh poet gave its translation as: "Бәрежелді. Түн суық екен, тоңып қалдым" (Bravo. The night is cold, I am cold) (Shakespeare, 1931: 5).

Those kind of reduction led to the changes. Because, if W. Shakespeare's and N. Polevoy's Francisco was sick and unwell, M. Dauletbaev's Francisco was only cold.

The notable feature of M. Dauletbaev's style of translation is that he used to concretize. For example in act 1 scene 1, W. Shakespeare wrote "What, has *this thing* appeared again tonight?" (Shakespeare, 2004: 9). Thus, English writer meant *a ghost* by "*this thing*". N. Polevoy translated it as "Ну, что: являлся ли опять он в эту ночь?" (Well, what: did *he* appear again tonight?) (Shakespeare, 1893: 2). N. Polevoy in his turn by using the pronoun "he" could keep the "mystery" the same as it was in the original work. However, the Russian translator clarified the gender of W. Shakespeare's "*this thing*" by writing "*he*". M. Dauletbaev translated like: "не хабар бар? Бүгін түнде аруақ тағы да көрінді ме?" (What's the news? Did the spirit show up again tonight?) (Shakespeare, 1931: 5). He used the concrete word "spirit" in his translation, and it seems that he lost that riddle of the original lines. After all, as it was mentioned by Thomas Kenny " "Hamlet" is the great enigma among the productions of Shakespeare's genius." (Kenny, 1864: 378).

The difference of M. Dauletbaev's version of "Hamlet" was also that he could put the words of two characters into one, as it was in act 1 scene 1. There the words of Barnardo were given to Marcellus. Thus, M. Dauletbaev wrote:

"МАРЦЕЛЛИО

Горацио, сенің оқымысың бар еді, сөйлесіп байқашы, дәл өзі сияқты емес пе?"

(MARCELLUS

Horatio, you are educated, try to speak, just like him isn't he?) (Shakespeare, 1931: 6).

When actually W. Shakespeare wrote:

"MARCELLUS, [to Horatio]

Thou art a scholar. Speak to it, Horatio.

BARNARDO

Looks he not like the King? Mark it, Horatio." (Shakespeare, 2004:11).

The Russian version of N. Polevoy was like:

“МАРЦЕЛЛО

Ты ученый, Горацио – поговори с ним!

БЕРНАРДО

Смотри – ну не похож ли он? Вглядиись!”

(MARCELLUS

You are a scholar, Horatio – talk to him!

BARNARDO

Look – doesn't he look alike? Gaze!) (Shakespeare, 1893: 2).

Thus we see how in Kazakh version of “Hamlet” the words of Barnardo became Marcellus's “just like him isn't he?”. We can guess that M. Dauletbaev in such way tried to shorten the text, and make it more suitable for the stage.

The words of characters by the end of act 1 scene 1 were shortened or sometimes even were just missed in Kazakh and Russian variants of “Hamlet”. For example, nor N. Polevoy nor M. Dauletbaev have the words of Barnardo “It was about to speak when the cock crew.” (Shakespeare, 2004: 17). Moreover, the words of Horatio and Marcellus were omitted in the versions of N. Polevoy as well as of M. Dauletbaev:

“HORATIO

And then it started like a guilty thing
Upon a fearful summons. I have heard
The cock, that is the trumpet to the morn,
Doth with his lofty and shrill-sounding throat
Awake the god of day, and at his warning,
Whether in sea or fire, in earth or air,
Th' extravagant and erring spirit hies
To his confine, and of the truth herein
This present object made probation.

MARCELLUS

It faded on the crowing of the cock.
Some say that ever 'gainst that season comes
Wherein our Savior's birth is celebrated,
This bird of dawning singeth all night long;
And then, they say, no spirit dare stir abroad,
The nights are wholesome; then no planets strike,
No fairy takes, nor witch hath power to charm,
So hallowed and so gracious is that time.” (Shakespeare, 2004: 17-19).

Czech literary theorist J. Levy explains the reduction of the texts of the plays in the translated versions as: “...we know from theatrical practice that the text of a play is usually shortened, by deleting not only the lines, but also the scenes and even the characters, so that the play does not undergo significant changes.” (Levy, 1974: 215).

The another difference in the translation of the words of characters was discovered in act 1 scene 2. There W. Shakespeare mentioned two characters (Cornelius and Voltemand):

"CORNELIUS/VOLTEMAND

In that and all things will we show our duty." (Shakespeare, 2004: 23).

The words demonstrated above belong to two characters, and they are Cornelius and Voltemand. However, in N. Polevoy's and M. Dauletbaev's versions the words were presented as they are only Cornelius'. Furthermore, there was no mention of Voltemand.

Interesting difference in the translated versions was revealed in act 1 scene 2, when Laertes addresses to the king: "My dread lord," (Shakespeare, 2004: 23).

N. Polevoy's Laertes refers to the king as "государь" (monarch) (Shakespeare, 1893: 7), and M. Dauletbaev's Laertes as "тақсыр" (lord) (Shakespeare, 1931: 9). There translators didn't use any adjectives to describe their king.

There wasn't always only contractions of the words in the translated versions of "Hamlet". On the contrary, sometimes the words of characters in the translated versions were longer of their original length. For example, the words of queen in act 1 scene 2:

"If it be,

Why seems it so particular with thee?" (Shakespeare, 2004: 25).

N. Polevoy translated it like:

"Если так,

Зачем же смерть отца тебя печалит,

Как будто тем закон природы изменен? –

Так кажется, смотря на грусть твою."

(If so,

Why does the death of your father make you sad,

As if the law of nature had been changed there? –

So it seems, looking at your sadness.) (Shakespeare, 1893: 8).

M. Dauletbaev's version was like:

"Оны білсең, әкең үшін неліктен уайым жейсін. Сенің әкеңнің өшкендігінен жаратылыстың заңы өзгерген бола ма? Ол баяғыдан бері жасап келе жатқан бір заң. Қайғылы түрінді көрші." (If you know it, why are you sad for your father. Because of your father disappeared does the law of nature change? This is a long standing law. Look at your sad face.) (Shakespeare, 1931: 9-10).

Thus, instead of two lines it became four lines in Russian version, and four sentences in Kazakh version.

However, the following words of Hamlet, in the continuation to the answer for the Queens words, were shortened in the translated versions.

W. Shakespeare wrote them in 11 lines:

«"Seems," madam? Nay, it is. I know not "seems."

'Tis not alone my inky cloak, good mother,

Nor customary suits of solemn black,

Nor windy suspiration of forced breath,

No, nor the fruitful river in the eye,

Nor the dejected havior of the visage,

Together with all forms, moods, shapes of grief,

That can denote me truly. These indeed "seem,"

For they are actions that a man might play;
But I have that within which passes show,
These but the trappings and the suits of woe.» (Shakespeare, 2004: 25, 27).

N. Polevoy interpreted them only in 5 lines:

“Не кажется, но точно – я так мыслю:

Ни черная одежда и ни вздохи,

Ни слезы и ни грусть, ни скорбь –

Ничто не выразит души смятенной чувств,

Какими горестно терзаюсь я – простите!”

(It doesn't seem like it, but I do think so:

Neither black clothes nor sighs

No tears, no sadness, no sorrow –

Nothing will express the soul of confused feelings,

How sadly I am tormented – forgive me!) (Shakespeare, 1893: 8).

Mazhit Dauletbaev gave it in Kazakh only in 2 sentences:

“Менің не ойлап тұрғанымды таптыңдар. Бірақ, ол қайғының нендей күйде тұрғандығын еш адам білмейді, оны білемін деп әуре болу бекершілік.” (You found what I am thinking about. But, no one knows what state this grief is in, to worry in order to know it, is vain.) (Shakespeare, 1931: 10).

There were also differences in the translation of the allusions. For example, in act 1 scene 2 W. Shakespeare alluded to Niobe:

“A little month, or ere those shoes were old

With which she followed my poor father's body,

Like Niobe, all tears – why she, even she” (Shakespeare, 2004: 29, 31).

According to the Greek mythology Niobe was the daughter of Tantalus; wife of Amphion, king of Thebes. Niobe wept herself to death and was subsequently changed into a rock, from which water eternally flowed, symbolizing Niobe's tears (Daly, 2009: 101).

The lines above were translated by N. Polevoy as:

“Как? месяц... Башмаков она еще не износила,

В которых шла за гробом мужа,

Как бедная вдова, в слезах... и вот – она,”

(How? a month ... She has not yet worn out her shoes,

In which she walked behind her husband's coffin,

Like a poor widow, in tears... and here she is,”) (Shakespeare, 1893: 10).

N. Polevoy wrote “Like a poor widow” which shows that he didn't use the allusion.

M. Dauletbaev neither used the allusion:

“Ай... ай болған жоқ, әкемді көмуге барғанда аяғына киген башмағын бүгінгі күні киіп тоздырған да жоқ. Әкемді көмуге барғанда, атағы жесір, көзі жасты, жүрегі жаралы емес пе еді... енді қарап көр, әнекей.” (A month ... a month has not passed, the shoes in which she went to bury my father have not worn out even today. When she went to bury my father, didn't she have a reputation of a widow, tearful eyes, wounded heart... and now look, there.) (Shakespeare, 1931: 11).

The words of Laertes about Hamlet in act 1 scene 3 had differences in the translated versions in comparison with its original:

"For Hamlet, and the trifling of his favor,
Hold it a fashion and a toy in blood,
A violet in the youth of primy nature,
Forward, not permanent, sweet, not lasting,
The perfume and suppliance of a minute,
No more." (Shakespeare, 2004: 39).

Concerning this excerpt Shakespeare scholar V. Komarova says: "In the speeches of Laertes, figurative means of language are rarely found; the most interesting ones appear in his instructions to Ophelia. The topic of the farewell conversation with his sister is Prince Hamlet: Laertes warns Ophelia of the danger. Hamlet's love is nothing more than a tribute to fashion, a game of blood, 'violet in the prime of youth' - daring, but not constant, pleasant, but momentary." (Komarova, 1989: 115).

N. Polevoy translated it like:

"А о Гамлете и его любви
Забудь. Поверь, что это все мечта,
Игрушка детская, цветок весенний,
Который пропадет, как тень –
Не более."

(And about Hamlet and his love
Forget. Believe it's all a dream
Children's toy, spring flower,
Which will disappear like a shadow –
No more.) (Shakespeare, 1893: 14).

The version of N. Polevoy is shorter than the original. The differences can be seen in such words like "a fashion and a toy in blood" which was given as "children's toy" in N. Polevoy's variant, "A violet in the youth of primy nature" was given as "spring flower", and "The perfume and suppliance of a minute" was given as "a shadow".

M. Dauletbaev's version was like:

"Гамлет туралы, және Гамлеттің саған махаббаты туралы ойыңа еш нәрсе алма. Оның барлығы да қиял, жас баланың ойыншыққа қызыққаны сияқты. Махаббаттың соңы, солған бәйшешек тәрізді." (Do not think about Hamlet neither about Hamlet's love for you. That's all fantasy, just like young boy's interest in a toy. The end of love just like a withered snowdrop.) (Shakespeare, 1931: 14).

There was difference between N. Polevoy's and M. Dauletbaev's variants too: "a dream" was translated as "fantasy", "Children's toy" as "young boy's interest in a toy", "spring flower" as "a withered snowdrop".

The translation of the most cited words: "Something is rotten in the state of Denmark." (Shakespeare, 2004: 55) also differs in the Russian and Kazakh variants. For example, N. Polevoy translated it as: "Я бедствия отечества предвижу!" (I foresee the disasters of the fatherland!) (Shakespeare, 1893: 19). M. Dauletbaev translated it as: "мен білсем елге тағы да бүліншілік туады." (I know that there would be another riot in the country) (Shakespeare, 1931: 17). None of the translators used the same words in their interpretations. It seems like the word "rotten" was substituted with "disasters" in Russian variant and

"riot" in Kazakh. Moreover, the word "the state of Denmark" was given as "the fatherland" in N. Polevoy's version, and as "the country" in M. Dauletbaev's.

W. Shakespeare alluded to Saint Patrick in act 1 scene 5:

"Yes, by Saint Patrick, but there is, Horatio," (Shakespeare, 2004: 65).

Saint Patrick is the tutelar saint of Ireland. He is said to have cleared Ireland of vermin (Shakespeare, 1904: 173).

However, N. Polevoy didn't use the original allusion in his translation:

"Нет, есть, Горацио," (No, there is, Horatio,) (Shakespeare, 1893: 23).

M. Dauletbaev also missed it:

"жоқ емес, бар Горацио." (not no, there is Horatio.) (Shakespeare, 1931: 20).

Another allusion used by William Shakespeare in act 2 scene 2 was:

"O Jephthah, judge of Israel, what a treasure hadst thou!" (Shakespeare, 2004: 107).

Jephthah was a judge of Israel, who delivered the Israelites from the Ammonite oppression. The allusion is to sacrifice of his daughter (Shakespeare, 1904: 170).

Nikolay Polevoy didn't use the allusion again, instead the lines were translated as:

"О чудное чудо

И дивное диво!

Каким сокровищем обладаешь ты!"

(Oh wonderful wonder

And marvelous marvel!

What a treasure you have!) (Shakespeare, 1893: 39-40).

Mazhit Dauletbaev neither kept it:

"не қылған қызық! Не қылған тамаша!... (Полонийге) сен нендей асыл нәрсеге иесін?"

(what a joy! What a wonder!... (to Polonius) what a precious thing you have?) (Shakespeare, 1931: 32).

Moreover, calling Polonius as "Jephthah" in further line wasn't kept neither in N. Polevoy's version nor in M. Dauletbaev's.

The special attention requires the translation of the first line of the most famous Hamlet's monologue in act 3 scene 1: "To be or not to be – that is the question:" (Shakespeare, 2004: 127).

Nikolay Polevoy translated this line as:

"БЫТЬ или не БЫТЬ – вот в чем вопрос!" (To be or not to be – that is the question!) (Shakespeare, 1893: 47).

Russian translator could accurately interpret the original line.

Mazhit Dauletbaev translated this line as:

"болсын ба, болмасын ба?... Мәселе дәл осы жерде." (Let it be or not?... The question is right here.) (Shakespeare, 1931: 38).

4. Results

The translation of M. Dauletbaev was not fully accurate, as we can see. This can be explained by his use of direct translation and perhaps by a lack of complete understanding of the English language. However, the Kazakh translator included the original line in a footnote. Thus, readers with experience in English could interpret the original meaning on their own.

The descriptions of previous and current kings by Hamlet in act 3 scene 2 were interpreted differently in comparison with the original. W. Shakespeare wrote:

"For thou dost know, O Damon dear,
This realm dismantled was
Of Jove himself, and now reigns here
A very very – pajock." (Shakespeare, 2004: 155).

Nikolay Polevoy gave its Russian interpretation like:

"Был у нас в чести немалою

Лев, да час его пришел, –

Счастье львиное пропало,

И теперь в чести... петух!"

(Was in our considerable honor

Leo, but his hour has come –

Lion's happiness is gone

And now in honor ... a rooster!) (Shakespeare, 1893: 58).

There we can see that in original version Hamlet called his father "Jove" and Hamlet in the translation of N. Polevoy called his father "Leo", also if in original work Hamlet called his uncle "a *pajock*", but in Russian translation it was called as "a rooster".

Mazhit Dauletbaev's version was like:

"Бір кезде аң патшасы арыстан ед,

Жауыздық, зорлық пенен алысқан ед,

Бір күні арыстанға ажал келді,

Аңға патша болыпты әтеш енді."

(Once upon a time the lion was the king of animals,

He fought against cruelty and violence,

One day the lion was caught up by death,

The rooster has now become the king of animals.) (Shakespeare, 1931: 46).

Mazhit Dauletbaev used the same words as N. Polevoy: "lion" and "rooster".

Hamlet once more compares two kings, two brothers in act 3 scene 4, and as a literary scholar Alexander Anikst noted in the afterword to the publication (Shakespeare, 1960: 624) "In a conversation with his mother, remembering his deceased father and recreating his appearance, Hamlet draws his ideal of a person."

It was written by W. Shakespeare like:

"Look here upon this picture and on this,

The counterfeit presentment of two brothers.

See what a grace was seated on this brow,

Hyperion's curls, the front of Jove himself,

An eye like Mars' to threaten and command,

A station like the herald Mercury

New-lighted on a heaven-kissing hill,

A combination and a form indeed

Where every god did seem to set his seal

To give the world assurance of a man.

This was your husband. Look you now what follows.

Here is your husband, like a mildewed ear

Blasting his wholesome brother. Have you eyes?
Could you on this fair mountain leave to feed
And batten on this moor? Ha! Have you eyes?" (Shakespeare, 2004: 173, 175).

N. Polevoy's variant was like:

"А вот они, вот два портрета – посмотри:

Какое здесь величие, краса и сила,

И мужество и ум – таков орел,

Когда с вершины гор полет свой к небу

Направит – совершенство Божьяго создания –

Он был твой муж! – Но, посмотри еще –

Ты видишь ли траву гнилую, зелье,

Сгубившее великаго – взгляни, гляди...

Или слепая ты была, когда

В болото смрадное разврата пала?

Говори: слепая ты была?"

(And here they are, here are two portraits – look:

What greatness, beauty and strength is here,

And courage and mind - such is the eagle,

When from the top of the mountains its flight to the sky

Will guide – the perfection of God's creation –

He was your husband! – But look again –

Do you see the rotten grass, the potion,

Destroyed the great - look, look ...

Or were you blind when

you fell into the stinking moor of depravity?

Speak: were you blind?) (Shakespeare, 1893: 66-67).

William Shakespeare used the portraits of Gods to describe Hamlet's father, whereas in the Russian translation none of the Gods' names were used. Instead N. Polevoy used the word "eagle" to describe King Hamlet.

However, the description of Hamlet's uncle was enough close to its original one. Thus, "a mildewed ear" was translated as "the rotten grass, the potion", and "moor" was interpreted as "the stinking moor of depravity". There we can notice that in Russian variant the description was rougher.

Mazhit Dauletbaev's version was like:

"(Қабырғадағы екі суретті нұсқап) бері қара! Мынау екі кескін кім? Барлық ерлік, әдемілік, батырлық осы емес пе еді? Әне, ол менің әкем. Ол бүркіт құсап аспан шарықтап, асу асып, бұлт айналып жүрген жоқ па еді? қарашы! Қарашы! Ол сенің ерің емес пе!... Тағы бір қарашы! Әлде сен соқырма едің? Айт, әлде сен соқырмысың? сенің ақылың қайда? Сенің ақылыңды қай тамұқтың жендеті иемденіп алды?" ((pointing to two paintings on the wall) Look! Who are these two portraits? Isn't he all courage, beauty and heroism? There, he is my father. Didn't he like an eagle soar in the sky, cross the mountains and fly in the clouds? Look! Look! Isn't he your husband!... Look again! Or are you blind? Tell, are you blind? Where is your mind? The executioner of what hell took over your mind?) (Shakespeare, 1931: 52).

Mazhit Dauletbaev in his translation also used the image of "an eagle" to describe Hamlet's father. However, there is a difference in the description of Hamlet's uncle. There M. Dauletbaev used the word "the executioner of hell".

The way how original Laertes treats his sister Ophelia differs. For example, in act 4 scene 5 W. Shakespeare wrote:

"O rose of May,

Dear maid, kind sister, sweet Ophelia!" (Shakespeare, 2004: 217).

Given lines demonstrate how Laertes refers to his sister. This kind of treatment wasn't interpreted in its translated variants.

Nikolay Polevoy's Laertes addresses to his sister as "друг, сестра, Офелия" (friend, sister, Ophelia) (Shakespeare, 1893: 83). The reader cannot see the love to his sister in the Russian variant, as Laertes addresses to his sister dryly.

This kind of missing of the epithets was described by a literary critic K. Chukovsky as: "all the emotional fieryness blown out" (Chukovsky, 1936: 147).

Mazhit Dauletbaev translated it like:

"Қарағым, бауырым Офелия!" (My dear, sister Ophelia) (Shakespeare, 1931: 63).

Laertes in M. Dauletbaev's variant addressed to his sister shortly, even shorter than N. Polevoy's.

5. Conclusion

The provided research was aimed to identify the differences in the tragedy "Hamlet" by M. Dauletbaev. In order to get the results methods of analysis and synthesis, as well as descriptive, sorting, and comparative methods were used. Due to these methods following differences were discovered during the observation of the Kazakh variant of "Hamlet" by M. Dauletbaev:

1) the interpretation of the words of the characters: using a different expression to convey the same thought;

2) using of different pronoun;

3) the words of the characters were shortened;

4) using of concretization;

5) combining the words of two different characters into one;

6) missing the words of some characters;

7) addressing of the characters to each other;

8) the words of the characters were longer sometimes;

9) the translating of the allusions;

10) giving the portraits of King Hamlet and King Claudius.

Received results show that the purpose of this research was reached. Furthermore, the methods used in this work can contribute to further analyzes of the translated works.

References:

1. Belinsky V. G. (1955) Complete Works. Articles and Reviews. 1843-1845. vol. 8. M.: Izd-vo AN SSSR. – 728 p. (in Russ.).
2. Chukovsky K. (1936) The art of translation. Moskva- Leningrad: Akademija. – 227 p. (in Russ.).
3. Daly K. N. (2009) Greek and Roman Mythology A to Z. (3rd ed.). New York: Chelsea House. – 162 p. (in Eng.).
4. Kazybek G. (2009) Literary translation. Almaty: Qazaq universiteti. – 128 p. (in Kaz.).

5. Kenny Th. (1864) The life and genius of Shakespeare. London: Longman, Green, Longman, Roberts, and Green. – 414 p. (in Eng.).
6. Komarova V. (1989) Metaphors and Allegories in Shakespeare's Works. L.: Izd-vo Leningr. un-ta. – 200 p. (in Russ.).
7. Kritsberg R. (2024) Social Hamlet: Time and Culture in the W. Shakespeare's Tragedy // Athens Journal of Philology, 5(10). – P. 275-298. <https://doi.org/10.30958/ajp.X-Y-Z> (in Eng.).
8. Levij I. (1974) The Art of Translation. Translation from Czech and preface by Vl. Rossels. Moskva: "Progress". – 396 p. (in Russ.).
9. Mingazova L.I. (2024) Theoretical problems of literary translation / L.I. Mingazova, B.O. Orazova // Bulletin of the Karaganda university. "Philology" series. Vol 29. Issue 1(113). – P. 137–145. <https://doi.org/10.31489/2024ph1/137-145> (in Eng.).
10. Nurgaly R. (1971) The first Kazakh translation of Shakespeare's "Hamlet". Qazaq SSR Gylym Akademijasynyn habarlary. Qogamdyq serijasy 6. Qarasha-Zheltoqsan. Alma-Ata: "Gylym" baspasy. – P. 45–52. (in Kaz.).
11. Shakespeare W. (1893) Hamlet. Prince of Denmark. Tragedy in five acts by William Shakespeare. Translation from English by N. A. Polevoy. 4th edition. S.-Peterburg: izdanie A.S. Suvorina. – 136 p. (in Russ.).
12. Shakespeare W. (1904) The Oxford and Cambridge edition of Shakespeare's Hamlet, Prince of Denmark. With introduction and Notes for students and preparation for the examinations. Edited by Stanley Wood. London: George Gill & Sons, Ltd. – 209 p. (in Eng.).
13. Shakespeare W. (1931) Hamlet (Prince of Denmark) [Text]: a bloody tragedy in 5 acts / Shakespeare William; translated by M. Dauletbayev; [foreword by S. Seifullin]. Qyzyl-Orda: Qazaqstan baspasy, 1931. – 83 p. (in Kaz.).
14. Shakespeare W. (1960) Complete Works in Eight Volumes. Volume 6. Generally edited by A. Smirnov and A. Anikst. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo "Iskusstvo". – 687 p. (in Russ.).
15. Shakespeare W. (2004) The tragedy of Hamlet, Prince of Denmark. Edited by Barbara A. Mowat and Paul Werstine. – New York: Washington Square Press. – 342 p. (in Eng.).

Әдебиеттер:

1. Daly, K. N. Greek and Roman Mythology A to Z. (3rd ed.). – New York: Chelsea House, 2009. – 162 p.
2. Kenny Th. The life and genius of Shakespeare. – London: Longman, Green, Longman, Roberts, and Green, 1864. – 414 p.
3. Kritsberg R. Social Hamlet: Time and Culture in the W. Shakespeare's Tragedy // Athens Journal of Philology. – 2024. – № 5(10). – P. 275-298. <https://doi.org/10.30958/ajp.X-Y-Z>
4. Mingazova L.I. Theoretical problems of literary translation / L.I. Mingazova, B.O. Orazova // Bulletin of the Karaganda university. "Philology" series. – 2024. – Vol. 29. – Issue 1(113). – P. 137–145. <https://doi.org/10.31489/2024ph1/137-145>
5. Shakespeare W. The Oxford and Cambridge edition of Shakespeare's Hamlet, Prince of Denmark. With introduction and Notes for students and preparation for the examinations. Edited by Stanley Wood. – London: George Gill & Sons, Ltd., 1904. – 209 p.
6. Shakespeare W. The tragedy of Hamlet, Prince of Denmark. Edited by Barbara A. Mowat and Paul Werstine. – New York: Washington Square Press, 2004. – 342 p.
7. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. Статьи и рецензии. 1843-1845. Том 8. – Москва: Издательство академии наук СССР, 1955. – 728 с.
8. Комарова В. Метафоры и аллегории в произведениях Шекспира. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 200 с.
9. Қазыбек Г. Көркем аударма. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 128 б.
10. Левый И. Искусство перевода. Перевод с чешского и предисловие Вл. Россельса. – Москва: издательство "Прогресс", 1974. – 396 с.
11. Нұрғали Р. Шекспирдің қазақша тұңғыш аудармасы – "Гамлет". Қазақ ССР Ғылым Академиясының хабарлары. Қоғамдық сериясы 6. Қараша-Желтоқсан. – Алма-Ата: "Ғылым" баспасы, 1971. – Б. 45–52.
12. Чуковский К. Искусство перевода. – Москва – Ленинград: Академия, 1936. – 227 с.
13. Шекспир У. Гамлет (Дат елінің шахзадасы) [Text]: 5 перделік қанды оқиға (трагедия) / Шекспир Вильям; аударған М. Дәулетбаев; [алғысөз С. Сейфуллиндікі]. – Қызыл-Орда: Қазақстан баспасы, 1931. – 83 б.
14. Шекспир У. Гамлет. Принц Датский. Трагедия в пяти действиях Вильяма Шекспира. Перевод с английского Н. А. Полевого. 4-ое издание. – С.-Петербург: издание А.С. Суворина, 1893. – 136 с.
15. Шекспир У. Полное собрание сочинений в восьми томах. Том 6. Под общей редакцией А. Смирнова и А. Аникста. – Москва: Государственное издательство "Искусство", 1960. – 687 с.

Ж.Н. Шайгозова*Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан**E-mail: zanna_73@mail.ru**ORCID: 0000-0001-8167-7598*

ТВОРЧЕСТВО ЦЭВЭГИЙН БАЙДЫ КАК ВИЗУАЛИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО МОНГОЛЬСКОГО ЮМОРА

Аннотация. Карикатура в системе визуального искусства – особый жанр, всегда «острый на язык» и всегда актуальный. Нацеленная на волну комического и сатирического воздействия на аудиторию она представляется визуальной метафорой, способной рельефно отобразить неосознаваемые и пока еще не до конца осмысленные тенденции в умонастроении социума. То есть карикатуру мы рассматриваем в качестве комического знака (составная часть языка визуального искусства), способного порой минимумом средств выразить многие аспекты. Это могут быть самые разные злободневные темы, как правило создающие определенную угрозу будущему самопроизводству той или иной культуры. Как нельзя лучше обозначенное представлено в творчестве монгольского художника и карикатуриста Цэвэгийн Байды. Его творчество привлекает не только великолепным уровнем мастерства, но и отражением более глубоких социокультурных явлений. В нашем фокусе произведения Цэвэгийн Байды, датируемые в основном рубежом 80-90-х годов XX века. Этот исторический период для монгольского общества характеризуется как время созревания нового общественно-политического строя, активного национального самоопределения и стремлением к построению демократического государства. Уже не требует доказательств аксиома об искусстве как лакмусовой бумажке, помогающей определить умонастроение, тревоги и чаяния общества, витающие в «воздухе». Данное ярко показывает карикатура Ц. Байды, который смог осмыслить проблемные зоны монгольской культуры и общества в свойственной этому жанру манере. В результате исследования на примере творчества Байды показано, что карикатура как комический знак – устойчивое семиотическое явление напрямую связано с фиксацией нового комического (объекта, ситуации и т.д.), осмысленного/переосмысленного в контексте национального юмора.

Благодарности: статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан ИРН АР23488164 «Традиционное и современное искусство Казахстана в фокусе визуальных исследований: иконография, семиотика и дискурс».

Ключевые слова: Цэвэгийн Байды, Монголия, карикатура, творчество, знак, язык, искусство

Ж.Н. Шайгозова*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан**E-mail: zanna_73@mail.ru**ORCID: 0000-0001-8167-7598*

ЦЭВЭГИЙН БАЙДЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ҰЛТТЫҚ МОНГОЛ ӘЗІЛІНІҢ ВИЗУАЛИЗАЦИЯСЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Бейнелеу өнері жүйесіндегі карикатура – ерекше жанр, әрқашан «өткір тілді» және өзекті. Аудиторияда күлкілі және сатиралық әсер толқынын тудыруға бағытталған бұл қоғамның көңіл-күйіндегі бейсаналық және әлі толық түсінілмеген тенденцияларды айқын көрсетуге қабілетті көрнекі метафора сияқты. Яғни, біз карикатураны қазіргі өмірдің көптеген аспектілерін ең аз құралдармен көрсетуге қабілетті күлкілі белгі (бейнелеу өнерінің күрделі тілінің құрамдас бөлігі) ретінде

қарастырамыз. Бұл, әдетте, белгілі бір мәдениеттің және оның қалыптасқан дәстүрлерінің болашақта өзін-өзі пайда болуға белгілі бір қауіп төндіретін әртүрлі өзекті мәселелер мен тақырыптар болуы мүмкін. Жоғарыда айтылғандар көрнекті моңғол суретшісі және карикатурист Цэвэгийн Байдының туындыларында жақсы көрсетілген. Оның жұмысы көркемдік шеберлігінің тамаша деңгейімен ғана емес, кейде күлкілі бейнелеу шеңберінен шығып кететін тақырыптың көрінісімен де тартады. Суретшінің жұмысын талдау бірнеше негізгі тақырыптарды анықтауға мүмкіндік береді, олардың кейбіреулері әйелдер мен ерлер арасындағы қарым-қатынасқа, экологиялық, әлеуметтік-саяси және басқа мәселелерге қатысты. Біздің басты назарымыз Цэвэгийн Байдының негізінен 20 ғасырдың 80-90-шы жылдарына жататын шығармаларына арналған. Моңғол қоғамы үшін бұл тарихи кезең жаңа қоғамдық-саяси жүйенің пісіп-жетілуі, белсенді ұлттық өзін-өзі анықтау және демократиялық мемлекет құруға ұмтылу кезеңі ретінде сипатталады. Өнер туралы «ауада» қоғамның көңіл-күйін, қобалжулары мен үміттерін анықтауға көмектесетін лакмус сынағы ретіндегі аксиома енді дәлелдеуді қажет етпеді. Бұл осы жанрға тән мәнерде моңғол мәдениеті мен қоғамының проблемалық салаларын түсіне білген Ц.Байдының карикатуралық өнерін айқын көрсетеді. Зерттеу нәтижесінде Байды шығармасын мысалға ала отырып, карикатура күлкілі белгі ретінде жаңа комикстің (заттың, жағдайдың т.б.) бекітілуімен тікелей байланысты тұрақты семиотикалық құбылыс екендігімен қатар, графикалық түрде адамның қабылдауы үшін ең қолжетімді түрде рухани шындықты түсіну/қайта ойлаумен көрсетілген.

Алғыс: мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің ЖСН АР23488164 «Қазақстанның дәстүрлі және заманауи өнері визуалды зерттеулердің назарында: иконография, семиотика және дискурс» гранты аясында дайындалған.

Кілт сөздер: Цэвэгийн Байды, Моңғолия, карикатура, шығармашылық, белгі, тіл, өнер.

Zh.N. Shaygozova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: zanna_73@mail.ru

ORCID: 0000-0001-8167-7598

TSEVEGIIN BAIDY'S WORK AS A VISUALISATION OF NATIONAL MONGOLIAN HUMOUR

Abstract. Caricature in the system of visual art is a special genre, always “sharp in language” and always topical. Aimed at a wave of comic and satirical impact on the audience, it appears to be a visual metaphor capable of reflecting in relief the unconscious and not yet fully comprehended tendencies in the mindset of society. In other words, we consider caricature as a comic sign (a part of the complex language of visual art), capable of expressing many aspects of modern life with a minimum of means. These can be a variety of topical issues and themes, which, as a rule, pose a certain threat to the future self-production of a culture and its established traditions. This is best represented in the work of the remarkable Mongolian artist and cartoonist Tsevegiin Baidy. His work attracts not only by the excellent level of artistic skill, but also by the reflection of themes, sometimes going far beyond the comic image. Analysing the artist's work allows us to identify several nodal themes, some of which relate to the relationship between women and men, environmental, socio-political and other problems. Our focus is on the works of Tsevegiin Baidy, dating mainly from the 1980s-90s of the twentieth century. This historical period for Mongolian society is characterised as a period of maturation of a new socio-political system, active national self-determination and aspiration to build a democratic state. The axiom about art as a litmus paper that helps to determine the mood, anxieties and aspirations of the society hovering in the “air” does not require any proof. This vividly shows the art of caricature of Ts. Baidy, who was able to comprehend the problem areas of Mongolian culture and society in a manner peculiar to this genre. As a result of the research on the example of Baidy's work it is shown that caricature as a comic sign - a stable semiotic phenomenon is directly related not only to the fixation of a new comic (object, situation, etc.), but also to the comprehension/reinterpretation of spiritual Truth in the most graphic form accessible to human perception.

Acknowledgments: The article was prepared under the grant of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan IRN АР23488164 “Traditional and contemporary art of Kazakhstan in the focus of visual research: iconography, semiotics and discourse”.

Keywords: Tsevegiin Baidy, Mongolia, caricature, creativity, sign, language, art

1. Введение

Одной из задач проекта «Традиционное и современное искусство Казахстана в фокусе визуальных исследований: иконография, семиотика и дискурс» (2024–2026 гг.) было изучение опыта визуальных исследований Монголии, которое показало не только стремление ученых к осмыслению и переосмыслению культурного наследия, но и выявило особую национальную самобытность современного искусства. Среди именитых монгольских художников безусловно значится Цэвэгийн Байды (1943) – выпускник МГПХА им. С.Г. Строганова много лет, сотрудничавший с художниками знаменитого сатирического журнала «Крокодил».

Научному осмыслению карикатуры как художественного явления посвятили свои труды: Э.С. Золотов (Золотов, 2023), О.А. Воронина (Воронина, 2009), В.И. Башаран (Башаран, 2018), Т.В. Алентьева (Алентьева, 2020), О.Л. Некрасова-Каратеева и Е.П. Сталинская (Некрасова-Каратеева, Сталинская, 2015) и другие. Каждая из представленных работ вносит определенный вклад в развитие теории карикатуры как художественного феномена, но не менее ценны для нас положения О.А. Ворониной, которая рассматривает карикатуру как вид креолизованного текста: такая карикатура содержит в себе вербальную (текст, надпись и т.д.) и иконическую части (рисунок, фотография, таблица), что вкупе организуют семиотическое пространство изображаемого (Воронина, 2009). Немалый интерес представляет статья В.И. Башаран, который считает, что карикатура в историческом значении фокусирует внимание зрителя на конкретных проблемах (Башаран, 2018).

Анализу проблематики отражения политической пародии в современном монгольском искусстве посвящено исследование Ochirbat Naidansuren (Naidansuren, 2015). Автор на огромном фактологическом материале рассматривает творчество монгольских карикатуристов во взаимосвязи с мифологической фигурой мангаса (демоническое существо), которой в народном сознании приписываются элементы звериной природы.

Таким образом, в научной литературе карикатура рассматривается как ценный исторический источник, креолизованный текст, в контексте народной мифологии и др. Но, неизменно главное свойство карикатуры при всем многообразии тем изображения – это ее сатирико-комический характер. Это основное свойство карикатуры на наш взгляд имеет более глубокие культурные основания, чем функционирование этого жанра искусства как такового. В этом плане нам импонирует мнение Г. Гусейнова о карикатуре как о древнейшей форме передразнивания-подражания (Гусейнов, 2015). Ученый считает, что итифаллические изображения ничто иное как первейшее проявление карикатурных мотивов, а античную древнегреческую комедию, высмеивающую управляющую элиту Афин, можно назвать одной из первых политических карикатур. Именно такая культурная форма как передразнивание-подражание в карикатуре и, как следствие высмеивание – комизм всего лишь одна сторона, другая сторона – в высшей степени серьезная и, даже в некоторой степени трагическая, отмечает А.Я. Гуревич (Гуревич, 1979: 65).

Материалы этнографии и фольклор по традиционной монгольской культуре

демонстрируют богатые юмористические и сатирические традиции, которые не могли не получить отражение в визуальном. Данное, на наш взгляд, выразилось наиболее рельефно в карикатуре, которая благодаря целому поколению художников-карикатуристов Монголии приобрело яркий национальный колорит. В обозначенном плане привлекает творчество Цэвэгийн Байды. Его произведения отличаются особой глубиной и характеризуются несколькими направлениями: политическая, социально-бытовая (ситуационная) и философская карикатура.

Целью настоящего исследования является анализ творчества Ц.Байды, которое характеризуется как многоплановое явление демонстрирует взаимосвязь карикатуры и монгольского юмора.

2. Методы и материалы исследования

2.1 Методы исследования

Основным методом исследования выступает системно-сопоставительный анализ, который позволяет рассмотреть карикатуру как целостный комплекс взаимосвязанных элементов. Синонимами или близкими по смыслу с понятием «карикатура» являются такие понятия как юмор, смех, комизм, остроумие, сарказм, сатира, осмеивание, подражание, передразнивание и т.д. Исследование природы этих понятий, а прежде всего смеха как культурфилософской категории позволил ряду ученых утверждать, что он является пережитком архаики, вернее обрядовой культуры. Во многих культурах мира считалось, что с помощью ритуального смеха можно воскресить человека или оплодотворить землю, т.е. смех, по представлениям древних людей, обладал живительной, рождающей силой и является метафорой смерти.

2.2 Материалы исследования

Монгольская культура здесь не составляет исключение. Исследователь О.А. Сапожникова пишет, что богатые традиции сатиры и юмора вплетены в ткань монгольской словесности, питают, оживляют, ярко расцветивают ее на протяжении всего многовекового пути развития (Сапожникова, 2014: 46).

В свою очередь, Д.А. Носов, исследуя народные сказки монголов, бурят и калмыков, обнаружил любопытный мотив одновременного плача и смеха (Носов, 2014). Таким образом, логическая цепочка опирается на сочетание антитез смех-плач, трагичное-комичное, похоронное-фарсовое. Эти качества, на наш взгляд, отличает и карикатура монгольских художников, в частности творчество Ц. Байды. Острота национального юмора в его творчестве проявилась глубоко, ярко и самобытно.

Рассмотрение творчества Ц. Байды как визуального отражения традиционного монгольского юмора органично сочетается со сложившимися методами искусствоведческого и системно-сопоставительного анализов и позволяет наметить будущие траектории исследования карикатуры как национально-маркированного феномена.

3. Обсуждение

3.1 Политика в творчестве Цэвэгийн Байды

Один из значимых циклов работ Байды посвящен теме, никогда не теряющей актуальности – политической карикатуре. Этот вид считается самым мощным коммуникативным оружием и отличается тем, что она создается в условиях

ограниченного времени. Страна советской сферы влияния – Монголия, как и другие страны постсоветского пространства, прошла все историко-политические коллизии: искоренение религии, репрессии, стремление найти баланс между двумя гегемонами – Китай и СССР и, в итоге, борьба за свободу, начиная с 1980-х годов. Все это нашло отражение в творчестве Байды. Работы художника в этом направлении можно назвать самыми злободневными и сатирическими, где художник виртуозно смог раскрыть всю подноготную режима, времени и обстоятельств.

В этом фокусе одной из его знаковых работ является «Came through layoffs» (1989). На картине на фоне пасущихся баранов изображен оратор, чиновник, бюрократ (Рис. 1). В своем ярком явно декламирующем выступлении чиновник даже не замечает, что овцы пасутся сами по себе. Из всего «коллектива» лишь пара-тройка самозабвенно слушают его проникновенную речь, а одна овца даже облизывает трибуну. Думается, что художник изобразил оратора в роли идейного и духовного пастыря стада овец-людей. Сюжет этой карикатуры Байды построен сугубо на монгольском материале, но ее смысл нам представляется универсальным. Еще не раз художник в своем творчестве обратится к образу овец-людей, что, несомненно, передает модальность сообщения, актуализируя отрицательные свойства животного – покорность, неприхотливость и т.д.

Из этой же серии другая работа Байды «Yurt wagon» (1990), на которой по мотивам древних гравюр изображена сцена из воинского парада во главе с ханом на колеснице (Рис. 2). Но вместо хана непомерно большим изображен надменный чиновник с сигарой во рту. Примечательно, что фигура чиновника несоизмеримо большая по сравнению со всем остальным изображаемым: людьми, животными и всем окружающим.

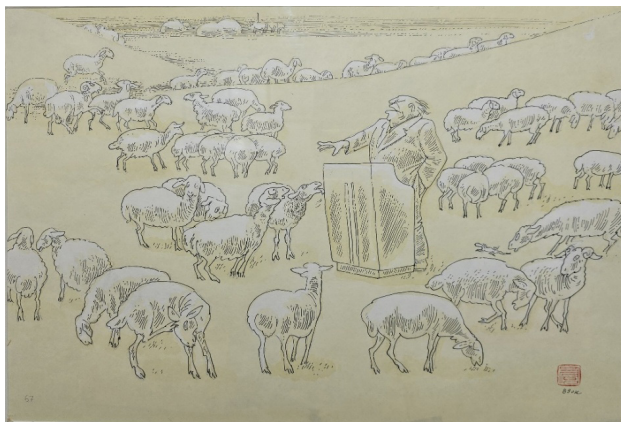

Рис. 1. Цэвэгийн Байды. «Came through layoffs» (1989). Фотография Ж.Н. Шайгозовой

В работе «I don't remember what happened» (1990) изображен человек в пиджаке (думается, что чиновник) лицо, которого передано в виде кирпичной стены (Рис. 3). Сам «герой» повествования вещает свою речь в микрофон, а на его фоне лежат расстрелянные люди, вероятнее всего буддийские монахи. Думается, что предтечей

картины послужили массовые репрессии буддийского духовенства в 30-х годах XX в., проводимые в соответствии с личными указаниями И.В. Сталина. К этому периоду в Монголии были закрыты все монастыри, большинство лам репрессировано, а остальные были вынуждены принять светский образ жизни.

К этой же серии можно отнести следующую работу художника «Harness dog» 1998 (обузданная собака). На картине изображена собачья будка, из которой к шесту-перу, вотканному в землю, тянется огромная цепь. Перо, видимо, символизирует свободу слова и свободу выражения мысли, которую в данном случае приковали цепью.

Рис. 2. Цэвэгийн Байды. «Yurt wagon» (1990).
Фотография Ж.Н. Шайгозовой

На полотне «Debt» (1990) на краю утеса изображен, согнувшийся практически вдвое мужчина в традиционной монгольской шапке, с которого буквально в три ручья льется пот. На его спине художник поместил огромный тюк, на котором восседает за столом чиновник – указывающий пальцем в сторону небоскребов. Тюк подписан словом «ор» (долг). Художник словно задается вопросом: кому должен бедный и босой человек, к чему должен стремиться простой скотовод? К небоскребам? Думается, что небоскребы здесь олицетворяют правительственную мечту-стремление или мечту-обещание, далекую от реальной жизни простого человека.

На карикатуре Байды «Authoritarian whips Freedom of Thought» (1988) изображен чиновник с кнутом, погоняющий овец в виде человеческих мозгов (Рис. 4). По поводу этого полотна художника исследователь Ochirbat Naidansuren отмечает, что коммунизм породил «стадо людей-овец», которые утратили способность самостоятельно мыслить (Naidansuren, 2015: 84).

Обсуждение политической темы в творчестве Байды можно подытожить словами О.А. Сапожниковой, которая, обосновывая литературный процесс Монголии рассматриваемого периода, характеризует его как время «Свободы выбора» (Сапожникова, 2014: 48), который получил своеобразное отражение и в творчестве художника. Здесь политическая карикатура – это реализованное право художников на свободу слова и попытка создания нового типа наблюдения-изображения.

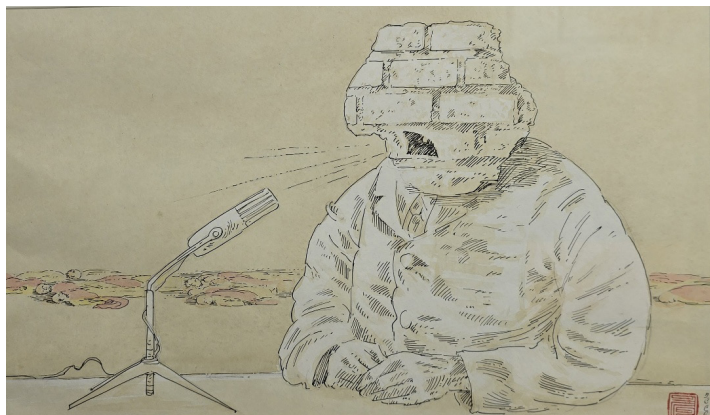

Рис. 3. Цэвэгийн Байды. «I don't remember what happened» (1990).
Фотография Ж.Н. Шайгозовой

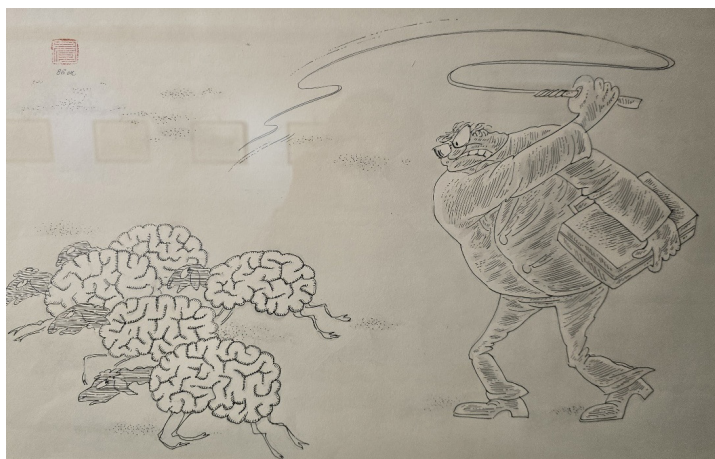

Рис. 4. Цэвэгийн Байды. «Authoritarian whips Freedom of Thought» (1988).
Фотография Ж.Н. Шайгозовой

3.2 Женщины и мужчины: трансформация ролей в современном обществе

В рассматриваемой тематике привлекает произведение «A man who wanted freedom» (1991). Сюжет представлен следующим образом: на лавочке художник поместил сидящей довольно громоздкую женщину, которая держит в руках клетку (Рис. 5). В клетке изображен никто иной как мужчина с крыльями – так сказать ангелочек. Разумеется, пропорции фигур несоизмеримо разные – женщина слишком большая с угрожающе-пугающим взглядом, а мужчина не только в меньших размерах, но и явно испуган. Возможно, это чисто «мужской» взгляд на брак-клетку.

Другая работа, относимая нами к этой же проблематике, называется «Foreigners have the right culture» (1991). На фоне степи разворачивается целая драма, конфликт традиционной монгольской культуры и иностранной (Рис. 6). Традиция выражена с помощью женщины в национальной одежде на фоне юрты, которая буквально отпряла от

молодой беременной женщины с мужем-гуманоидом и таким же ребенком-гуманоидом. На заднем фоне изображена летающая тарелка. Примечательно, что молодая женщина изображена в человеческом облики, а вот ее муж и ребенок в виде инопланетян. Так иносказательно художник выразил отношение матери к избраннику дочери – представителю иной культуры. Для нее избранник дочери и ее внук – это инопланетяне, не укладывающиеся в систему ее миропонимания и миропредставления. Усиливает ужас происходящего не только выражение и жесты матери, но и пролитое на землю молоко. Жест и его информативность в сочетании с мимикой матери расставляет смысловые акценты в картине. Эту карикатуру можно назвать противостоянием двух сознаний.

Рис. 5. Цэвэгийн Байды. «A man who wanted freedom» (1991).
Фотография Ж.Н. Шайгозовой

Рис. 6. Цэвэгийн Байды. «Foreigners have the right culture» (1991).
Фотография Ж.Н. Шайгозовой

Другая работа, относимая нами к этой же проблематике, названа художником «Making a man angry» (1977). На полотне изображена статная и уверенная в себе

женщина, восседающая на бегущем верблюде. Под мышкой у женщины буквально орущий мужчина. Картина явно изображает похищение. Думается, что Байды в аллегорической форме выражает древнейший обычай кочевников – хищнический брак, брак захватом, уводом, который был традиционно характерен для военно-демократического общества, но в реальности, изображаемой художником – похищение «наоборот».

Исследуемую тематику произведений Байды характеризует оригинальная сюжетная и стилистическая канва, метко подмеченные детали и некоторые этнографические подробности. Это направление карикатуры Байды выражает «природное остроумие монгольского народа», соединяющее в себе «все виды комического: от мягкого юмора до острой сатиры» (Сапожникова, 2014: 46).

3.3 Прогресс настигает? ...

Следующая серия карикатур художника посвящена теме экологии. Относительно экологической тематики в фокусе художника проблематика урбанизации степи. Это работа «The enemy of cattle» (1989) – если раньше безопасности овец угрожал просто волк, то теперь художник в виде огромного волка изобразил автомобили – грузовые, легковые, автобусы и т.д., которые буквально заволокли степное пространство, забирая пастбища для выпаса скота. Бедным овцам уже нет места в их же родном «доме», словно говорит художник.

«For grazing» (1989) – занимательная картина, изображающая столкновение природного и технократического. Художник выразил это образах быка и грузовика, столкнувшихся лбами. Как и полагается под ногами быка цветущая степь, а под грузовиком разумеется асфальт. Прием противопоставления двух «цивилизаций» использован художником как средство усиления сатирического эффекта.

Не менее показательна в рассматриваемом плане картина «To posterity» (1990) – Рис. 7, где птица-родитель кормит своих птенцов металлическими болтами, вместо живых червей. Даже само гнездо для птенцов свито из металлических прутьев.

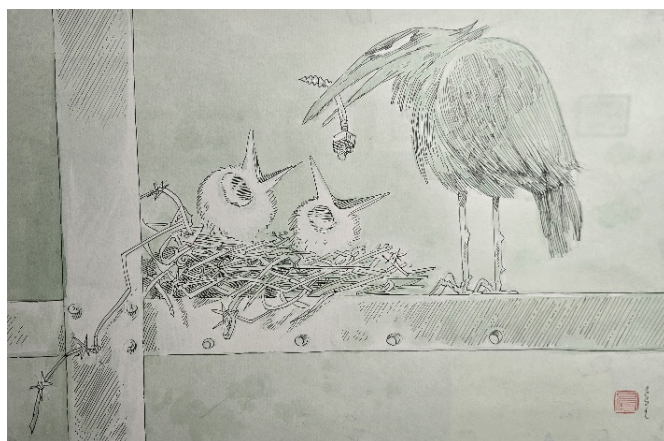

Рис. 7. Цэвзгийн Байды. «To posterity» (1990). Фотография Ж.Н. Шайгозовой

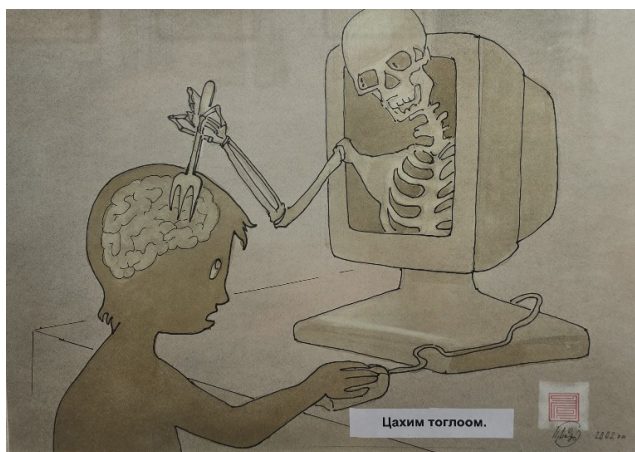

Рис. 8. Цэвэгийн Байды. «Electronic game» (2002). Фотография Ж.Н. Шайгозовой

4. Результаты исследования

Еще в начале 2000-х годов художник словно пророчески предвидел одну из болезней современного мира – компьютерную игроманию или киберзависимость, которая великолепно и минимумом средств изображена в картине «Electronic game» (2002) – Рис. 8. Перед экраном монитора компьютера играет ребенок, а из монитора вылез скелет, в руках которого вилка с ее помощью скелет буквально «ест» мозги ребенка.

Творчество известного монгольского карикатуриста Ц. Байды выразилось в ряде направлений: политическая, социально-бытовая (ситуационная) и философская карикатура. Первое направление как важная часть политического дискурса отражает в лице художника народное мнение о происходивших на тот момент событиях в стране и в полной мере отражает политические пороки, ставшие предметом активного обсуждения.

Второе направление – социально-бытовая (ситуационная) карикатура Ц. Байды характеризуется в целом довольно широким диапазоном тем от смены социальных ролей в обществе до сохранения традиционных устоев. И, наконец, третье направление работ художника мы условно относим к философскому, что ярко и самобытно демонстрирует зрителям стремление Ц. Байды обозначить свою мировоззренческую позицию через обобщения и глубокий эмоциональный подтекст.

5. Заключение

Нельзя не согласиться с утверждением, что карикатура – это сложная закодированная система, которая как показало данное исследование, вполне может быть окрашена национальным колоритом. Ц. Байды ярко демонстрирует национально самобытные подходы и приемы создания сатирических образов, которые безусловно характеризуются рядом свойств комического знака: гиперболическое преувеличение, метафора, образность и др. Художник в большинстве случаев выбирает сюжеты, хорошо известные в данной культурной среде, а его творческий почерк одновременно изящен, динамичен и выразителен. Самое главное: он индивидуален и неповторим, заставляет не только смеяться, но задуматься.

На наш взгляд, Байды чисто визуально отражает фольклорный мотив одновременного плача и смеха. Как пишет Д. Носов (Носов, 2014), этот мотив возник еще в древности как метонимическое обозначение традиционного погребального обряда (обрядов перехода) и основан на понимании смеха как способа и символа возвращения к жизни. Так своеобразно Цэвзгийн Байды через свое творчество возвращает своих соотечественников к жизни в широком смысле этого слова, где «трагическое и комическое тесно, переплетаясь органично дополняют друг друга» (Бактыбаева, Орынханова, Жалелова, 2023: 121).

Литература:

1. Алентьева Т.В. Англо-американские отношения в последней трети XIX столетия в отражении американской карикатуры // *Американистика: актуальные подходы и современные исследования*, 2020. – №12. – с. 168-202.
2. Башаран В.И. Карикатура как исторический источник для изучения международных отношений (на примере России и Турции) // *Гасырлар авазы - Эхо веков*, 2018. – № 1. – с. 192-203.
3. Бактыбаева, А., Орынханова, Г., Жалелова, Г. Эмотивы и их роль в произведениях О. Арукеновой (на примере анализа улыбки, радости, смеха). – *Keruen*. – 2023. – № 81(4). – с. 119-130. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.4-09>
4. Воронина О.А. Карикатура как вид креолизованного текста. – *Вестник ЦМО МГУ*. – 2009. – № 2. – с. 14-18.
5. Гуревич А. Я. «Эдда» и сага. – М.: Наука, 1979. – 189 с.
6. Гусейнов Г. Карта Нашей Родины: идеологема между словом и делом. – М.: ОГИ, 2005. – 2014 с.
7. Золотов Э.С. Семиотика карикатур, сатирических плакатов и сатирических фотомонтажей в теоретико-аргументативном и деонтическом аспектах // *Universum: филология и искусствоведение: электронный научный журнал*, 2023. – № 12 (114). URL: <https://7universum.com/ru/philology/archive/item/16398> (дата обращения: 04.02.2025). <https://doi.org/10.32743/UniPhil.2023.114.12.16398>
8. Носов Д. Семантика одновременного смеха и плача в народных сказках монголов, бурят и калмыков // *Сборник научных статей по монголоведению посвящается 180-летию исследователя Центральной Азии, этнографа, публициста, монголоведа-фольклориста Григория Николаевича Потанина*, 2016. – с. 51-54.
9. Некрасова-Каратеева О. Л., Сталинская Е. П. Карикатуры братьев Николая и Сергея Легат: опыт интерпретации // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Искусствоведение*, 2015. – № 5(1). – с. 85-100.
10. Сапожникова О.А. Эволюция комического в монгольской литературе XX века // *Сборник научных статей по монголоведению посвящается 130-летию со дня рождения Б. Я. Владимирцова (1884–1931)*, 2014. – с. 46-54.
11. Ochirbat Naidansuren. Political parody: The new image of Mongolian contemporary art: This thesis is presented for the Degree of Doctor of Philosophy of Curtin University, 2015. – 146 p.

References:

1. Alentieva T.V. (2020) Anglo-American Relations in the Last Third of the 19th Century as Reflected in American Caricature // *American Studies: Current Approaches and Modern Research.*- No. 12. - P. 168-202 (in Russ.).
2. Basharan V.I. (2018) Caricature as a Historical Source for Studying International Relations (Based on the Example of Russia and Turkey) // *Echo of the Centuries.* - No. 1. - p. 192-203 (in Russ.).
3. Baktybaeva A., Orynkhanova, G., & Zhalelova, G. (2023). Emotives and their role in the works of O. Arukenova (on the example of the analysis of a smile, joy, laughter). *The Scientific Journal "Keruen"*, 81(4), p. 119-130. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.4-09> (in Russ.).
4. Voronina O.A. (2009) Caricature as a Type of Creolized Text // *Bulletin of the Centre for Sociological Research of Moscow State University.* No. 2. - p. 14-18 (in Russ.).

5. Gurevich A.Ya. (1979) "Edda" and Saga. Moscow: Nauka. - 189 p. (in Russ.).
6. Guseynov G. (2005) Map of Our Homeland: Ideologeme Between Word and Deed. - Moscow: OGI. - 2014 p. (in Russ.).
7. Zolotov E.S. (2023) Semiotics of Caricatures, Satirical Posters, and Satirical Photomontages in Theoretical-Argumentative and Deontic Aspects // *Universum: Philology and Art Studies: Electronic Scientific Journal*. - No. 12(114). URL: <https://7universum.com/ru/philology/archive/item/16398> (accessed: 04.02.2025). <https://doi.org/10.32743/UniPhil.2023.114.12.16398> (in Russ.).
8. Nosov D. (2016) Semantics of Simultaneous Laughter and Weeping in the Folktales of Mongols, Buryats, and Kalmyks // *Collection of Scientific Articles on Mongolian Studies Dedicated to the 180th Anniversary of the Researcher of Central Asia, Ethnographer, Publicist, Mongolian Studies Folklorist Grigory Nikolaevich Potanin*. - P. 51-54 (in Russ.).
9. Nekrasova-Karateeva, O. L. ., & Stalinskaia , E. P. . (2015). Caricatures by brothers Nikolai and Sergei Legat. A study in interpretation. *Vestnik of Saint Petersburg University. Arts*, 5(1), 85–100 (in Russ.).
10. Sapozhnikova O.A. (2014) Evolution of the Comic in 20th Century Mongolian Literature // *Collection of Scientific Articles on Mongolian Studies Dedicated to the 130th Anniversary of the Birth of B. Ya. Vladimirtsev (1884–1931)*. - P. 46-54 (in Russ.).
11. Ochirbat Naidansuren. (2015) Political parody: The new image of Mongolian contemporary art: This thesis is presented for the Degree of Doctor of Philosophy of Curtin University. 146 p. (in Eng.).

А. Шамишев^{1*}, Л. Чхарташвили²

¹Қазақ Ұлттық хореография академиясы, Астана, Қазақстан

²Шота Руставели атындағы Грузин мемлекеттік театр және кино университеті,
Тбилиси, Грузия

E-mail: ¹Almat-naz@mail.ru, ²lasha.chkharto@gmail.com

ORCID: ¹0000-0002-5445-5911, ²0000-0002-5884-2812

БАЛАЛАР ХОРЕОГРАФИЯЛЫҚ ҰЖЫМДАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ РУХ ПЕН ПАТРИОТИЗМДІ ДАМУДАҒЫ РӨЛІ

Аңдатпа. Балаларға өз еліне деген сүйіспеншілікті үйрету оларға жауапкершілік сезімін береді. Балалар өз тағдырының туған елімен байланысты екенін түсінгенде өздерін қоғамдастықтың бір бөлігі ретінде сезінеді және өзі өмір сүріп отырған қоғамның алдында адалдық сезімін қалыптастырады. Бұл өз елінің мақтанышына айналуға талпыну және оның дамуына үлес қосуға деген ұмтылысқа әкелуі мүмкін. Өз елін жақсы көретін балалардың қоғамдық іспен, азаматтық қызметпен айналысу ықтималдығы жоғары болады. Мұндай қатынас қоғам үшін де, мемлекет үшін де пайдалы. Осы аспектілері жастардың рухани дамуына, шығармашылық қабілеттерінің артуына және патриоттық сезімдерінің нығаюына септігін тигізеді. Балалардың ұлттық руханиятын көтеру, патриоттыққа баулудың түрлі жолдары бар. Соның бірі – балаларды би арқылы, соның ішінде ұлттық билер арқылы тәрбиелеудің маңызы зор. Зерттеу барысында балалар хореографиясы жете мән беретін мәселе екендігіне көз жеткізуге болады және оны дамыту үшін қажетті шараларды қабылдау маңызды деген тұжырым жасадық. Сонымен қатар балалар хореографиялық ұжымдарының ұлттық рух пен патриотизмді дамытудағы функциясын одан әрі жетілдіру қажеттілігі туындайды. Себебі, балалар хореографиясы арқылы жасөспірімдерді патриотизмге тәрбиелеу нәтиже беретінін көруге болады. Балалар хореографиялық ұжымдарында теориялық және практикалық білімді ұштастыра отырып, би атауы, оның шығу тарихы, бидің қазақ мәдениетіндегі орны, сол биде киілетін ұлттық киімдер, киімдердегі ұлттық ою-өрнектер және тағы басқа да нақыштар мен белгілер баланың ұлттық тәрбие алуына ықпал ететін факторлар екеніне мән беру ұсынылады. Ойын түрінде балаға музыка мен би әлеміне деген сүйіспеншілікті оята аламыз. Қозғалыстардың сұлулығы арқылы баланы еліктіріп, оның мінез-құлқын табиғи және үйлесімді етуге болады. Балалар хореографиясының рухани құндылықтарды дамытудағы функциясын зерттеу әлемдегі елдердің барлығына ортақ мәселе болғандықтан бұл тақырып халықаралық дәрежедегі зерттеушілер үшін де қызығушылық тудыруы мүмкін.

Кілт сөздер: балалар хореографиясы, балалар репертуары, дәстүр, өнер, патриотизм, ұлттық сана.

А. Шамишев^{1*}, Л. Чхарташвили²

¹Казахская национальная академия хореографии, Астана, Казахстан

²Грузинский государственный университет театра и кино
им. Шота Руставели, Тбилиси, Грузия

E-mail: ¹Almat-naz@mail.ru, ²lasha.chkharto@gmail.com

ORCID: ¹0000-0002-5445-5911, ²0000-0002-5884-2812

РОЛЬ ДЕТСКИХ ХОРЕОГРАФИЧЕСКИХ КОЛЛЕКТИВОВ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ДУХА И ПАТРИОТИЗМА

Аннотация. Обучение детей любви к своей стране дает им чувство принадлежности. Когда дети понимают, что их судьба связана с родной страной, они чувствуют себя частью сообщества и учатся

ответственности перед обществом, в котором они живут. Это помогает в достижении таких аспектов, как стать гордостью своей страны, внести свой вклад в ее развитие. Дети, любящие свою страну с большей вероятностью будут заниматься общественным делом, гражданской деятельностью. Такие отношения полезны как для общества, так и для государства. Эти аспекты способствуют духовному развитию молодежи, росту творческих способностей и укреплению патриотических чувств. Есть разные способы развить национальную духовность детей, воспитать их патриотами своей страны. Один из них – воспитание детей через танцы, в том числе через национальные танцы. В ходе исследования убедились в том, что обучение хореографии детей – это всегда актуально и имеет большое значение, но для ее развития необходимо принимать определенные меры. Воспитание патриотизма у подростков через хореографию весьма продуктивная идея. В данной статье автор акцентирует внимание на том, что уже само название танца, его происхождение, значение танца в казахской культуре, национальные костюмы, национальные узоры на одежде и другие мотивы и символы являются факторами, способствующими эстетическому и патриотическому воспитанию ребенка. Рассказывая историю происхождения национального танца, можно формировать национальное сознание детей. В игровой форме можно прививать ребенку любовь к миру музыки и танца. Через красоту движений раскрепощать ребенка и делать его поведение естественным и гармоничным. Поскольку изучение функции детской хореографии в развитии духовных ценностей является общей проблемой для всех стран мира, эта тема также может представлять интерес для исследователей международного уровня.

Ключевые слова: хореография для детей, детский репертуар, традиции, искусство, патриотизм, национальное сознание.

A. Shamshiev^{1*}, L. Chkhartishvili²

¹*Kazakh National Academy of Choreography, Astana, Kazakhstan*

²*Shota Rustaveli Theater and Georgia State Film University, Tbilisi, Georgia*

E-mail: ¹Almat-naz@mail.ru, ²lasha.chkharo@gmail.com

ORCID: ¹0000-0002-5445-59112, ²0000-0002-5884-2812

THE ROLE OF CHILDREN'S CHOREOGRAPHIC GROUPS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL SPIRIT AND PATRIOTISM

Annotation. Teaching children to love their country gives them a sense of belonging. When children understand that their destiny is connected with their native country, they feel part of the community and assume a sense of responsibility to the society in which they live. This can lead to a desire to become the pride of your country and contribute to its development. Patriotic children who love their country are more likely to be engaged in public affairs and civic activities. Such relations are useful both for society and for the state. These aspects contribute to the spiritual development of young people, the growth of creative abilities and the strengthening of patriotic feelings. There are different ways to raise the national spirituality of children, to introduce them to patriotism. One of them is the upbringing of children through dancing, including through national dances. In the course of the study, we were convinced that children's choreography is a problem that is of great importance, and came to the conclusion that necessary measures must be taken for its development. After all, we see that the education of patriotism among teenagers through children's choreography is productive. In this scientific article, the author draws attention to the fact that the name of the dance, its origin, the place of dance in the Kazakh culture, national costumes worn in this dance, national patterns on clothes and other motifs and symbols are factors contributing to the national upbringing of a child. He also shows that by telling the story of the origin of traditional dance, it is possible to form the national consciousness of children. Studies the importance of children's choreography in the formation of national consciousness and suggests ways to improve it. In a playful way, you can instill in your child a love for the world of music and dance. Through the beauty of movements, to liberate the child and make his behavior natural and harmonious. Since the study of the function of children's choreography in the development of spiritual values is a common problem for all countries of the world, this topic may also be of interest to international researchers.

Keywords: children's choreography, children's repertoire, traditions, art, patriotism, national consciousness.

1. Kіріспе

Балалар хореографиялық ұжымдары қоғамда ұлттық рухты және патриотизмді дамытуда маңызды рөл атқарады. Бүгінгі күні жастардың ұлттық мәдениетке қызығушылығын арттыру, патриоттық сезімді нығайту мақсатында хореографиялық өнердің тиімділігін зерттеу қажет. Ұлттық рух – Отанға деген сүйіспеншілік. Ол адамның өз жеріне, ұлтына, мәдениеті мен салт-дәстүріне, тарихына деген құрметінен байқалады. Шын мәнінде, ұлтшылдық – бұл терең және күрделі құбылыс, оны бір сөзбен немесе анықтамамен білдіру мүмкін емес. Патриотизм - адамның ең тұрақты, жойылмайтын және қасиетті сезімдерінің бірі. Бұл ұғым грек тілінен шыққан «Патрис» – Отан деген мағынаны білдіреді. Сергей Ожеговтың «Орыс тілі сөздігінде» «патриотизм» сөзін «өз халқына деген адалдық пен сүйіспеншілік» деген сипаттама береді (Ожегов, 1986 : 543). Әлемде патриотизмнің әртүрлі елдерде қалай көрінетіні туралы көптеген мысалдар бар. Мысалы, Америка Құрама Штаттарында 18 жасқа толған әрбір азамат қажет болған жағдайда өз елін қорғау үшін әскери қызметке тіркелуге міндетті, сондай-ақ осы елде мемлекет байрағын жеке азаматтардың пәтерлеріне іліп қоюы, оны көшеде алып жүруі, көліктеріне іліп қоюы да ұлтшылдықтың көрінісі десе болады. Туға байланысты осындай патриотизм үлгісін Түркия елінен де аңғаруға болады.

Ұлтшылдық идеялары ежелгі дәуірде пайда болған. Ежелгі Грецияда патриотизм «полис» – мемлекет ұғымымен байланысты болды. Гректер әр азамат өз Отанына адал қызмет етіп, оның мүдделерін қорғауы керек деп есептеді. Рим империясында патриотизм маңызды рөл атқарды. Римдіктер өз елін әлемдегі ең жақсы және ең мықты деп санады және оны кез-келген жағдайда қорғауға дайын болды. Кейіннен патриоттық сезімдер Рим империясы мен христиандықтың рухани өмірінде шешуші рөл атқара бастады. Орта ғасырларда патриотизм Құдайға табынумен және Мәсіхтің сенімімен тығыз байланысты болды. Сол күндері адамдар шағын мемлекеттерде өмір сүріп, күшті діни және мәдени байланыстарға ие болғандықтан, патриотизм мен сенім ажырамас ұғымдар болды. Қазіргі уақытта патриотизм әртүрлі халықтар мен мемлекеттердің тәуелсіздігі үшін күрес құралына айналды. Көрнекті мысалдардың бірі Америка Құрама Штаттарының пайда болуы болды. Американдық колониялар бірауыздан өз елдерін қорғауға кірісті және Британ империясына қарсы күресті. Осы фонда ұлт пайда болды. Ұлтшылдық қасиет өмірдің әртүрлі кезеңдерінде ұлттың бірлігі үшін негіз болып табылады.

Қазіргі әлемдегі патриотизм – бұл өз еліне деген сүйіспеншілік, оның мұраттарына, мәдениетіне, тарихы мен дәстүрлеріне адалдық. Қазіргі уақытта патриотизм жаһандануға, халықаралық қақтығыстарға және көптеген елдердің алдында тұрған қиындықтарға байланысты ерекше маңызға ие. Көптеген жағдайларда бұл халықты біріктіріп, қиындықтарды жеңуге көмектесетін де ұлтшылдық қасиет. Патриотизмнің басты белгісі – кез-келген жағдайда өз елін қорғауға және көмектесуге дайын болу.

Ұлттық сана туа пайда болмайды, ол жүре пайда болатын және тәрбие арқылы адам бойына даритын қасиет. Сондықтан әлемдегі кез келген ел ұлттық сананы

қалыптастыруға, өз ұлтын сүйеге дәріптеуге және дамытуға мүдделі болуы тиіс. Ол тәрбие алдымен отбасында, кейін балабақша қалыптасып, мектептер мен жоғары оқу орындарында, жұмыс орындары мен қызметте одан әрі дамытылады.

Қазақстан Республикасында отансүйгіштікті қалыптастыру және дамыту бойынша нормативтік-құқықтық актілер бар. Соның негізгісі «Рухани жаңғыру» бағдарламасы және осы бағдарламаның аясында қабылданған Білім және ғылым министрінің 2019 жылғы 15 сәуірдегі № 145 бұйрығы. Осы бұйрықтың 3 тармағында «Азаматтыққа және патриотизмге, өз Отаны – Қазақстан Республикасына деген сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін құрметтеуге, Конституцияға қарсы және қоғамға қарсы кез келген көріністерге төзеушілікке тәрбиелеу» тәрбие міндеттерінің бірі ретінде айқындалған (Рухани жаңғыру, 2019). Одан бөлек, «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» мектеп жасындағы балаларды оқыту мен тәрбиелеудің жолдары айқын көзделген.

«Көрсетілген патриотизмі мен белсенді азаматтық ұстанымы үшін он төрт жастан жиырма тоғыз жасқа дейінгі балалар мен жастарды айрықша белгісімен марапаттау қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 24 сәуірдегі №249 қаулысы да отансүйгіштікті дәріптеу мен насихаттауға бағытталған мемлекеттік деңгейдегі құжат болып табылады. Ол құжат «спорт және физикалық даму», «таланттар мен дағдылар», «кітап оқу», «ұлттық мұра», «волонтер», «туристік саяхат», «еңбек тәжірибесі» сияқты бағыттардан тұрады.

Қазақстанда этностар мен өзге ұлт өкілдері бар. Олар да Қазақстан азаматтары болғандықтан қазақстандық патриотизм бәріне ортақ болуы тиіс. Осы мақсатта «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңының 3 бабында көрсетіледі: «Ассамблеяның мақсаты қазақстандық патриотизм, Қазақстан халқының азаматтық және рухани-мәдени ортақтығы негізінде қазақ халқының шоғырландырушы рөлі кезінде «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясымен біріктірілген қазақстандық азаматтық бірегейлік пен бәсекеге қабілетті ұлтты қалыптастыру процесінде Қазақстан Республикасында этносаралық келісімді қамтамасыз ету болып табылады» (Қазақстан халқы Ассамблеясы, 2008).

Патриотизмді дамыту мен насихаттауға қатысты жекелеген құжаттар бар болса да Қазақстанда Отанға деген сүйіспеншілік тиісті деңгейде насихатталмай келеді. Ұлттық идеология жұмысы әлі де дұрыс жолға қойылмаған. Сондықтан ұлтқа қызмет етудің мәдениетті үлгісін әлемнің озық елдеріндегі тәжірибелер көрсеткендей бала тәрбиесінен бастау қажет. Мысалы, Жапония ерекше принциптерге негізделген тәрбиесімен танымал. Жапон елінің бала тәрбиесі ұлттық құндылықтарға негізделген. Онда баланы қызығушылық танытуға шақырады. Сондай-ақ, балаларды қоғамның толыққанды бөлігі болуға және жас кезінен бастап әлемді білуге шақырады. Балалардың қоғамның толыққанды бөлігі болуы деген сөз ол балалардың өз Отанының өмірінде өз орны бар екенін түйсіну дегенді білдіреді. Яғни, әр бала өз елінің патриоты болып тәрбиеленеді. Себебі, бала – ол елдің болашағы, ертеңгі қоғамның, мемекеттің дамуына үлес қосатын тұлға.

Қазақстан мемлекеті де балаларды отансүйгіштікке тәрбиелеу үшін әрекет жасауда. Балаларда ұлттық сананы қалыптастыру үшін түрлі іс-шаралар, үйірмелер,

қоғамдық шаралар ұйымдастырылуда. Бала-бақшалар мен мектептерде, арнайы үйірмелерде ұлттық құндылықты оқытатын сабақтар бар. Соның ішінде балалар хореографиясы ерекше маңызға ие.

2. Әдістер мен материалдар

2.1 Зерттеу әдістері

Мақаланы зерттеу барысында әдебиеттік талдау жүргізілді. Хореография мен ұлттық мәдениет арасындағы байланыс, балалар хореографиялық ұжымдарының рөлі туралы ғылыми еңбектер, мақалалар мен зерттеулер сараланды. Сонымен қатар, жалпы хореографиялық өнер саласындағы кәсіптік шығармашылық және педагогикалық пән саласы қызметіндегі эксперименттік және теориялық зерттеу әдістері пайдаланылды. Зерттеу тақырыбы бойынша материалдарды жүйелеу, оларды салыстырмалы талдау және ғылыми жалпылау бар.

Зерттеу әдістері арқылы балалар хореографиялық ұжымдарының ұлттық рух пен патриотизмді дамытудағы рөлін тереңірек түсіну, олардың мәдени және әлеуметтік маңыздылығын айқындау мақсатында кешенді талдау жүргізу мүмкіндігі туады. Нәтижелер жастардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттыру және патриоттық сезімді нығайтуға бағытталған бағдарламаларды жетілдіруге ықпал етеді.

2.2 Материалға сипаттама

Зерттеу материалдары ретінде шетелдік зерттеуші Stinson ұсынған хореографиялық сабақтың төрт кезеңдік құрылымы (дайындық, шығармашылық еркіндік, нақты жоспарлау және импровизация) қарастырылды.

3. Талқылау

Балаларға өнер құралдары арқылы тәрбие беру мәселелері ерте кезеден-ақ ежелгі грек ойшылдары Аристотель, Платон, Сократтың еңбектерінде айтылған. Ал отандық педагогикада Мағжан Жұмабаев, Сақыпжамал Ұзақбаева, Құбығұл Жарықбаев, Клара Қожахметова, Серғазы Қалиев, Қалдыбек Бөлеевтің және өзге де ғалымдардың еңбектерінде балаларға өнер (музыка, би, сурет) негізінде эстетикалық тәрбиелеу мүмкіндіктері жайлы терең ойлар қозғалған. Би – өнер түрі. Сондықтан ұлттық тәрбиенің бір өзегі балалар хореографиясы екені сөзсіз. Жалпы хореография барлық би бағыттарының негізі болып табылады. Хореографияны игере отырып, бала болашақта бидің кез-келген түрін үйрене алады. Балалар хореографияны 3 жастан бастай алады. 3 жастан асқан балаларға арналған билер ырғақты жаттығулардан басталады, ол қарапайым қимылдарды қайталау арқылы музыкадағы ырғақты тануды және естуді үйренеді. Бала неғұрлым үлкен болған сайын, соғұрлым күрделі қозғалыстар оған икемделе бастайды.

Сонымен, балалар хореографиясы дегеніміз балаға бүкіл өмірінде болатын нәр-сені беру мүмкіндігі: әдемі қалып, мықты бұлшық еттер, қимыл-қозғалыс жеңілдігі мен әсемдігі. Балаларға арналған хореография – бұл баланың өзін-өзі тануының қолжетімді тәсілдерінің бірі және оның практикалық артықшылықтары физикалық белсенділік. Хореография балалар үшін қауіпсіз, қарапайым әрі көңілді. Балаларға арналған хореография сабақтары онтогенезді нығайтуға, бұлшықет жүктемесін дұрыс дамытуға және бөлуге көмектеседі. Бұл айтылғандар баланың денсаулығы мен

эстетикалық талғамына әсер ететін көріністері. Болашақта біздің мемлекетіміздің әл-ауқаты жас ұрпақтың денінің саулығына байланысты болады. Денсаулығы жақсы адамның шығармашылықпен айналысуға, қиындықтарды жеңуге, қоғамға пайда әкелуге мүмкіндігі бар. Сондай-ақ дені сау адам ғана өз еліне белсенді қызмет етіп, өз елінің жанашыры бола алады. Ал, бидің бала денсаулығынан бөлек рухани болмысына, ұлттық санасының қалыптасуына қалай әсер ететінін зерделеп көрейік.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің міндеті – ұлттық және адамзаттық құндылықтары, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдай жасау» деп аталып көрсетілген (Білім туралы..., 2007). Яғни, ұлттық құндылықтар деген сөздің ішіне патриотизм кіреді. Осы тұрғыда тұлғаны қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға талпыныс қажет.

Балалар хореографиясы балалардың қандай жас ерекшеліктеріне байланысты жүзеге асырылатынын 1 кестеден көруге болады.

1 кесте

Балалар хореографиясын	3-4,5 жас
жас ерекшеліктеріне байланысты	5-7 жас
4 топқа бөліп қарастыруға болады	7-8 жас
	8-12 жас

Би қойылымының тақырыбы да соған қарай іріктеледі. Жасы тым кішкентай балаларға би үйрету ойын түрінде жүргізіледі және ойын түріндегі билер таңдалады. Ондай ұлттық би түрлері қазақ биінің репертуарында бар. Ол туралы «Қазақ өнерінің тарихы» кітабында былай жазылған: «Ойын – халық мәдениетіндегі ертеден келе жатқан тәрбиелік мәні үлкен, аса маңызды элемент. Би ойындарының ежелгі түрлерінде еңбек процестерін дәстүрлі бейнелеу – магиялық салт әрекеттерінің жұрнақтары берік сақталады. Мысалы, қазақтар магиялық мақсатпен салттық – хореографиялық бейнелеуі мен аң-құстардың қимылына еліктеуінің нәтижесінде ол «Аю би», «Қаз-қатар», «Қоян би» және тағы басқа би ойынына айналды» (Қасқабасов және т.б., 2008: 607).

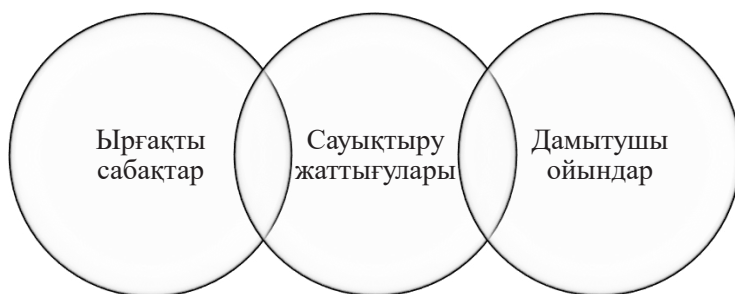
Қазақтың ескілікті тұрмысында аңшы еңбегінің дағдыларын және аңшы еңбегінің жанды құралының бірі бүркітті қолға үйретудің қилы-қилы ісәрекетін түрлендіре бейнелеп көрсететін бүркітті қолға үйретуден шыққан «Құсбегі–Дауылпаз» және бүркітпен қоян аулаудан туған «Қоян–бүркіт» секілді биойындары кең тараған. Көшпелі қазақтардың магиялық әдетсалттарын ой елегінен өткізіп, қайта қарау нәтижесінде орға құлаған таутекенің қимылқозғалыстарын қызықты, күлкілі түрде көрсететін ел арасында кең тараған «Ортеке» биойыны өмірге келді.

Салттық әдет-ғұрыптар секілді халық ойындары да өзінің тарихи даму жолында түрлі өзгерістерге ұшырады. Мәселен, «Ортеке» би ойыны негізінде қуыршақ ойын-сауығы пайда болды. Көптеген би ойындары түпкі негізінде жануарлардың

қимыл-қылықтарын магиялық мақсатта еліктеп көрсететін алғашқы түрінен, яғни жануарларды пластикалық тұрғыдан бейнелеу емес, балалардың жәй қарапайым ойын дәрежесіне дейін құлдырады. Мәселен, «Қоян-пышақ», «Қара сиыр», «Көк сиыр», «Түйе-түйе» болып ойнайтын көптеген тағы басқа балалар ойынына айналған» (Құндақбайұлы, 2006: 324).

Музыка мен қозғалыстың үйлесімі балалардың эмоционалды көңіл-күйін арттырады, қозғалыс мәдениетін қалыптастырады, жүйке мен бұлшықет белсенділігі арасындағы үйлестіруді дамытады. Зейіннің, есте сақтаудың, эмоционалдылықтың дамуына ықпал етеді. Би сұлулыққа деген сүйіспеншілікті, ырғақ сезімін, музыкалық талғампаздықты жетілдіреді. Мұндай жағымды әсерлерді кез-келген балаларға арналған өнер түрлерінен табу қиын. Балалар хореографиясы балабақшалардағы ритмопластикадан бастау алып, бастауыш сыныптарда жалғасын табады.

Ырғақпластика – бұл екі бағыттың бірігуі: физиотерапиялық жаттығулар және хореография. Оған ырғақты сабақтар, сауықтыру жаттығулары, дамытушы ойындар кіреді (1 сурет). Бұл жасы кішкентай балалардың шығармашылық қабілеттерін іске асыруға мүмкіндік беретін бірыңғай сюжеттік бөлімдер.

1 сурет. Ырғақпластика түрлері

«Ырғақпластиканың анықтамасын екі бөлек ұғымға бөлу қисынды: ырғақ және пластика. Атауынан ырғақпластика музыкамен орындалатын физикалық жаттығуларды білдіретінін түсінуге болады. Ырғақпластика – бұл белгілі бір ритмақты музыкамен орындалатын және көбінесе би қимылдарымен безендірілген әртүрлі гимнастикалық жаттығулардың кешендеріне негізделген сауықтыру гимнастикасы» (Milne, 2023).

«Қазақстан Республикасындағы бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2012 жылғы 8 қарашадағы № 500 бұйрығында ырғақ сабақтарын өткізу сағаттары бекітілген.

Ырғақ сабақтары:

1. Денені дамытуға арналған жаттығулар, дұрыс қалыпты қалыптастыру, арқа бұлшықеттерін күшейту жаттығулары, икемділік, жалпақ табанның алдын-алу және емдеу;

2. Тыныс алу гимнастикасы;

3. Ұсақ моториканы дамытуға арналған жаттығулар;
4. Үйлестіру жаттығулары;
5. Импровизация (баланың музыкаға өзін-өзі сезіну, музыканы есту және «сезу» қабілеті, қиялын дамыту) қамтиды.

Балалар хореографиясындағы жоғарыда аталған негізгі педагогикалық талаптарды сақтай отырып, ұлттық рухта тәрбиелеу маңызды. Патриотизм өз еліне деген сүйіспеншілік пен адалдық ретінде анықталады және ол баланың дамуының ажырамас бөлігі бола алады, ал би тақырыптарының дәстүрге негізделуі елеулі көрініс. Қазақ халқында сан түрлі сипаттағы дәстүрлі билер бар. «Билердің тақырыбы барынша ұлттық әрі дәстүрлі, сонымен қатар сан алуан, мысалы, жігіт пен қыздың қарым-қатынасына арналған күлкілі билер, қазақ халқының әртүрлі ұлттық салт-дәстүрлерін көрсететін билер өте танымал» (Шарипова, 2014: 528).

Бүгінгі таңда балалардың бойында ұлттық сананы қалыптастыру міндеті өзекті, уақтылы және өте күрделі. «Патриотизм Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алған жылдарынан бастау алатыны ақиқат. Бүгін, әлемнің тез өзгеретін бейнесі мен жаңа дәуірде адамзатқа жаһандық сын-қатерлер, еліміздің шынайы патриоттарын тәрбиелеу қажеттілігі артып келеді: «біз өзімізді және балаларымызды жаңа қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеуіміз керек. Бұл, ең алдымен, елдің мақтанышы және оның жетістіктері» (Tuyakoval, 2018 : 112).

Қандай әдіс-тәсілдер арқылы балаларымызды ұлтжанды етіп тәрбиелей аламыз? Мұны қалай және кімдер жүзеге асыру керек? Бұл сұрақтар білім беру мекемелерінің педагогикалық қызметкерлерінде көбірек пайда болады. Себебі, балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселесі солардың құзырындағы мәселе. Би өнерін оқытатын ұстаздарда бұл жауапкершілік одан сайын артады. Биді үйрену барысында бала білім алып қана қоймайды, сонымен қатар денсаулығына да пайда әкеледі. Ал, сол пайдалы істердің қатарына бала бойына отансүйгіштікті сіңіру міндетін қатар қою қажеттілігі туындайды. Бишілер өздерінің ырғақты қимылдары арқылы көрермендерге белгілі бір ниеттер мен эмоцияларды жеткізеді (Zheng, 2020: 845). Ерекше мәдени, тарихи және философиялық ортадан бастау алған (Huo, 2023: 440) ұлттық билер патриотизм сезімі өз кезегінде ұлттық сана мен елі үшін мақтаныш сезімін арттыруға ықпал етеді. Өкінішке орай, балалармен жұмыс жасайтын хореограф ұстаздардың көпшілігі сапаға қарағанда санға жұмыс жасайды. Яғни, биге қатысатын баланың санының көп болғанын қалайды. Ал, шын мәніне келсек, ұлтымыздың болашағы үшін қызмет жасаймын деген оқытушы баланың рухани тәрбиесіне көбірек мән бергені абзал. Мысалы, «Бүркіт» биін алайық. Ол би сабағын өтпес бұрын мұғалім би тақырыбын бар ынтасымен ашуы тиіс. Яғни, қыран құстың қазақ ұғымындағы қасиетін, халқымыз оны еркіндіктің символы ретінде құрметтейтінін айта келіп, Қазақстан Республикасының байрағындағы бейнеленген қыран құстың суретінің терең мағынасы бар екенін түсіндіру қажет.

4. Зерттеу нәтижелері

Нәтижесінде балалардың би өнеріне деген қызығушылық танытуы, оны бар ынтасымен орындауы тікелей би үйретуші мұғалімге байланысты деп тұжырымдаймыз. Яғни, балалардың білім деңгейіне, талантына қарап мұғалімнің

білім беру сапасын көруге болады. Балалардың биді үндестікпен дұрыс орындауы және әнге мән беруі, әнге қарай биді дұрыс орындауы, әннің сәйкес келуі, киімнің дұрыс таңдалуы, тақырыпты аша отырып мағынасын дұрыс жеткізе білуі, балалардың биді өз деңгейінде көрсете алуы ұстазға байланысты. Себебі, әр би арқылы бала бойына ұлттық құндылықты, патриотизмді, өз еліне деген мақтаныш сезімін сіңіруге болады. Би осындай мүмкіндіктерге жол ашатын мықты рухани құрал. «Өскелең ұрпақтың хореографиялық шығарма жасаудың шығармашылық процесіне қатысуы этникалық өзіндік сана мен ұлттық мәдениетті дамытудың қуатты құралы болып табылады, бұл өз кезегінде мемлекетіміздің рухани құндылықтарды жаңғыртуға бағытталған қазіргі әлеуметтік саясаты аясында маңызды факторға айналады» (Мелехов, 2019: 184).

Би сабақтарының құрылымы, ішкі тәртіптері, әр педагогтың сабақ өткізудегі методикалық әдістері болады. Шетелдік би саласын зерттеуші Стинсонның пайымына сүйенсек, жалпы хореография сабағының құрылымы келесідей болуы тиіс:

1. «Хореографиялық сабаққа дайындық биді жоспарлаудан басталуы керек. Бұл әр түрлі идеяларды білдіру үшін қандай қимылдар жасауға болатындығын көруге мүмкіндік береді.

2. Содан кейін шығармашылыққа еркіндік берілуі қажет. Бұл хореографияға негізделген кез келген объект, идея, музыка, орын немесе баяндау болуы мүмкін.

3. Одан кейінгі кезең нақты би жоспары қалыптасатын уақыт. Сіз өзіңіздің биіңізбен не айтқыңыз келеді немесе бидің не нәрсеге бағытталғанын қалайсыз? Оларды бірнеше рет орындау немесе әртүрлі би элементтерін пайдалану арқылы манипуляциялау арқылы қандай қимылдарға назар аудару маңызды деген сауалдарға жауап табылады.

4. Содан кейін импровизация би жұмысының негізгі мотивін ашады. Оқушылар өз жұмысын қалыптастыра бастағанда нені сақтайтыны, кеңейтетіні, екпін беретіні немесе тастайтыны туралы шешім қабылдайды. Бұл бір немесе бірнеше хореографиялық әдістерді қолдана отырып би қалыптастыруды талқылауға тамаша уақыт.

Оқушылар өздерінің түпкілікті идеяларын талқылай бастағанда, оларға өз жұмыстары туралы ойлануға уақыт қажет және жұмысты жақсарту үшін өзгерістер енгізуге ынталандыру керек. Хореографияның тиімділігін бағалай алатындай етіп олардың өнерін бейнеге жазу жақсы идея. Бидің нақты басы, ортасы және соңы бар ма деген сұрақтарға да назар аудару да маңызды.

Осы кезеңдердің әрқайсысына қанша уақыт жұмсау оқушылардың жасына және олардың дайындық деңгейіне байланысты. Егер олар тапсырмадан жалықса, келесі кезеңге өтіңіз. Олардың тәжірибесі өскен сайын, олар би хореографиясының нәзік бөлшектерін түсіне бастағанда, көркем шығарма жасаудың әр қадамында көбірек уақыт алады» (Stinson, 2012: 18).

Балалар хореографиясында шәкірттер ішкі тәртіпке бағынуы тиіс. Оны би үйретуші ұстаз ұйымдастырады. Қолданыстағы отандық хореографиялық ережелердің өзі тұнып тұрған тәрбие. Мысалы, сабақ барысында мұғалімнің алдын ешқашан кесіп өтпеуге тырысады. Егер бір жақтан екінші жаққа өтуге мәжбүр болған жағдайда еңкейіп, тізесін бүге өтеді. Бұл да дәріс беріп жатқан ұстазға деген сыйластық деп айтуға болады.

Би өнер болғандықтан сұлулықты талап етеді. Сахнаға сұлулық тән. Бірақ сахнаға дейінгі дайындық жүргізу залындағы процесс бүкіл нәтиженің бастауы. Сондықтан оған жете мән беру керек. Балалардың сахнаға дейінгі дайындық залында да бірдей киім киюін талап етеді. Би синхрондық түрде жұмыс жасау керек болғанда әртүрлі киімдер биді тазалау кезінде кедергі келтіреді. Бірдей форма кию бұл балалардың би алаңында тең құқықты екенін білдіреді. Сонымен қатар, биді сахнаға дайындау барысында жіберілген қателіктерді тез көруге көмектеседі. Яғни, бірдей формада киінген балалардың би қимылдарында жіберілген кемшілік болса көзге бірден түседі. Бұл биді «тазалау» процесінде маңызды.

Негізгі балалар хореографиясындағы тәртіпті төмендегідей реттеуге болады:

1. Сәлемдесу. Кез-келген кездесу сәлемнен басталуы тиіс. Мысалы, әскери адамдардың сәлемі оң қолын самайының түсына қойып амандасатыны сияқты хореография тілінде де өзіне тән амандасу түрлері бар. Ол ұлттық биде, заманауи биде, классикалық биде, балет биінде және өзге де би түрлерінде сол бидің ерекшеліктеріне сай қалыптасқан. Оны Ұлттық академияда білім алып жүрген әр оқушы біледі және өмірде жиі қолданады. Бұл үрдіс үлкенді сыйлау, ұстаздарды құрметтеудің көрінісі. Нағыз ұлттық тәрбиенің қайнар көзі.

2. Хореографиядағы жүріс түрлерін үйрету, түсіндіру. Жанымен жүру, алдымен жүру, аяқтың ұшымен жүру, табанмен жүру, тізесін бүге еркін жүру және өзге де жүріс түрлері бар екенін айтып қана қоймай, оның негізін қалау. Бұл дәрістер алғашқы хореографиялық қадамның іргетасы болып табылады.

3. Қол қалыптарын үйрету. Балалар хореографиясында қолданылатын қарапайым қол қимылдарын үйрету және түсіндіру.

Кейін хореографияның жоғарыда айтылған қағидаларды бала бойына сіңірген соң біртіндеп би репертуарына көшуге болады. Биді балаларға үйрету барысында қауіпсіздік мәселелерін де есте сақтаған абзал. Егер биші би қимылдарын дұрыс түсінбесе, бұл дұрыс емес қозғалысты тудырады (Sun, 2020: 282). Би жаттығулары мен қимылдары (Nwaru, 2014: 85) балалардың жас ерекшеліктеріне қарай іріктеледі, кейін би қойылымының тақырыбы таңдалады. Балаларға қойылым тақырыбы түсіндіріледі. Би репертуарын таңдау барысында ұлттық билерге баса назар аудару. Себебі, бала бойына патриотизмді сіңіру осы дәстүрлі билер арқылы жүзеге асырылады. Халық биі - өскелең ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеудің негізгі құралдарының бірі. Халық биі, әдетте, балаларда жағымды сезімдер мен эмоциялар тудырады, маңызды құзыреттерді қалыптастырады. Хореография мұғалімі балаларды билеуге үйретіп қана қоймай, халық биіне, еліміздің рухани құндылықтарына деген сүйіспеншілік пен құрмет сезімін оятуға міндетті. Ұлттық билерді таңдау кезінде де көп нәрсеге мән беру қажет болады. Атап айтса, бидің атауы, оның тарихи мән-мағынасы, киімдердің ұлттық нақыштағы ою-өрнектері.

Әр би мұғалімінің методикалық әдістері болады. Оны әркім өзінің шығармашылық шабытына, білім деңгейіне байланысты жасайды. Осы ретте би мұғалімдеріне бірнеше ұсыныстар айтуға негіз бар. Мысалы, жасы кішкентай балаларға сабақ алдында тәрбиелік мәні бар ұран айтқызуға болар еді. Мысалы, «Біз бақытты баламыз,

әсем билей аламыз.

Өнерлі де батыр ғой,

Қазақ деген бабамыз» – деген сияқты жаттауға жеңіл тақпақтарды ұран ретінде айтқызуға болады немесе дәрісті міндетті түрде Қазақтың әнұранның бір шумағымен бастау сынды түрлі шараларды ойластыруға болады. Мұның барлығы бала бойындағы ұлттық санаға біртіндеп әсер ететіні сөзсіз. Балалар биінде би музыкасының әрбір шығармасының негізінен өз ырғағы болады және ырғағына қарай өзгеріп отырады (Rap, 2019: 3).

«Педагогтың күш-жігері балалардың дүниетанымын, адамгершілік мәдениетін, көркемдік және эстетикалық дамуын қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Себебі, бүлдіршіндердің биге деген қызығушылығын тудыру және оны сақтап қалу күрделі жұмыс» (Женсикбаева, 2023). Балалардың биге деген қызығушылығын тудыру және оны сақтап қалу өзекті мәселе. Оған кері әсерін тигізіп отырған бірнеше факторлар бар. Атап айтса, қазіргі балалар хореографиясындағы кемшіліктердің көбісі келесі себептерден туындайды:

1. Балалар хореографиялық ұжымдарының көпшілігінің сапаға емес, санға жұмыс жасауы.

2. Балалар би сабағына бөлінетін оқу сағатының аздығы. Уақыттың тығыздығына байланысты ұстаздар балалармен би тақырыбы бойынша түсіндіру жұмыстарын жүргізбестен сабақты бастап кетеді. Бірден би қимылдарына кіріскен бала билеп жатқан биінің мағынасын да түсінбейді.

3. Қазіргі коммерциялық би ұйымдарының көбеюі. Ол жерге тәжірибесі жоқ жастарды алып, би үйретеді. Ол жастар биді аз уақыттың ішінде сахнаға алып шығу үшін асығады, себебі қаражат төлеп жатқан ата-анасына жұмысының «нәтижесін» көрсеткісі келеді. Осы жерде бидің сапасы да, қадірі де қашады. Бұл да қазіргі хореография саласындағы өзекті проблемаға айналуға.

Аталған проблемаларды шешу қарапайым педагогтардың қолынан келмейді. Бұл мемлекеттік деңгейде шешілетін мәселе. Сондықтан жоғарыдағы екі мәселе бойынша төмендегі ұсыныстарды айтқымыз келеді. Ең алдымен мектепке дейінгі мекемелерде, мектептерде ырғақ (музыка), би сабақтарының санын көбейту туралы шешім қабылдау қажеттілігі туындайды. Осы ретте, би өнерінің жасөспірімдердің денсаулығына ғана емес, олардың рухани дамуына, ұлттық санасын қалыптастыруына зор ықпал ететінін ескеру керек.

Біздің елімізде би тәрбиесінде оқытудың әр түрлі әдістері бар болса да, нақты оқыту процесінде дағдыларға баса назар аудару, бірақ теорияны елемей, идеологиялық оқытуды қабылдау және жеке оқушылардың айырмашылықтарын ескермеу сияқты көптеген мәселелер әлі де бар (Zhang, 2019: 240). Кез келген бидің ең алдымен баланың рухани болмысына, сондай-ақ өзін-өзі бағалауды арттыруға әсер ететінін ескеру қажет (Jansen, 2013: 418).

Коммерциялық би ұйымдары бойынша ортақ ереже қажет. Оны заң аясында реттеуге, би үйретуші жекеменшік мекемелерге немесе педагогтарға талаптарды күшейту қажет. Ол талаптардың қандай болатынын би саласында жүрген, тәжірибесі мол кәсіби мамандардан құрылған комиссия талқылап, ортақ шешім қабылдаса игі

болар еді. Әрине, бұл ғылыми тұрғыда қазіргі балалар хореографиясының жәй-күйін зерттеу нәтижесінде туған ұсыныс. Оны жүзеге асыру болашақтың еншісінде.

5. Қорытынды

Балалар бойында хореография арқылы қимылдардың жалпы мәдениеті қалыптасады. Уақыт өте бала өз қимылдарын басқаруды және денесін жақсырақ ұстауды үйренеді. Сабақтар қозғалыстардың жалпы үйлесімділігі мен ырғақты сезінуді, музыканы түсінуді және әдемі және тиімді қозғалу қабілетін дамытады. Балалар бір-бірімен араласып, қарым-қатынас жасауды үйренеді, бұл баланың мінезі мен психикасының дамуына жағымды әсер етеді. Бала ерте кезден-ақ ұжымда жұмыс істеуді үйренеді. Би сабағында балалар жұппен жұмыс істеуді де үйренеді, жиі синхронды жаттығулар мен топтық тапсырмаларды орындайды. Хореографияның нәтижесінде бала кез-келген жаңа командада бейімделуде қиындық көрмейді. Сонымен қатар, би зияткерлік қабілеттерге жақсы әсер етеді. Мысалы, мектептегі үлгерім, би мектебіне баратын балалардағы жаңа материалды игеру және есте сақтау қабілеті би сабақтарына бармайтындарға қарағанда әлдеқайда жоғары. Балалардың би арқылы сабақ деңгейінің жақсаруына қатысты нақты статистикалық деректер әр түрлі зерттеулер мен бағдарламаларға байланысты өзгеріп отырады. Дегенмен, жалпы тенденциялар мен нәтижелерді көрсететін төмендегі мәліметтерге назар аударуға болады. Зерттеулер көрсеткендей, балалардың би сабақтарына қатысуы олардың шығармашылық, назар аудару және сыни ойлау дағдыларын 20-30% дейін арттыруы мүмкін. Бұл шығармашылық және когнитивті дағдыларды дамытады. Биге жиі қатысатын балалардың әлеуметтік және эмоционалды дамуы жақсы. Би арқылы сабаққа қатысқан балаларда әлеуметтік дағдылар мен эмоционалдық интеллект деңгейі 15-25% жоғарылайды. Бидің оқу үлгеріміне тікелей қатасы бойынша Қазақстанда нақты зерттеулер болмағанымен, АҚШ-та жүргізілген зерттеулер балалардың хореографиялық өнермен айналысуы олардың оқу үлгеріміне оң әсер ететінін дәлелдейді. Мысалы, би сабақтарына қатысқан балаларда математика мен тіл дамыту пәндерінен үлгерімнің 10-15% жақсаруы байқалған. Яғни, жас деңгейіне байланысты би сабақтары күрделене түскен сайын бала қиялды көбірек қосады және би элементтері мен қимылдарын орындау кезінде импровизацияны үйренеді. Педагогтың басшылығымен бала музыканың табиғаты мен көңіл-күйін тануға үйренеді және оларға сәйкес қозғалуға тырысады.

Хореография сабақтары баланың ұлттық санасына, эстетикалық тәрбиесіне ықпал етеді. Ерте жастан балада жауапкершілік пен отансүйгіштік сезімі оянады. Ол қоғам мен мемлекет алдындағы азаматтық борыш пен жауапкершілікті ынталандыруы мүмкін. Отансүйгіштік қасиет бірлікке шақырып, адамдарды ортақ проблемалар мен қиындықтарға қарсы тұруға тәрбиелейді. Ол ғылыми және технологиялық жетістіктердің драйвері бола алады, елдің өркендеуіне ықпал етеді және оның әлемдегі ықпалын арттырады. Өз елін жақсы көретін балалар оның жетістіктерін мақтан тұтады. Олар өз елі спортта, ғылымда немесе басқа салаларда жетістікке жеткенде өздерін жақсы сезінеді. Мұндай мақтаныш балаларды өз өмірлерінде кемелдікке ұмтылуға ынталандырады және шабыттандырады.

Әдебиеттер:

1. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. – 27.07.2007 ж., №319. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz>
2. Шарипова Д. Искусство казахов зарубежья: изобразительное, декоративно-прикладное и театральное искусство. – Алматы: Evo Press, 2014. – 528 с.
3. Женисикабаева А. Балаларға эстетикалық тәрбие беруде хореографиялық білім берудің мүмкіндіктері. – «Білім айнасы», [Электрондық ресурс] – URL: <https://bilimainasy.kz>
4. «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. – 20.10. 2008 ж., №70-IV. [Электрондық ресурс] – URL: <https://online.zakon.kz>
5. Қазақ өнерінің тарихы: үш томдық / ред. С. А. Қасқабасов және тағы басқалар. – Алматы: Өнер, 2008, (Мәдени мұра). III-том: XIX ғасыр және XX ғасырдың бірінші жартысы, 1-кітап. – Алматы, 2008. – 607 б.
6. Құндақбайұлы Б. және тағы басқалар. Қазақ өнерінің тарихы. I том. – Алматы: Арқас, 2006. – 394 б.
7. Мелихов А. Современность. Дети: проблема развития детского современного танца в Уральском регионе. – М.: Педагогическое образование в России, – 2019. – №9. – С. 182-185. DOI 10.26170/po19-09-25
8. Ожегов С. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, – 1986. – С.543.
9. Рухани жаңғыру бағдарламасын іске асыру жағдайындағы тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерін қабылдау туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің бұйрығы. 15.04.2019 ж., №145. [Электрондық ресурс] – URL: <https://online.zakon.kz>
10. Huo, Y. (2023) Comparative Evolution of Chinese Classical Dance and Russian Classical Ballet Training Systems: From Historical Roots to Distinctive Styles. *Open Journal of Social Sciences*, 11. P. 440-450. doi: 10.4236/jss.2023.1111030.
11. Jansen, P., Kellner, J. and Rieder, C. (2013) The Improvement of Mental Rotation Performance in Second Graders after Creative Dance Training. *Creative Education*, 4. P. 418-422. doi: 10.4236/ce.2013.46060.
12. Milne P. Rhythmoplasty in kindergarten: development methodology. Дата: 2023-07-28 <https://babymagazinclub.com>
13. Nwaru, C. (2014) Synergism of Dance Theory and Practice: The Requisite for Dance Development in Nigeria. *Art and Design Review*, 2. P.85-90. doi: 10.4236/adr.2014.24011.
14. Ran, W. (2019) Research on How to Strengthen College Students' Mastering of Skill Elements of Line Dance. *Open Access Library Journal*, 6, 1-7. doi: 10.4236/oalib.1105645.
15. Stinson S., et al. Dance, young people and change: Proceedings of the daCi and WDA Global Dance Summit. Taipei National University of the Arts, Taiwan, July 14th – 20th 2012. ISBN 978-1-875255-19-1. <http://www.ausdance.org/>
16. Sun, W. (2020) Injuries in Contemporary Dance. *Advances in Physical Education*, 10, 282-292. doi:10.4236/ape.2020.103023.
17. Tuyakoval A. (2018). FORMATION OF PATRIOTISM IN THE FRAMEWORK OF THE PROGRAM “RUHANI ZHANGYRU” AS A HISTORICAL FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN. Научный журнал «Доклады НАН РК», (5), 111–115. <https://doi.org/10.32014/2018.2518-1483.17>
18. Zhang, L. (2019) The Problems and Solutions of Dance Education in Universities. *Open Journal of Social Sciences*, 7. P. 240-245. doi: 10.4236/jss.2019.75021.
19. Zheng, H., Komatsu, S., Aoki, K. and Kato, C. (2020) Analysis of the Impressions before and after Appreciation of Japanese, Chinese and Korean Traditional Dance Based on Text Mining. *Psychology*, 11. P. 845-864. doi: 10.4236/psych.2020.116055.

References:

1. Law of the Republic of Kazakhstan “On Education,” No. 319 of July 27, 2007 [online]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz>. (in Kaz.).
2. Sharipova D. *The Art of Kazakhs Abroad: Fine, Decorative, Applied and Theatrical Art*. Almaty: Evo Press, 2014. 528 p. (in Russ.).

3. Zhenskibaeva A. *Possibilities of Choreographic Education in Aesthetic Education of Children* [online]. Mirror of Knowledge. Available at: <https://bilimainasy.kz>. (in Kaz.).
4. Law of the Republic of Kazakhstan "On the Assembly of People of Kazakhstan," No. 70IV of October 20, 2008 [online]. Available at: <https://online.zakon.kz>. (in Kaz.).
5. Kaskabasov S. A. (Ed.), et al. *History of Kazakh Art. Volume III: 19th Century and First Half of the 20th Century, Book I*. Almaty: Art Publishers, 2008. 607 p. (in Kaz.).
6. Kundakbaevich B., et al. *History of Kazakh Art. Volume I*. Almaty: Arkas, 2006. 394 p. (in Kaz.).
7. Melikhov A. "Modernity. Children: The Problem of the Development of Children's Modern Dance in the Ural Region." *Pedagogical Education in Russia*, no. 9, 2019, pp. 182–185. <https://doi.org/10.26170/po19-09-25>. (in Russ.).
8. Ozhegov S. *Russian Dictionary*. Moscow: Russkiy Yazyk, 1986. 543 p. (in Russ.).
9. Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 145 of April 15, 2019, "On Approval of the Conceptual Foundations of Education in the Context of the 'Ruhani Zhangyru' Program" [online]. Available at: <https://online.zakon.kz>. (in Kaz.).
10. Huo Y. "Comparative Evolution of Chinese Classical Dance and Russian Classical Ballet Training Systems: From Historical Roots to Distinctive Styles." *Open Journal of Social Sciences*, vol. 11, 2023, pp. 440–450. <https://doi.org/10.4236/jss.2023.1111030>. (in Eng.).
11. Jansen P., Kellner J., & Rieder C. "The Improvement of Mental Rotation Performance in Second Graders after Creative Dance Training." *Creative Education*, vol. 4, 2013, pp. 418–422. <https://doi.org/10.4236/ce.2013.46060>. (in Eng.).
12. Milne P. "Rhythmoplasty in Kindergarten: Development Methodology." *Baby Magazin Club* [online], 2023. Available at: <https://babymagazinclub.com>. (in Eng.).
13. Nwaru C. "Synergism of Dance Theory and Practice: The Requisite for Dance Development in Nigeria." *Art and Design Review*, vol. 2, 2014, pp. 85–90. <https://doi.org/10.4236/adr.2014.24011>. (in Eng.).
14. Ran W. "Research on How to Strengthen College Students' Mastering of Skill Elements of Line Dance." *Open Access Library Journal*, vol. 6, 2019, pp. 1–7. <https://doi.org/10.4236/oalib.1105645>. (in Eng.).
15. Stinson S., et al. *Dance, Young People and Change: Proceedings of the daCi and WDA Global Dance Summit*, Taipei National University of the Arts, Taiwan, July 14–20, 2012. Taipei: TNUA Press, 2012. ISBN 978-1-875255-19-1. <http://www.ausdance.org/>. (in Eng.).
16. Sun W. "Injuries in Contemporary Dance." *Advances in Physical Education*, vol. 10, 2020, pp. 282–292. <https://doi.org/10.4236/ape.2020.103023>. (in Eng.).
17. Tuyakoval A. "Formation of Patriotism in the Framework of the Program 'Ruhani Zhangyru' as a Historical Factor of the Development of Kazakhstan." *Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, no. 5, 2018, pp. 111–115. <https://doi.org/10.32014/2018.2518-1483.17>. (in Eng.).
18. Zhang L. "The Problems and Solutions of Dance Education in Universities." *Open Journal of Social Sciences*, vol. 7, 2019, pp. 240–245. <https://doi.org/10.4236/jss.2019.75021>. (in Eng.).
19. Zheng H., Komatsu, S., Aoki, K., & Kato, C. "Analysis of the Impressions before and after Appreciation of Japanese, Chinese and Korean Traditional Dance Based on Text Mining." *Psychology*, vol. 11, 2020, pp. 845–864. <https://doi.org/10.4236/psych.2020.116055>. (in Eng.).

А.Е. Абенова^{1*}, Б.К. Нұрпейіс²

^{1,2}Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹aabenova94@mail.ru, ²bakyt_n_70@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-5470-6602, ²0000-0002-7431-7233

РЭЙ КУНИ КОМЕДИЯЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ТЕАТРАРЫНДАҒЫ САХНАЛЫҚ КӨРІНІСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада ағылшын драматургы Рэй Куні комедияларының Қазақстан театрларындағы сахналану үрдісі сараланған. Драматург пьесалары соңғы 30 жылда әлемнің 40 елінің театрында жарық көрді. Соңғы уақыттарда оның комедиялары қазақ сахнасынан да орын алып үлгерді. Аталмыш жұмыста М.Горький атындағы Мемлекеттік академиялық орыс драма театрында қойылған Р.Кунидің «Күлкілі ақша» және «Astana Musical» Мемлекеттік театрындағы «№ 13» комедиясының сахналық көрінісі кеңінен талданды. Зерттеу жұмысының басты мақсаты аталған пьесалардың Қазақстан театрларында қалай қойылғаны, режиссерлік трактовка, актерлік ойын, қозғайтын тақырыбының өзектілігі, сахналану ерекшелігін анықтау болып табылады. М.Горький атындағы орыс драма театрында сахналанған Р.Кунидің «Күлкілі ақша» комедиясы өткір юморымен, жарқын бейнелерімен, өміршең тақырыпты тереңінен қозғауымен құнды болды. А.Терехин актерлерге шығармашылық еркіндік беріп, олардың суырыпсалмалық, дауыс, пластика арқылы комедиялық әрекетті шебер жеткізуіне жол ашқан. Қойылым адалдық пен арамдық, парасат пен пасықтық секілді адам болмысының қарама-қайшылығын ашып көрсетеді. «№ 13» спектаклінде режиссер Есләм Нұртазин заманауи тәсілмен пластика, музыка мен сахналық қимылды үйлестіріп, актерлердің комедия мен мюзикл элементтерін шебер біріктірген. Екі қойылым да өзіндік ырғақ-екпінмен, түрлі тақырыптарды жаңа пішінде сахналауымен дараланды. Ең бастысы, Р.Куні комедияларының қазақстандық көрермендердің жүрегіне жақын әрі кез келген театр ұжымы үшін актерлік мектепті шыңдаудың жоғары көрсеткішіне айналған туындылар болып табылатыны зерттелді.

Кілт сөздер. Ағылшын драматургиясы, комедия, режиссура, актер, спектакль, кейіпкер, идея, бейне.

А.Е. Абенова^{1*}, Б.К. Нұрпейіс²

^{1,2}Казахская национальная академия искусств имени Т.Жургенова, Алматы, Казахстан

E-mail: ¹aabenova94@mail.ru, ²bakyt_n_70@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-5470-6602, ²0000-0002-7431-7233

СЦЕНИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ КОМЕДИЙ РЭЙ КУНИ В ТЕАТРАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В данной статье проанализированы тенденции постановки комедий английского драматурга Рэя Куні в театрах Казахстана. Пьесы драматурга за последние 30 лет были опубликованы в театрах 40 стран мира. В последнее время его комедии заняли место и на казахской сцене. В данной работе всесторонне проанализированы сценические постановки комедии Р. Куні «Смешные деньги» в Государственном академическом русском драматическом театре им. М. Горького и «№ 13» в Государственном театре «Astana Musical». Основной целью исследовательской работы является определение специфики постановки, режиссерской трактовки, актерской игры, актуальности затрагиваемой темы, на каком уровне поставлены эти пьесы на театральных сценах Казахстана. Комедия Р. Куні «Смешные деньги», поставленная на сцене Русского академического драматического

театра имени М. Горького, ценна своим острым юмором, яркими образами и глубоким раскрытием актуальной темы. Режиссёр А. Терехин предоставил актёрам творческую свободу, что позволило им мастерски передать комедийное действие с помощью импровизации, голоса и пластики. Постановка ярко демонстрирует противоречивую природу человеческой сущности – честность и коварство, благородство и низость. В спектакле «№ 13» режиссёр Еслям Нуртазин с современным подходом удачно соединил пластику, музыку и сценическое движение, виртуозно интегрируя элементы комедии и мюзикла в актёрскую игру. Обе постановки были индивидуализированы своим ритмическим акцентом, постановкой различных тем в новой форме. Самое главное, было исследовано, что комедии Р. Куни являются произведениями, близкими сердцам казахстанских зрителей и ставшими для любого театрального коллектива высоким показателем совершенствования актерской школы.

Ключевые слова. Английская драма, комедия, режиссура, актер, спектакль, персонаж, идея, образ.

A.E. Abenova¹*, B.K. Nurpeyis²

^{1,2}T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: ¹aabenova94@mail.ru, ²bakytin_70@mail.ru

ORCID: ¹0000-0002-5470-6602, ²0000-0002-7431-7233

STAGE INTERPRETATION OF RAY COONEY COMEDIES IN THEATERS OF KAZAKHSTAN

Abstract. This article analyzes the trends in the staging of comedies by English playwright Ray Cooney in theaters in Kazakhstan. The playwright's plays have been published in theaters in 40 countries over the past 30 years. Recently, his comedies have taken their place on the Kazakh stage. In this work, the stage productions of R. Kuni's comedy «Funny Money» at the Gorky State Academic Russian Drama Theater and «No. 13» at the Astana Musical State Theater are comprehensively analyzed. The main purpose of the research work is to determine the specifics of the production, director's interpretation, acting, the relevance of the topic concerned, at what level these plays are staged on the theatrical stages of Kazakhstan. The comedy Funny Money by Ray Cooney, staged at the M. Gorky Russian Academic Drama Theatre, stands out for its sharp humor, vivid characters, and deep exploration of a relevant theme. Director A. Terekhin granted the actors creative freedom, allowing them to skillfully convey comedic action through improvisation, voice, and physicality. The performance effectively reveals the contradictions of human nature – honesty and deceit, nobility and baseness. In the play Out of Order «No. 13», director Eslam Nurtazin skillfully combined movement, music, and stage dynamics using a modern approach, successfully integrating elements of comedy and musical theatre into the actors' performances. Both productions were individualized by their rhythmic emphasis, the staging of various themes in a new form. Most importantly, it was investigated that R. Kuni's comedies are works close to the hearts of Kazakhstani viewers and have become a high indicator of the improvement of the acting school for any theater group.

Keywords. English drama, comedy, directing, actor, performance, character, idea, image.

1. Кіріспе

Бүгінгі күні қазақ театрларында ағылшын драматургиясының аясы кеңеюде. Өлемдік театр деңгейіндегі шығармалардың қазақ сахнасында жиі қойылуы театрымыздың көркейіп, дамуына бірден-бір ықпал жасайтыны кәдік. Соңғы уақыттарда театрларымыздың бет алысы мен бағдары жаңаша серпін беріп, заманауи режиссерлік, актерлік шығармашылық өркендеп жатыр. Осы орайда ағылшынның озық трагедияларымен қатар комедиялары да кеңінен қойылып жүр.

Ағылшын драматургиясының ерекшелігі жөнінде Джон Драйден: «Наши пьесы помимо основного имеет еще и побочные действия, разыгрываемые второстепенными

персонажами и захватываемые движением основного сюжета подобно тому, как орбиты неподвижных звезд и вращающихся планет, несмотря на наличие собственного движения, вращаются еще и вместе с *primummobile*. Это сравнение хорошо выражает характер английской сцены; ибо если в природе противоположные движения могут быть согласованы между собой, если планета в одно и то же время может двигаться и на запад, благодаря собственному движению, и на восток, вместе с девятой сферой, то нетрудно себе представить, каким образом побочная интрига, которая лишь отлична от основной, а не противоположна ей, может быть естественным образом развита параллельно основной», – деп (Драйден, 1980: 227) тұжырым жасайды.

Ағылшын драматургиясының ерекшелігін саралай келе біз трагедия жанрында жазған біршама драматургтердің есімдеріне жақсы қанықпыз, атап айтқанда: Кристофер Марло, атакты Уильям Шекспир, Джордж Чепмен, Томас Деккер, Томас Хейвуд, т.б. Дегенмен, бұл зерттеуде қазақ театрындағы ағылшын драматургиясындағы комедия жанрында жазған драматургтерге тоқталатын боламыз. У.Шекспирден кейінгі жылдарда ағылшын драматургиясында комедия жанрын жандандырғандардың бірі – Бен Джонсон екені анық. «Джонсон (Бен) – крупнейший драматург-сатирик своей эпохи. ... Извращающая роль денег, деформирующих человеческий характер, продемонстрировано здесь с огромной реалистической убедительностью. Единство глубокого идейного замысла и отточенной драматургической техники явилось результатом большой и подлинно творческой работы Джонсона» (Уэбстер, Бомонт, Джонсон, Флетчер, Чапмен, Деккер, Хейвуд, Мессинджер, Шерли, 1959: 20). Яғни, Б.Джонсон комедиялары адам мінез-құлқын өзгертуге ықпал ететін ақша тақырыбын қозғау арқылы адамзатқа ортақ мәселелерді көтерген. Оның драматургиясындағы терең ой мен мықты техника комедия жанрында жетістікке жетуге әсер еткен.

Ал, XX ғасырда ағылшынның ұлы драматургі, Нобель сыйлығының иегері Б.Шоудың комедия жанрында жазған атакты «Пигмалион», «Фаннидің бірінші пьесасы» комедиялары үлкен танымалдылыққа ие болып, әлемнің көптеген театрларында сахналанды.

Бүгінгі таңда есімі дүниежүзіне жақсы танылған ағылшын драматургы Рэймонд Джордж Альфред Рэй Кунидің драматургиясы театр сахналарынан жарқырап көрінеді. Бүкіл әлем бойынша жиі қойылып жүрген драматург комедияларының сыры неде деген сұрақтың туындауы түсінікті жайт. Драматург комедиясын орыс тіліне аударған Михаил Мишин: «Комедия – самый сложный жанр. Единственный, который дает зрителю обязательство вперед. Когда вы идете на трагический или драматический спектакль, вам ничего конкретно не обещают, а написано «комедия» – значит, вам дают обязательство, что за время спектакля вы хотя бы пару раз улыбнетесь. И это обещание надо выполнить. И желательно достойными средствами, не снимая на сцене штаны и обходясь без мата, который уже многие путают с остроумием. Что касается Куни, то его пьесы идут более чем в 40 странах. Он мастер своего дела. А его дело – комедия положений. Фарс. В лучших своих вещах он все закручивает с такой лихостью и легкостью, что диву даешься...», – деп оның шығармашылығындағы ерекшелікті анықтап, дөп басқан. (Мишин, 2024). Егер драматург пьесаларына терең үңілетін болсақ, оның комедиялары өткір тілді,

оқиғасы жылдам дамуымен, күтпеген тосын жағдайлардан тұруымен, оқиғалардың шиеленісе түсуімен өзекті. Кейіпкерлерінің түсініспеушілікке, қателікке және комедиялық жағдайларға түсу арқылы көрерменнің ыстық ықыласына бөленеді. Рэй Куни шығармалары әлі күнге дейін өзектілігін жоғалтпай жоғары деңгейде бағаланып, танымал сахналарда қойылуда. Ол жайында атақты британдық театр үрдісін саралаушы журнал ерекше атап өткен: «Gone are the days when a farce, even when it is by a master of the genre such as Ray Cooney, can have a two-year run in the West End. But that does not mean his plays can no longer make audiences laugh (Орме, 2022).

Драматургтың комедиялық кейіпкерлері әрдайым күтпеген кедергілерге тап болып, одан шыға алмай, басы дауға қалып, комедиялық жағдайларға ұшырайды. Мысалы, «Күлкілі ақша» пьесасында тауып алған ақшасымен бас кейіпкерлер бақытты бола салатындай көрінгенмен, бір пәтерден шыға алмайтын шым-шытырық оқиғаларға тап болуымен қызықты әрі күлкілі болып келеді. Сонымен қатар, Р.Кунидің драматургиясында оқиғалар екпінінің динамикалық өсуі тез, қаһармандары жылдам ойлайды, олар әрекет атмосферасын жасауымен ерекшеленеді. Оның қаһармандары есте қаларлықтай жарқын бейнелер болуымен де, әр кейіпкердің өзіне тән қылығы мен мінезі сай келуімен де дараланады. Ал, олардың оқыс жағдайларға тап болуы комедия қалпын жандандыра түседі. Жалғанның шырмауына іліккен жағдайдан қалай шығатындары одан сайын қызықтырады.

Ерекше атап өтетін жәйт, Рэй Куни өзі де керемет комедиялық актер ретінде бүкіл әлемге танылғаны мәлім. «Күлкілі ақша» комедиясының басыт кейіпкердің бірін тамаша сомдап, көптеген шетел театртанушылардың жоғары бағалауына ие болған. Әйгілі Chikago Reader журналы Рэй Кунидың шытырман оқиға желісінде виртуозды ойыны мен күлкілі кейіпкерлердің сахнада өзара актерлік үйлесімді орын табуы жайында: «Playing Benny Hill to Orton's Monty Python, Cooney always pandered to his middle-aged, middle-class Brit and American tourist audience: in his plays money is sacred, sex is something to snicker at, the appearance of propriety is everything, and if the plot involves a beautiful young woman, chances are she'll be nearly nude and cowering in a closet or on a window ledge before the play's end», – деп айтқан (Хельбиг, 2000).

Р.Куни пьесаларының тілі өткір, сатиралық, ирониялық әзіл-қалжыңға толы. Қаһармандар жылдам әрі нақты сөйлеп, бір-біріне кедергі келтіруі қарым-қатынасты күшейтіп, динамиканы арттырады. Оның пьесалары тар кеңістікте көбінесе, пәтерде болмаса қонақ үйдің бөлмесінде өтеді. Кейіпкерлер сол шеңберден шыға алмай, бір орында отырыперіксіз араласады және алдарынан кездесетін кедергілерді жеңіп шығуға ұмтылады. Онымен қоса Р.Кунидің драматургиясы күтпеген бұрылыстарымен ерекшеленеді. Көрермен қауым оқиғаның қалай өрбитінін айқындай алмай соңын білуге құштарлық танытады. Бұл тәсіл Р.Куни пьесаларының бүкіл дүниежүзіне танымал болуының басты кілтін айналады.

2. Материалдар мен әдістер

Ғылыми жұмыста Р.Кунидің «Күлкілі ақша» және «№13» комедияларын сахналаған режиссерлер Артем Терехин мен Есләм Нұртазиннің режиссерлік шешімдері басты назарға алынды. М.Горький атындағы Мемлекеттік академиялық орыс драма

театры мен «Astana Musical» Мемлекеттік театрының шығармашылық жұмысы, актерлік ойындары, режиссердің кейіпкерлерді айқындау үлгісі қарастырылды.

2.1. Зерттеу әдістері

Ғылыми жұмыста драматургтің негізгі идеясы айқындалып, оның комедиялары бойынша қойылған спектакльдерге талдаулар жасалды. Спектакльдерді зерттеу барысында актерлердің көркемдік-эстетикалық ізденістері айқындалып, режиссерлердің сахналық-көркемдік шешімдеріне саралау жұмыстары жүргізілді. А.Терехин мен Е.Нұртазин сөз әрекетінің түп тамырына терең үңіліп орындаушылардың үндік бояуын, дауыс екпінін, психологиялық кідірістерін комедия жанрына лайық тапқаны салыстырмалы зерттелді. Соған байланысты Рэй Куни драматургиясындағы психологизм, адам жанының құбылысын берудегі ерекшеліктер екі қойылымда да жоғары деңгейге көтерілгені театртанушылық талдау арқылы зерделенді.

Зерттеу нысанына қарай талданған қойылымдардың көркемдік маңыздылығын анықтау мақсатында ғылыми жүйелеу, кешенді зерттеу және салыстырмалы-сараптамалық әдістер пайдаланылды.

2.2. Материалға сипаттама

Мақаланың ғылыми-теориялық негізі ретінде ағылшын драматургиясы турасында зерттеу жүргізген Дж.Драйденнің еңбектері, Р.Кунидің комедияларын орыс тіліне аударған Михаил Мишиннің және де Р.Кунидің шығармашылығын зерттеген әдебиеттанушы ғалымдардың және ағылшын драматургиясы мен театры жөнінде зерттеулер жүргізген театртанушы ғалымдар мен БАҚ өкілдерінің қойылымдарға сипаттама мен талдаулар жүргізген еңбектері пайдаланылды. Ағылшын драматургиясының қазақ сахнасында қойылуы, режиссерлік және актерлік жұмыстар туралы зерделенген аталмыш еңбектердің маңызы зор. Сонымен қатар А.Кизилев, С.Ефремов, К.Райкин, В.Крайнов, В.Машков сынды Р.Кунидің пьесаларын сахналаған режиссерлердің баспасөз беттеріндегі сұхбаттары мен еңбектері, екі қойылым туралы жазылған мақалалар мен ғылыми жұмыстар қолданылды.

3. Талқылау

М.Горький атындағы Мемлекеттік академиялық орыс драма театрының сахнасында Рэй Кунидің «Күлкілі ақша» комедиясының премьерасы 2017 жылдың 20 желтоқсан күні өтті. Спектакльдің режиссері – Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері А.Терехин, қойылым суретшісі – Қанат Максұтов, киім суретшісі – Алма Сырбаева, музыкамен көркемдеген – Найля Терехина, балетмейстер – Роза Белгібаева.

Р.Кунидің комедияларының ішінде ұжымның неге дәл осы шығармасын таңдады деген сұрақтың жауабын қойылымда Джейн Перкинс рөлін кейіптеген Светлана Фортунаның сұхбатынан таба аламыз: «Комедия «Смешные деньги» была выбрана среди других произведений Р.Куни именно потому, что она не такая заезженная как скажем «Номер 13» или «Слишком женатый таксист», которые ставятся в более чем 40 странах мира. Сюжет комедии положений, нереалистические ситуации – его фишка; очень часто герои выдают себя не за того, кем являются на самом деле и все это более завязывает сюжет, захватывает зрителя. Сейчас очень велика потребность в комедии

не только в мире, но и в нашем государстве, потому что жизнь очень напряженная, поэтому люди любят прийти и просто отдохнуть, ни о чем не думать, расслабиться» (Әдебиет порталы, 2017). Актриса комедия жанрының бүгінгі көрермендер үшін аса қажеттігін тура айтқан.

Ал, сценографияға келсек, режиссер мен қоюшы суретшінің бірлескен жұмысында минимализмге көп көңіл бөлген. Кіші залда жүретін қойылымда актерлер еркін ойнап, көрермендермен бірге тыныстайды. Суретшінің жұмысынан ағылшын пәтерлерінің жиһаздармен жабдықталу үлгісі байқалады. Оқиға орны тек бір ғана Перкинстердің пәтерінде өтетіндігін суретші назарда ұстаған. Ал, актерлердің киімдері әр кейіпкердің мінез ерекшелігіне сай етіп таңдалғаны аңғарылады.

Спектакль Генридің чемоданын құшақтап келіп, диванға селсоқ отырған кезінен басталады. Барселонаға билет алып, аэропортқа дейін такси шақырып бірге кетуге дайын отырған әйелі ерінің абыржыған түріне қарап: «Не боп қалды, Генри?» деп қарсы алады. Ол түкке түсінбеген әйеліне істің мән-жайын үстелдің үстіне қойған чемоданнан біліп ал дегендей ыңғай танытады. Генри Перкинс рөліндегі Александр Корженко кездейсоқ оқиғаға тап болған кейіпкерінің психологиялық ерекшелігін дөп басқан. Актер оқыстан ақша тауып алған адамның одан айырылып қалу қаупі өлімнен де ауыр екенін әрбір қимылымен ұғындырып отырады.

Ақша мәселесі комедия жанрында үлкен рөл ойнайтыны баяғыдан белгілі. Әсіресе, ертедегі рим драматургі Плавттың «Қазына», Мольердің «Сараң» секілді комедияларынан бастау алған әдіс ағылшын драматургы Р.Кунидің аталмыш пьесасында жалғасын тапқан. Өмірінде көрмеген 1750 фунт стерлингтің иесі болып шыға келген Генри қаржыдан айырылмаудың басты жолы алысқа кету деп білсе де, оның мақсатына кереғар жағдайлардың тууы қойылым оқиғасына қызықтырып әкетеді.

Джейн Перкинс рөліндегі Светлана Фортуна күйеуі тауып әкелген ақшаға бастапқыда күмәнмен қараған әйелдің секемшілдігін қас-қабағымен ұқтыра алды. Джейннің ойы инспектор Дэвенпорт – Иван Анопченко пен телефон арқылы шақырылған таксист Биллдің (Генри оны қасақана Бен деп атайды) – Максим Яценко келуімен өзгереді. Дэвенпорттың алдында Барселонға кететіндерін білдіртпеу мақсатында Джейн өтірік айтуға мәжбүр болады. Ол әпкесінің де күйеуінің де аттарын ойдан шығарып, соларды аэропортқа шығарып салатынын мәлімдейді. Чемоданға толып тұрған ақшаныюларға білдірмес үшін ойын лезде өзгерте қалған әйелдің ішкі қобалжуын актриса иланымды бедерледі. Сонымен қоса айтылған өтіріктің соңы қалай аяқталатыны көрермендерді қызықтыра түседі. Себебі, оның амалсыздан айтқан өтірігін Генридің естімей қалуы сахнадағы оқиғаны ширата түседі. Осы тұста біз Р.Кунидің комедиялары мен француз драматургы М.Камолеттінің пьесаларындағы ұқсастық барын аңғарамыз. Басы, жалғасы, өтіріктен туындаған өтіріктің шым-шытырық оқиғаға айналып, кейіпкерлердің тығырықтан қалай шығатынын бақылайтын сәттер арасында ұқсастықтың бары рас: «Драматургия Рэя Куни и Марка Камолетти – офисный юмор, их адресат – менеджер среднего звена в урбанистической цивилизации. Принцип комизма всех пьес неизменно произрастает из психоза хорошо организованного менеджера: когда расписание, утвержденное и

разработанное, начинает ломаться, события наслаиваются друг на друга, ситуации перемешиваются, текстуры налезает друг на друга. Герой в драматургии Кун и Камолетти полностью детерминирован служебным графиком, сущность его действий выражает предустановленная математика жизни, распорядок дня. И если уж появляется вынужденная ложь, то эта ложь запланирована, она является допустимой погрешностью», – деген ойына толық қосыламыз (Руднев, 2015).

Инспектор Генридің бардағы оғаш қылығы үшін келгенін мәлімдейді. Генри одан тезірек құтылу үшін ғана еркектерге тиістім деп мойындайды. Сонымен қоса Джейннің туған күніне келген достары Виктор Джонсон – Игорь Седин мен Бетти Джонсонға – Маргарита Мухамедиева тауып алған ақша жайында айтып қоюы оқиғаны одан сайын ушықтыра түседі. Осындай күтпеген жағдайдың орын алуы күлкі тудырып, спектакльдің ырғақ, екпінінің шапшаңдауына ықпал етті.

Слейтон рөліндегі Болат Кирибаевтің келуін режиссер қызық шешкен. Ол сахнаға шыққан кезде найзағайдың жалтылдауы үйге қауіпті адамның келгенін білдіреді. Бірақ ары қарата режиссер Слейтон әрекетін күлкілі жағдайды жандандыра түсуге пайдалана алмаған.

Спектакльдегі барлық оқиғалар Генридің төңірегіне құрылған. Ақшаны тауып алған сол болғандықтан, туған күнге келген достары да, таксист те, айталы Дэвенпорт та оның айтқан өтірігіне келіседі, себебі бәрінің ойында ақшадан үлес алуға деген дәмелері байқалады. Тіпті Бетти күйеуін тастап, онымен Барселонаға кетуге келісім беруі ойға қонымсыз болса да, шындық. Ақша құлқынын тесіп бара жатқан әйел тіпті мейірімді болып, Джейн мен Виктордың бірге болуын құптайды. Осындай күлкілі жағдайларды Р.Куні әдемі әзіл деңгейіне жеткізіп, комедиялық оқиғаға арқау еткен.

Қойылымның шарықтау шегі – чемоданның ауысуы. Нағыз хаостық жағдай сол жерде орын алады. Генри – А.Корженко есінен шатасқан адамдай сықылықтап күліп, шарасыздығын білдіреді. Генридің «өлі» денесін тануға әйелін алып кетуге келген Слейтонды басқалары мылжың сөзбен ұзақ ұстауға кіріседі. Үйдегі жағдайдан бейхабар «оңтүстіктің» инспекторы шуылдан басы айналып, шарасыз күйге түседі. Генри мен Джейн, Дэвенпорт та, таксист те Слейтонға өтірікті шынға бергісіз етіп айтады.

Спектакль соңында оқиғаға араласатын чемоданның иесі, қолына қару ұстап келген қарақшының сахнаға не себептен шыққаны, мақсатымен міндеті режиссер тарапынан айқындалмаған. Себебі оның сахнаға шығуынан ешнәрсе өзгермейді.

«Күлкілі ақша» комедиясы актерлердің ойынан сурыпсалмалықты қажет ететін туынды. Себебі тығырықтан шығу, қиындыққа тап болу, өтіріктің артындағы өтірікті жалғау актерлік ойынды жандандыруға, дамытуға көп септігін тигізеді. Мұндай комедиялардың Қазақстан театрларында көбірек қойылғанын құптаймыз. Өйткені кейіпкердің эмоциялық көңіл-күйін сезініп, дене қимылы мен пластикаға сәйкестендіру актерден мол ізденісті қажет етеді. Эмоциялар мен сезімдерді іс-әрекетке айналдыру актердің қиялында жанданған кезде ғана көрерменді сендіре алады. Бұл режиссер талап ететін дұрыс физикалық әрекетті нақты табумен бірге, сөз әрекетін психикалық әрекеттермен байланыстыра отырып, ұсынылған жағдайларда өз басынан кешкендей денесінен өткізеді. Олай болса комедия жанрында ойнау

актер шеберлігін дамытып, шындап отырады. Көрерменді өтірік күлдіре алмайсың. Ол үшін драматургиялық иірімдерді жіті түсініп, оқиғалардың құрылымын, әр сахнаның мақсатын айқындап алу қажет. Осы орайда актерлердің берілген режиссер тапсырмасын дәл тауып, спектакльдің тұтастығына мықты жұмыс жасағанын атап өткен жөн. Әсіресе, бас кейіпкер Генри Перкинс рөліндегі А. Корженко өз кейіпкерін терең зерттегені бірден аңғарылады. Оның ойыны күлкілі әрекеттерге құрылған. Бір чемодан ақшаға ие болған Генридің психологиялық өзгерістерін шеберлікпен көрсетті. Есік қағылған сайын уайымнан дірілдеп, жанын қоярға жер таппаған жігіттің қорқынышын бет-жүзін құбылту арқылы білдірді.

Қойылымда өнер көрсеткен басқа актерлердің ойыны турасында спектакльді көріп, пікір білдірген Влада Гук: «Актёрский ансамбль и в самом деле демонстрирует сыгранность почти музыкальную: каждый ведёт свою партию, чудесным образом оттеняя друг друга. Например, Болат Кирибаев в роли честного инспектора Слейтона выдаёт роскошную гамму чувств: от глубокого прискорбия до кипящей ярости. А инспектор Дэвенпорт Ивана Анопченко – напротив, ходячее хладнокровие и чувство собственного достоинства: с этим чувством он и врет, и требует взятки. Игорь Седин и Маргарита Мухаметдиева, играя друзей семьи Перкинс – Виктора и Бетти Джонсонов, – как и полагается друзьям главных героев, берут на себя большую часть эксцентрики. Таксист Билл в исполнении Максима Ященко «свеж, как редис, и незатейлив, как грабли»» (Гук, 2017). Бұдан актерлік ансамбльдің дұрыс құрылғанына және қойылымға қатысқан әрбір актердің өз кейіпкеріне тән мінез ерекшелігін тура тапқанына көзіміз жетеді.

Қорытындылай келе, Р.Кунидің «Күлкілі ақша» туындысы М.Горький атындағы орыс драма театрының репертуарын толықтырып, комедия жанрындағы көркемдік құндылығы жоғары спектакльдерінің біріне айналды.

Р.Кунидің комедияларының ішінде үлкен жетістікке жеткен пьесасы – «№13». Аталмыш комедияның танымалдылығы сонша 1999 жылы Лоуренс Оливье сыйлығына ие болса, 2000 жылы Еуропадағы «Ең үздік комедия» деген номинацияны жеңіп алған. Әлемге әйгілі комедия «Astana Musical» Мемлекеттік театрында 2019 жылдың 27 наурыз күні қойылды. Спектакльдің режиссері – Есләм Нұртазин, қоюшы суретшісі – Ерлан Тұяқов болды.

Драматургтің «№13» комедиясы жарқын кейіпкерлерімен, қызықты, күлкілі жағдайлардың жылдам әрі тартысты болуымен, күтпеген жағдайлардың орын алуымен күлкі тудырады. Режиссер Владимир Машков: «Театр – удивительное место, где спектакль рождается, особенно комедия, особенно комедия-фарс, трагифарс, рождается только на зрителе, когда вот эти невидимые нити между актером и зрителем налажаются. Тогда и рождается спектакль, они неповторимы, также как и джаз» (Юрьева, 2014) деген. Шынымен де, комедиялары классикаға айналып кеткен Р.Кунидің пьесалары Қазақстан театрларының сахнасында да жаңаша түлеп, арқалы актерлердің шабытымен құлпырып ойналды. Драматургтің ерекшелігіне сай «№13» комедиясының оқиғасы бір ғана кеңістікте қонақ үйдің бөлмесінде өтеді. Осынау танымал комедия еліміздің бірнеше театрларында қойылды. Солардың арасында Қазақстандағы алғашқы мюзикл театрында Е.Нұртазиннің режиссурасымен

заманауи жаңаша көзқараста қойылған спектакльді бөліп айтқан орынды. «Astana Musical» Мемлекеттік театрының көркемдік жетекшісі Әділет Әбдіқадыров: «Спектакль қойылған кезде негізі 50 пайызын ұжым ойнап шықса, қалған 50 пайызы драматургияға байланысты», – деп тұжырымдайды (Ерғалиева, Шакубаев, Төлебек, 2024). Е.Нұртазин сахналаған қойылымның басты ерекшеліктерінің бірі комедияға музыкалық партиялардың арнайы жазылуы болды. Осындай ізденістерді сараптай келе, бүгінгі режиссура бағыты, жас режиссерлер жайлы зерттеуде: «Біздің Қазақстан театрлары да рухани құндылықтарды, қоғамның келбетін, адам өмірінің маңызын көрсетудегі ізденістерін жалғастырып келеді», – дейді театртанушы ғалымдар. (Нұрпейіс, Құмарғалиева, 2024: 59)

Қойылым музыкада отырған қонжық костюмін киген жігіттің көрермендерге қошемет көрсетіп, спектакль кейіпкерлерін таныстыруынан басталады. Іле-шала көңілді музыка ырғағымен бөлмені дайындауға кіріскен қонақ үй қызметкерлері мен Комендант жылдам қимылдап, ән шырқай жүріп жұмыстарын бітіреді.

Сахнадағы оқиға комедияның бас кейіпкері Ричард Уиллидің қонақ үйге келуінен өрбиді. Ол – Англия премьер-министрінің көмекшісі, өзіне аса сенімді, пысық жігіт. Ричард өзіне қарсылас жақтың хатшысымен құпия байланыс орнатып, жұмыстың орнына сол кербез әйелмен қонақ үйде, ал нақтырақ №13 бөлмесінде кездесуді жоспарлайды. Барлығы өзі ойлағандай өтетініне сенімді көрінгенімен, дәл сол бөлмеден өліп жатқан адам денесінің табылуы оған үлкен кедергі жасайды. Көңілдерстер енді ғана бір-біріне жақындай берген кезде терезенің ортасына қысылып тұрған өлі жігіттіңкөрінуі спектакль оқиғасын бірден ширатып әкетеді.

Ақжол Өмірзақовтың Ричарды бар кедергіден құтылуға ұмтылған, басына түскен жағдайдан шығуға барын салған адам ретінде танылады. Айта кететін жайт, Р.Кунидің комедиясы тек көрермендердің көңілінен шығып қана қоймай, орындаушылардың жан-жақты ашылуына, актерлік шеберлікті шыңдауға көп көмектеседі. Себебі, қуықтай бөлмеде бір-бірімен кездеспеу керек әйелі мен көңілдесі, қайта-қайта келгіштей беретін қонақ үйдің қызметкерлерінен құтылу, өлі денені біреудің көріп қоймауы үшін күйіп-пісу актерлерден біліктілік пен шеберлікті, шапшаңдық пен жылдам әрекетті қажет етеді. Осы міндеттерді орындау А.Өмірзақовтың ойынында ойдағыдай орын алғанын аңғарамыз. Барлық оқиға желісі осы кейіпкердің айналасына құрылғандықтан, оған артар жүктің салмағы ауыр. Актер басқа спектакльдерде вокальдық мүмкіндіктерімен жақсы танылып жүрсе, осы жолы көрермендерге комедиялық актер ретінде өз өнерін көрсете білді деп нақты айта аламыз.

Ал, Ричардтың көмекшісі Джордж Пигден рөліндегі Абылай Капиз қойылымдағы ең күлкілі кейіпкерге айналды. Бастығына жағыну үшін бәрін жасайтын, өзіне сенімсіз, «кішкентай адамның» прототипін көз алдымызға алып келді. Актерөз кейіпкерінің момындығын, сенгіштігін, Ричардтың айтқанынан шыға алмайтын көнбістігін жақсы ашты. Әртүрлі комедиялық жағдайларға тап болатын Пигденнің - А.Капиз жүріс-тұрысы, тез сөйлеуі бәрі де жанр табиғатымен астасып жатты. Р.Кунидің саясаткерлерді ащы сатирамен түйрейтін тұстары Ричард пен Пигден сахналарында режиссер тарапынан өткір көрсетілген.

Ал, Ричардтың сүйіктісі сұлу да сымбатты Джейн Уорзингтон Зарина Таштаева ойынында романтикалық сарындағы, өте аңғал әйел ретінде танылды. Онымен қоса, ол қатысқан сахналар көптеген комедиялық жағдайларды тудырады. Актрисаның Джейниәккөңіл, елгезек, шапшаң қимылымен баурап алады. Оның есте қаларлықтай бейне болуына ашық түсті киімі де көмегін тигізді. Джейннің тартымдылығын актрисаның вокалдық мүмкіншілігінің молдығы мен пластикалық қозғалыстары да арттыра түскен.

Джейннің Ричардпен көңілдес екенінен бейхабар күйеуі Ронни – Данияр Туранов онсызда ушығып тұрған жағдайды шиеленістіре түседі. Әйелін іздеп келген жігіт Ричардты одан сайын тыпыршытып жібереді. Актёр өз кейіпкерін өте қызғаншақ, тез ашуланатын қызба адам етіп бейнеледі. Сахнаға Ронни – Д. Туранов шыға салысымен әйелін іздеп бөлмедегі заттарды қиратып, жолындағы адамдарды жұтырықпен ұрып, азан-қазан етеді. Актёрдің әрбір қимылы, сөйлеген сөздері қойылымның одан сайын қызық бола түсуіне өз әсерін тигізді.

Қонақ үйдегі тәртіпті ретке келтіруге жауапты Комендант роліндегі Әлиулла Шәуенов оқыс жағдайлардың тууына үнемі өзі себепкер болып отырады. Оның мақсаты қонақ үйдің атына кір келмеуін қадағалау болғанымен, өзі ойламаған кедергілерге тап болады.

Ричардтың әйелі Памела роліндегі Арайлым Кусаинованың ойыны жарқын әрі эмоционалды болып спектакльдің өңін кіргізді. Үстіне киген қып-қызыл костюмі мен қанық бояулы гримі оны өзгелерден айшықтай түседі. Ерке әрі сылқым келіншектің күйеуін іздеп келіп, Пигденмен сайран салуын актриса нанымды көрсетті. Орындаушының вокалдық мүмкіншілігінің зор болуы да, кейіпкер жан дүниесінің ашылуына оң әсерін тигізді.

Ал, көңілдердің әдемі кешін бұзып, ойда-жоқта маңызды бейнеге айналған Дене – Бекзат Бағытжановтың ойыны ерекше есте қалып, қойылымның бойына күре тамырдай қан жүгіртеді. Актёрдің икемділігі мен иілгіштігі, пластикалық әсемдігі алғашқы сахнадан бастап көзге бірден түседі. Оны ары-бері қозғап, келген адамдардан тығу үшін тіпті Денені тірі адам ретінде таныстыратын сахналардағы актёрдің шеберлігі биік мәреден көрінді. Сүйегі жоқ адамдай былқ-сылқ етіп көріну үшін көп жаттығулар жасаған актёрдің жұмысы шынымен де бөліп айтуға тұратын еңбек демекпіз. Дене – Б. Бағытжанов бір уақыт есін жиып, тура өзі талып қалған жерде қайта есінен айырылатын тұсы да психофизикалық тұрғыда нанымды шықты. Оның № 13 бөлме терезесінің арасына қыстырылып «өліп» қалу жұмбағы қойылым соңына дейін мәлімсіз болып көрермендердің қызығушылығын күшейте түседі. Ақыры, бұл Дене Джейннің соңынан күйеуі аңдытып қойған детектив болып шығады.

Глэдис роліндегі Зарина Жакенова қыздың Пигденге деген ынтықтығын иланымды жеткізді. Басында монахинаның костюмін киіп шығатын Глэдис Пигденмен оңаша қалған сәтте «мысық әйелге» айналып, мүлде басқа адамның кейпіне енеді. Монахинаның киімі күнделікті қыздар киіп жүретін ашық - шашық көйлекке ауысып, оның шынайы табиғатын танытады. Актрисаның аса қызулықпен, ойнақы орындаған әні де қыздың жігітке деген ынтызарлығын сездіруге мол әсерін тигізді.

Қойылымдағы орындаушылардың вокалдық, актерлік шеберліктері өзара қабысып көрермен қауымның назарын уысында ұстап отырады. Осы тұста режиссер актерлердің әртүрлі ампулада көрініп, кәсіби дайындықтарын байқатуға көп жағдай жасағанын аңғарамыз.

Ал, пьесада жоқ Джек – Саят Мақұлбаев, Радж – Нұрпейіс Абдураев, Митхун – Медет Рахымберген, Тэдди – Асхат Байтлеу кейіпкерлер қойылымда күтпеген оқиғаларды тудыруда комедиялық жағдайлардың орын алуына өзіндік септігін тигізіп дәнекершілік қызметін атқаратынын байқаймыз. Аталмыш кейіпкерлерді пьесадағы официант, қызметші қыздардың аналогы деп түсінген жөн. Кеңістіктің шағын болуы күлкілі жағдайлардың одан сайын көп тууына әсер етеді. Себебі «өлі» жігіт пен қыздарды да бір бөлмеге жасыру күлкі көрігін қыздыра түседі. Сахнаның көрерменге жақын орналасуы олармен байланыс орнатудың басты тетігі болумен бірге, актерлердің шыңдалуына оң әсер етті.

Е.Нұртазин бұл қойылымда ойнаған актерлерден комедияға лайық жеңіл қимылды, әзіл мен тапқырлықты, кейіпкерлер тап болған оқиғаға сәйкес сәт сайын түрленуді, олардың қиналысы мен күйініштерін шынайы бейнелеуді талап етті. Ең бастысы спектакльдегі актерлер жанды дауыста ән айтып, музыкалық қабілеттерін де жарқырата көрсетеді. Әдемі әзіл мен жарасымды қалжыңға құрылған комедияның театр репертуарынан түспей жүруіне режиссердің бүгінгі заманға лайық заманауи ізденіске барумен байланыстырамыз. Жоғарыда айтып өткендей актерлер комедиялық оқиғалар тудырып қана қоймай, музыкалық партияларды еркін орындап, пластикалық икемділіктерімен де көрерменді тәнті етіп, қойылымның динамикалы, тартымды болуына көп ықпал етті. Режиссерлік шешім мен актерлік ойын арқылы комедияның бояуы одан сайын құлпырып, қазақ көрермендеріне ағылшын комедиясында қозғалған мәселелердің ортақ екендігін көрсетті. Бұл туралы Е.Нұртазин журналистерге берген сұхбатында: «Английский юмор отличается от казахского. Есть моменты, которые просто не понятны и не смешны нам, их мы сокращали, – пояснил режиссер. – За счет этого повествование получилось даже более динамичным» (Майсеитова, 2019) деп жауап берген. Артистер мен режиссердің пьесамен көп жұмыс жүргізгені спектакльдің сапасы мен деңгейінен де көрінеді.

4. Зерттеу нәтижесі

«Комедияның күші – күлкіде, күлкінің күші – шыншылдық пен табиғилықта. Шыншыл һәм табиғи күлкі терең мазмұнды тартыстан туып, толыққанды юморлық не сатиралық образдарға көркем жинақталып, парасатты, биік идеяға шебер бағындырылғанда ғана комедия жалаң водевиль, жеңіл фарс, арзан мелодрама сипаттарынан аулақ, бұл жанрдың шын мәніндегі шынайы шығармасына айнала алады. Комедия авторына талап осы тұрғыдан қойылуға тиіс», (Қабдоллов, 2007: 332) – дейді әдебиет зерттеуші, ғалым З.Қабдолов. Еуропаның ғана емес, бертін бүкіл Ресей театрларында сахналанып, репертуардан түспей қойылып келе жатқан комедияның қазақ театр сахнасындағы алғашқы қадамы сәтті болды. Аталмыш спектакль биылғы жылы Көкшетау қаласында өткен Халықаралық II «Сәлем» комедия театр фестиваліне қатысты. Бұл туралы: ««Astana Musical» Мемлекеттік театры өткен Халықаралық II

«Сәлем» комедия театр фестивалінде «Үздік комедиялық спектакль» номинациясын жеңіп алған Қазақстан мен Орталық Азиядағы алғашқы мемлекеттік мюзикл театры. «Astana Musical» Рэй Кунидің «№13» комедиясын ұсынып, қазылар алқасының жоғары бағасын алды», - делінген (Qazaqculture порталы, 2024). Яғни, бұл комедия жанрының қазақ театрларында да дамып, аталмыш қойылымның жоғарғы деңгейде сахналанғанын айғақтайды. Сонымен бірге бүгінгі ағылшын драматургиясын қазақ сахнасында қою үрдісінің жарқын мысалы болып табылады.

М.Горький атындағы Мемлекеттік академиялық орыс драма театрында А.Терехин сахналаған Р.Кунидің «Күлкілі ақша» комедиясы драматургтың өте нәзік әрі айқын сатиралық сарынын жақсы жеткізе білген, мықты актерлік ансамбльдік ойынымен ерекшеленді. Драматург таңдаған өзекті тақырыпты ашуда, кейіпкерлердің өзара қарым-қатынас жасаудағы ой, сөз еркіндігі сақталып, комедиялық жағдайлар қызықты өрбіді. Р.Куни комедиясындағы оқиғалардың жылдам әрі күтпеген жағдайларға толы болуы актерлердің шабыттана ойнауына ықпал етті. Орындаушылар өзара жақсы байланыс орнатып, алғырлықтары мен шапшаңдықтарын, сөзге шешендіктерін көрсетті. Қойылымның оптимистік рухта аяқталуы көрермен жүрегінде адамдық, адамгершілік сезімін оятады.

Ал, «Astana Musical» Мемлекеттік театрында сахналанған Р.Кунидің «№13» комедиясын қойған режиссер Есләм Нұртазин атақты шығарманы заманауи тілде интерпретациялады. Ол пьесаның көркемдік және жанрлық ерекшеліктерін актерлер ойынында әдемі үйлестірді. Режиссердің кеңістікті дұрыс пайдалануы, комедияға арнайы ән жаздыруы, актерлердің қимыл-қозғалыстарына мән беріп, балетмейстермен жұмыс істеуі қойылымның аса динамикалы жүруіне мол әсерін тигізді. Әсіресе, мюзиклде ойнап жүрген актерлердің комедия жанрында өнер көрсетуі, көрерменнің алдында түрленіп, драмалық қырынан көрінуі, жаңаша ампулада танылып, актерлік шеберліктерін танытулары олардың ізденістерін паш етті. Екі қойылым да өзіндік ырғақ-екпінімен, түрлі тақырыптарды жаңа пішінде сахналауымен дараланды. Ең бастысы, Р.Куни комедияларының қазақстандық көрермендердің жүрегіне жақын әрі кез-келген театр ұжымы үшін актерлік мектепті шыңдаудың жоғары көрсеткішіне айналған туындылар болып табылатынын көрсетіп берді.

5. Қорытынды

Рэй Куни – комедия жанрын жаңа деңгейге көтерген драматург. Оның комедияларына саясат, отбасылық құндылық, адалдық, жақсылық пен жамандық сынды өзекті тақырыптар арқау болды. Ол драмалық тартыс пен кейіпкерлердің сөйлеу ерекшеліктерін жанр табиғатына сай құрып, пьеса қаһармандарының психологиясын әрекет үстінде ашқан. Пьесаларының композициясы аса шымыр, қаһармандардың мінезі мен ойы, жан-дүниесі сөз арқылы әсерлі кестеленген. Әлемнің көптеген мемлекеттерінде шығармалары сахналанған Р.Куни пьесалары өзіне тән ерекшелігімен, ешкімге ұқсамауымен де құнды.

«Өнер – адам мен әлемнің өзара байланысын зерттеуге мүмкіндік беретін, нақты өмірде көрініс табатын реттелетін үлгі түріндегі тамаша құрал» (Мамиров, Халықов, Нұрпейіс, 202). Автор тар кеңістікте кейіпкерлерді тосын жағдайларға түсіріп, бұралаң жолдармен комедиялық оқиғаларды өрбітеді. Ал, оқиғаның жылдам

әрі тартысты өтуі көрермендердің қызығушылығын арттырып отырады. Осындай күрделі де, күрмеуі қиын жанрдың тізгінін ұстап, жақсы жетістікке жеткен суреткердің комедиялары елімізде де үлкен қошеметке ие болды. Бұған жоғарыда талданған екі қойылымға көрермендердің көп келуі дәлел. Комедиялық туындыны жазу бөлек, ал оны сахналау ең қиын міндеттердің бірі екені әлімсақтан аян. Алдарына қойылған міндеттерді орындап, шығармашылық ұжыммен мықты жұмыс жасаған режиссерлер А.Терехин мен Е.Нұртазин комедия табиғатына сай тапқыр мизансценалар құрып, адам жанының пернесін қозғайтын спектакль тудырды.

М.Горький атындағы Мемлекеттік академиялық орыс драма театрында сахналанған Р.Кунидің «Күлкілі ақша» және «Astana Musical» Мемлекеттік театрында қойылған «№13» комедиялары заманауи интерпретацияда мықты сахналанған өнер туындылары екеніне көзіміз жетті. Қорытындылай келе, аталған спектакльдер Р.Куни шығармаларын қазақстандық театр режиссерлерінің еркін қоя алатындығын дәлелдеді.

Әдебиеттер:

1. Әдебиет порталы. В лучших традициях английской драматургии или коротко о «Смешных деньгах», 2017. URL: https://adebiportal.kz/ru/news/view/v-lucsix-tradiciiax-angliiskoi-dramaturgii-ili-korotko-o-smesnykh-dengax__19580
2. Гук В. Смешные деньги – горькие реалии., 2017. URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/smeshnye-dengi-%E2%80%93-gorkie-realii>
3. Драйден Джон. Эссе о драматической поэзии // Литературные манифесты западноевропейских классицистов. – М., 1980.
4. Ерғалиева М., Шакубаев Ә., Төлебек Б. Халықаралық II «Сәлем» комедиялық театр фестивалі., 2024. URL: <https://kokshetv.kz/kz/news/36524>
5. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Санат, 2007. – 358 б.
6. Qazaq culture порталы. «ASTANA MUSICAL» Халықаралық комедия театр фестивалінде үздік деп танылды., 2024. URL: <https://qazaqculture.com/kz/news/teatr-astana-musical-priznan-luchshim-nammezhdunarodnom-teatralnom-festivale-komedii>
7. Mayemirov A, Khalykov K, Nurpeiis B., (2015). Ethnic and Cultural Aspects in the Development of Kazakh Theatres during the Independence Period: The Problems of Human Existence. 24 pp. // Scopus Folklore: Electronic Journal of Folklore: Tartu, Estonia, vol. 62, №: 62. [http:// DOI:10.7592/FEJF2015.62.kazakh](http://DOI:10.7592/FEJF2015.62.kazakh).
8. Майсеитова А. Однажды в номере 13..., 2019. URL: <https://kazpravda.kz/n/odnazhdy-v-nomere-13/>
9. Мишин М. Скоро премьеры! Рэй Куни на сцене Русского драматического театра!, 2024. URL: <https://rusdram21.ru/novosti/skoro-premyera-ry-kuni-teatra?ysclid=m29f4q6nkz279850244>
10. Нұрпейіс Б.К., Құмарғалиева Н. Қазақ театр режиссурасы ізденістеріндегі постдрамалық негіздемелер //Central Asian Journal of Art Studies, №3 (9). – 2024 –55-72 б., doi:10.47940/cajas.v9i3.921
11. Орме С. Көңілді ақша., 2022. URL: <https://www.britishtheatreguide.info/reviews/funny-money-pomegranate-the-20614>.
12. Руднев П. Куни и Камолетти., 2015. URL: <https://pavelrudnev.livejournal.com/1812054.html>
13. Уэбстер Дж., Бомонт Ф., Джонсон Б., Флетчер Дж., Чапмен Дж., Деккер Т., Хейвуд Т., Мессинджер Ф., Шерли Дж. Современники Шекспира. Сборник пьес. – Москва: Том 1. Государственное издательство «Искусство», 1959. – 495с.
14. Хельбиг Дж. Көңілді ақша., 2000. URL: <https://chicagoreader.com/arts-culture/funny-money/>
15. Юрьева Н. Знаменитая комедия «Номер 13» – вновь на сцене Московского художественного театра., 2014. URL: https://www.itv.ru/news/2014-01-20/50365_znamenitaya_komediya_nomer_13_vnov_na_stsene_moskovskogo_hudozhestvennogo teatra

References:

1. Literary Portal. (2017). In the Best Traditions of English Drama or a Brief Overview of Funny Money. Retrieved from https://adebiportal.kz/ru/news/view/v-lucsix-tradiciiax-angliiskoi-dramaturgii-ili-korotko-o-smesnyx-dengax_19580 (in Russ.).
2. Dryden, J. (1980). Essay on Dramatic Poetry. In Literary Manifestos of Western European Classicists. Moscow.
3. Guk, V. (2017). Funny Money – Bitter Realities. Retrieved from <https://inbusiness.kz/ru/news/smeshnye-dengi-%E2%80%93-gorkie-realii> (in Russ.).
4. Helbig, J. (2000). Funny Money. Retrieved from <https://chicagoreader.com/arts-culture/funny-money/> (in Eng.).
5. Mayemirov, A., Khalykov, K., & Nurpeiis, B. (2015). Ethnic and cultural aspects in the development of Kazakh theatres during the independence period: The problems of human existence. Scopus Folklore: Electronic Journal of Folklore, 62, 24 pp. <https://doi.org/10.7592/FEJF2015.62.kazakh> (in Eng.).
6. Maiseytova, A. (2019). Once in Room 13... Retrieved from <https://kazpravda.kz/n/odnazhdy-v-nomere-13/> (in Russ.).
7. Mishin, M. (2024). Premiere Soon! Ray Cooney on the Stage of the Russian Drama Theater!. Retrieved from <https://rusdram21.ru/novosti/skoro-premyera-ry-kuni-teatra?ysclid=m29f4q6nkz279850244> (in Russ.).
8. Nurpeiis, B.K., & Kumargaliyeva, N. (2024). Postdramatic concepts in directing of Kazakh theatre. Central Asian Journal of Art Studies, 3(9), 55–72. <https://doi.org/10.47940/cajas.v9i3.921> (in Kaz.).
9. Orme, S. (2022). Funny Money. Retrieved from <https://www.britishtheatre guide.info/reviews/funny-money-pomegranate-the-20614> (in Eng.).
10. Qabdolov, Z. (2007). The Art of Words. Almaty: Sanat. (in Kaz.).
11. Qazaq Culture Portal. (2024). «ASTANA MUSICAL» Recognized as the Best at the International Comedy Theater Festival. Retrieved from <https://qazaqculture.com/kz/news/teatr-astana-musical-priznan-luchshim-na-mezhdunarodnom-teatralnom-festivale-komedii> (in Kaz.).
12. Rudnev, P. (2015). Cooney and Camoletti. Retrieved from <https://pavelrudnev.livejournal.com/1812054.html> (in Russ.).
13. Webster, J., Beaumont, F., Johnson, B., Fletcher, J., Chapman, J., Dekker, T., Heywood, T., Messenger, F., & Shirley, J. (1959). Contemporaries of Shakespeare: Collection of Plays (Vol. 1). Moscow: State Publishing House «Art.» (in Eng.).
14. Yergaliyeva, M., Shakubaev, A., & Toletbek, B. (2024). International II «Salem» Comedy Theater Festival. Retrieved from <https://kokshetv.kz/kz/news/36524> (in Kaz.).
15. Yurieva, N. (2014). The Famous Comedy «Number 13» – Back on the Stage of the Moscow Art Theater. Retrieved from <https://www.1tv.ru/news/2014-01-20/50365> (in Russ.).

А.Т. Еспенова^{1*}, Л.Д. Мусабекова², К.М. Мусабаев³

^{1,2,3} *Казахская национальная академия искусств имени Т.Жургенова, Алматы, Казахстан*

E-mail: ¹aespenova@mail.ru, ²al-laura@mail.ru, ³musabaevkuat2@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-1152-0434; ²0009-0001-6158-6135; ³0000-0001-9327-6409

ТРАНСФОРМАЦИЯ ДЕТСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПОД ВЛИЯНИЕМ ЦИФРОВЫХ МЕДИА

Аннотация. В условиях цифровой трансформации интернет и социальные сети оказывают значительное влияние на формирование культурной идентичности детей, что особенно актуально для Казахстана, где глобализированный контент конкурирует с национальными традициями. В этой статье рассматривается влияние цифровых платформ на культурные предпочтения и идентичность казахстанских детей в Алматы, особое внимание уделяется их привычкам потребления медиа и растущему влиянию зарубежных культурных тенденций, в частности корейской поп-культуры. Цель данного исследования – проанализировать влияние медийного ландшафта, формирующего культурную идентичность детей, и оценка баланса между глобальными влияниями и сохранением национального наследия. Ключевые направления исследований включают изучение роли цифровых медиа в формировании идентичности, оценку влияния иностранного культурного контента и изучение стратегий поддержки развития местного цифрового и телевизионного контента на казахском языке. Методология исследования основана на сочетании социологических опросов, контент-анализа потребления цифровых медиа и сравнительных исследований процессов культурной адаптации. Особое внимание уделяется междисциплинарному подходу, включающему социокультурные, лингвистические и психологические аспекты формирования идентичности в эпоху цифровых технологий. Практическая значимость данного исследования заключается в предоставлении информации, которая может быть применена при разработке культурных и образовательных программ, направленных на сохранение культурной идентичности Казахстана при одновременном использовании преимуществ глобальной цифровой интеграции. Основные выводы показывают, что, хотя цифровые медиа предоставляют детям доступ к разнообразному культурному опыту и знаниям, они также способствуют смещению культурных предпочтений в сторону традиционного казахского наследия. Доминирование социальных сетей, таких как TikTok, YouTube и Instagram, наряду с широкой популярностью корейских сериалов и музыки, демонстрирует значительную трансформацию в предпочтениях в сфере развлечений. В то же время снижение потребления контента на казахском языке вызывает опасения по поводу будущего национальной идентичности среди молодого поколения. Вклад этого исследования состоит в систематическом анализе влияния цифровых технологий на культурную идентичность и его последствий для культурной политики и медиаобразования. Полученные результаты подчеркивают необходимость сбалансированного подхода к цифровому взаимодействию, при котором преимущества глобализации сосуществуют с усилиями по укреплению национальной идентичности посредством медиаграмотности, вовлечения родителей и продвижения местного культурного контента.

Ключевые слова. культурная идентичность, цифровые медиа, глобализация, контент на казахском языке, медиапотребление, вовлечение детей в цифровую жизнь.

А.Т. Еспенова^{1*}, Л.Д. Мусабекова², К.М. Мусабаев³

Т.Жұргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹aespenova@mail.ru, ²al-laura@mail.ru, ³musabaevkuat2@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-1152-0434; ²0009-0001-6158-6135; ³0000-0001-9327-6409

ЦИФРЛЫ МЕДИАНЫҢ БАЛАЛАР МӘДЕНИЕТІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫНА ӘСЕРІ

Аңдатпа. Цифрлық трансформация жағдайында интернет пен әлеуметтік желілер жас ұрпақтың мәдени бірегейлігін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл Қазақстан үшін ерекше маңызды, өйткені

жаһанданған контент ұлттық дәстүрлермен үнемі бәсекеге түседі. Мақалада Алматы қаласындағы қазақстандық балалардың мәдени құндылықтары мен сәйкестілігіне цифрлық платформалардың әсері қарастырылады, олардың медиа тұтыну әдеттеріне және шетелдік мәдени үрдістердің, атап айтқанда корей поп-мәдениетінің өсіп келе жатқан әсеріне ерекше назар аударылады. Зерттеудің мақсаты – балалардың мәдени сәйкестігін қалыптастыратын медиа ландшафтты талдау және жаһандық әсерлер мен ұлттық мұраны сақтау арасындағы тепе-теңдікті бағалау. Зерттеудің негізгі бағыттарына сәйкестікті қалыптастырудағы цифрлық медианың рөлін зерделеу, шетелдік мәдени контенттің әсерін бағалау және қазақ тіліндегі жергілікті цифрлық және телевизиялық контентті дамытуды қолдау стратегияларын зерделеу кіреді. Зерттеу әдіснамасы әлеуметтанулық сауалнамаларды, цифрлық медиа тұтынуының контент-талдауын және мәдени бейімделу процестерін салыстырмалы зерттеуді қамтиды. Цифрлық дәуірде сәйкестікті қалыптастырудың әлеуметтік-мәдени, лингвистикалық және психологиялық аспектілерін қамтитын пәнаралық тәсілге ерекше назар аударылады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы жаһандық цифрлық интеграцияның артықшылықтарын бір мезгілде пайдалана отырып, Қазақстанның мәдени бірегейлігін сақтауға бағытталған мәдени және білім беру бағдарламаларын әзірлеу кезінде қолданылуы мүмкін ақпаратты ұсыну болып табылады. Негізгі тұжырымдар цифрлық медиа балаларға әртүрлі мәдени тәжірибелер мен білімдерге қол жеткізуге мүмкіндік бергенімен, олар мәдени артықшылықтардың дәстүрлі қазақ мұрасына ауысуына ықпал ететінін көрсетеді. TikTok, YouTube және Instagram сияқты әлеуметтік желілердің Үстемдігі корей телехикаялары мен музыкасының кең танымалдылығымен бірге ойын-сауық қалауларында айтарлықтай өзгерісті көрсетеді. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі контентті тұтынуының төмендеуі жас ұрпақ арасында ұлттық бірегейліктің болашағы туралы алаңдаушылық туғызады. Бұл зерттеудің үлесі цифрлық технологиялардың мәдени сәйкестілікке әсерін және оның мәдени саясат пен медиа білім берудегі салдарын жүйелі түрде талдау болып табылады. Нәтижелер жаһанданудың артықшылықтары медиа сауаттылық, ата-аналарды тарту және жергілікті мәдени мазмұнды ілгерілету арқылы ұлттық бірегейлікті нығайтуға бағытталған күш-жігермен қатар өмір сүретін цифрлық өзара әрекеттесудің теңдестірілген тәсілінің қажеттілігін көрсетеді.

Кілт сөздер. мәдени бірегейлік, цифрлық медиа, жаһандану, қазақ тіліндегі контент, медиа тұтыну, балаларды цифрлық өмірге тарту.

A.T. Yespenova^{1*}, L.D. Mussabekova², K.M. Mussabayev³

Kazakh National Academy of Arts named after T.Zhurgenov Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹aespenova@mail.ru, ²al-laura@mail.ru, ³musabaevkuat2@gmail.com

ORCID: ¹0000-0003-1152-0434; ²0009-0001-6158-6135; ³0000-0001-9327-6409

THE TRANSFORMATION OF CHILDREN'S CULTURE UNDER THE INFLUENCE OF DIGITAL MEDIA

Abstract. In the context of digital transformation, the Internet and social networks have a significant impact on the formation of children's cultural identity, which is especially important for Kazakhstan, where globalized content competes with national traditions. This article examines the impact of digital platforms on the cultural preferences and identity of Kazakhstani children in Almaty, paying special attention to their media consumption habits and the growing influence of foreign cultural trends, in particular Korean pop culture. The purpose of this study is to analyze the impact of the media landscape shaping children's cultural identity and to assess the balance between global influences and the preservation of national heritage. Key research areas include studying the role of digital media in identity formation, assessing the impact of foreign cultural content, and exploring strategies to support the development of local digital and television content in the Kazakh language. The research methodology is based on a combination of sociological surveys, content analysis of digital media consumption and comparative studies of cultural adaptation processes. Special attention is paid to an interdisciplinary approach that includes socio-cultural, linguistic and psychological aspects of identity formation in the digital age. The practical significance of this research lies in providing information that can be applied in the development of cultural and educational programs aimed at preserving Kazakhstan's cultural identity while

taking advantage of global digital integration. The main findings show that although digital media provides children with access to diverse cultural experiences and knowledge, they also contribute to a shift in cultural preferences towards traditional Kazakh heritage. The dominance of social media platforms such as TikTok, YouTube, and Instagram, along with the widespread popularity of Korean TV series and music, demonstrates a significant transformation in entertainment preferences. At the same time, the decline in the consumption of Kazakh-language content raises concerns about the future of national identity among the younger generation. The contribution of this research is a systematic analysis of the impact of digital technologies on cultural identity and its implications for cultural policy and media education. The results highlight the need for a balanced approach to digital interaction, in which the benefits of globalization coexist with efforts to strengthen national identity through media literacy, parental involvement, and the promotion of local cultural content.

Keywords: cultural identity, digital media, globalization, Kazakh language content, media consumption, children's involvement in digital life.

1. Введение

В XXI веке цифровые медиа стали неотъемлемой частью повседневной жизни детей, кардинально трансформируя их культурные практики и процессы социализации. Актуальность данного исследования обусловлена стремительной цифровизацией детского пространства в Казахстане, где глобальные медиатренды (включая русскоязычный и корейский контент) вступают в сложное взаимодействие с задачами сохранения национальной культурной идентичности. Несмотря на существующие работы по медиапотреблению (М.С. Ашилова, Ж.Х. Тоганова и др.), остаются недостаточно изученными возрастные особенности цифровой социализации казахстанских детей и их влияние на культурные ориентации. В отличие от предыдущих поколений, современные дети с раннего возраста интегрированы в цифровую среду, которая с раннего возраста формирует их когнитивные процессы, поведенческие паттерны и социальные практики.

Распад Советского союза совпал с фазой активного развития цифровых технологий. Процесс отрыва от прежней советской основы, которая почти столетие служила литературно-эстетическим путеводителем, и стремление писателей к возрождению оригинальных ценностей, отражающих идентичность нации, вызвали новый прорыв в тематико-идейном плане (Худайбергенов, 2021: 191). Несмотря на демократические преобразования, способствовавшие духовному подъему в сфере культуры, параллельно происходило активное внедрение технологий во все сферы жизни и всеобщая цифровизация, что привело к многомерной трансформации детской культуры под влиянием цифровых медиа, затрагивающей различные аспекты их развития. Традиционные формы игры, рассказывания историй и взаимодействия со сверстниками были дополнены, а в некоторых случаях и заменены цифровыми альтернативами. Видеоигры, социальные сети и потоковые платформы становятся новыми культурными пространствами, где дети создают контент, делятся им и потребляют его. Эти изменения поднимают важные вопросы о формировании идентичности, когнитивном развитии и сохранении культурного наследия в эпоху цифровых технологий.

Научная новизна исследования заключается в комплексном анализе:

- Возрастной динамики доступа к цифровым устройствам (от 7 до 17 лет);
- Эволюции медиапредпочтений на разных этапах взросления

- Влияния языкового фактора (казахский/русский/английский/корейский) на культурную идентификацию.

Цель данного исследования – изучить ключевые аспекты этой трансформации, проанализировав как положительное, так и отрицательное влияние цифровых медиа на культуру детей. Исследуя, какие медиа выбирают дети в разном возрасте, какой контент они ищут в Интернете, на телевидении, сколько времени они проводят в социальных сетях и приложениях для обмена сообщениями, в какие группы они вступают и другие связанные с этим аспекты, эта статья стремится дать всестороннее представление о том, как цифровые медиа по-новому определяют детство в современном обществе.

Методологическая база исследования включает три основных подхода: количественный анализ данных анкетирования респондентов, контент-анализ наиболее популярных среди детей цифровых платформ, а также сравнительное изучение особенностей медиапотребления в различных возрастных когортах. Практическая значимость полученных результатов заключается в возможности их применения для разработки конкретных рекомендаций в области цифровой педагогики, формирования стратегий продвижения качественного казахскоязычного контента и создания эффективных моделей медиаграмотности для родителей. Основная гипотеза исследования утверждает, что цифровые медиа выполняют двойственную роль в процессе социализации: с одной стороны, они обогащают культурный опыт детей, а с другой – создают существенные риски размывания национальной идентичности. Эти риски проявляются через три основных фактора: доминирование русскоязычного контента (85% просматриваемого материала на YouTube), активную популяризацию корейских культурных образцов и выраженный дефицит качественного казахскоязычного контента, ориентированного на подростковую аудиторию.

2. Материалы и методы исследования

2.1 Методы исследования

Исследование проводилось в Алматы (Казахстан), городе с высоким уровнем проникновения Интернета и технологий, что делает его идеальным местом для наблюдения за популярными моделями поведения в СМИ, выявления специфических характеристик и анализа новых тенденций. Целевой аудиторией в основном были дети в возрасте от 7 до 17 лет. По данным Агентства Республики Казахстан по статистике, по состоянию на 1 января 2025 года в Алматы проживает более 665 тыс. детей и подростков этой возрастной группы (Бюро национальной статистики...). Выборка состояла из 285 детей и подростков, принявших участие в исследовании. Ключевыми задачами были выявление основных видов медиаактивности детей, изучение моделей потребления медиа на основе таких факторов, как экранное время, использование устройств и предпочтения в контенте, а также анализ потребительского поведения детей.

Методологическая основа исследования сочетает количественные и качественные подходы. В исследовании использовались как кабинетные, так и полевые методы сбора данных. Использовались различные процедуры, в том числе онлайн-опросы

и опросы на бумажных носителях. Чтобы получить более глубокое представление о детской аудитории и повысить надежность результатов, в исследование были включены различные типы данных, включая личные интервью и ответы на анкеты.

Исследование проводилось в пять этапов: подготовительный этап (разработка и тестирование инструментария), этап сбора данных (параллельное проведение онлайн и оффлайн опросов), этап верификации (перекрестная проверка данных анкетирования и интервью), аналитический этап (статистическая обработка данных, выявление корреляций) и интерпретационный этап (формулировка окончательных выводов).

Следует отметить определенные ограничения исследования: географическая локализация (только город Алматы), сезонность сбора данных (учебный период), а также потенциальная субъективность при анализе самоотчетов респондентов.

Представленная методология позволяет дать обоснованные ответы на ключевые исследовательские вопросы, касающиеся возрастной динамики медиапредпочтений, факторов выбора языка потребляемого контента и механизмов культурных заимствований.

2.2 Материалы исследования

Одной из насущных проблем, с которыми сталкиваются сегодня дети, является их растущая зависимость от информационных и коммуникационных технологий, обусловленная быстрым развитием цифровых медиа. Поскольку дети все с более раннего возраста начинают взаимодействовать с цифровым контентом, возникают опасения относительно влияния потребления медиа на их развитие, благополучие и самоидентификацию. Отрицательное воздействие цифровизации на психику подрастающего поколения является реальностью сегодняшнего дня. С развитием цифровых технологий и распространением искусственного интеллекта дети и подростки сталкиваются с рядом отрицательных воздействий на свое сознание (Абишева, 44: 2024). Чтобы лучше понять эту динамику, по всему миру были проведены многочисленные исследования, в которых анализировалось использование детьми средств массовой информации, цифровые привычки и влияние онлайн-контента на их психологическое и социальное развитие. Ниже представлен обзор ключевых результатов исследований, освещающих глобальные и региональные тенденции взаимодействия детей с цифровыми медиа.

В исследовании «Trends in Digital Media Use in Korean Preschool Children» (Тенденции использования цифровых медиа корейскими дошкольниками, 2016, Южная Корея) рассматривается раннее знакомство с цифровыми устройствами (Lee, 2019: 263). В исследовании «EU Kids Online 2020» (2017-2019, Европа) представлены результаты опроса об использовании Интернета детьми в 19 странах. В 2020 году исследование «The Common Sense Census: Media Use by Kids Age Zero to Eight» (Перепись здравого смысла: использование СМИ детьми в возрасте от 0 до 8-ми лет, США) позволила получить представление о потреблении СМИ маленькими детьми.

ЮНИСЕФ в 2017 году опубликован Доклад «Положение детей в мире, 2017 год: дети в цифровом мире», посвященный изучению того, каким образом цифровые технологии уже изменили жизнь детей и их жизненные шансы, а также анализу

возможных перспектив в этой области (Доклад, 2017). В нем подчеркивается, что при эффективном использовании и всеобщем доступе цифровые технологии могут значительно улучшить жизнь детей, подвергшихся маргинализации из-за бедности, расы, этнической принадлежности, пола, инвалидности, перемещения или географической изоляции. С положительной стороны, цифровые технологии улучшают обучение, обеспечивают доступ к образовательным ресурсам и способствуют социальной интеграции. Однако в докладе также предупреждается о значительных рисках, включая чрезмерное время, проводимое за экраном, что приводит к цифровой зависимости, воздействию вредоносного контента, нарушениям конфиденциальности, киберзапугиванию и онлайн-эксплуатации. Учитывая, что дети составляют почти треть пользователей Интернета во всем мире, в докладе подчеркивается необходимость принятия защитных мер для обеспечения безопасной и благоприятной цифровой среды для них.

В 2021 году было проведено несколько исследований, посвященных влиянию средств массовой информации во время пандемии COVID-19, в том числе «Effects of Screen Time on Problematic Behavior in Children During the COVID-19 Pandemic» (Влияние экранного времени на проблемное поведение детей во время пандемии COVID-19, 2021, Южная Корея) (Kim 2023: 178), а также «Media Screen Time Use and Mental Health in School-Aged Children During the Pandemic» (Использование экранного времени в средствах массовой информации и психическое здоровье детей школьного возраста во время пандемии, 2021, Канада) (Hmidan, 2023: 202), «Дети и медиапотребление» (2021, Кыргызстан) (Дети и медиапотребление, 2021), в которых анализировались региональные тенденции. Более поздние исследования, такие как «Children and Parents: Media Use and Attitudes Report» (Дети и родители: отчет об использовании средств массовой информации и отношении к ним, 2022, Великобритания) (Children and Parents, 2022) и «ICT Kids Online Brazil Survey» (2022, Бразилия) (Executive Summary, 2023) содержат обновленные данные о привычках детей пользоваться средствами массовой информации и заботах родителей. Вместе взятые, эти исследования образуют всеобъемлющую хронологию исследований, иллюстрирующую, как вовлечение детей в СМИ развивалось с течением времени и в различных культурных контекстах.

Масштабное исследование «Kazakhstan Kids Online», инициированное Министерством просвещения Казахстана в сотрудничестве с ЮНИСЕФ в 2023 году, показало, что 5% детей впервые выходят в Интернет в возрасте четырех лет и младше. Кроме того, 60% детей в возрасте 9-10 лет и 66% детей в возрасте 11-12 лет уже имеют свои собственные аккаунты в социальных сетях или на игровых платформах, несмотря на то, что условия использования многих социальных сетей и игровых платформ запрещают детям младше 13 лет иметь собственные аккаунты. Исследование также показало, что 15,3% детей сталкиваются с негативным онлайн-контентом, что вызывает у 11,7% из них серьезные переживания (Kazakhstan Kids 2024).

Исследование детского контента в Казахстане, проведенное в 2023 году Министерством культуры и информации РК и НАО «Казахстанский институт

общественного развития», представило результаты исследования детского контента в Казахстане, посвященного Instagram, TikTok и YouTube. В нем излагаются критерии оценки контента социальных сетей, дается обоснование влияния медиаконтента на детей и освещаются наиболее популярные мультимедийные материалы среди молодежной аудитории в Казахстане (Исследование детского контента, 2023).

Ученые больше исследуют двойственную роль социальных сетей как платформы для культурного самовыражения и среды, которая потенциально может ослабить традиционную культурную идентичность. В исследовании Echesony Gibson подчеркивается, что, хотя социальные сети позволяют подросткам, молодежи общаться с различными культурами и выражать свою индивидуальность, они также создают проблемы в поддержании традиционных культурных практик и ценностей. Полученные результаты свидетельствуют о том, что социальные сети могут привести к гибридизации культурной идентичности, где традиционные и современные влияния сливаются воедино, влияя на то, как городская молодежь воспринимает и выражает свою культурную принадлежность (Echesony Gibson 2024: 8).

В своих исследованиях Ebba Sundin подтверждает, что современные цифровые технологии стали неотъемлемой частью социального и культурного развития детей, средства массовой информации играют важную роль в формировании идентичности детей, особенно в условиях глобализации и цифровизации. Они представляют как новые возможности, так и новые риски, требуя вдумчивого подхода со стороны родителей, педагогов и исследователей. Ebba Sundin подчеркивает, что современные дети растут в сложных культурных и медийных условиях, которые влияют на их восприятие национальной принадлежности, культурной самобытности и социальных норм.

Один из ключевых выводов заключается в том, что медиа не только передают культурные ценности, но и служат инструментом самовыражения детей. Медиа помогают в создании, поддержании и переосмыслении как личной, так и коллективной идентичности. Дети используют средства массовой информации для ознакомления с мировыми культурными тенденциями, в то же время сталкиваясь с проблемами сохранения своей местной самобытности. Исследование Sundin Ebba показало, что дети сознательно выбирают медиа-контент, соответствующий их культурным представлениям. Они могут использовать медиа либо для интеграции в более широкое сообщество, либо для сохранения уникальности своей культурной группы (Sundin Ebba, 2013: 25).

Camilla Hallgren и Asa Bjork исследуют, как цифровые технологии влияют на формирование идентичности молодых людей. Авторы отмечают, что современные технологии стирают границы между различными аспектами жизни, такими как учеба и досуг, общественное и частное, цифровое и аналоговое, виртуальное и материальное. В результате молодые люди ориентируются в нескольких контекстах одновременно, что усложняет их процессы самопознания и самовыражения.

Авторы подчеркивают, что, несмотря на многочисленные исследования, посвященные молодежи и цифровым технологиям, мы все еще не до конца понимаем, как эти смешанные условия влияют на их повседневную жизнь. Во многих

исследованиях социальные сети и использование технологий рассматриваются отдельно, без учета того, как они влияют на формирование идентичности в целом. Это непонимание является проблемой для педагогов и взрослых, пытающихся помочь молодежи ориентироваться в цифровом пространстве (Hallgren C., 2023: 55).

Taylor Jim исследует, как современные медиа и технологии влияют на развитие самоидентификации детей. Он утверждает, что современные дети все чаще определяют себя на основе внешних факторов, таких как отзывы в социальных сетях и популярная культура, а не внутренних ценностей и личного опыта.

Taylor Jim предполагает, что этот сдвиг в сторону внешней оценки может препятствовать развитию здоровой самоидентификации у детей. Он подчеркивает важность того, чтобы родители создавали условия, способствующие внутреннему самоопределению, позволяя самоидентификации детей развиваться естественным образом без чрезмерного внешнего влияния (Taylor J., 2012).

3. Обсуждение

В ходе нашего исследования был проведен анализ доступа детей к электронным устройствам и платформам социальных сетей, а также методов, используемых для мониторинга и регулирования контента, который они потребляют онлайн. Полученные результаты свидетельствуют о том, что гаджеты, Интернет и социальные сети стали неотъемлемой частью детского досуга и обучения.

Для родителей главная задача состоит в том, чтобы понять, как наиболее эффективно управлять цифровыми взаимодействиями своих детей, и активно внедрять эти стратегии. Исследование показало, что доступ детей к персональным гаджетам зависит от возраста:

7 – 9 лет. У большинства детей в этой возрастной группе есть собственные цифровые устройства, которые часто приобретаются в возрасте около семи лет. Родители покупают эти гаджеты в первую очередь для поддержки образования своих детей.

10 – 12 лет. Почти у всех детей в этой группе есть персональные электронные устройства, которые они используют как для обучения, так и для развлечений.

13 – 15 лет. Подростки этой категории не только владеют гаджетами, но и активно используют социальные сети, онлайн-общение и создание цифрового контента.

16 – 17 лет: Подростки старшего возраста в значительной степени полагаются на свои устройства в самых разных целях, включая социальные сети, развлечения и учебную деятельность.

Результаты подчеркивают важность участия родителей в обеспечении сбалансированного и безопасного использования цифровых технологий детьми по мере их роста.

Исследование выявило различия в привычках потребления медиа также в зависимости от возраста. Дети младшего возраста (7-10 лет) в основном просматривали телевидение и YouTube, в то время как дети старшего возраста (11-17 лет) были более активны в социальных сетях и приложениях для обмена сообщениями.

Таблица 1 – Медиа-предпочтения в разбивке по возрастным группам

Возрастная группа	Предпочитаемые медиа-платформы	Контент
7-9 лет	TB, YouTube, TikTok	Мультфильмы и детские шоу Образовательные ролики Развлекательный контент (летсплеи, челленджи, скетчи)
10-12 лет	YouTube, TikTok, Instagram	Игры и стримы Популярные блогеры Короткие видео и челленджи (скетчи, лайфхаки, танцы) Анимационные сериалы
13-15 лет	YouTube, TikTok, Instagram	Казахстанские и зарубежные сериалы Музыкальные тренды Киберспорт и игровые трансляции Развлекательные шоу и подкасты
16-17 лет	Instagram, TikTok, Telegram	Музыка Блогеры и инфлюенсеры Документальные фильмы и образовательный контент Фильмы и сериалы на стриминговых платформах

Особую популярность имеют TikTok – 78%, YouTube – 85%, Instagram – 67%, Telegram – 55%.

Несмотря на растущее потребление онлайн-контента, телевидение остается популярной формой развлечения как для взрослых, так и для детей. Во многих случаях просмотр телепередач происходит в фоновом режиме во время других занятий, таких как прием пищи или работа в режиме многозадачности. Результаты исследования показали, что по сравнению с другими возрастными группами дети дошкольного возраста, 7-9 лет, потребляют больше телевизионного контента. Однако дети сосредоточены не только на экранах телевизоров – они также смотрят контент на компьютерах, смартфонах, планшетах и других цифровых устройствах.

Современные электронные устройства, такие как смартфоны и планшеты, в значительной степени заменили традиционное телевидение, которое теряет популярность. YouTube стал предпочтительным источником контента, и даже те, кто все еще смотрит телевизор, часто предпочитают онлайн-платформы традиционным каналам. Цифровые устройства и платформы социальных сетей стали неотъемлемой частью жизни детей. Согласно исследованию, почти каждый ребенок, даже в очень раннем возрасте, имеет доступ к Интернету и, следовательно, к социальным сетям. Такие платформы, как Instagram и TikTok, играют важную роль в цифровом развитии детей, многие из которых активно создают видеоролики и ведут виртуальный образ жизни. Кроме того, для некоторых детей эти платформы служат основными средствами коммуникации. Примечательно, что в большинстве случаев аккаунты в социальных сетях зарегистрированы на имена их родителей.

В среднем дети тратят на просмотр цифрового контента 3-5 часов в день. В таблице ниже представлено среднее время просмотра в разбивке по возрастным группам.

Таблица 2 – Ежедневное экранное время

Возрастная группа	Среднее ежедневное экранное время, ч.
7-9 лет	2,5
10-12 лет	3,5
13-15 лет	4
16-17 лет	5,5

Значительная часть детей старшего возраста использовали социальные сети и приложения для обмена сообщениями для общения и обмена контентом. На диаграммах ниже представлены данные исследования по ежедневному экранному времени в интернете в целом, социальных сетях, в компьютерных играх (рис.1).

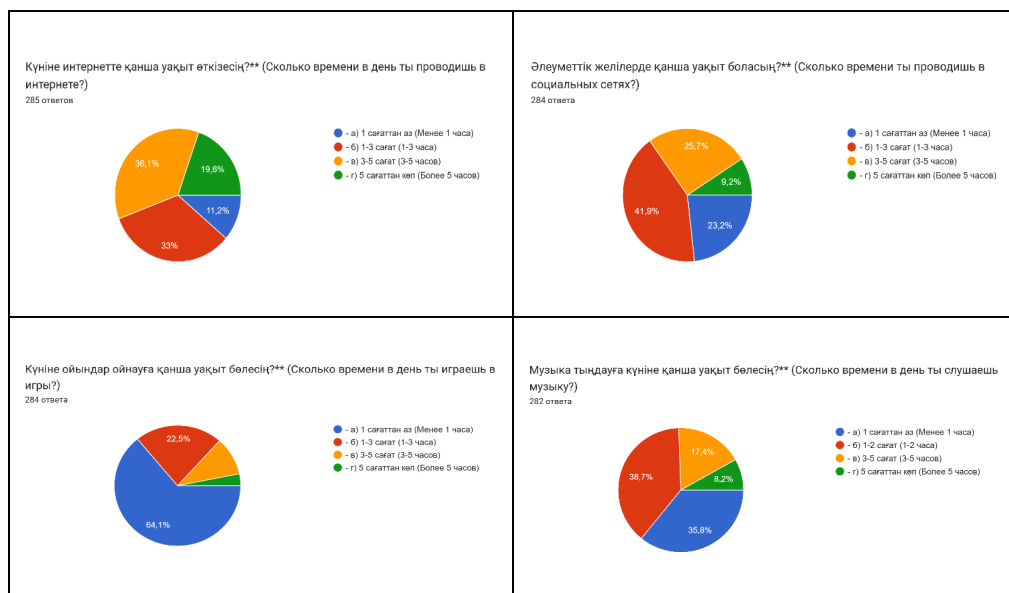

Рисунок 1 – Ежедневное экранное время детей в интернете в целом, социальных сетях, в компьютерных играх

Как показывают результаты исследования, большинство детей 3-5 часов в день тратят на интернет, в том числе большинство из них (41%) 1-3 часа уделяют социальным сетям, 64,1% менее часа выделяют на компьютерные игры, причем большинству из них (68,7%) не требуется разрешение родителей. 38,7% детей

слушают музыку 1-3 часа в день, 35,8% – 3-5 часов в день. Часто мы замечаем, что дети в наушниках идут в школу и со школы, переходят дороги, держат в руках свои гаджеты, не обращая внимания на ситуацию вокруг, что является небезопасным.

В настоящее время родители считают, что обучение в школе без гаджетов уже невозможно. Использование электронных устройств в образовании стало неотъемлемой практикой среди детей школьного возраста. Этот переход к цифровому обучению был во многом обусловлен пандемией COVID-19. Международные исследования показывают, что переход к дистанционному обучению привел к увеличению времени, которое дети проводят за использованием цифровых устройств, а также к растущей зависимости от цифровых инструментов (Rideout V., 2020).

В ходе исследования оценивалась осведомленность детей об онлайн-рисках и их способность безопасно ориентироваться в цифровой среде. Только 47% детей сообщили, что получали рекомендации от родителей или учителей по вопросам онлайн-безопасности.

С положительной стороны, платформы социальных сетей могут служить средством для изучения идентичности, установления связей с сообществом и передачи культурных знаний. Они предоставляют детям возможность развивать социальные навыки, эмпатию и культурное взаимопонимание посредством онлайн-взаимодействия, тем самым способствуя их социальному развитию.

Однако имеются значительные потенциальные риски, связанные с использованием социальных сетей. К ним относятся киберзапугивание, расовая дискриминация и социальное давление, которые могут негативно сказаться на развитии детей, их социальном и эмоциональном благополучии.

Чрезмерное использование социальных сетей связано с повышением уровня депрессии, тревожности и одиночества среди подростков. Постоянное воздействие идеализированных образов и заикленной жизни на таких платформах, как Instagram и TikTok, может привести к неудовлетворенности своим телом, низкой самооценке и страху что-то упустить.

В ходе исследования также были изучены языковые предпочтения детей при просмотре медиаконтента на различных платформах. Анализ показал, что язык контента во многом зависит от возраста ребенка и типа платформы. Телевидение остается более популярным среди детей младшего возраста, а программы и мультфильмы в основном на русском и казахском языках. На YouTube и платформах социальных сетей (TikTok, Instagram, Telegram) преобладает русскоязычный контент, хотя растет интерес к материалам на казахском и английском языках, особенно среди подростков. В Telegram заметно возросло потребление образовательных и новостных каналов на казахском языке. Эти результаты подчеркивают необходимость дальнейшего развития высококачественного цифрового контента на казахском языке для детей, чтобы сделать его более доступным и привлекательным.

4. Результаты исследования

Результаты этого исследования подчеркивают значительное влияние потребления медиа на культурную идентичность казахстанских детей. Преобладание русскоязычного контента, особенно на таких цифровых платформах, как YouTube,

TikTok и Instagram, свидетельствует о том, что многие дети в большей степени подвержены влиянию русскоязычной культуры, чем казахскоязычной. Несмотря на наличие казахскоязычных СМИ, их ограниченная доступность в развлекательном и образовательном контенте может способствовать ослаблению связи с национальными традициями, ценностями и языком среди молодого поколения.

В то же время растущий интерес к контенту на казахском языке, особенно к новостям и образовательным материалам в Telegram, указывает на растущую осведомленность и спрос на местные культурные нарративы. Это говорит о том, что, хотя цифровизация создает проблемы для сохранения культуры, она также предоставляет возможности для продвижения казахстанской идентичности путем разработки более привлекательного и разнообразного цифрового контента на государственном языке.

Кроме того, влияние глобальных тенденций, особенно со стороны западных и восточноазиатских СМИ, формирует у детей представления об образе жизни, стандартах красоты и социальных нормах. Знакомство с идеализированными образами и мировой поп-культурой через такие платформы, как Instagram и TikTok, может привести к изменениям в самовосприятии и ценностях, иногда в ущерб традиционным элементам казахской культуры.

Уже сейчас мы видим, растущее влияние корейской культуры на казахстанских детей и подростков, в первую очередь через музыку, дорамы и модные тенденции. К-поп-группы, К-драмы и корейские стандарты красоты широко используются молодежной аудиторией, формируя их вкусы, стремления и даже языковые предпочтения. Многие дети и подростки активно используют контент на корейском языке с субтитрами, а некоторые даже начинают изучать корейский язык, чтобы лучше понимать свои любимые медиа.

Особенно ярко влияние корейской культуры проявляется в конкретных поведенческих практиках казахстанских подростков. Наши данные показывают, что:

- Большое количество девушек 13-17 лет копируют макияж в стиле K-beauty, используя косметику корейских брендов (данные из анкетирования);
- В более чем половины школьных танцевальных кружков включены элементы К-поп хореографии (по данным опроса педагогов дополнительного образования);
- Часть респондентов исследования посещают специализированные «корейские кафе» с меню из дорам (данные из анкетирования).

Эти примеры демонстрируют, как глобальные тренды локализуются в казахстанском контексте, формируя новые потребительские привычки и досуговые практики. Примечательно, что 17% родителей отмечают использование детьми корейских слов в повседневной речи («оппа», «саранхэ»), что свидетельствует о глубоком проникновении этой культуры в языковую среду. Такая сильная привязанность к корейской культуре может быть объяснена ее ярким и увлекательным содержанием, интересным повествованием и вдохновляющим образом жизни, представленным в дорамах и музыкальных клипах. Платформы социальных сетей, такие как TikTok, YouTube и Instagram, играют решающую роль в распространении корейских культурных тенденций, поскольку дети участвуют в танцевальных конкурсах К-поп,

следят за корейскими лидерами в области красоты и моды и вступают в сообщества фанатов.

Хотя эта культурная близость способствует глобальному осознанию и разнообразию, она также поднимает вопросы о балансе между внешними влияниями и сохранением казахской культурной идентичности. Широко распространенное восхищение корейской культурой иногда приводит к предпочтению иностранной эстетики, ценностей и социальных норм традиционным казахским элементам. Эта тенденция подчеркивает необходимость разработки и продвижения высококачественного контента на казахском языке в музыке, кино и сфере развлечений, чтобы национальная культура оставалась актуальной и привлекательной для молодого поколения.

Немаловажно, что родители, педагоги и политики должны поощрять сбалансированное потребление медиа, способствуя как цифровой грамотности, так и прочной связи с национальным наследием. Это поможет детям ориентироваться в цифровом мире, сохраняя при этом чувство принадлежности к своим культурным корням.

5. Заключение

В исследовании подчеркивается глубокое влияние Интернета, социальных сетей и цифрового контента на культурную идентичность казахстанских детей. Вследствие широкого доступа к электронным устройствам и онлайн-платформам дети все больше погружаются в глобальные медиа, что формирует их предпочтения в развлечениях, социальном взаимодействии и языковом поведении.

Результаты показывают, что, хотя цифровые технологии предоставляют возможности для получения образования и культурного обмена, они также создают проблемы для сохранения национальной идентичности. Значительное потребление иностранного контента, особенно растущее влияние корейской поп-культуры, свидетельствует о смещении интересов молодежи в сторону глобальных тенденций. Хотя такое влияние обогащает культурное разнообразие, оно вызывает обеспокоенность в связи с уменьшением роли казахского языка, традиционных ценностей и наследия в повседневной практике молодого поколения.

Ключевым фактором сбалансированной цифровой социализации является активное вовлечение родителей и развитие медиаграмотности. Стимулирование создания образовательного и развлекательного контента на казахском языке, интеграция национальных нарративов в современные медиаформаты и продвижение культурных элементов в цифровом пространстве могут способствовать сохранению национальной идентичности в условиях глобализации. В конечном счете, достижение баланса между внешними культурными влияниями и укреплением казахского наследия будет иметь важное значение для формирования поколения, имеющего глобальные связи и культурные корни.

Литература:

1. Абишева О., Ержанова Ф., Ерлан А. Интегративный подход в сказкотерапии // Keruen. – № 83 (2). – 2024. – с. 43–58. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.2-03>
2. Вызовы и перспективы в цифровой жизни казахстанских детей (2023). [Электронный ресурс] – URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/%D09> (дата обращения: 15.01.2025).
3. Дети и медиапотребление в Кыргызстане (2021). [Электронный ресурс] – URL: <https://edu.gov.kg/media/pdf> (дата обращения: 21.12.2024).
4. Доклад «Положение детей в мире, 2017 год: дети в цифровом мире» (2017). [Электронный ресурс] – URL: <https://www.unicef.org/uzbekistan/media/7> (дата обращения: 21.12.2024).
5. Исследование детского контента в Казахстане – Астана: НАО «Казахстанский институт общественного развития», 2023. – 182 с.
6. Сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК (2025). [Электронный ресурс] – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 25.01.2025).
7. Социологическое исследование по медиапотреблению и медиаинформационной грамотности в странах Центральной Азии. Казахстан (2021). [Электронный ресурс]. URL: https://drive.google.com/file/d/1eisEUbjkPUHn8yljq_9RqtSGKuic6ANs/view (дата обращения: 21.12.2024).
8. Худайбергенов Н. Художественно-аксиологические искания в современной казахской детской поэзии (на основе творчества А. Истина) // Keruen. – № 73 (4). – 2021. – С. 190–200.
9. Common Sense Media. (2020). The Common Sense census: Media use by kids age zero to eight. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.commonsensemedia.org/research/the-common-sense-census-media-use-by-kids-age-zero-to-eight-2020> (дата обращения: 21.12.2024).
10. Echesony G. (2024). Impact of social media on cultural identity in urban youth. American Journal of Arts, Social and Humanity Studies. – 2024. – 4(2). – P.1–11. <https://doi.org/10.47672/ajashs.2354>
11. Hallgren C., & Bjork A. Young people's identities in digital worlds. The International Journal of Information and Learning Technology. – 2023. – 40(1). – P.49–61. <https://doi.org/10.1108/IJILT-06-2022-0135>
12. Hmidan A., Seguin D., & Duerden, E. G. Media screen time use and mental health in school-aged children during the pandemic. BMC Psychology. – 2023. – 11, Article 202. <https://doi.org/10.1186/s40359-023-01240-0>
13. Kim I., Lee S., Yang S. J., et al. Effects of screen time on problematic behavior in children during the COVID-19 pandemic in South Korea. Soa Chongsonyon Chongsin Uihak. – 2023. – 34(3). – P.175–180. <https://doi.org/10.5765/jkacap.230014>
14. Lee D. Y., Roh H. W., Kim S. J., et al. (2019). Trends in digital media use in Korean preschool children. Journal of Korean Medical Science. – 2014. – 34(41), e263. <https://doi.org/10.3346/jkms.2019.34.e263>.
15. Ofcom. (2022). Children and parents: Media use and attitudes report. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.ofcom.org.uk/siteassets/resources/documents/research-and-data/media-literacy-research/children/childrens-media-use-and-attitude>. (дата обращения: 21.12.2024).
16. Regional Center for Studies on the Development of the Information Society (CETIC). (2023). Executive summary – Survey on internet use by children in Brazil – ICT Kids Online Brazil. – [Электронный ресурс] – URL: <https://cetic.br/en/publicacao/executive-summary-survey-on-internet-use-by-children-in-brasil-ict-kids-online-brazil-2023/>. (дата обращения: 21.12.2024).
17. Sundin, E. (2013). The complex process of children's identity in new landscapes of media and culture. CM: Komunikacija i Mediji. – 2013. – 8(29). – P.17–36.
18. Taylor J. (2012, October 11). Media's externalization of kids' self-identity: Are media shaping your children's self-identities? Psychology Today. <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/the-power-prime/201210/media-s-externalization-kids-self-identity>
19. UNICEF Kazakhstan. (2024). Kazakhstan Kids Online. [Электронный ресурс] – <http://globalkidsonline.net/kazakhstan/>. (дата обращения: 21.12.2024).

References:

1. Abisheva O., Erzhanova F., Erlan A. (2024) Integrative approach in fairy tale therapy. Keruen. № 83 (2). – p. 43-58. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.2-03>. (in Russ.).

2. Challenges and prospects in the digital life of Kazakhstani children (2023). [Electronic resource]. URL: <https://www.unicef.org/kazakhstan/%D09> (data obrashhenija: 15.01.2025). (in Russ.).
3. Deti i mediapotreblenie v Kyrgyzstane (2021). [Electronic resource]. URL: <https://edu.gov.kg/media/pdf> (data obrashhenija: 21.12.2024). (in Russ.).
4. Doklad «Polozhenie detej v mire, 2017 god: deti v cifrovom mire» (2017). [Electronic resource]. URL: <https://www.unicef.org/uzbekistan/media/7> (data obrashhenija: 21.12.2024). (in Russ.).
5. Research of children's content in Kazakhstan (2023). Astana: NAO «Kazahstanskij institut obshhestvennogo razvitiija». – 182 p. (in Russ.).
6. Website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (2025) [Electronic resource]. URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (data obrashhenija: 25.01.2025).
7. A sociological study on media consumption and media information literacy in Central Asian countries. Kazakhstan (2021). [Electronic resource]. URL: https://drive.google.com/file/d/1eisEUbjkPUHn8yljq_9RqtSGKuie6ANs/view (data obrashhenija: 21.12.2024).
8. Khudaibergenov N. Artistic and axiological searches in modern Kazakh children's poetry (based on the work of A. Istina). Keruen. № 73 (4). – P. 190-200. (in Kaz.).
9. Средства массовой информации, основанные на здравом смысле. (2020). Перепись «Здравый смысл»: использование СМИ детьми в возрасте от нуля до восьми лет [Electronic resource]. URL: <https://www.common-sense-media.org/research/the-common-sense-census-media-use-by-kids-age-zero-to-eight-2020> (data obrashhenija: 21.12.2024). (in Eng.).
10. Echesony G. (2024). Impact of social media on cultural identity in urban youth. American Journal of Arts, Social and Humanity Studies. 2024. – 4(2). – P.1–11. <https://doi.org/10.47672/ajashs.2354>. (in Eng.).
11. Hallgren C., & Bjork A. (2023) Young people's identities in digital worlds. The International Journal of Information and Learning Technology. – 40(1). – pp.49–61. <https://doi.org/10.1108/IJILT-06-2022-0135>. (in Eng.).
12. Hmidan A., Seguin D., & Duerden, E. G. (2023) Media screen time use and mental health in school-aged children during the pandemic. BMC Psychology. Article 202. <https://doi.org/10.1186/s40359-023-01240-0>. (in Eng.).
13. Kim I., Lee, S., Yang S. J., et al. (2023) Effects of screen time on problematic behavior in children during the COVID-19 pandemic in South Korea. Soa Chongsongyon Chongsin Uihak. 34(3). – P.175–180. <https://doi.org/10.5765/jkacp.230014>. (in Eng.).
14. Lee D. Y., Roh H. W., Kim S. J., et al. (2014). Trends in digital media use in Korean preschool children. Journal of Korean Medical Science. – 34(41), e263. <https://doi.org/10.3346/jkms.2019.34.e263>.
15. Ofcom. (2022). Children and parents: Media use and attitudes report. [Electronic resource] URL: <https://www.ofcom.org.uk/siteassets/resources/documents/research-and-data/media-literacy-research/children/childrens-media-use-and-attitude>. (data obrashhenija: 21.12.2024).
16. Regional Center for Studies on the Development of the Information Society (CETIC). (2023). Executive summary – Survey on internet use by children in Brazil – ICT Kids Online Brazil. [Electronic resource]. URL: <https://cetic.br/en/publicacao/executive-summary-survey-on-internet-use-by-children-in-brasil-ict-kids-online-brazil-2023/>. (data obrashhenija: 21.12.2024).
17. Sundin E. (2013). The complex process of children's identity in new landscapes of media and culture. CM: Komunikacija i Mediji. 8(29). – P.17–36.
18. Taylor J. (2012, October 11). Media's externalization of kids' self-identity: Are media shaping your children's self-identities? Psychology Today. <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/the-power-prime/201210/media-s-externalization-kids-self-identity>. (in Eng.).
19. UNICEF Kazakhstan. (2024). Kazakhstan Kids Online. [Electronic resource]. <http://globalkidsonline.net/kazakhstan/>. (data obrashhenija: 21.12.2024). (in Eng.).

А. Мұратқызы^{1*}, Т. Орманбекова²¹*М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан*²*Селжұқ университеті, Конья, Түркия**E-mail: ¹aidana.alaman@gmail.com, ²tolkynormanbek@gmail.com**ORCID: ¹0000-0002-0439-6706, ²0009-0005-6823-8992***ТАРИХИ АҚИҚАТ ПЕН КӨРКЕМДІК ШЕШІМ:
ДАРХАН ӘБДІК ФИЛЬМДЕРІНІҢ НЕГІЗІНДЕ**

Аңдатпа. Бұл мақалада танымал режиссер-журналист Дархан Әбдік түсірген «Ұстаз», «Аққан жұлдыз», «Өркениет шырақшысы» атты тарихи-деректі фильмдер негізінде деректі кино жанрындағы тарихи шындық пен көркемдік шешімдердің арақатынасы талданады. Автор фильмдерінде қазақ халқының тарихи жадысы мен рухани құндылықтарын жаңғыртуды мақсат тұтады. Зерттеуде аталмыш фильмдердің құрылымдық ерекшеліктері, баяндау формасы, драматургиялық желісі, визуалды құралдар, музыкалық сүйемелдеу мен дикторлық мәтіндердің рөлі қарастырылады. Сонымен қатар, режиссердің архивтік құжаттар мен нақты тарихи деректерді ғылыми тұрғыда сұрыптап, экран тіліне лайықтап беру әдістері сарапқа салынады. Мақалада деректі фильмнің ұлттық мәдениетті қалыптастыру мен ұрпақ санасына ықпал ету құралы ретінде қарастырылуы маңызды орын алады. Дархан Әбдік фильмдеріндегі баяндау мен монтаж, кейіпкерді көрсету тәсілі, тарихи оқиғаларды көркем интерпретациялау әдістері қазіргі қазақстандық деректі кино өнерінің даму динамикасы мен кәсіби стандарттарына сәйкестігі тұрғысынан бағаланады. Автордың зерттеу нысаны – деректі фильмдегі көркемдік пен шындықтың шебер тоғысуы арқылы отандық киноөнердегі портреттік жанрдың жетістіктерін көрсету болып табылады. Сонымен бірге, мақалада көрерменге әсер ету тетіктері мен режиссерлік қолтаңбаның даралығы да жан-жақты сипатталады. Автор шығармашылығын талдай отырып, бүгінгі отандық деректі фильмдерді даму бағытына баға беріледі.

Алғыс: Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің 2023-2025 жж. BR21882298 «Қазақстан әдебиеттануы мен өнертануы әлемдік гуманитарлық білімнің тұжырымдамалық эволюциясы аясында» нысаналы бағдарламасының қаржыландыруы негізінде жарияланды.

Кілт сөздер: деректі фильм, режиссер, тарихи тұлға, мұрағат, Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлиханов, Әл-Фараби.

А. Муратқызы^{1*}, Т. Урманбекова²¹*Институт литературы и искусства имени М.О.Ауэзова, Алматы, Казахстан*²*Университет Сельджук, Конья, Турция**E-mail: ¹aidana.alaman@gmail.com, ²tolkynormanbek@gmail.com**ORCID: ¹0000-0002-0439-6706, ²0009-0005-6823-8992***ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРАВДА И ХУДОЖЕСТВЕННОЕ РЕШЕНИЕ:
НА ОСНОВЕ ФИЛЬМОВ ДАРХАНА АБДИКА**

Аннотация. В данной статье анализируется взаимосвязь исторической реальности и художественных решений в документальном жанре на основе исторических документальных фильмов «Устаз», «Аққан жұлдыз», «Өркениет шырақшысы», снятых известным режиссером-журналистом Дарханом Абдыком. Фильмы автора направлены на возрождение исторической памяти и духовных ценностей казахского народа. В исследовании рассматриваются структурные особенности этих

фильмов, повествовательная форма, драматургическая сеть, изобразительные средства, музыкальное сопровождение и роль повествовательных текстов. Кроме того, анализируются режиссерские методы научной сортировки архивных документов и реальных исторических данных и адаптации их к экранному языку. В статье рассматривается документальное кино как средство формирования национальной культуры и воздействия на сознание поколения. Методы повествования и монтажа, способ показа персонажа, художественная интерпретация исторических событий в фильмах Дархана Абдыка оцениваются с точки зрения их соответствия динамике развития и профессиональным стандартам современного казахстанского документального кино. Объектом исследования автора является демонстрация достижений портретного жанра в отечественном кинематографе через искусное переплетение искусства и реальности в документальном кино. При этом в статье всесторонне описываются механизмы воздействия на зрителя и индивидуальность режиссерского почерка. Анализируя творчество автора, оценивается направление развития отечественного документального кино сегодня.

Благодарность: Статья опубликована в рамках финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на 2023-2025 годы. Целевая программа BR21882298 «Казахстанское литературоведение и искусствоведение в контексте концептуальной эволюции мирового гуманитарного образования».

Ключевые слова: документальный фильм, режиссёр, историческая личность, архив, Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уалиханов, Аль-Фараби.

A. Muratkyzy^{1}, T. Urmanbekova²*

¹M.O. Auezov Institute of Literature and Art Almaty, Kazakhstan

²Selçuk University Konya, Turkey

E-mail: ¹aidana.alaman@gmail.com, ²tolkynormanbek@gmail.com

ORCID: ¹0000-0002-0439-6706, ²0009-0005-6823-8992

HISTORICAL TRUTH AND ARTISTIC SOLUTION: BASED ON THE FILMS OF DARKHAN ABDIK

Abstract. This article analyzes the relationship between historical reality and artistic solutions in the documentary genre based on the historical documentaries “Ustaz”, “Akkan zhuldyz”, “Orkeniet shyraakshy” filmed by the famous director and journalist Darkhan Abdyk. The author’s films are aimed at reviving the historical memory and spiritual values of the Kazakh people. The study examines the structural features of these films, narrative form, dramatic network, visual means, musical accompaniment and the role of narrative texts. In addition, the director’s methods of scientific sorting of archival documents and real historical data and adapting them to the screen language are analyzed. The article examines documentary cinema as a means of forming a national culture and influencing the consciousness of a generation. The methods of narration and editing, the way of showing the character, the artistic interpretation of historical events in the films of Darkhan Abdyk are assessed from the point of view of their compliance with the dynamics of development and professional standards of modern Kazakhstani documentary cinema. The object of the author’s research is the demonstration of the achievements of the portrait genre in domestic cinematography through the skillful interweaving of art and reality in documentary cinema. At the same time, the article comprehensively describes the mechanisms of influence on the viewer and the individuality of the director’s style. Analyzing the author’s work, the direction of development of domestic documentary cinema today is assessed.

Acknowledgments: The article was published within the framework of funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for 2023-2025. Target program BR21882298 “Kazakhstani literary criticism and art criticism in the context of the conceptual evolution of global humanitarian education.”

Keywords: documentary, director, historical figure, archive, Ybyrai Altynsarin, Shoqan Walikhanov, Al-Farabi.

1. Kіpіcne

Ғаламтордың эволюциясымен қатар деректі фильм жанры да трансформацияға ұшырады. Цифрлық коммуникация құралдарының кеңінен қолжетімді болуы медиатұтынушыларға өз әлеуметтік, мәдени және саяси көзқарастарын аудиовизуалды форматта тарату мүмкіндігін беріп, деректі кино өндірісінің демократизациялануына ықпал етті. Сондықтан да деректі фильм жанрына өзгеше жан біте бастады. «Деректі фильм – бұл көрермен санасында эмоция мен түсінік тудырудың қуатты құралы. Ол деректерді визуалды түрде жеткізудің тиімді формасы» (Barna, 2018: 181). Қазір деректі фильмнің көркем жанрдағы ойын фильмдерінен еш айырмашылығы жоқ, оны тек ойын емес түріне жатқызуға болады. Бірақ көркемдік тұсынан деректі фильм еш қалыспайды. Мысалы, кез-келген көркем фильмде сюжеті бірден көрерменді баурап алатындай талап қойылса, бұл міндет деректі фильмге де қатысты, тек деректі фильмді жасаудағы қиындық негізгі шындықтан алыстамай, өзін сенімді түрде көрсетуде болып отыр. Деректі фильмді жарыққа шығарудағы тағы бір қиындық – режиссердің өз қиялынан шешім қоса алмайтындығында. Десе де, деректі жанрдағы сериалдар Нетфликс желісінде рекордтық нәтиже көрсетіп, жаңаша демге ие болып отыр. Нәтижесінде, деректі фильмнің гибриді түрлері көбейіп, әлемдік деректі фильмдер әлдеқайда дамып кетті. Техниканың жаңа мүмкіндіктерін пайдаланып адам таңқаларлық деңгейдегі фильмдер түсіріле бастады. Мысалы, макюментари, доканиме, роадмуви жанрлары өз көрермендерін тауып, бұрыннан таныс жанрларды барынша түрлендіріп келеді. «Деректі фильмді ғалымдар жанр ретінде анықтап, одан кейбір жағдайларда белгілі бір ішкі санат ретінде жіктейтін конвенциялар жиынтығын жасады. Осы жиынтықтарды көптеген деректі фильм теоретиктері конструктивистік тәсіл деп қабылдап, «адами қатынастарға байланысты анықтамалар жасады» (Хуаншу, 2024: 29).

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Зерттеу әдістері ретінде сапалық талдау, контент-талдау және салыстырмалы әдістер қолданылды. Фильмдердің сюжеті, сценарий құрылымы, монтаж, визуалдық және дыбыстық шешімдері жан-жақты сараланып, олардың аудиторияға әсері мен тәрбиелік мәні бағаланды. Сонымен қатар, деректі фильм авторлары мен сыншыларының, соның ішінде Л.Г. Парфенов, Қ.Бейсекеев, А.Аханбайқызы сияқты мамандардың пікірі мен ұсыныстары ескерілді. Тарихи деректер мен архив материалдарына, сондай-ақ фильмдердің ғылыми-танымдық аспектілеріне ерекше назар аударылды.

2.2 Материалға сипаттама

Мақалада зерттеу материалы ретінде отандық портреттік жанрдағы деректі фильмдер алынған. Негізгі объект ретінде Дархан Әбдіктің режиссерлігімен түсірілген «Өркениет сақшысы», «Ұстаз» және «Аққан жұлдыз» фильмдері таңдалып, олардың құрылымдық, көркемдік, мазмұндық және ғылыми ерекшеліктері қарастырылды. Сонымен қатар, деректі фильм жанрының тарихи даму кезеңдері, портреттік жанрдың қалыптасу ерекшеліктері мен дамуы жөніндегі отандық және шетелдік әдебиеттер талданды.

3. Талқылау

Тарихи деректерге қарайтын болсақ, 1940 жылдардың аяғына қарай отандық деректі фильм саласына портреттік жанр біртіндеп ене бастағаны белгілі. Оны енгізген талантты деректі фильм режиссері Ораз Әбішев алғаш рет күйші Дина Нұрпейісова жайлы фильм түсіріп шыққан болатын. Бүгінде 80 жылдық тарихы бар бұл жанр отандық кинематографияда кеңінен дами бастады. Деректі фильм түсірудің шебері, ресейлік Л.Г.Парфенов: «Құжаттар бар болса, білім де шексіз болады. Біз деректі фильмдер арқылы білім аламыз» (Парфенов, 2021: 339) дейді. Бұл тұрғыда отандық көрермендерге экран арқылы білім беруде қоғамда қомақты жұмыстар атқарып жүрген автор, журналист Дархан Әбдіктің жетекшілігімен жарық көрген «Өркениет сақшысы», «Ұстаз», «Аққан жұлдыз» деректі фильмдерін ерекше атап өтуге болады. Телевизиядағы деректі фильмдердің ең негізгі үш тобы портреттер, тергеу және ғылыми-көпшілік фильмдер болып бөлінетінін ескерсек, Д.Әбдіктің негізінен портрет бағытындағы фильмдерін зерттеу объектіміз ретінде қарастырамыз. «Ұрпақтың отаншылдық, патриоттық сезімін шыңдау, өткен арқылы таным-түсінігін тәрбиелеу, ұлттық мақтанышын қалыптастырып, тарихи санасын дамыту – көркем туындылардың басты тәрбиелік-тағылымдық ерекшеліктері. Оқырман суреткер шығармасындағы сол дәуірдегі халықтың болмыс-бітімінен, тұрмыс-салтынан, әдет-ғұрпынан мағлұмат алады. Тарихи қайраткердің өмір жолынан, ерлік өнегесінен, даналық қағидаларынан, асыл қасиеттері мен істерінен тағылым түйеді» (Досанова, 2025).

Д.Әбдік – зерттеуші-журналист ретінде қазақ қоғамына қандай тақырып керек екенін тамырын дөп басып таба алатын білікті маман. Ол Қазақстандық саяси аренада түрлі білім реформалары жүргізіліп отырған шақта, қиын кезеңдерге қарамастан ағартушылықпен айналысып, қазақ жерінде алғашқы мектептердің ашылуына мұрындық болған Ыбырай Алтынсарин туралы «Ұстаз» деректі фильмін Қазақстан ұлттық арнасының тапсырысы бойынша түсірді. Түсірілім тобы Орынбор шекара комиссиясының мұрағатынан сол кездегі биліктің қазақтарды қалай шоқындыру керектігі туралы дайындаған арнайы деректерді тауып, үлкен зерттеу жұмысын жүргізді. Фильм сюжеті Ы.Алтынсарин мен орыс миссионері Ильминскиймен кездесуі арқылы өрбіп, толығымен баяндау форматында жүзеге асырылады. Нақты фактілік тұрғысында Алтынсарин мен Ильминскийдің 1869 жылы ағарту министрі Д.А.Толстойға, 1889 жылы В.В. Катаринскийге жазған хаты зерттеліп, христиан миссионерлерінің ұстанған саясатын ашық әшкерелейтін үзінділер келтіріледі. Жоба авторлары өз еңбектері туралы: «Алтынсарин дүниеге келмей тұрып әлде қайда ерте басталған Патшалық биліктің отарлау саясаты, қанды қырғындар, жауланған отар аймақтардағы түркі - мұсылман жұртының хал - ахуалы, шоқындыру саясатының ұңғыл - шұңғылын көрсетеді. Ал осы қу саясаттарын жүзеге асыру жолында пайдаланбақ болған Ыбырайлары өздеріне қарсы тұрып, қазақ болмысын сақтаудағы, Алаш арыстарының қалыптасуындағы, түркі – мұсылмандықтағы жәдішшілдіктің өріс алуындағы еңбегі дәлелді көрсетілген» (Қайсарбекұлы, 2022), – деп сипаттама береді.

Жобадағы тарихи маңызы бар хаттарды белгілі актер Берік Айтжанов пен журналист Дана Нұржігіт нақышына келтіріп оқи отырып, фильм мазмұнын кіргізе

түседі. Ұстаз жайлы түсірілген туындыда одан бөлек жазушы Алтынбек Шаяхметов пен Төлен Әбдіктің сұхбаттары да ұсынылып, фильмнің ғылыми аспектілерін тереңдетеді.

Сондай-ақ, фильм арқылы Ы.Алтынсариннің 1884 жылы шыққан «Мұсылманшылықтың тұтқасы» атты еңбегінің жазылу тарихын, Троицк қаласында медресе ашылған кезде құрылыс жұмыстарына Ыбырайдың өз қалтасынан қаржылай көмек бергені туралы да деректер келтіріледі. Бұл ерліктің барлығы Ы.Алтынсариннің тек қазақ халқының болашағы үшін ғана емес, адамзаттың сауаттана түсуіне өз ықпалын тигізген қайраткер екендігін дәлелдей түседі.

Біздегі портреттік деректі фильмдердегі үлкен кемшіліктің бірі – драматургиялық тұрғыда бас кейіпкер қателігінің болмауы. Сценарийдің басым көпшілігі тікелей болмаса да, жанамалап тұлғаның тек кісілігіне, ұлт үшін жасаған жақсылығына ғана негізделіп жасалады. Ол туралы еліміздегі беделді басылым бетінде мақала жариялаған журналист А.Аханбайқызы: «*«Россия», «НТВ», «Discovery», «National Geographic» және басқа да батыстық телеарналардың фильмдері кең сұранысқа ие. Демек, бұл деректі фильм – қызықты сала, тек шетелдік режиссерлер секілді қызықтырып түсіре білсе, ол қалай да өз аудиториясын қалыптастырады дегенді меңзейді. Бұлар бүгінгі мен кешегі тарихтың беймәлім сырларын камера мен көк сандық арқылы жайып салуға әбден кәнігі болып алған. Мақтамайды. Адам болса, кісілігі мен пенделігін, оқиға болса, дұрысы мен бұрысын, ақ пен қарасын түрлі дереккөзден алынған мәлімет арқылы қатар алып отырып өреді»* (Аханбайқызы, 2017), – деп орынды пікір білдіріп өтеді. Осы орайда мақтау, мадақтаудан ада деректі фильмдердің портреттік жанрын әлі де болса дамыта түсу қажеттігі байқалады.

Деректі фильм авторларына қойылатын талаптың ең үлкені стиль мәселесіне қатысты болады. Бұл туралы отандық деректі фильм режиссерлерінің көшбасында тұрған документалист Қанат Бейсекеев: «*Деректі фильмнің режиссерінде қолтаңба болуы тиіс. Өзіндік стиль мен ерекшелік, фишка болғаны жөн»* (Слямбек, 2021), – дейді. Бұл тұрғыда Дархан Әбдіктің кез-келген фильмін ашып қарағанда бірден тануға болады. Зерттеу нысанасына алынып отырған үш фильмде бірдей тәсілдер, бір монтаж түрі, тіпті дикторлары да ұқсас. Бір жағынан стилім осы екен деп бірдей етіп түсіре беру, көрермендерді жалықтыратындай әсер берді. Тек кейіпкері мен оның жасаған жұмыстары өзгеше болмаса, көрермен бір циклдегі фильмді көріп отырғандай сезімде болады.

Автордың кәсіби тұрғыда сәтті түсірген фильмдерінің көшбасында «*Аққан жұлдыз»* тұр. Ағартушы-этнограф, тарихшы, шығыстанушы, фольклоршы, географ ғалымы Шоқан Уәлиханов туралы түсірілген фильмнің негізгі мақсаты – Шоқанның халық бұрыннан біле бермейтін қырларын көрсете отырып, тұлғалық болмысы мен сіңірген еңбегін жақынырақ таныстыру. Мысалы, Шоқанның әкесінен көпшілік үшін бейтаныстау цифрлы қаржы алып отыруы, оның Потанин мен Достоевскийден басқа да атышулы достарының болуы бірнеше саяси астары фактілерге толы деректер болып отыр. Автор осы мәселелерді алға тарту арқылы Шоқанның шынайы келбетін ашуға тырысады. Фильмде ұсынылған ақпараттардың ғылыми дәлдігі нақты даталар мен кеңес одағында орын алған саяси оқиғалармен расталып отырады.

Фильмде қолданылған көркемдік тәсілдер нақты оқиғаларға негізделген сахналармен, кәсіби анимациямен, графикамен, архивтегі материалдармен тұздықталып отырады. Автор фильмдегі ғылыми ұғымдар мен теорияларды көрнекілеу үшін ұтымды визуализация құралы болып табылатын инфографиканы да қолданады. Фильмнің ғылыми мазмұнын жеткізу мақсатында камераның қозғалысы мен монтаж тәсілдері, дыбыс пен жарық қолдануда да кино тілінде жүзеге асыруға тырысқан. Режиссер Билл Николз: «Фильмдердің құрылымында сұхбат, инфографикалар, құжаттар, кино-фотохроникалар қажет болады. Және оны жүргізушінің баяндауы да әсерлі болуы тиіс, дауыс ектіні де дұрыс қойылуы керек. Сценарий барлық деректерді жинақтап, нақты тұжырымды немесе нақты көзқарасты, идеяны жеткізуге жұмылдыруы тиіс» (Николз, 2021) дейді.

«Аққан жұлдыздың» ең үлкен жетістігі – режиссер фильмнің ритмін, әуезділігін таба алғандығында. Мысалы, «Ұстазда» автор далада, кешкі алаудың жанында отырып Ыбырай туралы оқиғаларды беймарал отырып баяндаса, «Аққан жұлдызда» фильм кейіпкері сынды жастықтың жалыны бар, бірнеше локацияда ұшқыр монтаж арқылы динамикасын жоғарылатып, ілгері ритмге құра білген. «Зерттеушілер режиссерлық сценарийде фильмнің құрылымының барынша динамикалы болуына мұқият назар аудару қажеттігін айтады. Бір көріністен екінші көрініске ауысудың ерекше техникасын пайдаланудың маңыздылығын да ашып көрсетеді, мұндайда музыка немесе қандай да бір инфографикалық тәсілдер ықпалды болатындығына тоқталады» (Егембердиев, 2021).

4. Зерттеу нәтижелері

Технологиялық инновациялар ойдан шығарылған баяндаудың өзіне де, көрермен-пайдаланушының өзара әрекеттесу сипатына да әртүрлі әсер етеді. Жаңа сапалы синтезді көрсете отырып, мультимедия жаңа деректі жанрдың эстетикалық және көркемдік мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді. Ал, Дархан Әбдіктің фильмдері негізінен тарихи тақырыптарға бағытталғандықтан анимациялық тәсілдерді ұтымды пайдаланған. Жалпы тарихи тұлғаларға арналған портреттік фильмдерде көбінесе арнайы қойылған сахналық кейіпкер арқылы немесе кейіпкер туралы түсірілген фильм, спектакльдерден үзінді көрсету арқылы экрандалып жатады. Мұнда да сол тәсілден алыстамай 1989 жылы режиссер М.Бегалин түсірген «Шоқан Уәлиханов» фильмінен үзінділерді келтіреді. Нәтижесінде актер Нұржұман Ықтымбаевтың кәсіби актерлық шеберлігінің арқасында деректі фильм көрермендерге Шоқан бейнесін көрсетуде шындыққа барынша жақындатылып, эстетикалық планның көптеген аспектілеріне сай келіп тұр. «Аққан жұлдыз» деректі фильмі өзінің ғылыми әдіснамасында салыстырмалы ғылыми зерттеу тәсілін қолданады. Автор саяси қақтығыстарды баяндай отырып, сондай дәуірде үлкен ғылыми зерттеу саяхатын сәтті аяқтап, небәрі 23 жасында өз заманының ең қатерлі миссиясын атқарып келген жас офицер өмірінің өзектілігін тереңдете түседі. Автор ретіндегі ең ұтымды шешімі және портреттік жанрдағы деректі фильмдерден ерекшелеп тұрғаны, туындыда интервью тәсілін қолданбайды. Фильмнің сценарийін жазу барысындағы ізденісте қаншама зерттеушілермен жасалған сұхбаттар стендаптардың артқы фонында қалып, автор репликасына ауыстырылған.

Жобада ұсынылған тарихи ақпараттар объективті, әрі бейтарап. Автордың жеке көзқарасы мен пікірі байқалмайды. Деректі фильм дәріптеп отырған құндылықтар тек қана ғылыми қауымдастықтар үшін ғана емес, жаңа Қазақстан ұрпақтары үшін сүбелі еңбек деп бағалауға болады. Себебі фильмнің негізгі аудиториясы 12 жастан асқан барлық көрермендерге деп бекітілгенімен, көбінесе өскелең ұрпақ үшін түсінікті, әрі маңызды болмақ.

Отандық телеарнада Шоқан туралы бірнеше деректі фильмді кездестіруге болады. Солардың ішінде шоқтығы биік тұрғаны – автор М. Бекбаева түсірген нұсқа мен біз талдауға алып отырған автор Д. Әбдік түсірген жоба. Екі фильмдегі тарихи деректер өте ұқсас. Әр автор өз көру бұрышы бойынша жас ғалымның жүріп өткен жолын өз көзқарастарымен суреттейді. Дегенмен, бұл фильмнен автордың кәсіби біліктілігі мен фильмді жарыққа шығару жолындағы қаржының көбірек болғандығы байқалады.

Фильмде автор ашқан тарихи жорамал шешімнің бірі – Шоканның туберкулезден қайтыс болмауы. Оған Достоевскийге жазған астыртын ойлы хаттарына сараптама жасай отырып қол жеткізеді.

Д.Әбдіктің жарыққа шығарған кезекті туындысы – Әл-Фараби өмірін негізге алған «Өркениет шырақшысы» фильмі. Бұл фильмнің негізгі идеясы туралы автор: «Әл-Фарабиді бүкіл әлемде «Екінші ұстаз» атаған және сол әл-Фарабидің бүкіл қадір-қасиетін сақтап, өзіміз ұмытып қалған дүниені бізге қайтарған – Европа. Бірақ, біздің мақсатымыз – әл-Фарабиді түсініп, білу. Сосын, әл-Фарабидің құндылықтарын өзіміздің қанымызға сіңіру» (Бексұлтанқызы, 2019), – дейді. Түсірілім тобы деректі фильм барысында ұлы ғалым Фарабидің ғылыми ізденістерінен бөлек, күрес пен ерлікке де толы ғұмырынан сыр шертіп қана қоймай, сол дәуірдегі Орта Азия, Түркістан аумағы, Араб халифатындағы ғылым мен білімнің жағдайын қамти отырып, қазақ қоғамында қалыптасып қалған кейбір түсініктерді бұзады. «Қазіргі шала сауатты дін адамдарының уағыз - насихатының әсерінен әл-Фараби мен Ибн Синаларды «ислам ғұламасы» деп түсінетіндер көрсе, діннің бір жақта қалып, Әл-Фараби ұстанымының мүлде басқа болғанын білер еді» (Қайсарбекұлы, 2022). Деректі фильмнің режиссерлері – Алмас Әбдік пен Серік Ибраим. Әл-Фарабидің 1150 жылдық мерейтойына орай түсірілген жоба 5 ай көлемінде ежелгі Отырар, Каир Дамаск қаласында жүзеге асырылды.

Фарабитанушылар бүгінде АҚШ-тағы ілгері дамыған ғылым мен Жапониядағы ұшқыр технологиялар, Израильдегі кәсіби медицина мен Европада шабыттанған өнер, әсіресе музыка, әл-Фарабидің мұрасы екендігін дәлелдеп шықты. Осы орайда қазақ қоғамында ғалымның еңбектері жақынырақ дәріптеліп, арнайы деректі фильмге арқау болғандығы үлкен жетістік.

5. Қорытынды

Деректі фильмнің кәсіби тұрғыда барлық талаптарға сай түсірілуі негізінен екі факторға байланысты болады. Біріншісі, түсірілім тобының біліктілігі, екіншісі, техникалық жабдықтардың соңғы үлгіде болуы. Бұл фильмдегі түсірілім тобының кәсіби қабілеті мен жинаған тәжірибесіне еш күмән келтірмейміз. Себебі, Дархан Әбдік пен Дана Нұржігіт – талай жылдар бойы қазақ телевизиясында өзін әлдеқашан

дәлелдеп үлгерген тұлғалар. Ал техникалық мүмкіндіктеріне келер болсақ, деректі фильм Ұлттық арнаның тапсырысы бойынша түсірілгендіктен кейін, келісімшарт бойынша техникалық мүмкіндіктері де барынша соған сай болып отыр. Қытайлық деректі фильм зерттеушісі Джя Чжанке бір мақаласында былай деп жазады: «Кәсіби командалар, олар бірегей көзге ие және әлемді ашуға қабілетті. Деректі фильм шығармашылығы туралы айтқан кезде, туындыда толығымен дайындалуы керек, көр соқырлықпен не болса соны түсіру емес, қайта жүйелі жүлгелі түсіру керек, бол кәсіби командирлер үшін аса қиындық тудыра қоймайды. Ал әуесқой команда болса, мәлім бір жерінен қателік кетуі әбден мүмкін» (Рабигер, 2005: 556).

Талдауға алынып отырған үш фильм де баяндау тәсілі арқылы түсірілген. «Егер деректі фильм – баяндау болса, музыка – сол баяндауға, сторителлингке әр беретін қуатты құрал» (Слямбек, 2021). Деректі фильмдегі маңызды орынның бірін – дыбыс алатыны белгілі. Тіпті кейде пайдаланылған музыканың түсірілген картинадан да асып түсетін жағдайлары кездесіп жатады. Себебі визуалдық өнімде дыбыс арқылы көрерменді оңай баурап алуға болады. Кейбір режиссерлер қолданған музыкасы арқылы манипуляция жасайтын сәттер де болып жатады. Бұл орайда Д.Әбдік өз теле өнімдеріне музыка таңдауда үлкен жауапкершілікпен қарағаны байқалады. Қай фильмін алып қарамасақ та, фильмде баяндалып жатқан оқиға мен кадр сыртындағы дауысқа музыка қосылып, фильм құндылығын арттырып отыр. «Музыка, фотография жабдықтары технологиясының жаңашылдығы әсерімен, көрініс үлгісінің сұлулығын деректілігін дәйектілендіру адамдарға романтикалық визуалды тәжірибе әкеледі» (Мұтарбекқызы, 2022: 36). Дегенмен техникалық мүмкіндіктер қанша жерден мықты болғанымен, деректі фильмдегі зерттелген ақпараттың өзектілігі мен көтерілген тақырыптың шынайылығы болмаған жағдайда деректі фильм түсірудегі өзекті ойды аша алмайды.

«Шығармашылық туынды жеке суреткердің шабытының нәтижесі ғана емес, тарихқа айналған кешегі күндерді бұрмаламай, тың тақырыпқа айналдыра отырып, бүгінгі замандаспен сырластырса, адамды, ізгілікті сүюге үндесе, қоғам үшін қажет міндет арқаласа, идеялық салмақты лайықты көтере алатын режиссері дәл табылса, деректі фильм туралы біржақты пайымның белең алуына тыйым болар ма еді» (Аханбайқызы, 2017). Өкінішісі, қазіргі қазақ экранының негізгі кейіпкерлері – хандар мен батырлар. Негізінде бүгінгі күннің кейіпкерлерін көптеп көрсетуіміз керек. Осы орайда мемлекетке мәдени саясатымызды қайта қарастыру қажеттігі туындайды. Сондықтан да, ғалымның шығармаларын қазақ тіліне сапалы аударма жасап, ұлттық руханиятқа айналдыра білуіміз қажет.

Әдебиеттер:

1. Аханбайқызы А. Деректі фильмге дүр сілкінер кез келді // Егемен Қазақстан. – 2017. – 12 мамыр. <https://egemen.kz/article/145658-derekti-filmge-dur-silkiner-kez-keldi>
2. Бексұлтанқызы Н. Шыңғысханды дәріптейтін болсақ, әл-Фарабиді жоққа шығару керек! // – 2019. – 25 қазан. <https://abai.kz/post/99790>
3. Barna K., & Szabó D. Documentary films as instruments of social change: A qualitative analysis of audience responses. *Journal of Media Practice*, 2018. 19(3), 181–198.

4. Досанова Қ.С., Солтанаева Е.М. М.Әуезовтің «Қараш-қараш оқиғасы» повесінің экранизациясы // "Керуен" ғылыми журналы – №1(86). – 2025. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.1-07.17.07.25>
5. Егембердиев Ы.Д., Тұржан О.І., Ибраева Э.Е. Деректі фильм түсірудегі заманауи талаптар // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. – № 3(136). – 2021.
6. Қайсарбекұлы М. Дарханның деректі фильмдері // ZTB | QAZAQSTAN. – 2022. – 1 қаңтар. https://vk.com/wall-31643537_7221524
7. Мұтарбекқызы А. Деректі фильм түсірудегі техникалық және шығармашылық мүмкіндіктері // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Журналистика сериясы. – № 3(140). – 2022.
8. Николз Б. 6 стилей документального кино по Биллу Николзу – 2021. – 3 июль. <https://pervoe.ru/article/kultura/6-stiley-dokumentalnogo-kino-po-billu-nikolzu-s-primerami/>
9. Парфенов Л. Интонация – мой основной навык // ПЖ. – 2022. – 26 январь. <https://esquire.ru/rules/63432-leonid-parfenov/#part>.
10. Рабигер М. Деректі фильм шығармашылығы. – Пекин: Қытай ақпарат университеті баспасы, 2005. – 556 б.
11. Слямбек Қ. Қазақстанда деректі фильм түсіру, табыс, кейіпкер таңдау – Қанат Бейсекеевпен MediaHub // Massaget КЗ. – 2021. – 31 тамыз. <https://massaget.kz/persona/kazakstanda-derekt-film-tusrutabyis-keypker-tandau-kanat-66041/>
12. Xuanshuo L., Levi D. The story behind the cinematic true crime documentary: working towards a typology. *Studies in Documentary Film* Volume 19, Issue 1. 29-34. – 2024. <https://doi.org/10.1080/17503280.2024.2425132>

References:

1. Akhanbaikyzy A. (2017). Time for a Documentary Film Renaissance // Egemen Kazakhstan. – May. <https://egemen.kz/article/145658-derekti-filmge-dur-silkiner-kez-keldi>. (in Kaz.).
2. Beksultankyzy N. (2019). If We Glorify Genghis Khan, Then We Must Deny Al-Farabi! // Abai.kz. – October 25. <https://abai.kz/post/99790>. (in Kaz.).
3. Barna K., & Szabó D. (2018) Documentary Films as Instruments of Social Change: A Qualitative Analysis of Audience Responses. *Journal of Media Practice*, 19(3), p.181–198. (in Eng.).
4. Dossanova K.S., & Soltanaeva, E.M. (2025). Screen Adaptation of M. Auezov's "Karash-Karash Incident" // Keruen Scientific Journal – No. 1(86).. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2025.1-07>. (in Kaz.).
5. Egemberdiyev Y.D., Turzhan O.I., & Ibraeva, E.E. (2021). *Modern Requirements for Documentary Filmmaking* // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. № 3(136). (in Kaz.).
6. Qaisarbekuly M. (2022). Darkhan's Documentary Films // ZTB | QAZAQSTAN. – January 1. https://vk.com/wall-31643537_7221524. (in Kaz.).
7. Muhtarbekkyzy A. (2022). Technical and Creative Opportunities in Documentary Filmmaking // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Journalism Series. – №. 3(140). (in Kaz.).
8. Nichols B. (2021). 6 Styles of Documentary Film According to Bill Nichols (with Examples) // July 3. <https://pervoe.ru/article/kultura/6-stiley-dokumentalnogo-kino-po-billu-nikolzu-s-primerami/>. (in Russ.).
9. Parfenov L. (2022). Intonation is My Main Skill // Esquire Russia. January 26. <https://esquire.ru/rules/63432-leonid-parfenov/#part>. (in Russ.).
10. Rabiger M. (2005). *Documentary Filmmaking*. Beijing: China Communication University Press. – 556 p. (in Kaz.).
11. Slyambek Q. (2021). Documentary Filmmaking in Kazakhstan: Income, Hero Selection. – Interview with Kanat Bissekeyev // Massaget.kz.– August 31. <https://massaget.kz/persona/kazakstanda-derekt-film-tusrutabyis-keypker-tandau-kanat-66041/> (in Kaz.).
12. Xuanshuo L., Levi D. (2024). The story behind the cinematic true crime documentary: working towards a typology. *Studies in Documentary Film* Volume 19, - Issue 1. 29-34p. <https://doi.org/10.1080/17503280.2024.2425132> (in Eng.).

Журнал 24.03.2005 жылы
Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінде тіркелген.
Бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы куәлік N 5844-Ж.

Журнал зарегистрирован 24.03.2005 года
в Комитете информации и архива Министерства культуры,
информации и спорта Республики Казахстан.
Свидетельство №5844-Ж по регистрации средства массовой информации

The journal was registered on March 24, 2005
in the Information and Archives Committee of the Ministry of Culture,
Information and Sports of the Republic of Kazakhstan.
Certificate No. 5844-Ж for registration of mass media

Дизайн және беттеу: **Ж. Рахметова**

Басуға 26.06.2025 ж. қол қойылды.
Көлемі 70х100¹/₆. Офсеттік басылым.
17,87 баспа табақ. Таралымы 500 дана.